नं. ५३०३

व्यवहार माधवः
तैलंग लिप्यां
x x x x

पत्र. ६५ — सं. x

विषयः ~~वेदान्त शास्त्रं~~
धर्मशास्त्र

व्यवहारमाधवः जैलिंगदेवशालिग्राम

५३०३

తదాత్మానం సృజామ్యహం। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతాం। ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే యుగే ఇతి॥ ౨
ఇత్యాద్యాపవాదేన రావణాదీనాం సృష్టానాం నిగ్రహేణ అస్మై తథా ప్రాదుర్భావ ఏతా రక్షార్థాః సృష్టత్రాణాం చ రావణాదీనాం నిగ్రహాయ చైవ రాజావతార ఇతి ప్రపంచః
॥ అత్రైవ వచనం॥ అరాజకే హి లోకేऽస్మిన్ సర్వతో విద్రుతే భయాత్। రక్షార్థమస్య సర్వస్య రాజానమసృజత్ప్రభుః॥ చంద్రానిలయమార్కాణామగ్నేశ్చ వరుణస్య చ। ఇంద్రవిత్తే
శయోశ్చైవ మాత్రా నిర్హృత్య శాశ్వతీః॥ యస్మాదేషాం సురేంద్రాణాం మాత్రాభ్యో నిర్మితో నృపః। తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా। తపత్యాదిత్యవచ్చైష చ
క్షూంషి చ మనాంసి చ। న చైనం భువి శక్నోతి కశ్చిదప్యభివీక్షితుం॥ సోऽగ్నిర్భవతి వాయుశ్చ సోऽర్కః సోమః స ధర్మరాట్। స కుబేరః స వరుణః స మహేంద్రః ప్రభావతః।
బాలోऽపి నావమంతవ్యో మనుష్య ఇతి భూమిపః। మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి॥ ఏకమేవ దహత్యగ్నిర్నరం దురుపసర్పిణం। కులం దహతి రాజా
గ్నిః సపశుద్రవ్యసంచయం॥ కార్యం సోऽవేక్ష్య శక్తిం చ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః। కురుతే ధర్మసిద్ధ్యర్థం విశ్వరూపం పునః పునః॥ ఇతి। ఏతచ్చ సర్వమస్మాభి రాజారక్షాంగమేవ
రాజధర్మా● నాదిరక్షార్థాః ప్రపంచితం। బృహస్పతిస్మృతివివృతఋణాదానాదివ్యవహారవిచారమేవ రాజ్ఞాం కృత్యప్రయోజనమభిప్రేతం తద్విచారశ్చ ఉత్తే
ముపపాదయితుమిదానీం తత్రాత్మకత్వం రాజ్ఞ ఇదానీం ప్రతిపాద్య గుణాధర్మరతేరాజ్ఞః కథయితవ్యః। ధనికర్తవ్యసందిగ్ధా ప్రతిభాంతి శాస్త్ర
క్షిగాః। విచారయితుం తస్య వ్యక్తిస్వవృత్తిం నిర్ధారితస్సోమాంగశ్చ కార్యాని చేంద్రాదీనాం విత్తాత్ప్రతేనా రూపమస్య చ। తేజో మాత్రాం సముద్ధృత్య రాజ్ఞో వయాతి
హిని మితా। తస్య సర్వాంగే భూతానిచరా ణి సర్వరాణి చ। భూతాయ దోషేగాయితు కల్పంతే స్వధర్మాన్న చలంతి చ। నా రాజకే కృషివాణిజ్యసాధనపాలనం
తస్మాద్ధృతాశ్రమాణాం తు నైతా స్థాని మితస్యురితి। లోకే హి రాజా భూతో ప్రాంస్య వదిత్తేతేత్వాదివిహార్థ వాచితేన ప్రయుజ్యతే। తత్ర రాజశబ్దార్థః
భూతాదసృపళశ్చ యోగాక్కా। భువం పాతి చ రాజా। తస్మాన్నావ్రతి నృపః। తథా చ రాజశబ్దో భూపాలకత్వం ఋను భూపాలకత్వం చ గుణాః। తత్ప్రయుక్తధర్మా
వ్యవహారవిచారః। స చ పూర్వం నాస్తి హి తత్। కింతు వశిష్ఠమథ వర్ణాశ్రమ విశేషేణ నవ్యహాసుతి నారాజు నృపక్షత్రియయోః వర్ణ ప్రయుక్తో గృహస్థాశ్రమప్ర

व्यवहारमाधव

వ్యవహారమా
ధవం॥ ౧

శ్రీగణేశాయ నమః॥ శ్రీశారదాంబాయై నమః॥ శ్రీవేంకటేశాయ నమః॥ వాగీశాద్యాస్సుమనసస్సర్వార్థానాముపక్రమే॥ యం నత్వా కృతకృత్యాస్స్యుస్తం
నమామి గజాననం॥ ॥సోహం ప్రాప్య వివేకతీర్థపదవీమామ్నాయతీర్థే పరం మజ్జన్ సజ్జనసంగతీర్థనిపుణస్సద్వృత్తతీర్థం శ్రయన్। లబ్ధ్వామాకలయన్ప్ర
భావలహరీం శ్రీభారతీతీర్థతో విద్యాతీర్థముపాశ్రయన్హృది భజే శ్రీకంఠమవ్యాహతం॥ సత్యైకవ్రతపాలకో [illegible] స్త్రీధర్మవతు వేదితాం వమవన్న
ంథకృత్ కురుతే స్వోక్తిభిః పూర్వజాన్ । ప్రాంగణ సర్వం సహాః॥ అప్రత్యక్షకళాధరో నవనిధిః పూర్వపద్మప్రత్యయః స్మార్తోప్రయోగ ధురంధరో విభుయ్ తేశ్రీమత్సమ్రా [వైశ్యస్య]
పతిః॥ ఇంద్రస్యాంగిరసా నలస్య సుమతిః శైబ్యస్య మేధాతిథి ర్ధౌమ్యో ధర్మసుతస్య వైన్యపతే స్సౌజా నిమే ర్గౌతమః । ప్రత్యగ్దృష్టి [illegible]
రామస్యాత్మనేరా॥ యద్వత్తస్య విశాలరత్నకులగురుర్మంత్రీ తథా మాధవః॥ ప్రజ్ఞామూలమహీరుహో వివేకసలిలైః సిక్తోపలాపపుష్పితో మంత్రైః పల్ల
వితాం విటపాంతం ధ్యానచ్ఛాయాశ్రితైః సారస్త్రీనిరతో రతిః తాయిరస్యస్సుర్ఖితాం సంధ్యానమయుష్యఫలానాం ప్రత్యక్ష శుభవిద్యాతిశయ [illegible]
ధవ॥ శ్రీమతీ ఏపసీయస్య సుకీర్తిమార్గయోగాః పితా॥ సాయణో మా యశోగనాం ధర్మమనోబుద్ధి సవిశేషగా॥ యస్య [illegible]
యస్య బయిఆంబు షట్॥ శారదాంబు కులం యస్య సర్వజ్ఞస్సహిమాధవః॥ సమాధవ సకల పురాణసంహితా ప్రవర్తకః । స్మృతీనా [illegible]
రః । పరాశరస్మృతి జగద్ధితాత్రయం పరాశరస్మృతి వివృతా ప్రవర్తకస్తే । వ్యాఖ్యానాతే ఆచారప్రాయశ్చిత్తే । అథ వ్యవహారః ప్రస్తూయతే [illegible]
ప్రసాదాదాశ్రితానాం వ్యావహారికాణాం వ్యవహారాణాం॥ మధ్యేకమపి వ్యవహారం పరాశరో నప్యుదితవాన్ । తథాప్యాచారకాండేవతునా గం వళో
సాంక్రమెంగా అర్ధార్థవ్యవస్థా । క్షత్రియస్య ప్రజా పాలనే క్షితింధర్మేణ పాలయేదితత్ర స్మృతివైనక్షత్రియ విశేషస్యా రాజాఖ్య విశేష మెవచతుర్థేయం ఋషి
తింధర్మేణ పాలయేదితి తత్ర క్షితిపాల సంజ్ఞా ముక్తి వాశ్రితాను ప్రజాను దుష్టానాం శిక్షా వధ్రులి వదిపూరీర్శ॥ వితదర్థే మెవ పీఠ జగడి శిపదస్యరా
మకల్పా దీక్షిత్రియా వతారః । తత్ర గతాం ముభగవతాం విసృష్టమాఖ్యాతం [illegible] యదాంపిథమ్మసగావిని స్త్రీపతి శారత । [illegible] సమన్ధమస్య

హింసకాః। లోభాద్ద్వేషాచ్చ శక్తానాం వ్యవహారః ప్రవర్తితః। తస్మాద్ధర్మే విశ్చిన్వతి సాధ్యే వయాంతి సనాంతిలు నిరాంతిలు వృత్తౌ వివాదో వ్యవహారశబ్దేన రూఢ్యాశ్లేష
ధియోచ్యతే। హారీతేనాపి। విరూఢమక్షిప్రేత్యాహ। స్వధర్మస్య యథాప్రాప్తిః పరధర్మస్య వర్జనం। న్యాయేనైక్రియతే యత్ర వ్యవహారస్స ఉచ్యత ఇతి। వ్యవహారశబ్దేనైతో యత్తు
కాత్యాయన గకమక్షం కాత్యాయనః। వినానార్థేऽవసందేహే హరణం హార ఉచ్యతే। నానాసందేహహరణాద్వ్యవహార ఇతి స్మృత ఇతి। వ్యవహార ఇత్యత్ర విశబ్దో నానార్థేత
స్మిన్నర్థే వర్తతే। అవశబ్దశ్చ సందేహే వర్తతే। తానేతానేవంవిధానేకసందేహహారిణో వ్యవహారాన్ అష్టాదశ। తత్రాస్య విషయాత్ ప్రత్యేకం రాజ్ఞా సమ్యగ్వ్యవహార
యంతే। తద్వ్యవహారస్వరూపం జ్ఞాత్వా గుణాధర్మరూపమాచారః। అతఏవ ఆచారకాండే వ్యవహారాణాం అంతర్భావమక్షిప్రేత్య పరాశరః పృథక్ వ్యవహారకాండం న కృతవా
న్। కింతు ధర్మేణ పాలయేదితి సూచనమాత్రం వ్యవహారాణాం కృతవాన్। తానేవాత్ర సూచితాన్ వ్యవహారాన్ స్వయం స్మృత్వా తదాశ్రితత్వాత్ తన్నిబంధనాని బాలానుసార్తి
యథాశక్తి నిరూపయామః। తత్ర పూర్వార్ధే దానవిధానాధికారే ఆచారకాండే తరలోపాఖ్యానం రూఢిం వైరాగస్మృతిపురాణం వ్యవహారస్వరూపం నిరూపితం। అథ తద్భేదాః నిరూప్యంతే। తత్ర సప
రా ప్రత్యేకవ్యవహారం తర్కాభిజ్ఞాయవిద్యాం నిర్ణయేద్వ్యవహారానుత్తరస్మృతిసవిశేషయోర్వ్యలక్షణాః। సోత్తరోనుత్తరశ్చేతి యథాపూర్వం కృతవానితి। అపాం యా
దిపరాభియోగం తదాశాస్త్రప్రతిపత్తాద్యం దద్యాద్యా దధికం చైవ తత్ర తేనాత్మ తుచ్ఛం చ దానసమయో నిత్యం విజిత్వాంతదత్తిం యథాంతరదుత్తరం తేన సహ
వర్తత ఇతి సోత్తరః। తత్ర హీనతోనుత్తరః। పునరపి చతుష్పాద్వ్యవహారో ద్విప్రయోగాదశత్రుః ప్రత్యర్థి అవహారశ్చాంతరస్థితాన్ సభ్యాని దిక్పతిప్రవృత్తో భవ
తు వాడిప్రవర్తనాత్ర సత్తు సారధ్యసం ప్రయోగతా తత్ర తు వ్యవహారవ్యవహారవత్ తేషాం త్రయాణి దార్శనిక ముఖ్యగత్యా నిశ్చయా అష్టాంగాష్టా
దశపదకృత శాఖాన్నస్థితే వద్ధముక్త వ్యవహారస్ప్రవర్తనం రాజ్ఞా స్వాసనం చతుర్విధవ్యవహారోమో ముత్తరః పూర్వపక్షః। తత్ర సత్యస్థితోనాధర్మ్యో వ్యవహా
రస్తు సాక్షిషు। చరిత్రం తు స్వీకరణే రాజ్ఞా శాస్త్రం తు శాసనం। సామాద్యుపాయసాధ్యత్వాత్ ప్రతు స్వధనతుల్యతే। చతుర్ణామపి విదర్భనాం రక్షణార్థ చ
తు హీనతః। కర్తారం తత్ సాక్షిగాత్ర సభ్యాన్నత్ర భానమేవ చ। ప్రశ్నేతి పాదశ్శేలా యత్ర ప్రతు వ్యవహారేపి తతః స్మృతః। ధర్మస్య సాధునా లక్షయిత్వా తోస్త్రైమ పం॥

వ్యవహార
మాధవీయం

యుక్తశ్రుతధర్మోపలక్షితః। అతః పరం ప్రమాతృత్వగుణాప్రయుక్తో వ్యవహారవిచారాత్ తెరారా బధ్యమోపలక్షితేయతే। ధనికేనాధమర్ణప్రదాతా బహు... కస్సదయ
సాక్షిసంగ్రహీతా తయోః సందిగ్ధే వివాదః। ప్రతిపక్షస్య ప్రత్యవస్కందనకారణం ఉపాయాః ప్రతిపత్తేః తదియుపస్కారసద్భావాభావే ... ధనసంఖ్యావృద్ధివిశేష
వాదియుక్తం పత్రం సాక్షిణాదుత్తరమాధమర్ణ్యమేవాః। సంప్రతిపన్నమధ్యస్థాః। ఏతేషాం ప్రతిపక్షార్థాదీనాం త్రయాణాం। సందిగ్ధానాం నిర్ణయాన్నాస్య ఏవ
తత్తేషాం సందేహాః। తస్మిన్సందిహానత్వేనారాజా విచారయితుం ప్రభవతి తస్మిన్ పుత్రిరక్షిత్వయత ఇత్యర్థః। యుస్మాద్రాజా సాక్షిభిః ప్రాడ్వివాకాంశ్చ సంభూ
తరీతి వ్యాగదానాదీన్వ్యవహారాన్విచారయితుం ప్రభవతి తస్మాత్త్రా సహైవ విచారయేత్। తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః। వ్యవహారాన్నృపః పశ్యేద్విద్వద్భిర్బ్రాహ్మణైః సహ। ౮౫
ధర్మశాస్త్రానుసారేణ క్రోధలోభవివర్జితః ఇతి। అత్ర వ్యవహారశబ్దో రూఢియోగాభ్యాం నిర్ణయఫలకే మధ్యర్థిప్రత్యర్థివివాదవాక్యే ప్రవర్తతే। రూఢిః। కాత్యాయ
నేనని రూపితా। ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్యే న్యాయవిస్తరే। సాధ్యమూలస్తు యో వాదో వ్యవహారః స ఉచ్యత ఇతి। న్యాయః। ప్రత్యవస్థానం ప్రతివాదిక్రమా
చరణం। తస్య విస్తర ఇదం మదీయం ధనం అనేనాపహృతం తత్త్వం ధనాదికం మే తస్య యుక్తం నాస్తీతి। ఉపపత్తి పురస్సరో నిర్ణయః। తస్మిన్న్యాయవిస్తరే విషయో
భూతే సతి తత్ప్రవర్తకో అర్థిప్రత్యర్థినోర్యో వివాదః స వ్యవహార ఉచ్యతే। మదీయం ధనమనేనాపహృతం తత్ప్రసమున్నయనేన సాధనేనేయమిత్యర్థినాభిహితే ప్రత్యర్థిప్ర శ౭
వర్తతే తత్ర సంసాధ్యం తత్ప్రమూలం। యస్య వివాదస్య సాధనం సాధ్యమూలః। స ఉభయేదానుమర్ష్యత ఇత్యపేక్షయా ముక్తం ప్రయత్నసాధ్యే విచ్ఛిన్నే ధర్మాఖ్య ఇతి।
సభ్యైర్న్యాయాత్ప్రియం బ్రూయాత్ సత్యేన సభాస్థవాదౌ ... విధినిషిద్ధోపలబ్ధవిహితానుష్ఠానే ప్రతిషిద్ధవర్జనమో ... ప్రయత్నః। తేన సా
ధ్యో ధర్మో నామ ఏకః పదార్థో యదా విచ్ఛిన్నో భవతి తదా నిమయిం। వివాదత్వేన దృష్టే అసతి తు ధర్మవిచ్ఛేదే నాస్తి వ్యవహారస్య ప్రవర్తనం। అత ఏవ నార
దః। మనుః ప్రజాపతిర్యస్మిన్కాలే రాజ్యమశాసత్। ధర్మైకతానాః పురుషాస్తదాసన్ సత్యవాదినః। తదా న వ్యవహారోభూన్నద్వేషో నాపి మత్సరః।
నష్టే ధర్మే మనుష్యేషు వ్యవహారః ప్రవర్తతే ఇతి। బృహస్పతిరపి। ధర్మప్రధానాః పురుషాః పూర్వమాసన్ ... వ్యవహారశ్చ మాహా। ధర్మప్రధానాః పురుషాః పూర్వమాసన్న

తు త్యాన వివాహా స్మృతిశాస్త్రం తుంయుక్తిం చ వృద్ధితం ధర్మసాధకైః। కార్యాణాం నిర్ణయార్థం తు వ్యవహారః స్మృతో హి స ఇతి। యత్ర ధర్మశాస్త్రము ఖత్వైవ
౪ ద్వత్థి రర్థశాస్త్రతస్థ స్మేనాస్త్రి నిర్ణయార్థం యుధర్మశాస్త్రం ప్రఖనాపితం చ వత్తి। స నిర్ణయో రాజ్ఞ వ్యవహార బుస్నః। చరిత్ర ఖున్యం నిర్ణయ ... నవివ। యత్స్వదాచరతే యో
న ధర్మన్యం వా ధర్మన్యే వెం వవా। దేశస్య చరాణాం నిత్యం చరిత్రం తత్రి కల్త్యే తమితి। శాస్త్రైత్ర ధర్మార్థదన చెతం ధర్మజ్ఞం తద్వివరితమధర్మం। తదుభయం దేశాచా
రాను సారేణ యత్ర నిర్ణీయతే తత్ర చరిత్రం నిర్ణయ హేతుః। రాజశాసనస్య నిర్ణయ హేతుత్వం తదా మాహ సవిచస్యం యశాస్త్ర విరోధేన దేశదృష్టిస్త ద్వైవ చ।
యుక్తిం సాధ్య మపి ప్రాచాన్యముక్తం తదాత్ర రాజశాసన మితి। సమ్యక్ శాస్త్రం వ్యవహార ప్రతిపాదకం। స్మృతిశాస్త్రం తస్య చ దేశాచారస్య వా విరోధేన రాజా
యుమను శాస్త్రి స నిర్ణయో రాజ్ఞా రాజశాసన ప్రసంగం యత్ భూతానాం ధర్మార్థదనాం చతుర్ణాం పుద్భవానాం చ పూర్వ స్య చాధ్యుత్తమ ముత్తరోత్తరస్య వా
ధకత్వం చ బృహస్పతినా ప్రపంచితం। శాస్త్రమేవ స వహార్థి తస్తత్రి యు తే యత్ర నిర్ణయః। వ్యవహారస్య విశేష యోర్ధర్మస్తేనాపి హీయతే దేశస్థి త్యానుపరాధే
స్మైతవ రానువ తే సచ్చ్రియతే నిర్ణయస్తత్ర వ్యవహారస్తు కథ్యతే। విహాయ చరితాచారం యత్ర కుర్యాత్పునస్పృర్వం। నిర్ణయం ... రాజ్ఞః శాస్త్రాచరి
త్రం వాధ్యతే తదిక్థి। చతుష్పాద్వ్యవహారేషు యుః కస్ప్రబద్ధ చపలాహం కస్తంభరా శాస్త్రణీతః కస్యలతి నీతి యుతయా ద్వ్యపరాధ వం నిచర్తాం రః। తత్ర ... పఞ్చత్వేనః సాక్షి
నో వదేద్వదతాం నివారయేతు విష్టః ఏవ సమ్యమల్లం పుస్తత్ర సాక్ష్యేన సాతం వదితి చెన్ తాధృశం శాస్త్రమేవ కాత్రత్వా తదియం పరాభ్యం పరస్పర యుస్తత్ర వ్యవ పరిశిష్టహ
హారేణ ధర్మేణా వాధ్యతే। కైరశ్చిదిదేశాంతాచై శాస్త్రాగ్రమే సాక్షిభిరాపాదితేపి దేశాచార వశాన్నాయుందు రాజ్ఞ దండ్యతే తత్ర చరిత్రేణ వ్యవహారస్య బాధః।
వ్యవహా సత్య పితా ప్రశోదిదేశాచారత్వయె వంస్కరేత వ్యమితి రాజాజ్ఞయ దాను శాస్త్రి తదా రాజాజ్ఞయా చరిత్రస్య బాధః। యువితె ప్రోక్తా ధర్మార్థదయుశ్చతు
రః। పాదాస్తే నరాన్వదిషు చత్వారు ప్రతిష్ఠితాః దోషహారకస్య యమకృతా స్తే తేనా వుయస్య పరో భూమిస్తే తి స తత్ఛం చ్యాతే అతిరా ధర్మస్య సత్యే వస్థానం ప్ర
తి చెప్పితర యోః కేవలయోః సాక్షి సాయాత్ పత్త్రా చిచయపగమస్తే తచేస్య యుస్తే నవ్యవహారస్య సాక్షిణ్య వస్థానం కనారత దెతి శిలా నిర్ణయలసుతా నివాపో

౩

వ్యవహారవ్యా
ధవం॥ ౫

చతుర్ణాం కరణాదేవ చతుష్పాత్ప్రకీర్తితః। కామత్రైర్యా ధాత్రీ లోభాద్యైః త్రిభిర్యస్మాత్ప్రవర్తతే। త్రిరూపాణి కల్పతే తత్ర త్రయ ఏవ తద్విపాదః సన్ దావళ్ళియోగ
స్త్రివిశ్లేయాశ్రయః కాంత తాస్త్రిం తెలాగతః। శంకానతాం తుసంయోగాత్ర ముం హొఢాదిదర్శనాత్। పక్ష దోంయాం శనం యం శ్రాదిదోశరసు ఉదాహృతః। పూర్వపాదస్య
యోః పక్షః ప్రతి పాదస్య దుత్తరః। పూర్వ తద్వలాం సుసారితాకిర్యగతిషు ఉదాహృతః। పూర్వతం తత్రార్థనం యుక్తం ప్ర దా శ్చిహాతం భలం రాజాన పురుషస్య స్య దూ
శాస్త్రం గగాకతె చికా। విశాగ్న మధ్యిరుదక వుశ్మాంగఘ ఉదాహృతః। ఋణాదానం హ్యన్విధిః సంభూయోత్థాన మెవమ। దత్త స్వపునరాదానమవుళుశహాతాశ్చ పని
పెత్రవ। వెతనస్యానపాకర్మ తథైవాస్వామివిక్రయః। విక్రీంయాసంప్రదానం చక్రీతాసనుశయం ఏవమ। సమయస్యానపాకర్మ వివాదః క్షేత్రజస్తథా స్త్రీపుంసయో
శ్రసంశం ధ్రిాదారింశ్చా శొధసాహాసం। వాక్పారుష్యం తథైవోక్తం దండపారుష్యమేవమ। ద్యూతం ప్రకీర్ణకం చైవేత్యష్టాదశపదస్మృతః। క్రియా భేదాన్మను
ష్యాణాం శతశాఖో నిగద్యతె ఇతి। సమధవార్థ దీనాం పాదత్రయము యుక్తం। ప్రతి చెష్టత్రరప్రమాణానిర్ణయానాం వ్యవహారపాదత్వాదత్ర యాజ్ఞవల్క్యః
ప్రతిజ్ఞా దని ప్రకృతనావా। చతుష్పాద్వ్యవహారోయం వివాదేషూపదర్శిత ఇతి। బృహస్పతిరపి॥ పూర్వపక్షః స్మృతః పాదాద్వితీయశ్చోత్తరస్మృతః। త్రి
యాపాదస్తథా చాన్యశ్చతుర్థో నిర్ణయస్మృత ఇతి॥ నాయం దోషః॥ ధర్మాదీనాం ప్రకారాంతరేణ పాదత్వోపపత్తేః॥ యేనాయం నిర్ణయాన్ముక్తశ్చతుర్థః
పాదోభిహితః। సధర్మార్థవిషయశ్చతుష్ఖర్ణ్యప్రదర్శితే। తదాహ బృహస్పతిః। ధర్మేణ వ్యవహారేణ చరిత్రేణ నృపాజ్ఞయా చతుః ప్రకారోభిహితః సందిగ్ధేర్థవిని
ర్ణయ ఇతి। తస్మిన్నిర్ణయే తు తయా ధర్మాదీనాం వ్యవహారపాదత్వం భవిష్యతి తె వాం చ నిర్ణయహేతుత్వం కాత్యాయనేన ప్రదర్శితం। దోషకారీ
తు కర్తా స్యాద్ధనస్వామీ స్వకం ధనం। వివాదే ప్రాప్నుయాద్యత్ర స ధర్మేణ నిర్ణయ ఇతి। దోషకారి వాక్యైరువ్యాధికారి చ యస్మిన్ వివాదే వ్యవహారేణాత్ర
రాజశాసనన్మైరపి నైగ ధర్మా ఛిముః నస్వర్ధః ధర్మార్థస్తుప్రకీయం మోషకేత్యర్తవం సవియం మెవ లంగకరోతి యత్ర ధర్మస్య మానవ్యవహారాదిప్రయా
సమంతరేణ ధర్మాన్వియ చాన్దేశ నావహారిగాసు కీయం ధనస్వాపృష్ఠాతి తత్ర మోషకారీతి ధర్మాన్విమయుక్తమెవ నిర్ణయహేతుః వ్యవహారస్తు నిర్ణయహే

కల్పయేద్బుధః । వ్యాపృతాన్నోపవేశితాంశ్చ చరత్నసమన్వితాం । ప్రతిమాత్రం విదేవైశ్చ యుక్తా మగత్సోనా తథేతి । గృహం రాజగృహం తస్య ప్రాక్ప్రత్యగ్భవనాధికరణాఖ్యం
తాసభాసాధ్యవహాస్తు శాస్త్రలక్షణో పేతాకర్తవ్యా । తస్యాః సభాయాః ధర్మాధికరణత్వం ప్రాత్వాయత్నో దశ్యాయతి । ధర్మశాస్త్రవిచారేణ మూలశాస్త్రవివేచనం సౌర
యత్రాధిక్రియతే సద్మని ధర్మాధికరణం హి తదితి । మూలసహావేదితార్థస్య సారాసారవివేచనం । తత్ర నిపుణం తత్ర ప్రవేశం సప్రవాహ । పాత్రతరుదృష్ట్వా యథాసుఖం నిత్యం కర్య ౮
తాభిసమాహితః । గురుం బ్రాహ్మణానిపీడయాన్నైరాణ్యదివాకవిప్రాన్ పురోహితాన్ । యథా హి మే తాసంపూజ్య సుపుత్రాన్ చరక్షైర్వ్యాపః । అ శివం ప్రయాణ వాక్ధీ సం వయణాన్ ప్ర
తత్ర ౯ విశేషు చామితి । ప్రవిశత్సైవ విప్రజీమ । మంత్రిభిశ్రసహాకారవాగ్భిసంధత్తే ॥ తదాహ మనుః ॥ వ్యవహారాన్ దిదృక్షన్తు బ్రాహ్మణైః సహ పార్థివః । మంత్రజ్ఞైర్మంత్రిభి
శ్చైవ వినీతః ప్రవిశేత్సభాం । తత్రాసనః స్థితో వాపి పాణిముద్యమ్య దక్షిణం ॥ వినీతవేషాభరణః పశ్యేత్కార్యాణి కార్యిణాం । ప్రత్యహం దేశదృష్టైశ్చ శాస్త్రదృష్టైశ్చ హేతు
భిః । అష్టాదశసు మార్గేషు వ్యవహారాన్ పృథక్ పృథగితి । విచారకాలమాహ కాత్యాయనః । దివసస్యాష్టమం భాగం ముక్త్వా కాలత్రయం తు యః । స కాలో వ్యవహారా ౮
ణాం శాస్త్రదృష్టః పరః స్మృత ఇతి । దివసమష్టధా కృత్వా ప్రథమం భాగమపహాయ అనంతరభాగత్రయం వ్యవహారకాలః । అత్రవక్ష్యాస్త్రిధారాహ
సంవత్సరః । చతుర్దశ హ్యమావాస్యా పౌర్ణమాసీ తథాష్టమీ । తిథిష్వాసు న పశ్యేత్తు వ్యవహారాన్ నృపోత్తమ ఇతి । అతో యథోక్తా సభా తస్యాః ప్రకారవిశేష మహ బృహ
స్పతిః । ప్రతిష్ఠితాప్రతిష్ఠితా ముద్రితాశాస్త్రితా తథా । చతుర్విధా సభా ప్రోక్తా సభ్యాశ్చైవ తథావిధాః । ప్రతిష్ఠితా పురేగ్రామే చలానామాప్రతిష్ఠితా । ముద్రితాధ్య
క్షసంయుక్తా రాజయుక్తా చ శాస్త్రితేతి రాజగృహసమీపవర్తినః । సభాస్థానాన్నగరాదన్యస్య గ్రామవాసినో వ్యవహారస్థానాని వాదినాం । పంచత్రై
వా ప్రవిశ్యగుః । నిర్ణయం యేన గచ్ఛంతి వివాదం ప్రాప్య వాదినః । అరణ్యాస్తు స్వకైః కుర్యుః సార్థికాః సార్థికైస్తథా । సైనికాః సైనికైరేవ గ్రామేఽప్యుభయవాసిభిః ।
ఉభయానుమతశ్చైవ గృహ్యతే స్థానమీప్సితం । కులికాః సార్థముఖ్యాశ్చ పురగ్రామనివాసినః । గ్రామపౌరగణాశ్రేణ్యాశ్చాతుర్విద్యాశ్చ వర్గిణః । కులాని కులికా
శ్చైవ నియుక్తా నృపతిస్తథేతి ॥ సమన్నైరారణ్యాస్తైరేతు అరణ్యే గ్రామమెచ నివసంతి తేషు చ యు వాసిభిః సైనికాః సైనికైరేవ గ్రామే వాసిభిర్నిర్ణయం కుర్యుః ॥ కులికాః తు

వ్యవహారమా ద నదో వా యశ్చైరళదేశకన్యాయాః । ఋతుమతిత్వం నదో వా యత్రైవ మాదిస్త్రదేశసమయస్తత్ర తత్ర పత్రాదిలాసనైవ తిష్ఠతే । శ్రుష్టితీత్రాసనం । రాజా జ్ఞానసారో ప్రజా
నాం వర్తనం తత్ప్రరాజాజ్ఞయా ప్రతిష్ఠితం సామదానభేదదండైశ్చ తుష్టి దోర్షహారి గోదో హషహారగాయ చతుస్సు క్షత్వం చతు హీతత్వం విస్పష్టం శాస్త్రాద్ధిచతుష్ట
యం వాఙ్మపిత్వం మనసా స్పష్టీకృతం । పాదో ధర్మస్య కర్తారం పాదో గచ్ఛతి సాక్షిణః । పాదస్సభాసదస్సర్వాన్ పాదో రాజానమృచ్ఛతి । ఇతు వ్యవహారాధర్మాద్ధప్రయోగ
యుకసా లోకానురాగసంపాదనాప్రత్యుష్టా ఇత్యం త్రయోనిత్యం స్పష్టం అనర్థాంకిత వస్త్రనాదీనాం సంసర్గం యః కరోతి తస్మిన్నపి చౌర్యాదిశంకా జాయతే హేతునా వహ్నేః తద్వత్ వి
దర్శనం తల్లింగం వా తస్మాద్ దృష్టింతేనా భవతి అర్థప్రత్యర్థినాయకా పూర్వపక్షోత్తరపక్షౌ తావ వ్యవహారస్య ప్రవర్తకౌ తస్మాదివదార్థితత్వం క్రమం సంభాషాదికం యథా తథా
వ్యా నాస్పదా వా రాజా బాధనా వక్రియ దాత్తతే తదా తస్యై భయస్యాపరిశ వ్యవహారః ప్రవర్తతే తతో ద్విమతి తుం అష్టాంగే ఘుసపురుహారాజా తే తదేకమంగం అతోనా
స్తి నవత్వసంభనాప్రసక్తిః ఋణాదానాదినా మష్టాదశపదానాం స్వరూపము పరిష్టాత్ తత్ర తత్ర వివదిష్యతే ఏతేషామష్టాదశపదానాం మధ్యే ఏకైకస్య పదస్య అవాంతర
క్రియా భేదాదనంతభేదభిన్నత్వం ఇతరా ఖత్వం ఏతానష్టాదశపదానవాంతరానంతభేదభిన్నాన్ వ్యవహారాన్ ప్రకారాంతరేణ ద్విధా సంగృహ్ణాతి కాత్యాయనః ద్విప రా
ధన దేసాం భేదాష్టపదాష్టాదశతాం గతే । అష్టాదశక్రియా భేదాన్ భిన్నాన్ యథ సహస్రధేతి । ద్విపదత్వం వివరయతి బృహస్పతిః । ద్విపదో వ్యవహారస్తు ధనహింసాసముద్భ
వః । ద్విసప్తకో ధనమూలస్తు హింసామూలశ్చ తు విధ ఇతి । తదేతద్దర్శయతి ధంస ఏవపి వృణోతి । తు సాద నిక్షేపాదియా ధనంసం భూయతో తద్ధనే వస్తు వ్యత్యాదామ ౨
మి భూళరా వా భూవా మో నైవ విక్రయః । క్రయవిక్రయానుశయః సమయాతిక్రమస్తథా । స్త్రీపుంసయోగః స్తేయం చ దాయభాగో అక్షదేవనం । ఏవమష్టనవయ
త్తానం పదానితు చతుర్దశ । పునరేవ ప్రభిన్నాని క్రియాభేదైరనేకధా । పారుష్యే ద్వే సహాస్త్రపరస్త్రీసంగ్రహస్తథా । హింసా స్తేయపదాన్యేవం చతుర్ధా హాహ బృహస్పతిరితి । స
భగతి సంప్రావితానళిశాని వాదానుత్రే పృష్ఠాదశసు సవాంతర్భావయతి పదానష్టాదశైతానిధర్మశాస్త్రాదితాని తు । మూలం సర్వవివాదానాం యైవిభుస్త్రిప
క్షాగా ఇతి ॥ ॥ ఇతి వ్యవహారపరిచ్ఛేదః ॥ అథ సభా నిరూప్యతే । తత్ర బృహస్పతిః । దుర్గమధ్యే గృహం కుర్యాజ్జలవృక్షాన్వితం పృథక్ । ప్రాగ్దిశి ప్రాఙ్ముఖీం తస్య లక్షణ్యాం

౫౦

౬

యస్తోప్యస్మై త్రాద్విపాకస్తు నస్మృతః। యథాళల్యం ఖిరుకాయాదుద్ధరేద్దృఢం త్రయుక్తితః। పాప్రవిపాకస్రథాళల్యవదుద్ధరేద్భృవపాకత ఇతి। పాపవిపాకస్యగుణాః స్పష్టం
తరేదర్శితాః। అశ్వాదిమధుకర్షిణః ప్రమాణయాతో విలక్షణాః। ఉతాభవానల క్షత్రవాదియో జినానృపో తివతి। పాపవిపాకసూనుకల్పవనాహాకాత్వాం
యునః। ప్రాయష్టాగమాయాత్ర ననస్వాత్తు క్షత్రియం తత్రయో బుయితేప్తైరసం వాధమశాస్త్ర శక్త్యం శూద్రం యుత్తేనవర్ణ యుతత। తదవశి నైజాధవనాహావనః॥ జాతి
మాత్రే త్రపబివవాత్రావం స్వాదాప్రపన్నాగాబ్రవః। ధమ్యప్రవక్త్రానృపతేనకతు శూద్రః కథం బనయుశూద్రస్తుకురుతేరాజన్ ధర్మవిమునం తసన్నాదః తద్రాప్త
ం పంకైగారివపళ్యతః। డిబ్బాణివహయుసంపత్తిరాత్రౌ శివృషుళ్లసవా। తసప్రశ్న చతేరాప్తం బలం తో ళం బానశతతి॥ గగాకతె ఖకావపికాళ్లె విం హాబృహ
స్పతిః। శవాభిదానతత్త్వజ్ఞానగానాకుళతాళంబి। నానాం విపిజ్ఞకతర్వాళ్ళరాగజ్ఞగాకతె ఖకావితి। వాళ్ళనాపి। త్రిస్వంధబాశ్వతిహ ఙ్క్షం స్పుకత్ర తస్యంబ్ఞకారాం।
శతాథ్యయునసంపన్నం। గాశ్వం యోబుంతెస్థాపః। సప్పుకుత్తిస్నినిరయుం బతశాచ్చం లాక్షతశరంశబిం। స్వప్వాక్షరం ఖిలత్రాధవులుచ్ఛంసతావాదినమితి। సాధ్యపాలస్త
కర్తా పినారాజజ్ఞసాధ్యస్సాధకః। క్రమాణయాతో ధృత శూద్రసుఖానాం బవుతే ష్ఠిత ఇతి॥ బృహస్పతిరపి॥ ఆశ్వారోహ రక్షణేబసాప్లిష్టద్విప్రతివాదినం॥ సఖా
దినసనుతవాదికర్తవ్యాళ్ళసుపూరుదా ఇతి। రాజజ్ఞకతిపయైవర్గశిక్షితం ఉక్షిప్తతం సదః కర్తవ్యం। తదాహకాత్యాయునః। కులశీలవయోవృత్తవిత్తవన్ధిరము
ఖ్యైః। వణిక్సినాత్కతిపయైః కులభూతైరధిష్ఠితమితి। కులభూతైరృగ్దభూతైరిత్యర్థః। తెషాం వయపంతోగవరాహ సపవిత్రాతారావణిజస్తత్ర
కర్తవ్యవానాస్యయుదశైన ఇతి। యుధిష్ఠిరాబాదియుక్తానుయాః సభాయాః దర్శనాని సప్తయో బునాన్నపహాబృహస్పతిః। స్నాప్య దికృతసభాక్షప్ర
తికగాకతిఖకా। పౌంవనాగ్నం బృన్నపురుషాః సాధ్యాంగానినిస్తైదశ। ఏతద్దశాంగ కరణం యస్యామధ్యాస్యపార్థివః। నాట్యయాన్నుశినృశ్వతమతిః సాసభా
పురసంమితా। దశానామపిత్తైత్రిదానాం కర్మశ్రోత్రం పృథక్ పృథక్। ఏవహార్షత్త్రా నృపళ్ళాస్త్ర సభ్యాః కారణ వరక్ష్యకాః। స్మృతిర్వినిగణయం బ్రూతేబుయుదానధనం
తథా। శపథార్థే హిరణ్యాగ్ని బలం తృషితలుప్తతతో:। గణకాగణయిదిక్షంలిఖ్యన్నాయుంబవెళకః। ప్రత్యర్థిసభానయునంసాక్షిణాంబసపూరుషః।

౫

వ్యవహార మాధవం౹ లక్షిణః సార్ధం గచ్ఛేయుర్యాత్రాదౌ మిళితా జనసంఘాః ముఖ్యానాగ్రాం ముగణాదయః। పురం ముఖ్యం నగరం తస్మాదర్వాచీనో గ్రామః పురగ్రామనివాసినాం శ్రేణీః। కులికాదీని పంచస్థానా
నితాని బారగార్తాదిజనవికీవాగాహవగ్రామాకారేణావస్థితజనవివాదసమీపగ్రామనివాసిభిర్నిర్ణయః। అర్థిప్రత్యర్థిగ్రామోరననసమీపగ్రామానుమతం స్థానం కులికాదిష్ము ౧౦
ఖ్యపురగ్రామనివాసినో కువతాగృష్ణంతి। గ్రామజనిదర్శస్థానాని సాధారణాని గ్రామో గ్రామాకారేణావస్థితో జనః పౌరః పురవాసినాం సమూహాః గణాః కులానాం
జా సమూహాః। శ్రేణీనారజకాద్యష్టాదశహీనసంకీర్ణజాతయః। జాతువిద్యావ్యవసాయవిక్రేతారాదివిదనాలతుల్యయిచాపితః వణిగ్గణాగణాప్రభృతయః। తద్వాచకాతాత్స్యేయాలనః। గణాః పాషం ౧౯
డపూగశ్రేణ్యో వ్రాత్యా గాత్రోగాయుప్రధాః। సమూహస్థాశ్చ యే చాన్యే వర్గాఖ్యాస్తే బృహస్పతిరితి। ఆయుధధరాః శ్రేణీ సమూహావైజాతం కులాని అర్థప్రత్యర్థినో
స్సగోత్రాణి। కులికాస్తత్ర వృద్ధాః నియుక్తాః ప్రాడ్వివాకసహితాస్త్రయః సభ్యాః నృపతిః। ప్రాప్తాగదిసమితః। సభానాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ శ్రుతాధ్యయనసంపం
౭ న్నాః ధర్మజ్ఞాస్సత్యవాదినః। రాజ్ఞా సభాసదః కార్యాః శత్రౌ మిత్రే చ యే సమాఇతి। తేషాం సంఖ్యామాహ బృహస్పతిః। లోకధర్మాంగతత్త్వజ్ఞాస్సప్తపంచత్ర
యోపి వా। యత్రోపవిష్టా విప్రాస్స్యుస్సా యజ్ఞసదృశీ సభేతి। తత్రైవ వర్జ్యాన్ సభాహ॥ దేశాచారానభిజ్ఞా యే నాస్తికాశ్చ ప్రవర్జితాః। ఉన్మత్తక్రుద్ధలుబ్ధార్తా న ప్రష్ట ౧౧
వ్యా వినిర్ణయే ఇతి। రాజ్ఞః ప్రతినిధిమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। అపశ్యతా కార్యవశాత్సభ్యైర్విప్రం నియోజయేత్। సర్వధర్మవిదితి॥ సో
పి రాజవత్ సర్వకార్యాణి విచారయేత్। యదాహ మనుః॥ యదా స్వయం న కుర్యాత్తు నృపతిః కార్యదర్శనం। తదా నియుంజ్యాద్విద్వాంసం బ్రాహ్మణం కార్యదర్శనే॥
సోస్య కార్యాణి సంపశ్యేత్ సభ్యైరేవ త్రిభిర్వృతః। సభామేవ ప్రవిశ్యాగ్ర్యామాసీనస్స్థిత ఏవ వా॥ ఇతి। స చ విచారకో బ్రాహ్మణః ప్రాడ్వివాక ఇత్యుచ్యతే।
తదాహ బృహస్పతిః। రాజ్ఞా కార్యాణి సంపశ్యేత్ప్రాడ్వివాకోథవా ద్విజః। న్యాయాంగాన్యగ్రతః కృత్వా సభ్యశాస్త్రమతే స్థితః। ఇతి సభ్యచతురంగాయుతోరాం
బయంతి ప్రబోః। వివ్యమానః సవపుత్రా తేన రాజా చ శ్రియాతే। వివాది వ్యక్తి ప్రశ్నం ప్రతిప్రశ్నం తద్దైవమప్రియపూర్వం ప్రాగ్వదతి ప్రాడ్వివాకో భిధీయత ఇతి॥
నారదోపి॥ అష్టాదశపదాభిజ్ఞః షడ్భేదాష్టసహస్రవిత్। ఆన్వీక్షిక్యాదికుశలః శ్రుతిస్మృతిపరాయణః॥ వివాదసంశ్రితం ధర్మం। పృచ్ఛతి ప్రకృతం మతం। వివేచయతి

ఘుష్యాత్స్వైవ విశేషత ఇతి। కాత్యాయనః సభాయాముపవేశప్రకారమాహ బృహస్పతిః। పూర్వాముఖస్తూపవిశేద్రాజా సభ్యా ఉదఙ్ముఖాః। గణకః పశ్చిమాస్యస్తు లే-
ఖకో దక్షిణాముఖ ఇతి॥ సభ్యైః పదిష్టాన్యపాదయతో యాఙ్గాని తమఙ్గినం। వ్యవహారం పురుషరూపేణ పరికల్పయతి। స ఏవ। ఏతేషాం మయూరత్నాన్యప్యఙ్గానాం ముఖం
బాహూ అధికృతః కృతః। చాపి సభ్యాః స్మృతిర్హస్తౌ గణకలేఖకౌ। హేమాగ్న్యమ్బు స్వపురుషాః పాదౌ చ పురుషస్య చ ఇతి॥ ఏషాం వృద్ధరాజాత్ప్రతిహోమఘరహితాః సా-
ముఖనాసభా॥ తదుక్తం మహాభారతే॥ న సా సభా యత్ర న సన్తి వృద్ధా న తే వృద్ధా యే న వదన్తి ధర్మం। నాసౌ ధర్మో యత్ర న సత్యమస్తి న తత్సత్యం యచ్ఛలేనానువిద్ధమితి॥
॥ ఇతి సభానిరూపణం॥ అథ వ్యవహారపదాని విధినిరూప్యన్తే॥ తత్ర ప్రజాపతిః॥ రాజామాత్యసంయుక్తో బ్రాహ్మణైర్వా బహుశ్రుతైః। ధర్మాసనగతః పశ్యేద్వ్య-
వహారాననుక్రమాదితి॥ నారదః॥ తస్మాద్ధర్మాసనం ప్రాప్య రాజా విగతమత్సరః। సమస్స్యాత్సర్వభూతేషు బిభ్రద్వైవస్వతం వ్రతం। యథా యమః ప్రియద్వేష్యౌ।
ప్రాప్తే కాలే నియచ్ఛతి। తథా రాజ్ఞా నియన్తవ్యాః ప్రజాస్తద్ధి యమవ్రతమితి। యద్వ్యవహారప్రతిపాదకం ధర్మశాస్త్రం యద్యపి తదన్తర్గతం ద్రవ్యదణ్డాదిరూ-
ర పమర్థశాస్త్రం తదుభయమపి వ్యవహారదర్శనే రాజ్ఞానుసరణీయం। తదాహ స ఏవ। ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రాభ్యామవిరోధేన పార్థివః। సమీక్ష్యమాణో
నిపుణం వ్యవహారగతిం నయేదితి॥ ధర్మశాస్త్రాణి పితామహేన దర్శితాని। వేదాః సాఙ్గాస్తు చత్వారో మీమాంసా స్మృతయస్తథా। ఏతాని ధర్మశాస్త్రాణి పురాణం న్యాయ-
దర్శనమితి॥ నను ధర్మశాస్త్రాన్తర్గతమర్థశాస్త్రం కిం తత్సర్వదేవనీత్యా తత్ర। యత్తు భవిష్యత్పురాణే దర్శితం। షాడ్గుణ్యస్య ప్రయోగశ్చ ప్రయోగాః కార్యగౌరవాత్। సామాదీనాముపా-
యానాం యోగో వ్యాససమాసతః। అధ్యక్షాణాం చ నిక్షేపః కణ్టకానాం నిరూపణం॥ దృష్టార్థసంస్మృతిః ప్రోక్తా ఋషిభిర్గరుడాగ్రజ ఇతి॥ యాదృశం అస్మిన్నర్థశాస్త్రే ధర్మశాస్త్ర-
విరుద్ధత్వాయోగాంశస్తు ప్రతిపాదయేయుః ఇతరస్తు పరిత్యాజ్యః। తదాహ నారదః। యత్ర విప్రతిపత్తిస్స్యాద్ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రయోః। అర్థశాస్త్రోక్తముత్సృజ్య ధర్మశాస్త్రోక్తమా-
చరేదితి॥ ధర్మశాస్త్రార్థశాస్త్రయోః విరోధే నాస్తి యేన నిర్ణేతవ్యం। తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః। స్మృత్యోర్విరోధే న్యాయస్తు బలవాన్వ్యవహారత ఇతి। వ్యవహారతో వృద్ధవ్యవహా-
రాత్ప్రసిద్ధా స్మృత్యోర్బలవాన్న్యాయ ఇత్యర్థః। తదాహ బృహస్పతిః। కేవలం శాస్త్రమాశ్రిత్య న కర్తవ్యో హి నిర్ణయః। యుక్తిహీనవిచారే తు ధర్మహానిః ప్రజాయతే॥

వ్యవహార
మాధవ॥

6

వాగ్దండశ్చైవ ధిగ్దండో విప్రపర్షత్కృతౌ తు తావుభౌ। అర్థదండవధావుక్తౌ రాజాయత్తావుభావపి। రాజ్ఞా యే విదితాః సమ్యక్కులశ్రేణిగణాదయః। సాహసస్తేయవర్జ్యాని
కుర్యుః కార్యాణి తే నృణామితి। యదా వివిధవిచారే రాజ్ఞః॥ ఫలమాహ కాత్యాయనః॥ ప్రాడ్వివాకస్యామాత్యస్స బ్రాహ్మణః పురోహితః। ససభ్యః ప్రేక్షకో రాజా
స్వర్గే తిష్ఠతి ధర్మత ఇతి। వైపరీత్యే దోషమాహ మనుః॥ అదండ్యాన్దండయన్రాజా దండ్యాంశ్చైవాప్యదండయన్। అయశో మహదాప్నోతి నరకం చైవ గచ్ఛతి॥ సప్తా
నాం ఫలమాహ బృహస్పతిః॥ అజ్ఞానతిమిరాపేతాన్ సందేహపటలాన్వితాన్। నిరామయాన్యః కురుతే శాస్త్రాంజనశలాకయా॥ ఇహ కీర్తిం రాజపూజాం లభతే స్వర్గ
తిం చ సః॥ లోభద్వేషాదికం త్యక్త్వా యః కుర్యాత్కార్యనిర్ణయం। శాస్త్రోదితేన విధినా తస్య యజ్ఞఫలం భవేత్। వివక్షితే దోషమాహ కాత్యాయనః। న్యాయశాస్త్రమ
తిక్రమ్య సభ్యైర్యత్ర వినిశ్చితం। తత్ర ధర్మో హ్యధర్మేణ హతో హంతి న సంశయః॥ అపస్థాయ తు వృత్తం తు నోపేక్షం తత్సభాసదః। ఉపేక్షమాణాస్సనృపా నరకం
యాంతి తద్ధితా ముఖాః॥ అన్యాయేనాపి తం యాంతం యేఽనుయాంతి సభాసదః। తేఽపి తద్భాగినస్తస్మాద్బోధనీయస్స తైర్నృపః॥ న్యాయ్యమార్గాదపేతం తు జ్ఞాత్వా
చిత్తం మహీపతేః। వక్తవ్యం తత్ప్రియం తత్ర న సభ్యః కిల్బిషీ భవేదితి। తత్ప్రియం సవక్తవ్యం తదుపదేశే కల్పితే చ భవేత్। కార్యనివృత్తావపి యద్ధర్మశాస్త్రవాదినో
నాస్తి ప్రత్యవాయ ఇతి స ఏవాహ॥ సభ్యేనావశ్యకర్తవ్యం ధర్మార్థసహితం వచః। శ్రుణోతి యది నో రాజా స్యాత్సభ్యస్తతోఽనఘ ఇతి। యదా తు రాజాయ
ధర్మశాస్త్రం ధర్మం శ్రుత్వా కోపకారిణీ పక్షపాతం న కరోతి తదా నిష్ఫలో భవతి తదాహ మనుః॥ రాజా భవత్యనేనాస్తు ముచ్యంతే చ సభాసదః। ఏనో గచ్ఛతి క
ర్తారం నిందార్హో యత్ర నింద్యత ఇతి। అసాధ్వా వాదినః సభ్యస్య దండమాహ నారదః। రాగాదజ్ఞానతో వాపి లోభాద్వా యో వదేత్సభః। సభ్యోఽసభ్యః స
జ్ఞేయస్తం పాపం వినయేద్భృశమితి। కాత్యాయనోఽపి॥ స్నేహాదజ్ఞానతో వాపి మోహాదజ్ఞానతోఽపి వా। తత్ర సభ్యోఽన్యథా వాదీ దండ్యస్సభ్యస్స్మృతో హి స ఇతి॥
యాజ్ఞవల్క్యోఽపి॥ రాగాద్లోభాద్భయాద్వాపి స్మృత్యపేతాదికారిణః। సభ్యాః పృథక్పృథగ్దండ్యా వివాదాద్ద్విగుణం దమమితి॥ బృహస్పతిరపి॥ అన్యాయవాదిన॥
సభ్యాస్తథైవోత్కోచజీవినః। విశ్వస్తవంచకాశ్చైవ నిర్వాస్యాస్సర్వ ఏవ తే ఇతి। కాత్యాయనః॥ అనిశ్చిత్య తు యో ధర్మం సభ్యో సభాపతి తదపార్థనా। ప్రాడ్వివాకోఽపి దండ్యస్స్యా

హా

రాజ్ఞో నియమహాపితామహః॥ నరాణాం నలోపినన సోపినగ్రసేన్నృపః। ప్రైరప్రాక్షితాన ధ్రాన్నబాపి నృమునషయేత్॥ అసాన్లైపవాదవూహాసపవ। ఫలాని బాంధరాధాంశ్ర
పదాని నృపతేస్తథా। స్వయం వెంవనిగృహ్ణీయాన్నృపస్త్రివేదక్తై విగ్దేతి॥ తత్రఫలానాం హానవవ॥ వధిఫంగకరాక్షేపపాల్కారోవరిలంఘనః। నిపాలస్వవినాశపతథాబాం
ంయతనస్వచ॥ వాతిఖాపూర్వకస్మై వరాజుష్ఠక్రప్రనాశకః। అంత్యః పురం వానగృహం భాండాగారం మహానసం। ప్రవిశతోనియుక్తైరయో భా బునంచనిరక్షితైర్విప్రా
త్రక్షైష్మవాం తానాం క్షైమకామోనృపాత్మజః। కారాం కామాన్యసంబంధకల్ప్రుష్టగ్రస్థానాని రోధకః। రాజ్ఞోన్నతిక్రమం వర్షత్ర। ద్విపహస్ర విశత్రయః। యశాపవ
దార్శో విశదవెలాయాంతక్షైవచ। శయ్యాసనపాదుకైశయ్యాసనరోహాణే। రాజ్ఞస్నాన్సనస్నశయ నైయస్త్రిష్ఠతి సమీపతః। రాజ్ఞవిద్విశష్టా వివా
బాదత్రవిహితాసనః। వస్త్రాభరణాయోత్మ వసువర్గావరిధా యశః। స్వయం గ్రాహేణ తాత్పీలం గృహీతా పక్షయేత్తు యః॥ అనియుక్తప్రభ దువన్న
హాస్త్రాశకవివచ। ఏకవాసాస్తథాభ్యక్తో ముక్తకేశోవకుంఠితః। విచిత్రితాం గస్రుగవచ పరిఖాసవిధూసకః। ఫలానిశాని పంఫాశక్షవంతి నృపసన్నిధావితి॥ అ
పరాధానాహనారదః॥ అజ్ఞాలంఘనకర్తారః స్త్రీవధేరావర్గసంకరః। వరస్త్రీగమనస్తేయం గర్భస్యైవపతిం వినా। వాక్పారుష్యమవాచ్యంయ ద్దండపారు
ష్యమేవచ। గర్భస్యపాతనం చైవ। త్వపరాధాదశైవతి। వివాదమంతరేణాపిదండసపాతవాదితేషామపరాధత్వం। అతఎవసంవర్తః॥ అనివంపధిభంగవ
యుశ్చగర్భః పతిం వినా। స్వయమన్యేవ యోదాబభా వినాశ్చైవ వివాదినా। కన్యాపహారకం పాపం విత్తంచపతితం తథా। పరాక్షవాదసంయుక్తం స్వయంరా
జా విచారయేత్। వద్బాగనాలంశయక్షైర్వాగక్షిదకశిమవచ। స్వరాష్ట్రపాలనంచైతించపరదారాంభిమర్శనం। గావ్రాం ప్రస్తాననిహంతారం సన్యాసాంశ్చైవ
ఫలాతకం। దశైతానపరాధాంశ్చ స్వయం రాజా విచారయేత్॥ ఇతి॥ తదపాహపితామహః। అత్యుక్తసనీష్యాతవలక్షిదశ్రుతక్షైవచ। వతుహాఫా
షగాధాదిప్రవావహసానిమిత్రంచయేత్। రాజా వధక్రమం యక్షైవాం గవినాశనం। దాత్రింశతి పదాన్యాశ్రమస్వవత్రీయా నిపండితా॥ ఇతి। తత్రన్య
లాదనిరాజా స్వయం ద్రష్టుం వశక్తేస్తత్ర స్తాక్షకాతుప్రాపకాప్రబాఢమం। తయోర్హప్యవమాం హా కాతేన్యయనః। శాస్త్రా నిందితం తవధ ముఖ్యశపర్ధ

వ్యవహార
మాధవః

వాగ్

7

మోహో మోహంత సాధ్యసాధనం జ్ఞాయతే వ్యవహారతః। ఉక్తం వినా విచారేణ మాం డవ్యాల్లిప్రాకృతాం గతః। అసత్యాస్సత్యసదృశాః సత్యాశ్చాసత్యసన్నిభాః। దృశ్యంతే భ్రాంతిజనకాస్తస్మా
ద్యుక్తేన విచారయేదితి న్యాయశాస్త్రనిర్ణయకథనముపపాదయతి। మనుః। యదా స్వయం న కుర్యాత్తు నృపతిః కార్యదర్శనం। తదా నియుంజ్యాద్విద్వాంసం బ్రాహ్మణం కార్యదర్శనే। సతిప
దం। వాక్యైర్విచారయేత్ప్రశ్నైర్విచారయతే తస్య నృపాః। సభ్యవ్యసనం గతాంకార్యైస్తుష్టపక్షైస్తథైవ చ। యాజ్ఞవల్క్యోపి। అసాక్షికే హతే విప్రైర్నియుక్తే ఖలు రాగమేన చ ప్రత్యు
వినా వ్యవహారస్తు కలాదిబహుకృతా స్మృతా దితి। యత్తు పూర్వముక్తం సభ్యానుసారి తత్సద్విగతిరితి తత్ర చలం పాంచాయి। తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః। సభ్యం నిరస్య చా
తేన వ్యవహారాన్నయేన్న ఏవ। చూతవచ్ఛాసుపన్నస్యం పాయేత వ్యవహారత ఇతి। నిర్ణయప్రమాణం సాక్ష్యాదికం। తదాహ గౌతమః। విప్రతిపత్తౌ సాక్షినిమిత్తాసత్యవ్య
వస్థేతి। మనురపి। ప్రత్యహం దేశదృష్టైశ్చ శాస్త్రదృష్టైశ్చ హేతుభిః। అష్టాదశసు మార్గేషు నిబద్ధాని పృథక్పృథక్। ఇతి। దేశాచారైః శాస్త్రైస్తత్ర దివ్యాదిభిః సాక్ష్యాదిభిర్వదనం
లింగిని కార్యాణి నిర్ణయేత్ తత్ర దేశాచారేణ నిర్ణయః। తదాహ కాత్యాయనః। తస్మాచ్ఛాస్త్రానుసారేణ రాజ్ఞా కార్యాణి సాధయేత్। వాక్యాభావే తు సర్వేషాం దే
శదృష్టం మతం నయేదితి। దేశదృష్టస్య లక్షణమాహ స ఏవ। యస్య యో ధర్మః ప్రవృత్తస్సర్వకాలికః। లతిస్మృత్యా విరోధేన దేశదృష్టస్స ఉచ్యత ఇతి। తత్ర దేశయా
నాం మిథో వివాదే దేశదృష్టేన నిర్ణయః। తదాహ స ఏవ। దేశపత్తనగోష్ఠేషు పురగ్రామేషు వాదినాం। తేషాం స్వసమయైర్ధర్మః శాస్త్రతోన్యేషు తైస్సహా। య
త్ర తత్ర దేశయోః స మిత్రైస్సహ వివాదః। తత్ర శాస్త్రతో నిర్ణయో న తు దేశదృష్టతః। తత్సాక్ష్యాదిప్రమాణాభావే రాజా సభ్యైర్నిర్ణయేత్। తదాహ స ఏవ।
తెఖ్యం యత్ర న విద్యేత న భుక్తిర్న చ సాక్షిణః। న చ దివ్యావతారోస్తి ప్రమాణం తత్ర పార్థివః। ఇతి। వణిజాం వివయిషు సమయి స్థితేన నిర్ణయః। తదాహ వ్యాసః।
వణిక్శిల్పిప్రభృతిషు కృషిరంగోపజీవిషు। అశక్యో నిర్ణయో హ్యన్యైస్తజ్జైరేవ తు కారయేత్। గురుశిష్యమాం పుత్రాంశ్చ తాం శ్చేష్టః పితామహః। వివా
దానథ పశ్చాయి స్వధనే విషయే నృపాయితి। నిర్ణయకారిణా ముత్రమాధవ శ్రావయామాహ నారదః। కులాని శ్రేణయశ్చైవ గణాశ్చాధికృతో నృపః। ప్రతిష్ఠా
వ్యవహారాణాం సర్వేషాముత్తరోత్తరమితి। పితామహోపి। గ్రామే దృష్టః పురే యాయాం తత్పురే దృష్టస్తతో రాజనిరాజ్ఞా శిష్టః। ప్రాప్య ప్రాప్తోస్తి తస్య పునర్భవ ఇతి।

ప్రై

యుతః। యస్త్విన్ద్రియనిరోధేన వ్యాహారోత్తరకాలాదిభిః। ఆసేధయేదనాసేధ్యైః స దండ్యో న త్వతిక్రమాదితి। ఇంద్రియనిరోధవద్విషమదేశేఽపి నాసేధార్హా ఇత్యా
హ నారదః। నదీసంతారకాంతారదుర్దేశోపప్లవాదిషు। ఆసిద్ధస్తం పరాసేధముత్క్రామన్నాపరాధ్నుయాదితి। ఆసేధకేనాసేధకయోః తత్రాల్పాలంఘనే దండమాహ న
ఏవ। అనాసేధకాలే ఆసిద్ధః అసేధం యోఽతివర్తతే। స వినేయోఽన్యథా కుర్వన్నాసేద్ధా దండభాక్ భవేదితి। అనాసేధ్యాన్ వక్ష్యమాణాన్ నిషేధాదికాలేషు తేషామాసేధయన్ అ
నాసేధ్యాన్నాహ కాత్యాయనః। వృక్షపర్వతమారూఢా హస్త్యశ్వరథనౌగతాః। విషమస్థాశ్చ తే సర్వే నాసేధ్యాః కార్యసాధకైః। వ్యాధ్యార్తవ్యసనస్థాశ్చ యజమా
నస్తథైవ చ। అనుత్తీర్ణాశ్చ నాసేధ్యా మత్తోన్మత్తప్రమత్తాస్తు తస్య ప్రధానకర్మకాలేషు కాత్తే సెనాకాతి ధేనాకాలే। ప్రతిజ్ఞాయ ప్రయాతశ్చ తత్కాలశ్చ నాంతరా అ
ద్యుత్రః। కర్షకస్సస్యకాలే తు గోపాలస్సస్యగమనే యద్దాం। ఆరంభస్సంగ్రహాయ యావత్ తావత్ సంవివాదయేదితి। బృహస్పతిరపి। సత్రోద్యతో వా ధర్మోద్యతో రోగార్తో కాతోఽ
మృతపాలకః। మత్తోన్మత్తాభియుక్తశ్చ నృపకార్యోద్యతోఽపి చ। అసంనిహితః సంకటవిషయే వా ప్రాయసంగ్రహే। విషమస్థాశ్చ నాసేధ్యాః స్త్రీ సనాథాస్తథైవ చేతి।
నారదోఽపి। నివేష్టుకామో రోగార్తో యియక్షుర్వ్యసనే స్థితః। అభియుక్తస్తథాన్యేన రాజకార్యోద్యతస్తథా। గవాం ప్రచారే గోపాలాః సస్యారంభే కృషీవలాః।
శిల్పినశ్చాపి తత్కాలమాయుధీయాశ్చ విగ్రహే। అప్రాప్తవ్యవహారశ్చ దూతో దానోన్ముఖో వ్రతీ। విషమస్థాశ్చ నాసేధ్యా న చైతానాహ్వయేన్నృప ఇతి। కదాచిత్
హిరణ్యదానం దాపనీయమిత్యాకాంక్షాయాం బృహస్పతిరాహ। పర్యాగృహ్య తపోగోష్ఠ సస్యబీజకృషీవలాః। సత్రోద్యతాస్తథా తేషు దాపనీయాః కృతక్రియా
ఇతి। యద్వా నివేశో నాగచ్ఛేత్ తద్ధారా భాషాసమానేయః। తదాహ బృహస్పతిః। ఏషామేకతరం శక్తో నిర్యాతయేన్నరః। తమేవానాహ్వయేద్రాజా ఆచా
ర్యపరమేవ తే। నారదోఽపి। దేశం కాలం చ విజ్ఞాయ కార్యాణాం చ బలాబలం। అకల్యబాలస్థవిరవిషమస్థక్రియాకులాన్। కార్యాతిపాతివ్యసనినృపకార్యోత్సవాకులాన్। మత్తోన్మత్తప్రమత్తార్తభృత్యాన్నాహ్వయన్నృప ఇతి। అహ్వనాసహ్యానాహ్వకాః।
అకల్యబాలస్థవిరవిషమస్థక్రియాకులాన్। కార్యాతిపాతివ్యసనినృపకార్యోత్సవాకులాన్। మత్తోన్మత్తప్రమత్తార్తభృత్యాన్నాహ్వయేన్నృపః। న హీనపక్షాం యువతీం కులే జాతాం ప్రసూతికాం। సర్వవర్ణోత్తమాం కన్యాం తా జ్ఞాతిప్రభుకాః స్మృతా ఇతి। కాత్యాయనోఽపి। ధర్మార్తమన్యకాలే చ ఖండితాం తత్ర ఆహ్వాయేత్ సంపాలి। అపస్థమత్తోన్మత్తప్రమత్తార్తస్త్రియోఽపి ౧౭

5

వ్యవహార మాధవం

ప్రమోదితః। అశ్రద్దయతియః। పూర్వం స్తైభకస్య ఉదాహృతః। నృపేణైవ నియుక్తస్సనాత్పురతో వ్యవపేక్షితుం। నృపస్యసమయంజ్ఞాత్వా సూచకస్సఉదా
హృత ఇతి॥ శాస్త్రనిందితం ఛలాదికం। అక్షమ ఇత్యేతన లాభప్రధానః। రాజ్ఞాశాస్త్రాదివర్జితం లోభసప్రవసరమేవ కార్యార్థం। కతరేవ్యం। తదాహ హారీతః। శాస్త్రేణ వ్యా
తమార్గస్థప్రవృత్తానాం చ భూపతిః। వ్యవహారస్వరూపం చ జ్ఞాత్వా కార్యం సమాచరేదితి। ప్రకృతయః పితామహ పౌనదర్శితా। రథుకశ్రమన్త్రార్థకృత్ఠాంబు
రుడ ఏవ చ। శ్రైవతకశ్చ విజ్ఞేయో వైశ్యశ్చ ప్రచేతాస్తథైవ చ। మేధికస్త్రీ రవవార్యశ్చ హస్త్యలక్షణ్యభృత్కా। సౌనాదికా వ్యారుపదా వూనాగోండో వనపమః। ఏతాః ప్ర
కృతయః ప్రోక్తా అష్టాదశమనీషిభిః। వర్ణానాం పూత్రమన్నాం తు సర్వాస్త్యైవ చ పౌర్త్రితా ఇతి। మనుస్తు బ్రాహ్మణాదీన పరాన్ మిత్రాన్ హ। బ్రాహ్మణానపరాం
ధర్మశ్రేష్ఠి వర్ణాం శ్రుతాశ్శృతాః। ధర్మిష్ఠాస్సులబ్ధమార్గజ్ఞాస్సవగోపప్రతిపాదయేదితి। అస్మాగపతిస్మోబాలాభ్యుమాం గేసస్థాపయేదిత్యాహ యాజ్ఞ
వల్క్యః। కులానిప్రకృతిశ్రేష్ఠవక్త్రుకర్మప్రదానపి। సధర్మాశ్చరితాశ్చరాజా వినయసంస్థాపయేత్సుధతః। కార్యనిదర్శనప్రకారమాహ నారదః। ధర్మశాస్త్రం పురస్కృత్య ప్రాడ్వి
వాకమతేస్థితః। సమాహితమతిః పశ్యేద్వ్యవహారమనుక్రమాత్। ఆగమః ప్రథమః కార్యో వ్యవహారపదం తతః। విచారో నిర్ణయస్తతశ్చ దర్శనం స్యాచ్చతుర్విధమి
తి॥ ఆగమో ఽర్థిపమనస్త్రవాం తదాదౌ కర్తవ్యం। తత్ర ప్రత్యర్థినమవ్యసాదానా తద్వ్యవ్రత మున్నిన వదేతం తదా కర్తవ్యం। తతః ప్రతి శస్త్రత్తరప్రమాణానాం విచారః తతః ప్రమా
ణతో బలయావధారణం॥ ॥ఇతి వ్యవహారదర్శనవిధిః॥ అథాసేధాదివిధిః॥ తత్ర నారదః॥ వక్తవ్యేఽర్థేనతిష్ఠంతముత్క్రామంతం చ తద్వచః। ఆసేధయేద్వివాదా
ర్థీయావదాహ్వానదర్శనమితి॥ ప్రథమం తావదర్థీప్రత్యర్థినం తాదృశమేతావదస్మే ద్వంద్వేయమితి నివేదితం కార్యం బ్రూయాత్। తత్ర యది తదుత్తరమనభిజ్ఞవగ
మ్యేత్తత్రం తు మిచ్ఛేత్। తదా స్వకార్యం తం రాజ్ఞా నియోగాతం నిరుంధ్యాత్। ఆసేధశ్చైదానాహ స ఏవ। స్థానాసేధః కాలకృతః ప్రవాసాత్కర్మణస్తథా। చతుర్విధః వా
స్యాదాసేధస్తమాసిద్ధో న లంఘయేదితి॥ అస్మాత్స్థానాత్త్వయా న చలితవ్యమితి స్థానాసేధః। మదీయకృత్యం ప్రదానే దినమేతస్మిన్న గంతవ్యమితి కాలాసేధః। అ
దత్వా న గ్రామాంతరం గంతవ్యమితి ప్రవాసాసేధః। అదత్వా న సంధ్యావందనం కర్తవ్యమితి కర్మాసేధః। సంధ్యావందనాదివర్ణం క్రియాసమిరోధేనాసేధాహ కః। తదాహ కాత్యా

8

ర యు ౩ హి

నకైనబిత్| దత్త్వైనైవకృత్త్రం కృత్స్నయు మునివత్సరం తత్సర్వతమితి| ఉక్త్వా శిష్యాపతిశిక్షస్య వివాదం చ నిషేధతి| నారదః| యో నా స్వతం - త్రం న చ పితా న పుత్రా నని లభోగకృత్
పరాధీనా వాదదం ప్రాప్తో వ్యవహారేషు విచ్ఛిన్నతి| కాత్యాయనోపి| దాసాః కర్మకరాః శిష్యా నియుక్తా బాంధవాస్తథా| వాదినో న చ దండస్యాద్యస్తేషాం స్యాత్స దం
డభాగితి| ఆవేదితార్థే తత్ర ఖనీ ఇత్యాహ నారదః| రోగాదినా యద్యేకే న శక్తోపి తాకరణే వదేత్| తద్రూపమితి విశ్వాసత్వం వాదినః| షలకౌటిల్యేతి| కరణే ధవర్
థకరణే విఖత సాక్షి సంభాషితే వ న తిప్రసు త్రప్రవర్త| త ఇత్యాహ కాత్యాయనః| ఏవం పృష్టస్య యదూరాయాత్ర తస్మిన్ వ్రాంప్తా స్మై స్పహ| వివృ
తస్తార్థం న్యాయ్యం వేదా వాసనార్థమతః పరం| యుద్రాం వానిక్షిప్తే త్రస్మిన్నపురుషం వాసవూండి శిదితి| ఆహ వూతం ప్రత్యర్థినం సురక్షితసాక్షి నసాక్షపయి
తిత్యాహ పితామహః| సభాయాం పురతస్సాక్షి ప్ర్యేఖి యోంగవావినా తథా| ళంతేపి సాత్ర తాం సాక్ష నైత్ర యూంగాం సోం నసాధా న త్వతి| సాక్షి పితస్యస్మేతి ప్ర
వాదిత్వం భూతవాదిత్యాదివా వ్యాలిస్నే ని| శ్రీలియం అతఏవ మనుః| అకార్త్రై కింశి స్తై గకత్వాపెక్షయా భాషితే న చ| నేత్రవక్త్ర విశ్వార్తైః కృగృహీతేంత
గతం మన ఇతి| విశ్గాంతరాణి యానూక్షవల్క్య ఆహ| దేశాద్దేశాంతరం యాతి సృక్కిణీ పరిలేఢి చ| లలాటం స్విద్యతే చాస్య ముఖం వైవర్ణ్యమేతి చ|
పరిశుష్యత్స్ఖలద్వాక్యో విరుద్ధం బహు భాషతే| వాక్చక్షుః పూజయతి నో తథోష్ఠౌ నిభుజత్యపి| స్వభావాద్వికృతిం గచ్ఛేన్మనోవాక్కాయకర్మ యః
భిః| అభియోగేథ సాక్షిష్వ వాదీ దుష్ట ఉదాహృతః| ఇతి| కలా వపక్షే స ఏవాహ| ఉభయోః ప్రతిభూర్గ్రాహ్యః సమర్థః కార్యనిర్ణయే ఇతి| తత్రైవ బృహస్పతి కాత్యాయ
నః| న స్వామీ న చ వై శత్రుః స్వామినాధికృతస్తథా| విరుద్ధో దండితశ్చైవ సంశయస్థో న చ క్వచిత్| నైవ రిక్థీ న రిక్తశ్చ న చైవాత్యంత వాసినః| రాజకార్యే నియుక్తాశ్చ యే చ ప్ర
వ్రజితా నరాః| నాలం శక్తా ధనం దాతుం దండం రాజ్ఞే చ తత్సమం| నావిజ్ఞాతో గ్రహీతవ్యః ప్రతిభూః క్రియాం ప్రతి| యది వాది వాదప్రతిభువం దాతుమసమ
ర్థః| తదా పితైనైకో ప్రత్యవధేయే ప్రతిభూనాస్తి వాదయోగ్యస్తు వాదినః| సరక్షితో దినస్యాంతే దద్యాద్భృత్యాయ వేతనం| ద్విగుణాతిః ప్రతిభూరహీనో రక్ష్యః సా
ద్వ్యాప్య హారిభిః| శూద్రాదిభ్యః ప్రతిభూరహీనాః బంధనయోగ్యా నతు| అతిక్రమే పయాం తే చ దండయిత్రం వినా ప్రకం| నితరాంవిరోంపతో ధనస్తు న కార్యస్తు వాదినా ఇతి|

వ్యవహార తెహాద్వం।

9

నాహ్వానయేన్నృపః। న హీనపక్షాం యువతీం కులే జాతాం ప్రసూతికామ్। సభాతిప్రచురకాం చైవ తథా నాహ్వానయేన్నృపః। నాభాతిప్రచురకాస్తు మత్కులీనా నిరుక్తాః। స
ర్వవర్ణోత్తమాః కన్యాస్తా నాభాతిప్రభుకాః స్మృతాః। తదధీనకుటుంబిన్యస్స్వైరిణ్యో గణికాశ్చ యాః। నిష్కులా యాశ్చ పతితాస్తాసామాహ్వానమిష్యత ఇతి। దృప్త
స్య దండమాహ బృహస్పతిః। ఆహూతో యస్తు నాగచ్ఛేద్దర్పాద్బంధుబలాన్వితః। అభియోగానురూపేణ తస్య దండం ప్రకల్పయేదితి। కాత్యాయనోఽపి।
ఆహూతస్త్వవమన్యేత యశ్శక్తో రాజశాసనం। తస్య కుర్యాన్నృపో దండం విధిదృష్టేన కర్మణా। హీనే కర్మణి పంచాశన్మధ్యమే తు శతావరః। గురుషు త్వేషు
దండస్స్యాన్నిత్యం పంచశతావర ఇతి। ఆపన్నస్యానాగమనేపి దండం నేత్యాహ వ్యాసః। నదానికహాతెదేశే దుర్భిక్షే వ్యాధిపీడితే। కుర్వీత పునరాహ్వానం దండం న
పరికల్పయేదితి॥ ఇత్యాహ్వానాది విధిః॥ అథ దర్శనోపక్రమః॥ ధర్మాసనమధిష్ఠాయ సంవీతాంగస్సమాహితః। ప్రణమ్య లోకపాలేభ్యః కార్యదర్శన
౮ మారభేదితి॥ అతః కర్తవ్యమాహ కాత్యాయనః। జ్ఞాత్వా కార్యార్థినం పృచ్ఛేత్ప్రణతం పురతస్థితం। కింకార్యం కా చ తే పీడా మాభైషీర్బ్రూహి మానవే
తి। కేన కస్మిన్కదా కస్మాత్పృచ్ఛేదేవం సభాగతమితి॥ బృహస్పతిరపి॥ ఆగతానాం వివదతాం కుసక్యదాదినాం నృపః। వాదానుపశ్యేన్నాక్రమేత్ తాం సవాచష్టే నివే
దితార్థ। పఠితస్య యమం జ్ఞాత్వా శాస్త్రమార్గాభ్యుదాహృతి। పాత్రీవాక్యస్తుతం పృచ్ఛేత్తత్పురుషో వాక్యశ్శక్త్యేతి॥ పృష్ట్వా కార్యం యథావదావేదయే
దితనాహ సమ్యక్ బ్రహ్మవల్లభః। స్మృత్యాచారవ్యపేతేన మార్గేణాధర్షితః పరైః। ఆవేదయతి చేద్రాజ్ఞే వ్యవహారపదం హి తదితి। అదిదిశే న యాజ్ఞవల్క్యమిత్రే నాసనా
వేదయేత్। తదాహ స వ్యవహారో న బలాత్కారేణ యత్ ఇతి ప్రత్యర్థిని దత్తపుత్రం। ఆవేదనకాలే సభాదయో రావభూపనయా ఇత్యాహ్వేళనాః। సనఖాను
త్తరయో వాముక్తకక్షసహాసనః। వామహస్తేన సంస్పృశ్య వదేద్దండమపాస్య యాదితి॥ అర్థినః ప్రతినిధిమప్యుపగచ్ఛతి కాత్యాయనః। అర్థినా సన్నియు
క్తో వా ప్రత్యర్థిప్రహితోపి వా। యో యస్యార్థే వివదతే తయోర్జయపరాజయావితి॥ అత్ర విశేషోపి నియోగం పిత్రాదయో వివాదం కుర్యురిత్యాహ।
పితామహః। పితా మాతా సుహృద్బంధుస్సంబంధినోఽపి వా। యది కుర్యురుపస్థానం వాదం తత్ర ప్రవర్తయేత్। యః కశ్చిత్కారయేత్కించిన్నియోగాద్యేన

ప్రహసిత ఇత్యాది విరుద్ధం। యథా। అహం వయం కె సకలప్ర ఇత్యాది। పురరాష్ట్రాది విరుద్ధం గ్రాగం చ విషయపక్షే దిం షుని పాతం నిరుపద్యం పదమియం ప్రవృత్తమని సత్యహత
ం తత్ప్రత్యేపక్షశయ ఇతి ప్రతిజ్ఞాతయాం యుక్తం సప్రతిజ్ఞా ప్రమాణాం విఖితఘుశ్రాసది ఆగమేాద్రవ్యే పాప్తి ప్రకాశక కాతార్యం అనుపిస్సుష్టదాపేయ బహుహార నిర్ది
విషం౯ శ్యా లంబమాసం పక్షం తి ధ్యంతథా। వెళ్లాం ప్రవెశం విషయం స్థాన సంకాతార్యకృతి చయః। సాధ్యప్రమాణాం ద్రవ్యం చనం ఖానానాయాత్మనః। రాజ్ఞాం చిత్రమేషు నా స్వయం. ౩
మనివాసం సాధ్యనామచ। క్రమాచ్ఛ్రుతృణాం నామానివడాం వాహ త్యాదాయలక్కో। క్షమాం వింగానివాక్యానివక్ష్యం సంకీర్తనకల్పయేత్। దేశం కాలం తథాత్మానం సా
నివేశం తద్విపచ భాతి సం బాహ్య విధాప్రాంశ్రు ప్రమాణాం శ్రుత్వా నామచ। పిత్రుష్టతా మహాంత్రైవ పూర్వరా బానుకీర్తనం। స్థావరేషు వివాదేషు దశ్రితాని నివేశయేదితి।
దేశాదీనాం స్థావర వివాదేషు పునరభిధానం యత్ర యావదుపయుజ్యతె తత్ర తావదేవ పాదేయం న తు సర్వం సర్వత్రేతి ప్రదర్శనార్థం। సంగ్రహశ్లోకోఽపి। అర్థ
పక్షమన సంయుక్తం। పరిపూర్ణమనాకులం। సాధ్యవదాలకపదం ప్రకృతార్థానుబంధి చ ప్రసిద్ధమవిరుద్ధం చ నిశ్చితం సాధనక్షమం। సంక్షిప్తం నిఖిలార్థం చ దేశకా
లావిరోధి చ। వర్షర్తుమాసపక్షాహోవేలాదేశప్రదేశవత్। స్థానావసథసాధ్యాఖ్యజాత్యాకారవయోయుతం। సాధ్యప్రమాణసంఖ్యావదాత్మప్రత్యర్థి
నామవత్। పరాత్మపూర్వజానేకరాజనామభిరంకితం। క్షమాలింగాత్మపీడావత్కథితాహర్తృదాయకం। యదావేదయతే రాజ్ఞే తద్భాషేత్యభిధీయత ఇతి॥
పరాత్మపూర్వజానేకరాజనామభిః పరః ప్రతివాది ఆత్మా వాదీ తయోః పూర్వజాః పిత్రాదయః అనేకే రాజానో ఘటక్షకాలనాస్తేషాం నామభిః। భాషాదో
షాస్తు నారదేన దర్శితాః॥ అపార్థమర్థహీనం చ ప్రమాణాగమవర్జితం। లేఖ్యహీనాధికం భ్రష్టం భాషాదోషా ఉదాహృతా ఇతి॥ తాం శ్రుత్వా యమవేవ
చష్టే దృష్టే సాధారణే ప్యేకో యద్ద్వైవాని యుక్తం తెఖింతెదస్తు భాషాయాం మనాశ్రితం సా విదుర్బుధాః। గాతె తెతు వితె మెయి తథా క్షేత్రసహాదికే। యం
త్రసంఖనానని దీక్షాసాం ప్రమాయా వివర్జితా। విదం యా ప్రమాయా తం బలం క్రితం ప్రమాగతం సన్నేవం విఖ్యే తెయత్ర సాం భాషా సాధనాగమాం మామా
నస్త్రథా పక్షే సిద్ధి వాగర స్తథైవ చ। యుక్తితా నిన విఖ్య తెతె ఖ్యహానా తు తాం విదుః। తెఖం యుతావ తు యో భాషాం నిష్ఠేదీన తథోత్తరం। ఉద్వా తావక్షిగాః పూర్వ

వ్యవహార
మాతృకా

అభియోక్తా రదనా ముక్తి క్రమోపి తేనైవ ప్రోక్తః। తత్రాభియోక్తా ప్రాగ్వాదాయాం ప్రతిజ్ఞాం కుర్యాదితి పక్షః। తథా చ నారదః॥ అజ్ఞాతేష్వేప త్రిశైలా సనైవా ఆశ్రౌపరే విక్రయాయి వాత్రయెం
వారా జ్ఞై కుర్యాత్పూర్వమావేదనయ స్వ జ్ఞేయం ప్రాణ్యవాదో విధిజ్ఞైరితి। వివాదే పూర్వా భియోక్తైవ ప్రతిజ్ఞావాదిత్వమిత్యక్షః। అత్రాపవాదమాహ స ఏవ। యమాన్యే
భ్యధికా పీడా కార్యం వా బ్యాధికం భవేత్। తస్యార్థి వాదినో దాతవ్యోనానయః పూర్వోపవనివేదయేత్। ఇతి॥ కాత్యాయనః। యస్యస్యాధధికా పీడా కార్యం వాభ్యధికం భవేత్ పూర్వః పక్షో
భవేత్తస్య నయః పూర్వన్నివేదయేదితి। యత్రోభయోరపి పరస్పరమర్థిత్వం ప్రత్యర్థిత్వం చ సాధ్యభేదాద్యుగపత్ప్రవృత్తిస్తత్రోత్పన్న బాధవిపర్యయం వివాదస్య వా
దః పూర్వం క్రమేష్వతః తథా చ బృహస్పతిః॥ అహం పూర్వం కయాయాయాతా వర్థి ప్రత్యర్థినా యదా। వాదో వర్ణానుపూర్వ్యేణ గ్రాహ్యః పదార్థానుపేక్ష్య వేతి। సమానవర్ణ
త్వేపి పాపేక్షయా గ్రాహ్యః। అనేకవాదియుక్తానాం యుగపదుపస్థానే దర్శన క్రమమాహ మనుః। అర్థానర్థావుభౌ బుద్ధ్వా ధర్మాధర్మౌ చ కేవలౌ। వర్ణక్రమేణ స
ర్వాణి పశ్యేత్కార్యాణి కార్యిణామితి॥ ఇతి దర్శనోపక్రమో నిరూపితః॥ అథ చతుష్పాద్వ్యవహారః ప్రస్తూయతే। ప్రతిజ్ఞోత్తరం ప్రమాణం నిర్ణయ ఇతి చత్వా
రః పాదాః। తత్ర ప్రతిజ్ఞా సంగ్రహః। తియాద్విగ్దేశాః ప్రత్యర్థినోగ్రతో లేఖ్యం యథా వేదితమర్థినా। సమామాసతదర్ధాహర్నామజాత్యాది చిహ్నితమితి। ఏతత్త్ర
బృహస్పతినా స్పష్టీకృతం। ఉపస్థితే తతస్తస్మిన్వాదీ పక్షం ప్రకల్పయేత్। నివేద్య స ప్రతిజ్ఞాం చ ప్రమాణాగమసంయుతం। దేశస్థానసమామాసపక్షాహర్నామజాతితః
ద్రవ్యసంఖ్యోదయం పీడాం క్షమాలింగం చ తేఖయేత్। ప్రతిజ్ఞాదోషనిర్ముక్తం సాధ్యం సత్కారణాన్వితం। నిశ్చితం లోకసిద్ధం చ పక్షం పక్షవిదో విదుః। అల్పాక్షరప్రభూతం
రీత్యా హ్యర్థగతిప్రసాకులం। యుక్తో విరోధకరణై విరోధి ప్రతిషేధకైరితి। తతః ప్రత్యర్థ్యాగ్రతో లేఖ్యం తస్మిన్నుపస్థితే ప్రత్యర్థి నాభిగత్తైశ్చాతి నిరవద్యం పక్షదోషరహి
తం పక్షదోషాశ్చ కాత్యాయనేన దర్శితాః। దేశకాలవిహీనశ్చ ద్రవ్యసంఖ్యావివర్జితః। సాధ్యప్రమాణహీనశ్చ పక్షో నాదేయ ఇత్యేత ఇతి॥ స్మృత్యంతరేపి॥ అప్రసిద్ధం
నిరాబాధం నిరర్థం నిష్ప్రయోజనం। అసాధ్యం వా విరుద్ధం వా పక్షాభాసం వివర్జయేదితి। ప్రసిద్ధం మదీయం శశవిషాణం గృహీత్వా న ప్రయచ్ఛతీత్యాది। నిరాబాధమ
స్మదీయ ప్రదీపప్రకాశేనాయం స్వగృహే వ్యవహారం కరోతీత్యాది। నిరర్థకమభిధేయరహితం కచటతపయ ఇత్యాది। అసాధ్యం యథా। అహం దేవదత్తేన సశృంగం

రేణాశోధితం పత్రే నివేశయేదిత్యాహ కాత్యాయనః। పూర్వపక్షస్వభావోక్తం ప్రాడ్వివాకోభిలేఖయేత్ పాండులేఖేన ఫలకే తతః పత్రే విశోధితమితి శోధనం
యావదుత్తరదర్శనం నాతః పరం। అత ఏవ నారదః। శోధయేత్పూర్వవాదం తు యావన్నోత్తరదర్శనం। అవష్టబ్ధస్యోత్తరేణ నివృత్తం శోధనం భవేదితి। హే
యోపాదేయతయా పూర్వపక్షం వివినక్తి బృహస్పతిః॥ రాజ్ఞా వివర్జితో యస్తు యశ్చ పౌరవిరోధకృత్। రాష్ట్రస్య వా సమస్తస్య ప్రకృతీనాం తథైవ చ। అన్యే వా
యే పురగ్రామమహాజనవిరోధకాః। అనాదేయాస్తు తే సర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితాః॥ న్యాయ్యం వా నైవ తత్కర్తుం నన్యాయ్యం వా కరోతి యః। న త
థయతి యల్లిఖితం తస్య పక్షో న సిధ్యతి। విరుద్ధం వాఽవిరుద్ధం వా వాదోపపత్త్యైర్నివేశితా। ఏకస్మిన్నత్ర దృశ్యేతాం తం పక్షం దూరతస్త్యజేత్। అస్వతంత్రమత్తో
న్మత్తార్తా వ్యసనాపాదితదూషితాః। జడాతివృద్ధబాలాశ్చ విజ్ఞేయా విజ్ఞేయా నర్వే నిరుత్తరాః। పక్షప్రోక్తస్సమానాదేయో వాదస్సానుత్తరశ్చ యథా। యగార్థ
గాఢీనయః పక్షో గ్రాహ్యస్తత్ర ధర్మజ్ఞా వ్యవహారాః। ప్రదాతికయమూర్త్యప్రయోగ్య ప్రతివివక్షితం। సాధ్యసిద్ధిపరో వాదః పూర్వపక్షస్య ఉచ్యతే ... ఇతి ప్రతిజ్ఞా
పాదో నిరూపితః। అథ ఉత్తరపాదో నిరూప్యతే। తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః। శ్రుతార్థస్యోత్తరం లేఖ్యం పూర్వావేదకసన్నిధావితి తదిదం ప్రాహ బృహస్పతిః। పూర్వో
క్తః। యదా హ్యేవం విధః పక్షః కల్పితః పూర్వవాదినా। దద్యాత్తత్పక్షసంబంధం ప్రతివాదీ తదోత్తరం। వినిశ్చితే పూర్వపక్షే గ్రాహ్యాగ్రాహ్యవిశేషిత ఇతి। ప్రతిజ్ఞాదోషనిర్ము—
క్తే తే ఖిలయేదుత్తరం తత ఇతి। ఉత్తరం సతః ప్రవృత్త్యపేక్షయోద్దాపనీయమిత్యాహ నారదః। పూర్వపక్షే యథార్థే తు న దద్యాదుత్తరం తు యః। ప్రత్యర్థీ
దాపనీయస్స్యాత్ సామాదిభిరుపక్రమైః। ప్రియపూర్వం తు తత్రాదౌ తస్య ... దర్శనః। అథాపకర్షణం దండః తాడనం బంధనం తథేతి। ఉత్తరలక్షణమాహ
హ ప్రజాపతిః। పక్షస్య వ్యాపకం సారం అసందిగ్ధమనాకులం। అవ్యాఖ్యాగమ్యమిత్యేతదుత్తరం తద్విదో విదురితి। హారీతోపి। పూర్వపక్షే యమసంబంధమనా
ర్థమనాకులం। అనల్పమవ్యస్తపదం వనావకం నాతిభూరి చ సారభూతమసందిగ్ధం స్వపక్షే కాలసంభవం। అధికప్రవచనాయాం ద్వార్థకం ... ముత్తరమాహుర్మ
తి। స్వపక్షే కాలసంభవం అనపేక్షిత స్వపక్షే వేదితం సంపూర్ణం స్వపక్షమితి యావత్। సహానిర్ణోత్తరం దాతుమలక్షణం ప్రతిక్రాతా ... యిన ఆహాలోత్తవాత్రాన

మధికాం తాం వినిదిశేత్। యత్ర స్యాద్ద్వ్యక్షరం సర్వం నిర్దిష్టం పూర్వవాదినా। సందిగ్ధమివ లిఖ్యేత తత్పృష్ట్వా ఘావాంతు తాం విదురితి। అర్థసాధారణత్వే బహూనాం సంబంధిని
కార్యే పునరపి తే ఏవ వర్ణేయుః పక్షం సంగృహ్య వివృణోతి ఖిన్నత్వే మోహాన్న చ్ఛ్రవణార్థః। ప్రకృతాసార్థే నిరర్థకః॥ అతీతకాలో దిష్టశ్చ పక్షోసాదేయ ఇష్యతే। అరుధా
స్థానని వేశేన్నైవ పక్షార్థకల్పనా। శస్యతే న స పక్షస్తు శిష్టైః సముదాహృతః। మయాల మర్థం పరిత్యజ్య తద్దూషణాయ యత్ర లిఖ్యతే। నిరర్థకే సుస్పష్ట పక్షః ఖ్యాత సాధనవర్జి
తః। ఖ్యాత కాలమతిక్రాంతం ద్రవ్యం యత్రాభిలిఖ్యతే। అతీతకాలః పక్షోసౌ ప్రమాణే ష్వప్యపి స్మృతః। యస్మిన్నుక్తే ద్విధా సాధ్యం భిన్నకాలవిమర్శనం। వివ్యృశ్యతే క్రి
యా ఖేదాత్స పక్షో ద్విష్ట ఉచ్యతే। ఇత్యేకేనార్థినా బహుసాధ్యనిర్దేశో నాయుగపన్న కర్తవ్యః। కాల ఖేదేన తు కర్తవ్యః తదుభయం కాత్యాయన [illegible] హ॥ పురరా ఆ
ష్ట్ర విరుద్ధశ్చ యశ్చ రాజ్ఞా వివర్జితః। అనేకపదసంకీర్ణః పూర్వపక్షో న సిద్ధ్యతి॥ బహుప్రతిజ్ఞం యత్కార్యం వ్యవహారేషు నిశ్చితం। కామం తదపి శృంఖ్యేత్ యాత్రా బోధ
ప్య ఋభుష్పయతేతి। పూర్వవాదినో నియమమాహ బృహస్పతిః। వ్యవాయ యుక్తం క్రియా హీనమసారాణాం క్షమాకులం। పూర్వపక్షం త్యజయత్యేవాదహానిః ప్ర
జాయతే। అపవిశేష్ఖయోగం యత్పమతి తనాపరం వదేత్। క్రియాయాముక్తాయాం న తథా భూయాత్ప్రవాదహానివాణ్యం యాత్। తత్రాధికం పూర్వపక్షే తావద్వావద్విశో
ధయేత్। న దద్యాదుత్తరం యావత్ప్రత్యర్థీ సభ్యసన్నిధావితి॥ అ॥ కాత్యాయనోపి॥ అధికాత్ఖేదయేద్యావత్ హీనాంశ్చ ప్రతిపూరయేత్। భూమావేవ నివేశయేత్ యావత్
వదధ్యార్థీ వర్ణిత ఇతి। నారదోపి॥ వాచారామాం ఉత్తరం యావత్ప్రత్యర్థీనాభిలిఖ్యతేత్। యస్య సు తెఖ్యత్ర వదాప్య వదన్వివక్షిత మితి॥ అప్రగల్భం వాదినం ప్ర ళ్పం
తిబృహస్పతిరాహ॥ అభిలోత్ప్రాప్ప్రగల్భతో వ్యధ్రస్తం నోత్సహతే బ్రువే దాం। తస్య కాలః ప్రదాతవ్యః కార్యశక్త్యనురూపత ఇతి॥ కాత్యాయనస్తు మాహాత్మ్యం యస్య
న సతే ఖినం వా లభతి। త్ర్య హం సప్తాహ మేవ వా। మతిరుత్పద్యతే యావద్వివాదే బహుమిష్యత ఇతి॥ పూర్వపక్షస్యబాంతు విశేష్యం ప్రతిపాదయతి॥ బృహస్పతిః॥ చ
తుష్పాదః పూర్వపక్షః ప్రతిపక్షస్తథైవ చ। చతుర్థో నిర్ణయః ప్రోక్తః కైశ్చిదష్టవిధః స్మృతః। శంకాభియోగసత్యం చ లపజ్ఞాద్యం ఛర్దనం తదా। వృత్తివాదే పునస్తో
యః పక్షోయశ్చ తుర్విధః। శాంతిః శంకా సముత్తిష్ఠాత ధ్వంస వ్యాదన దర్శనం। లక్ష్మి క్షి ఛర్దనే మోహాస్తథా వృత్తివుసః క్రియా। ఏతతాలం దుతేపనలిఖితాపవాహింధా

జై

వ్యవ

వర్మసంభూతమితి మిథ్యోత్తరం స్మృతం। ఎలసిన్వదిఎలమిథ్యైతం నాసంభావితవమర్థినా ఇతి సంప్రతిపత్యాఖ్యాం శ్రుతయమిదముత్తరం। దత్తమేవమయా నైవంకిం
త్వస్యాపి మయా పునః। ప్రతిదత్తమితద్యుక్తే ప్రత్యవస్కందనం స్మృతం। అస్మిన్నర్థాంతరే పూర్వకం ప్రారబ్ధే న్యవహామర్థినా। జితశ్చాయం మయా తత్ర పత్రం జయాఖ్యమవి
ధిరుచ్యతఇతి। విధిరుత్తరస్యాంతరశ్చేద మాంవాః నవవమిథ్యైతన్నాభిభానామితదా తత్ర నసంనిధిః। అక్షాంతరప్రస్తితత్రాల ఇతి విరుద్ధాచతుర్విధమితీరిత
త్తరాంభాసానాహ కాత్యాయనః। అప్రసిద్ధం విరుద్ధం యదత్యల్పమతిరూపమ॥ సందిగ్ధం సంభవావ్యక్తమన్యార్థం చాతిదీర్ఘవదితి॥ యద్యన్యప్రపదమపక్షేపినిగూ
ఢార్థం తదాకులమవ్యాఖ్యానాగమప్యుపసారం చ నోత్తరం సారక్షసిద్ధయే। అప్రసిద్ధదృష్టమేవవాచ్యషష్టి। షష్ఠకారసహస్రం తు నమయాం వా విభావతా। స్వాపాంత
రేణవాప్రోక్తమప్రసిద్ధం తదుత్తరం। ప్రతిదత్తం మయా పాత్రే ప్రతిదత్తం మయా నహి। యాదివమహావిశ్లేషయం విరుద్ధం తదిహోత్తరం। జితః పురా మయా
తంతు అర్థేస్మిన్నితి సాక్షితం పురా మయా ప్రమితి। అంగీకారోత్తరం స్మృతం। గృహీతమితి బాస్యాత్ కారణం తే న కృతం మయా। పురా గృహీతం యత్ప్రవ్యే
మితి చేద్యస్య భూరితత్। దేయం మమేతి వక్తవ్యం మయా దేయమిత్యుక్తం। సందిగ్ధముత్తరం జ్ఞేయం వ్యవహారే బుద్ధిమద్భిః। బలాబతేనస్మై [illegible] హాసంస్థాపి
తం పురా। అనుక్తమేతన్న స్యాంతే తదాన్యార్థమితీరితం। అస్మై దత్తం మయా సాక్ష్యం సాహస్రమితి సాక్షితే। ప్రతిదత్తం తదర్థం యత్ర విపర్యాసపరం స్మృతం।
పూర్వపాదక్రియాం యావత్ప్రవ్యక్తం వనివేశయేత్॥ మయా గృహీతం పూర్వస్మిన్ తథ్యాన్యపదముచ్యతే తత్రైం నావరసంఖ్యం చిన్నపాదం ప్రదాస్యతి। నిగూ
ఢార్థం తు తత్తస్యోత్తరం వ్యవహారతః। కిం తేనైవ సదాదేయం మయా దేయం భవేదితి। ఏతదాకులమిత్యుక్తముత్తరం తద్విదో విదుః। శాకస్యదంతా
సిమాసంత తాపది తదుత్తరం। అసారమితి తత్తేన సమ్యక్ఛాస్త్రేత్తరమిష్యత ఇతి। అత్రుచిపెన్నతాఖ్యదిరయం మతః। వివాదవిషయస్యగాహారణాదిద్రవ్యస్యవర్ణ
విశేషాదికం చిం వ్యాంరపర్యాశ్యాంగతావిధిరాకారః। సహస్రాదిసంఖ్యా నమయః। కాలవిశేషః నంతేతవిశేషాః తత్పూర్వమజ్ఞానతాయత్తేత్రాస్తం జ్ఞానతా
వాసఖ్యానాపంపరిచితయా భాషయా యదుక్తం తదుభయమప్రసిద్ధం వాల్ప ఏవ మయా నవాం ద్రవ్యం ప్రదత్తమిత్యుక్తే వనమునరపి విస్మృతత్వానత్వ

12

మనతాపి ధర్మం ప్రత్యర్థీ కారగాద్యది। కాలం వివాదెయం తాం వై తలతస్య దెయతో న సంశయః ఇతి। మహా సేనోత్తరం దాతు మశక్తశ్చేత్కాలస్వైదం కారగాఖ్యం శేషు బాహనా
రదః। శావనతావిద్ధయిత్వాద్ధతాపి ప్రత్యర్థిస్స్మృతి విభుమాత్। కాలం ప్రార్థయితే యత్ర తత్రైదం లబ్ధుమర్హసి। ఏకాహం త్ర్యహం పంచాహం సప్తాహం పక్షమేవ వా।
మాసం మాసత్రయం వర్షం నభవేత్క్షత్రపేక్షయేదితి। తత్ర వ్యవస్థామాహ స ఏవ। సద్యః కృతే తదా వాదః మాసతతే దినం క్షిపేత్। షడబ్దికే త్రిరాత్రం తు నసప్తాహం
ద్వాదశాబ్దికే। వింశత్యబ్దే దశాహం తు మాసార్ధం పాలపేత్సః। మాసం త్రింశత్సమాతతే త్రిపక్షం పరతో భవేత్। అనంతం త్రిబుడోఽస్మత్ర పాలదక్షితయోగనాం। కాలం
సంవత్సరాదవాక్ష్వయ మిపయిద్ధిప్సిత మితి। కాత్యాయనోపి। సంవత్సరం జడేరాస్తత్రే మనస్సి వ్యాధిపీడితే। దిగంతర ప్రపంచేన అబద్ధ తాక్షేప వస్తుని। మూలం
వాహక్షేసినా వాధపరదేశే స్థితో యదా। తత్ర కాలం ప్రవెత్తుం సామాన్యదేశ సమాగమాత్। దత్త్రేపి కాల దెయం స్యాత్పునః కార్యస్వ గౌరవాదితి। కాలదానస్య
విషయమాహ నారదః। సహ సతావిద్వాదానా మసా మధ్యాస్తేప్యంతరపి। రుగాదిషు హారెద్ధానాం కాలమంతత్త్వ బుభంస్యయేతి। రుగాదిదీక్షా ప్రతి పితామ
హః। రుగైపినిధినిక్షేపెదానెనం భూమియుక్తిణి। సమయదాయభాగే చ కాలః కార్యః ప్రయత్నత ఇతి। బృహస్పతిరపి। సాహసస్త్రేయ పారుష్య గాభిశాపతథాప్య
యే। భూమియో వివాదయోర్ప్రకాలపి బృహస్పతిరపి। లాతెనా వమందుహింక్షే త్రిస్త్రీ షుప్రబన్నె తథా। నాశెనియా వితోదత్తే తత్రై వస్త్రయా విక్రయే। కన్యాయాం
దూషనేస్తేయ తకలపే సాహసేపిచ్ఛా। ఉపధౌ కూటసాక్ష్యే చ సద్య ఏవ వివాదయేదితి। ఉపాదిభ్యోఽయాది వత్తాంత్రత్రం కార్యం। ఉత్తరస్వభేదానాహ నారదః।
మిథ్యా సంప్రతిపత్తిశ్చ ప్రత్యవస్కందనం తథా। ప్రాక్షాయాయశ్చోత్తరాః ప్రోక్తా త్వారశ్చ ప్రవేదిభిరితి। మిథ్యాదీనాం స్వరూపమాహ బృహస్పతిః। అభియుక్తో
భియోగస్య యదిస్యుర్నైవ్యత్తు నిహ్నవం। మిథ్యా తత్తు విజ్ఞేయ ముత్తరం వ్యవహారతః। శ్రుతార్థస్యాభియోగం ప్రత్యర్థీ యది తత్ప్రతి పద్యతే। సాతు సంప్రతిపత్తి
స్తు శాస్త్రవిద్భిరుదాహృతా। అర్థినా లిఖితోయోర్థః ప్రత్యర్థీ యది తం తథా। ప్రపద్య కారణం బ్రూయాత్ప్రత్యవస్కందనం హి తత్। అభ్యాఖ్యే సావసన్నో
పి। పునస్తేన యత్తోయది। సవిన్నోభ ప్రాభితః పూర్వం ప్రాజ్న్యాయస్తు స ఉచ్యత ఇతి। ప్రజాపతిరపి। యోఽపవాదా వెదితం కించిత్పూర్వం బంధమహార్థికానాం। తావత్స

౨౯న శేష

వాదినతి స్మరణాత్॥ తదుభయమపి కస్మిన్వ్యవహారే విరుద్ధం॥ యథా సువర్ణం రూపకశతం వానేన గృహీతమిత్యుభయోస్సువర్ణం చ గృహీతం రూపకశతం
గృహీతం ప్రతిదత్తమితి కారణాప్రాబల్యాయాం సంకరే ప్రత్యవస్కన్న ఏవ క్రియాద్వయం ప్రాప్నోతి యత్కారణేనాపి మోక్షస్తు ప్రత్యవస్కన్నదోషాత్ క్రియామిత్యుత్తరస్మరణాత్
॥ యథా సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదత్తం రూపకశతే వ్యవహారమార్గేణ పరాజిత ఇతి అత్ర ప్రాప్నోతి యేన చ పత్రేణ వాసాద్యుద్ధిః ఖిహార్ష వితవ్యాకారణా
త్రకే తు సాక్షి ఇత్యాది చ షార్వయేత వ్యాఖ్యాతవిరోధః ఏవముత్తరత్రసంకరేపి ద్రష్టవ్యః॥ యథానేన సువర్ణం రూపకశతం వస్త్రాణి చ గృహీతాని పృచ్ఛయో
గే సత్యం సువర్ణం గృహీతం ప్రతిదాస్యామి రూపకశతం న గృహీతం వస్త్రవిషయే పూర్వన్యాయేన పరాజిత ఇతి ఏవం చతుస్సంకరేపి [illegible] నాముత్తరత్వం
యథాగపద్యేన తస్య తస్యోత్తరస్య తేన తేన వివాదప్రసిద్ధిః త్రయమిష్టోత్తరతయా మేవ క్రమకస్య ప్రత్యవస్కన్నః సప్తానాం తేషు యథా భవతి యత్ర పునరస్య [illegible]
వికరస్య త్రయాణాం ప్రభూతార్థవిషయత్వం తత్ర క్రియోపాదానేన తత్ర వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః పశ్చాదన్య విషయోత్తరోపాదానేన స్యాదుత్తరస్య సంప్రతిప
హాత్తరాంతరస్య సంకరః తత్రోత్తరోపాదానేన వ్యవహారా ద్రష్టవ్యః॥ సంప్రతిపత్తిః ప్రయోగా నా హాత్॥ యథా హారిత్తే నోత్తరం [illegible] యత్కారణం చ
స్వతామేక త్రచేరుషే సత్యం బాపి సహాస్యవత తత్ర గ్రాహ్యం కిముత్తరమిత్యుక్తౌ యత్ప్రభూతార్థవిషయం యత్ర వాస్యైత్ క్రియాఫలం ఉత్తరం తత్ర విజ్ఞేయమసంకీర్ణమదోషవ
దితి సంకీర్ణం భవతీతి శేషః॥ ఉత్తరక్రమం భవతి త్యర్థః॥ తత్ర ప్రభూతార్థవిషయం యథానేన సువర్ణం రూపకశతం వస్త్రాణి చ గృహీతాని స ప్రత్యుచ్ఛయోగే సువర్ణరూ
పకత్వం వస్త్రాణి గృహీతాని ప్రతిదత్తాని చేతి అత్రమిథ్యోత్తరప్రభూతవిషయత్వాద్దర్శనః క్రియోపాదాయ ప్రథమం వ్యవహారం ప్రవర్తయితవ్యః పశ్చాదల్పత్ర
విషయే వ్యవహారః॥ ఏవం మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయసంకరే కారణప్రాఙ్న్యాయసంకరే చ యోజనీయం॥ యథా తస్మిన్నేవాభియోగే సత్యం సువర్ణం రూపకశతం చ గృహీతం దాస్యే
మి వస్త్రాణి తు న గృహీతాని ప్రతిదత్తానితి వా వస్త్రవిషయే పూర్వం పరాజిత ఇతి చోత్తరే సంప్రతిపత్తిభూయస్త్వే విషయత్వేపి తత్ర క్రియా భావాన్మిథ్యోత్తరక్రియా
మాదాయ వ్యవహారః ప్రవర్తయితవ్యః॥ యత్ర తు మిథ్యాకారణయోరుత్తరయోః కృత్స్నవ్యాపిత్వం యథా శృంగగ్రాహికయా కశ్చిద్వదతి॥ ఇయం గౌర్మదీయా అముక

వ్యవహార
మాధవం౧

13

వాదిబుద్ధిప్రసాదయితుకామో వాసదత్తమితియద్యుపాయోత్తరద్వయముద్ధృత్యపురావర్తయ ... భితమితవక్తవ్యే సతిభావత్యాజ్యంపరిత్యజ్యతి తత్రదుష్టయత్త్వా
హంతమిత్యేతావత్యేవవక్తవ్యే సతిప్రథమతస్తదనుక్త్వాపి నకృతస్వపూర్వపక్షాంశమయాకృతమిత్యేతాదృశం ప్రస్తుతస్తే వయోరాంగికం బదుక్త్వావపత్రద్వయ హాతవి
తియద్యుపాయోత్తరదుత్తరంచపూర్వాదిదియం।మయిత్యుక్తే సతి సందేహాపుంతరాంగదాత వ్యానిశ్రయోచ్చవతి తదనుక్తం మయాధియ మితియది బ్రూయాత్తదాని
వస్యాదియమితివాదియమితివావదం క్షేత్రంశక్తాత్రత్యదుత్తరంపూర్వదిక్షం యది షోడశవర్షః ప్రతివాదమత్వాత్రిగదత్రమితి బ్రూయాత్తదనష్టపవి
కాపాసకా । ప్రాదశవర్షే త్రిమయాదత్తానతి వక్తవ్యే సతి యదత్రకాశవాదకానియష్టప్రతియోంగి శబ్దవాక్యాతేననవిచారాష్టి తానితేనవమప్రసక్తిః పద్భైరభిహితమ వి
నీతిపాఠా। పూర్వమకృత్యం ప్రకృతస్యప్రతిజ్ఞార్థస్యోపచితముత్తరమసుకస్యత్వభావాసపయుక్త మేవకించిద్యూరాతే ఏతేనవాదినాడింబుక్తేనసవాకించిత్తాపహాసం కృతమిత్యాదితత్ర
త్రరం॥ విషంతస్యానుక్తత్వేదుత్తరమనార్థం చవతిశతందేయమితిప్రతిజ్ఞాతస్యార్థస్యాశతద్వయమిత్యుత్తరదూషవత్సాక్షం సహస్రంమయాదత్త ... మితిప్రత
హస్తతస్యతదర్థంప్రమితమితివక్తవ్యే సతి విస్పష్టం నవదతికింతులోకేయఃశోపికిమగృహీతంతమరసంప్రదాయతత్తేనంఅప్రసిద్ధశబ్దేనవ్యాత్రికపుఖన
ప్రాకసవరేనాఖిహితముత్తరంనిరూఢంకింతేన్నైవసదాదియం వయాదియమితత్తేత్రాషయోవాక్యయోరాదియమితివావదప్త్నైదసంచవాదధ్న
పవానిప్రయాత్తిమితి॥కాక్షే వ్యాఖ్యవాసవసాభపునిశ్రయాదిదముత్తరంవాఖకులంత్వప్రితాత్రసువర్ణశతంగృహీతమిత్యాఖ్యయోరాసాపహాంవిత్యవాక్యాం
జానామీతివక్తవ్యే సతివ్యత్యస్తాసపయనదుర్బోధంవబార్బ్యాంతేగృహీతశతంవచనాత్సువర్ణానాం పితున్గభాన్వా మాంతితదిదముత్తరంవ్యాఖ్యా
నవప్యంకాశదండాదివిషయంనిత్యయోభవంఅసారమితిసంకరాఖ్యముత్తరాభాసమాహకాత్యాయనః।ఏకైకదేశేయత్సత్యమేకదేశేపరాసరం।మిధ్యా
చైకైకదేశేయత్తుంకరంతదనుత్తరమితి। తత్ప్రసవివవిశదయతిసత్యైకస్మిన్నవాదేతుక్రియాసాధ్యదిదినైరాధ్యయోః।నచాంశసిద్ధిరుభయోర్నాస్త్యేకత్ర
క్రియాద్వయమితి।విధ్యాకారనూత్తరయోఃసంకరేఅర్ధప్రత్యర్థినోర్ద్వయోరపిప్రయాప్త్రాప్నోతి।మిథ్యాక్రియాపూర్వవాదికారనాప్రతి

క్రియాం ద్వేష్టి యో మోహాత్। క్రియాం ద్వేష్టి స ఉచ్యతే అపహ్నవాదనుపస్థానాత్ బుద్ధ్యైవ ప్రహీయతే। బృహస్పతిస్తైః పినైర్బహుయాంత్యుద్దోషబంధనమర్హతి। కృతః
ఇయేమానిదుర్బుద్ధిర్విద్యాత్తస్య పరాజయమితి। బృహస్పతిరపి॥ ఆహూతో వ్యపలాపీ చ వేలాన సాక్షి పరాజితః। స వాక్ప్రతిపన్నశ్చ హీనవాదీ చతుర్వి
ధ ఇతి॥ హీనస్వకాలావధి మాహ స ఏవ। ప్రపలాపీ తు పక్షేణ వేలాన కృతసప్త భిర్దినైః। సాక్షిభిః సప్తపక్షేణ నైవ ప్రతిపన్నస్త్రిహాయిత ఇతి॥ దైవికాది విశ్లేషణయ
థాకృ కాలాతిక్రమేపి నాపరాధ ఇత్యాహ స ఏవ॥ దైవరాజకృతే దోషస్తత్కాలే తు యదా భవేత్। అవధిస్తేన మాత్రేణ వర్ధతే స పరాజిత ఇతి। హీనవాదినో
దండేన పునర్వాదాధికారమాహ కాత్యాయనః। అన్యవాదీ పక్షస్వంబక్రియాద్వేషీ వశాగ్దళ। నోపస్థాతా దశబద్ధహోడశ్చైవ నిరుత్తరః। ఆహూతః
ప్రపలాయీ చ పంచా క్రాహ్యస్త్వింశతిమితి। త్రిరాహూతమనాయాంతమాహూతాప్రపలాయినః॥ పంచరాత్రమతిక్రాంతం వినయేత్తం మహీపతిరితి య
త్తు తేన్నైవ పునర్వాదనిషేధః కథితః। డింభానురూపం సంప్రాప్యః పునర్వాదో న విద్యత ఇతి॥ తదేతన్మన్యుకృతవివాదవిషయం। ఇతరత్ర తు ప్రకృతహాని
నాశస్త్రితాహ నారదః॥ నరేష్వర్థవివాదేషు వాక్ఛలేనావసీదతి॥ పశుస్త్రీభూమ్యృణాదానే శాస్యోప్యర్థాన్న హీయత ఇతి। నావసీదతీతి ప్రతిజ్ఞాతా
ర్థస్య న హీయత ఇత్యుపపాదనం। అత్రాపవాదమాహ కాత్యాయనః॥ ఉభయోర్లిఖితే వాక్యే ప్రారబ్ధే కార్యనిర్ణయే। అయుక్తం తత్ర యో బ్రూయా
త్తస్మాదర్థాత్స హీయత ఇతి। యాజ్ఞవల్క్యోపి। సందిగ్ధార్థం స్వతంత్రో యః సాధయేద్యశ్చ నిష్పతేత్। న చాహూతో వదేత్కించిద్ధీనో దండ్యశ్చ స స్మృ
త ఇతి। అత్ర దండగ్రహణేనైవ హానత్వసిద్ధేః పునర్హీనగ్రహణం ప్రకృతార్థాత్ హీన ఇతి జ్ఞాపనార్థం। వాదముపక్రమ్య తో న ప్రవృత్తయోర్వాదయో
రపి దండమాహ బృహస్పతిః। పూర్వోత్తరోపన్యాసే సంప్రవృత్తే వివాదే సంప్రవర్తితే। ప్రశమం యే మిథో యాంతి దాప్యాస్తే ద్విగుణం దమమితి। వదితన్నాపవ
చనవిషయమిత్యాహ కాత్యాయనః। ఆవేద్య ప్రకృతం హి తార్థం ప్రశమం యాంతి యే మిథః। నవేద్విగుణం దండ్యాస్తస్య విప్రలంభాశ్చ పశ్యత ఇతి॥ ఏవం
చావంచనయా ప్రశాంతానాం న దండః। అత ఏవ బృహస్పతిః। పూర్వోత్తరే లిఖితే ప్రక్రాంతే కార్యనిర్ణయే। ద్వయోరంతః ప్రయోస్సంధిస్సుహృదయః

స్మిన్నాతేన పృష్టః అస్య కృతే హం ద్రష్టేతి। అన్యస్తు మిథ్యైతత్ప్రదర్శితకాలే తు అవిద్యమేవాస్మద్ద్వేషి హేతావేతి వదతి ఇదం తావదత్రుక్ష్ణనిరాకరణసమర్థత్వేనానుత్తరం నాపి మిథ్యైవంకార
ణోపన్యాసాత్ నాపి కారణమేకదేశాభ్యుపగమాభావాత్। తస్మాత్ప్రకారాంతరం మిథ్యోత్తరమిదం। అత్ర ప్రత్యవస్కందనః క్రియాకారణో ప్రతివాదినతి వచనాత్ సమమిథ్యాత్రే
యా పూర్వవాద ఇతి। పూర్వవాదినః కస్మాత్క్రియా న భవతి తస్యోద్ధ మిథ్యావిషయత్వాత్ కారణాత్ ప్రతివాదినతి ఏతదపి తస్మాత్ కారణ విషయం న భవతి నైతత్ప్రత్యవస్కంద
పి కారణోత్తరస్య మిథ్యానుపాదానరూపత్వేన తత్। శుద్ధకారణోత్తరస్యాభావాత్ ప్రసిద్ధకారణోత్తరే ప్రతిజ్ఞాతార్థ ఏకదేశస్యాభ్యుపగమేన్యైకదేశస్య మిథ్యాత్వం యథా న
ప్యం రూపకశతం గృహీతం న ధారయామి దత్తేత్యాదిత్యి ప్రత్యుదాహరణే తు ప్రతిజ్ఞాతార్థ ఏకదేశస్యాభ్యుపగమో నాస్తీతి విశేషః। ఏతత్ప్రహారేణైన సపక్షముక్తం
మిథ్యాకారణయోర్వాపి గ్రాహ్యం కారణముత్తరమితి యత్ర మిథ్యాప్రాఙ్న్యాయయోః పక్షవాదేపి త్వం యథా రూపకశతం ధారయతి తత్ప్రాఙ్న్యాయోగే మిథ్యైతత్తత్ర
న్నర్థే పూర్వమయం పరాజిత ఇత్యత్రాపి వాదిన ఏవ క్రియా ప్రాఙ్న్యాయకారణోక్తౌ తు ప్రత్యర్థీ నిర్దిశేత్ క్రియాం మితి వచనాత్। శుద్ధప్రాఙ్న్యాయస్యాభా
వాదనుత్తరత్వప్రసంగాత్। సంప్రతిపత్తిరపి సాధ్యస్యేతన్నోపపద్యతే పక్షస్యానిర్ధారితత్వేన సాధ్యత్వానిరాకరణాత్ తత్త్రోత్తరత్వం యత్ర ప్రకారాంతరేణ ప్రాఙ్న్యాయ
సంకరః। యథా శతమనేన గృహీతమిత్యభియుక్తః ప్రతివదతి సత్యం గృహీతం ప్రతిదత్తం చేతస్మిన్ హి వాదే ప్రాఙ్న్యాయేనాయం పరాజిత ఇతి తత్ర ప్రతివాది
నో యథారుచి తిన క్రియా దివ్యాది ప్రతివాదినో కస్మిన్ వ్యవహారే క్రియాప్రసంగ ఇతి నిర్ణయః। నిరుత్తరం ప్రత్యర్థీ సంప్రతికాలాత్యయ స [illegible]
ధ్యమానస్తు న దదాతి యదుత్తరం తు యః। ముక్తస్యాంతే సప్తరాత్రే జితే సాధాత్ తం మహార్ఘత్వేతి। హీనవాది సందర్శయతి। నారదః। పూర్వవాదం పరిత్యజ్య యోన్య
మాలంబతే పునః। వాదసంక్రమణాద్జ్ఞేయో హీనవాదీ స వై నరః। సమాయాభిహితం కార్యం మభియుక్తం పరం వదేత్। విప్రతిపన్నం వేదం హీనం తమపి వి
దిగ్జ్ఞేత్। అనేన వాదిక్రియాద్వేష నిరావస్థాయీ నిరుత్తరః। ఆహూతో ప్రపలాయీ చ హీనః పంచవిధః స్మృత ఇతి। తాన్ వ్యాదినో విశ్వసేతోతి। నవ [illegible]
తేతు యో వాక్యమూలవావర్ధి నం యుతః। వదిదాద్యదిసహ యోతనాభియోగం తుసాహాతి। న వ్యవస్థా సాక్షిణో త్వైవ క్రియా బ్జైదియా ... షిణాం

నువమానం చ మానుషదైవికక్రియయోః । దైవమానుషక్రియయోః మానుషస్యైవ ప్రాబల్యమాహ కాత్యాయనః ॥ యద్యేకో మానుషీం బ్రూయాదన్యో బ్రూయాత్తు
దైవికీం । మానుషం తత్ర గృహ్ణీయాన్నతు దైవీం క్రియాం నృప ఇతి । దైవమానుషయోః సా[illegible]తి[illegible]యోః సన్నిపాతే లేఖ్యస్య ప్రాబల్యమాహ స ఏవ । క్రియాయాః
తు దైవికప్రాప్తౌ విద్యమానేషు సాక్షిషు । లేఖ్యే చ ప్రాప్తవాదేషు న దివ్యం న చ సాక్షిణః ॥ ఇతి । లేఖ్యప్రాబల్యస్య విషయమాహ స ఏవ । పూగశ్రేణిగణాదీనాం యా
స్థితిః పరికీర్తితా । తస్యాస్తు సాధనం లేఖ్యం న దివ్యం న చ సాక్షిణః ॥ ఇతి । సాక్షిప్రాబల్యస్య విషయమాహ ॥ దత్తాదత్తేషు భృత్యానాం స్వామినాం నిర్ణయే సతి । క్రి
సన యాదానసంబంధే క్రీత్వా ధనమయచ్ఛతి । ద్యూతే సమాహ్వయే చైవ వివాదే సముపస్థితే । సాక్షిణః సాధనం ప్రోక్తం న దివ్యం న చ లేఖ్యకమితి । క్వచిదనుమా
నం ప్రబలం । అనుమానం నామ యుక్తిః । యథా బహ్వత్వేనానుమానస్థానే యుక్తిశ్చ ప్రయోగతః । ప్రమాణానాం విలిఖితం యుక్తిః సాక్షిణస్తేతి కీర్తితమితి । యుక్తి
ప్రాబల్యవిషయమాహ వ్యాసః । రహః కృతం ప్రకాశం చ ద్వివిధం కార్యముచ్యతే । ప్రకాశం సాక్షిభిః ఖ్యాప్యం దైవికేన రహః కృతమితి । ప్రకాశం సాక్షిభిః ఖ్యాప్య
మిత్యస్యాపవాదమాహ బృహస్పతిః । మహాపాపాభిశాపేషు నిక్షేపహరణే తథా । ది[illegible]ః కార్యం పరీక్షేత రాజా సత్స్వపి సాక్షిషు । ప్రదుష్టేష్వనుమానే దైవైః
షు దివ్యైః కార్యం విశోధయేత్ । కాత్యాయనోపి ॥ న ముక్త్వా సాక్షిణాం యత్ర దివ్యైస్తత్ర విశోధయేత్ । పాత్రాణాం త్రిక వివాదేషు విద్యమానేషు సా
క్షిషు । దివ్యమాలంబతే వాదీ న పృచ్ఛేత్తత్ర సాక్షిణః । తత్రాపి తు సర్వేషు సాహసేషు విచారయేత్ । న వక్తుం తు దివ్య ద్వైప్యేన న తు సాక్షిషు దైవికమితి ।
వ్యాసోపి ॥ సముల్లేఖ తత్స్థితం పత్రం కూటమేవ పేనకారితం । అథ కర్తవ్యతత్పుత్రం హస్తే దివ్యేన నిర్ణయః ॥ యదనుమానం లేఖ్యం తల్లేఖ్యం తు లేఖ్యం కృత
త్వప్రేత । అస్పృహతే ధనే తత్ర కారితా దైవేన నిర్ణయః ఇతి ॥ కాత్యాయనః ॥ యత్ర స్యాల్లేఖ్యపథం లేఖ్యం న స్తు బాఌతాని తం యది ॥ దివ్యేన శోధయేత్తత్ర
త్ర రాజా ధర్మాసనస్థిత ఇతి । దివ్యసాక్షివికల్పవిషయమాహ స ఏవ । ప్రకారాంతే సాహసే వాదే పారుష్యే దండవాచికే । బలోద్భూతేషు కార్యేషు సాక్షిణో
దివ్యమేవ వా । కృతే లేఖ్యం సాక్షిణో వా యుక్తే లేఖనాదయోపి వా । దైవికప్రక్రియా ప్రోక్తా ప్రజానాం హితకామ్యయా । యుక్తిష్వేవ దద్యాత్తాః

వ్యవహార
పాదః ౫

ఖండయోరితి మహాక్షిసత్త్వవికల్పస్య భవితవ్యత్వాత్తయోరపి లేఖాలాభయమానయోస్సంధిం ప్రకుర్వన్న తాం వివక్షేస్సైః తత్ర మానాగా సమత్వా యత్ర క్షైదళస్సా
ప్రచరిత్రయాః తత్ర రాజాజ్ఞయా సంధిరుక్తయోరపి లాభమ్యత ఇతి అర్థిప్రత్యర్థినోరుభయోరాగికం బిన్న యాపవమానహ యాజ్ఞవల్క్యః అభి
యోగనవేసిస్తార్యాన్నేనం ప్రత్యభియోజయేత్ అభియుక్తం నమానైన నమానోత్తం విప్రకృతింవయెదితి ప్రత్యర్థినియుక్తినాదినా సంపాదితమభియో
15 గమపరిహృత్య ప్రత్యుక్తేనం ప్రత్యభియోగం న కుర్యాత్ అర్థినా నాధినాభియుక్తే ప్రత్యర్థినా తదభియోగపరిహారాత్ పురాణ [illegible] యంనాభిం
యుంజ్యాత్ ఉషాన్నామభిప్రతిజ్ఞరూపమత్రరరూపం వారహోయద్వదాభిహితం తత్రైవ సమాప్రివర్తంతే నావాక్యం [illegible] భియోగనిషేధస్యా
పవాదమాహ న వకుర్యాత్ ప్రత్యభియోగం తు కలహే సాహసేషు చ కలహవాక్యం సాహసవాదే త్మకైసాహసే విషయే ప్రతిని మిత్రప్రాగా వాక్యే పనా
దిషు ప్రత్యభియోగసంభవేనాభియోగమనిస్తీర్యాపి సౌలభియోక్త్రా తం ప్రత్యభియోజయేత్ నక్షత్రాపి పూర్వపక్షానుపపద [illegible] యోగాను
ప్రరతో ప్రత్యభియోగస్య ప్రతిజ్ఞాంతరత్వే యుగపద్వ్యవహారాసంభవస్సమాన స్పష్టం నాత్ర యుగపద్వ్య [illegible] యత్ర ప్రత్యభి
యోగే వా పదేశః అపి తు సమ్యక్ నథండపాత్రయే అధికదండనివృత్తయే వాత ద్వాహి అనేనాహుతాదితః లక్ష్యైత్తే ప్రత్యభియోగే పూర్వం [illegible] నతాది
తః లక్ష్యైత్తే ప్రత్యభియోగే దండాభిత్వం యథాహ కాత్యాయనః పూర్వవాక్యాస్త్రారయెద్యస్తు నియతం సోత్ర దండభాక్ పశ్చాద్యస్సెన్య వ్యసత్వాత్పూ
ర్వేతు వినయోగ గురురితి పశ్చాద్యా అక్షరయెత్రిస్సు వ్యసత్వాల్దండభాక్ తయోర్మధ్యే పూర్వస్య దండాధిక్యం ఇత్యుత్తరం వాదః అథ క్రియాపాదః
తం బయాజ్ఞవల్క్యః తతో ర్థీ లేఖయేత్సద్యః ప్రతిజ్ఞాతార్థసాధన మితి బృహస్పతిస్తు తం విప్రోగాత్ [illegible] నావ దేవీ విఖితం యదస్త్రారమశేషతః
అర్థీ త్వపియ పాదే తు క్రియయా ప్రతిపాదయేదితి క్రియాయా ఉపయోగమాహ కాత్యాయనః కారణాత్ పూర్వపక్షే విదుత్తరత్వం ప్రపద్యతే అతః క్రియా నా
ప్రోక్తా పూర్వపక్షస్య సాధనస్తిక్రియాభేదానాహ బృహస్పతిః ద్విప్రకారాం క్రియాం ప్రోక్తా మానుషీ దైవికీ తథా ఏకైకానేకధా భిన్నా ఋషిభిః సప్తవేదిభిః సాక్షిలేఖ్య

ఖ్య

౯

కులీనాః సత్యవాదినః ధర్మప్రధానా ఋజవః పుత్రవంతో ధనాన్వితాః। అవరాః సాక్షిణో జ్ఞేయాః శుచయః శ్రుతవృత్తయః॥ బ్రాహ్మణాః క్షత్రియా
వైశ్యాః శూద్రా యే బాహ్యాః నిందితాః॥ ప్రతివర్గం చ వై యుక్తా స్వేన స్వేన వర్గేషు వాదినః। శ్రేణిషు శ్రేణిపురుషాః స్వవర్గేషు వర్గిణః॥ బహిర్వాసిషు
వాహ్యాస్త్రీయః స్త్రీషు చ సాక్షిణః॥ ఇతి॥ బృహస్పతిః॥ సంఖ్యామాహ॥ నవ సప్త పంచ వా స్యుః॥ చత్వారస్త్రయ ఏవ వా॥ ఉభౌ వా శ్రోత్రియౌ జ్ఞాతౌ
నైకం పృచ్ఛేత్కదాచన। యత్తు సన్నిధ్యోక్తం॥ దూరతః సవ్యహాం కాగ్రా హాకార్యమధ్యగతస్తథా॥ ఏక ఏవ ప్రమాణం సాక్షీ స్యాత్ పృష్టః సత్యం వదేత్॥ వ్యాసోపి॥ శు
చిక్రియశ్చ ధర్మజ్ఞః సాక్షీ ద్వావేతాత్ర తు స్మృతా వాక్। ప్రమాణమేకోపి చ వేదసహస్రేషు విశిష్యత ఇతి॥ యదపి కాత్యాయనేనాపి॥ అభ్యంతర
స్తు విజ్ఞేయో సాక్షీ ఏకోపి వా వివాదే దృష్టః। తదేవ ద్విగుణమాయాతానుమత సాక్షివిషయం। తథా చ నారదః॥ ఉభయానుమతో యస్తు ద్వయో
ర్వివదమానయోః॥ స సాక్షీ ఏకోపి సాక్షిత్వే ప్రష్టవ్యః స్యాత్ సంసది॥ సాక్షిషు చ బహుషు నాహ మనుః॥ నార్థసంబంధినో నాప్తా న సహాయా న వైరిణః॥ న
న దృష్టదోషాః కర్తవ్యా న వ్యాధ్యార్తా న దూషితాః॥ న సాక్షీ నృపతిః కార్యో న కారుకకుశీలవౌ॥ న శ్రోత్రియో న లింగస్థో న సంగేభ్యో వినిర్గతః॥
నాధ్యధీనో న వక్తవ్యో న దస్యుర్న వికర్మకృత్। న వృద్ధో న శిశుర్నైకో నాంత్యో న వికలేంద్రియః॥ నార్తో న మత్తో నోన్మత్తో న క్షుత్తృష్ణోపపీడితః॥ న
శ్రమార్తో న కామార్తో న క్రుద్ధో నాపి తస్కరః॥ ఇతి నారదోపి॥ దాసనైకృతికశ్రద్ధవృద్ధస్త్రీబాలచాక్రికాః॥ మత్తోన్మత్తప్రమత్తార్తకితవగ్రామ
యాజకాః॥ మహాపథికసాముద్రవణిక్ప్రవ్రజితాతురాః॥ లుబ్ధశ్రోత్రియాచారహీనక్లీబకుశీలవాః॥ నాస్తికవ్రాత్యదారాగ్నిత్యాగినోయాజ్య
యాజకాః॥ ఏకస్థాలీసహాయారిచరజ్ఞాతిసనాభయః॥ ప్రాగ్దృష్టదోషశైలూషవిషజీవ్యహితుండికాః॥ గరదాగ్నిదకీనాశశూద్రాపుత్రోపపాతకాః॥
క్లాంతసాహసికశ్రాంతనిర్ధూతాంత్యావసాయినః॥ భిన్నవృత్తాసమావృత్తాజడతైలికమూలికాః॥ భూతావిష్టనృపద్విష్ట[illegible]నక్షత్రసూచకాః॥
అఘశంస్యాత్మవిక్రేతృహీనాంగభగవృత్తయః॥ కునఖిశ్యావదంతశ్విత్రిమిత్రధూర్తశౌండికాః॥ ఐంద్రజాలికలుబ్ధోగ్రశ్రేణీగణవిరోధినః॥ బంధకృత్తి॥

వ్యవహార కాండ

క్షిణో లిఖితం భుక్తిః ప్రమాణం త్రివిధం విదుః। లింగాదిభిస్త్రయుక్తిస్స్యాద్దివ్యేనాహ వివాదయోరితి॥ చోదనాదీనాం తు ముఖ్యానామనుగ్రాహకత్వమాహ॥
స ఏవ॥ చోదనాప్రతికాలం తు యుక్తిర్లేశస్తథైవ చ। తృతీయశ్శపథః ప్రోక్తస్తైరర్థం సాధయేత్క్రమాదితి। అస్యార్థస్సైవ వివృతః। అభిఖ్యాప్యం చోదనాప్రమో-
పి ప్రతిహాన్యాం న తద్వచః। త్రిచతుః పంచకృత్వో వా పరతోఽర్థం సమాచరేత్॥ చోదనాప్రతిఘాతాత్తు యుక్తిలేశైస్తదన్వియాత్। దేశకాలార్థస-
బంధపరిమాణక్రియాదిభిః। యుక్తిష్వప్యసమర్థాసు శపథైరేనమర్దయేత్॥ అర్థకాలబలాపేక్ష సుకృతాదిభిరితి। శపథమం యుక్తిప్రమాణ
వ్యవస్థాసాపేక్షం పరిపాలనీయం తదాహ నారదః॥ ప్రమాణాని ప్రమాణజ్ఞైః ప్రతిపాలయితవ్యమిత్యర్థః। యత్ర ప్రమాణే నిర్ణయాః ... తుల్య
భవతి తదా రాజ్ఞో నిర్ణయః కార్యః। తదాహ పితామహః॥ లిఖ్యం యత్ర న విద్యేత న భుక్తిర్న చ సాక్షిణః। న చ దివ్యావతారోఽస్తి ప్రమాణం
తత్ర పార్థివః। నిశ్చేతుం యే న శక్యాస్స్యుః వాదాస్సందిగ్ధరూపిణః। తేషాం నృపః ప్రమాణం స్యాత్ప్రభుర్వై సర్వవస్తుషు। త్రయాణాం లిఖితాదీనాం నిరూపితాః॥ అ ఠ
థ సాక్షినిరూపణం। తత్ర సాక్షిశబ్దార్థం నిరూపణం। నిర్వక్తి మనుః। సమక్షదర్శనాత్సాక్షీ(●) సాక్షిత్వం వసిష్ఠపతి విష్ణురపి॥ సమక్షదర్శనాత్సాక్షీ శ్రు
వణాచ్చైవ సిద్ధ్యతి। సహావసో వ్యాసాః। యస్య సాక్షి సాక్షాద్ద్రష్టయితా సాక్షాదితి పాణినిః। స్మరణాత్ సాక్షిణాం ప్రయోజనం మనుః
వాహా। సందిగ్ధేషు తు కార్యేషు ద్వయోర్వివదమానయోః। దృష్టశ్రుతానుభూతత్వాత్సాక్షిభ్యో వ్యక్తదర్శనమితి సాక్షిలక్షణం। స ఏవాహ॥
యాదృశా ధనిభిః కార్యా వ్యవహారేషు సాక్షిణః। తాదృశాన్ సంప్రవక్ష్యామి యథా వాచ్యమృతం చ తైః॥ గృహిణః పుత్రిణో మౌలాః క్షత్రవిట్-
శూద్రయోనయః॥ అర్థ్యుక్తాః సాక్ష్యమర్హంతి న యే కేచిదనాపది॥ ఆప్తాస్సర్వేషు వర్ణేషు కార్యాః కార్యేషు సాక్షిణః। సర్వధర్మవిదోఽలుబ్ధా
విపరీతాంస్తు వర్జయేత్॥ వ్యాసోఽపి॥ ధర్మజ్ఞాః పుత్రిణో మౌలాః కులీనాస్సత్యవాదినః। శ్రోత్రియాస్తుల్యక్రియాయుక్తా విగతద్వేషమత్సరాః॥
శ్రోత్రియా నపరాధనాః సారయాశ్చ ప్రవాసినః। యువానస్సాక్షిణః కార్యా ఋణాదిషు విజానతా। తేత్రియాం బహ్వర్జితాస్సాక్షిణాం ... శిలాః॥

సత్యం న విద్యతే ఇతి॥ యో ఽబ్రువ ల్లోకాన్ పి॥ హోత్రియా స్త్రీ పసావృద్ధా యె చ ప్రవ్రజితా నరాః। అసాక్షిణస్తే వచనాత్ తత్ర దృష్టో హి కారణాత్ ఇతి। ప్రక్తానాం సా
క్షిణామసంభవే కారణే చ ప్రతిప్రసవమాహ నారదః॥ సాక్షిణో ఽయమసన్నిర్దిష్టాం దాసన్నైష్ఠ్యతి కారణాయ। స్త్రీసాక్షిణ వమాం సాద్యా న్వైయుస్తేపి సాక్షి [illegible] త్వమి॥
స్త్రియో ఽప్యసంభవే కార్యం బాలేన స్థవిరేణ వా। శిష్యేణ వా పి దాసేన బంధునా భృతకేన వా ఇతి। నారదో ఽపి॥ స్తేయ సాహసే నైవ పారుష్యే [illegible] స్త్రియాం
సాదనాం ప్రయోగే చ న దోషః సాక్షిణః స్మృత ఇతి॥ వ్యాఘ్రో ఽపి॥ సాహసేషు చ సర్వేషు స్త్రీసంగ్రహణేషు చ। వాగ్దండయోశ్చ పారుష్యే [illegible] తసాక్షిణ ఇతి॥ య
దుపూర్వముక్తం సాక్షిద్వైవిధ్యం శివదస్మృతి తాక్షైదానాహ బృహస్పతిః। లిఖితో లిఖితో గూఢః స్మారితః కుల్యదూతకౌ। యదృచ్ఛ తత్ర సాక్షీ చ కార్యమధ్యగ
తో ఽపరః॥ నృపో ఽధ్యక్షస్తథా గ్రామః సాక్షిద్వాదశధా స్మృత ఇతి। తత్ర షడిదమేషాం లక్షణాని యథావదనుపూర్వశః। జాతినామాభిలిఖితం యేన స్వం ప్రత్యయమేవ
చ। నివాసం చ సముద్దిష్టం స సాక్షీ లిఖితః స్మృత ఇతి। సంధిక్రియాభేదైః ప్రవృత్తైరులాదికం। ప్రత్యక్షం తయో తే యః స లిఖితః సముదాహృత॥ కుడ్యవ్యవహితో
యస్య శ్రావ్యతే ఽర్థానాం భాషితం। నిహ్నుతే యథా భూతం గూఢసాక్షీ స కీర్తితః॥ ఆహూయ యః కృతః సాక్షీ ద్విర్నక్తం సక్రియాదికే॥ స్మారితో ఽయముహు
స్తత్ర స్మారితః సోభిధీయతే। విభాగే దానమాధానే జ్ఞాతియస్తత్రోపదిశ్యతే। ద్వయోరనుమానధర్మజ్ఞః కుల్యః స పరికీర్తితః॥ అర్థిప్రత్యర్థిగమనైశ్యగణ
యా ప్రేషితస్తయోః। ఉభయోః సమ్మతః సాధు దూతకః స ఉదాహృతః। క్రియమాణే తు కర్తవ్యే యః కశ్చిదయమాగతః। అత్ర సాక్షిత్వముక్తా
యాం స్వేచ్ఛయా సమాగతః। యత్ర సాక్షీ ద్వితీయం గచ్ఛన్ స్మరణార్థాయ యథా స్మృత॥ అన్యం సంశ్రావయేత్ తత్ర తు విద్యాదుత్తరసాక్షిణం॥ ఉ [illegible] స్వ విశ్వస్తం।
కార్యం బాపి నివేదితం। కూటసాక్షీ స విజ్ఞేయః కార్యమధ్యగతస్తథా। అర్థిప్రత్యర్థినో వాపి యుక్త్యా త్రం భూభృతాన్వయం। స [illegible] క్షీ స్యాద్వ్యసంవాదే ద్వ
యోస్తథా। నిర్ణీతే వ్యవహారే తు పునర్న్యాయో యదా భవేత్। అధ్యక్షః సభ్యసహితః సాక్షీ స్యాత్తత్ర నాన్యథా॥ ఉపవితం పాదితం యత్ర [illegible] వచనం తతః। స
కృతో ఽపి భవేత్ సాక్షీ గ్రామస్తత్ర న సంశయ ఇతి॥ తేష్వేవ ద్వాదశసు విశేషాంతరమాహ॥ స ఏవ॥ లిఖితాదౌ తథా గూఢాస్త్రివిధః [illegible] బతేఖరాః। యదృచ్ఛా

౧౭   ౩

వ్యవహార
కాండం॥

త్రపృష్ఠాశః పతితః కూటకారకః । కుహకః ప్రత్యవసితః తస్కరో రాజపూరుషః । మనుష్యపశుమాంసాస్థిమధుక్షీరాంభసర్పిషాం విక్రేతా ప్రాం
ప్రాగస్మై వద్యోబాపాద్యుర్వశికశ్చ యః । చ్యుతస్వధర్మాః కృతఘ్నః క్లీబః కుశీలవః నాస్తికో వ్రాత్యదారాగ్నిత్యాగీ యాజ్యస్య యాజకః । ఏకస్థాలీసహాయశ్చ ఇతి ॥ నైష్ఠికః
పరరంధ్రాన్వేషీ శలః । వక్రికర్మా నైకృతికః । సముద్రవణిక్ అస్వహితయోగీ । యోగస్థోభ్యుపవిశిష్టః ఏకస్థానే తత్సదృశా వితర్కా । ఏకా... కసాధన
స్థానే యస్యాసనః । యదాకృతపాకసిద్ధి భక్షో బుద్ధిస్థానం వశగో బుద్ధిస్థానం యస్య । అతిసవపతితభక్షిత భరః । తత్సానం పశ్యతి యోగ్యాం వదేత్ । సనాంఛయిత్వా
తత్సయ నైవ భక్తాః । మాతృపితృసనుతాద్యైః సాదరో సుతమాతులాః । ఏతేనసాక్షియ యశ్చ స్తుతస్త్రాసాక్షిణం తేషు నయో బుద్ధివివేకశైబో పాపోనమః॥
ఏషసన్నంప్రహారరక్షితో దివాభీతారినియుక్తః । విషజీవి అపోత్తు । ఉకః సర్వస్త్రాపహ గరదో విషదః । అగ్నిదో గృహదాహాదిభిరాక్రాంతః । శైవనః పటాక్
తుల్యవహాపూర్ణకేః । అంతావసాయిః ప్రతిలోమబుః ఖంవ్యప్రైత్ర్యాదుర్వాచారః స వరావ్యన్త్రో నైష్ఠికప్రవృత్తపాతకబుద్ధో వుండముక్తః । శైవః కః పిలఘా
తపస్వినాబకః । వృత్తిసూచకః నక్షత్రసూచకతో వేదాతిషః । అఘంశంసి వరదో పప్రకాళకః । క్షాంతిదో మదన విక్రయీకః హంసారాంహాంకః॥
ప్రతిపవసితః ॥ ప్రవ్రజ్యాతో నివృత్తః సూచకః వరరో పసూచనాద్యం రాజాస్ఖయుక్తః చేదకత్త । పిశునః । అన్యేప్రసిద్ధాః । క్రాతస్నయో నాపి ॥ పితాబంధుః॥
పితృవత్స్త్రీ శూలగురువస్త్రధః నగరగ్రామదేశ పునియుక్తో యోపదేశబ । పల్లహాస్త్రసవృత్తియోఘకర్త్రాస్త్రిరాబోపూరుషాణి ॥ సప్తక్షియోభగవది
రాజ్ఞో వివాదసునికృతి ఇతి కైసేత్ర ప్రష్టుం సాక్షిసైనాసభవం తతియోం వత్॥ ఏతిషామసాక్షిత్వే హేతుమాంహానారదః॥ అసాక్షిణో యోనిదిః
హృదానస్నైషు తికాదయః । తేషామపిసబాలవనాం స్నేహ వసత్రినయకూం తకృత్ । సవాం ధర్మో సకారంతి కర్మాంయుస్తే । సాక్షిమనృద్ధాః । బాలాజ్ఞా
నాదసత్యాస్త్రీ పాపానాశ్చ యాంశ్రుతం లభతే । నిబ్బాంయువాంధ వాస్నేహాద్వైరనిర్యాతనాద్రాతః । ఏకోలుఘోస్తసాక్షి స్వామ్యత్వ దుష్టుత్వా విసత్ప్రియః
స్త్రీబుద్ధిరక్షిరతావ్ప్ర దోపైః శక్నైస్నైయ వృతాం ఇతి॥ బృహస్పతిరపి॥ స్తేనాసన్నిహసారాశ్శః దాః కితవా వంచకాస్తథా । నసాక్షిణస్తేదుష్టత్వాత్తేషు

తరంనచ। జ్ఞాతస్య వినయం ప్రాప్నుయాత్ః శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా। యది వాద నిరాకాంక్షస్సాక్షిస్సత్యే వ్యవస్థిత ఇతి॥ దోషమోక్షావసరే లమాహ సవివాదే ఋగ్దోషా
స్త్ర యథోక్తే ఖిత్ సాక్షిణాం శైవ యథోస్మృతాః। వాదకాలే తు వక్తవ్యాః పశ్చాదుక్తాన్నదూషయేత్। ఉక్తాన్ పశ్చాద్దూషయంతో దండమాహ సవివాదే
సాక్షిణో యస్తు దూషయేత్ప్రాగదూషితాః। సవత త్వారణం బ్రూయాత్ప్రష్టవ్యాస్తు పరే సాహసం నాతధ్యేన ప్రమాణంతు దోషెస్సైవ [illegible] షయేత్। విందావ
షయో గోదండనసాతసధనైః ఫాస్సప్రపిహాయత ఇతి॥ సాక్షిపరీక్షామాహ కాత్యాయనః। రాజా క్రియాం న యాస్తైన వయుతస్నాస్యయ [illegible] శయోత్ తెదానైబా
కిగా విజితం సాక్ష్యే బాలకా సాక్షిణా ఇతి॥ బృహస్పతిరపి। ఉపస్థితాః పరీక్ష్య సమ్యస్సమవనస్యంగిరాదిషు తిష్ఠ ఇతి॥ ఇంగితాద్ నిర్ణయదతి నారదః॥ యుస్తాప్త్మ దోషదృష్టతావ యు
దసుష్న ఇవ లక్ష్యతే॥ సేధనాత్మనాం త్వరంగచ్ఛేడితైక్రం భానుద్ధావతి। సంత్యక్తస్నాష్ట ముఖమఖిస్లం నిశ్వసిత్యశ్చ విలిఖత్యపవనం తదాన్యజవాహనానాసం బధంనానయోతే। ఖిద్యతే
ముఖవైవర్ణ్యలలాటం సిద్ధ్యతే తథా। శోయం మాగచ్ఛత్యక్త్వా పూర్వాం నిరోయవిక్షన్తే। త్వరమాణ ఇవాత్యర్థ మపృష్టో బహుభాషతే॥ కూటసాక్షీసవిజ్ఞేయ
స్తం పాపం వినయేన్నృపః మితి॥ సాక్షిణోగోభవామాహమనుః। సభాంత సాక్షిణః ప్రాప్తానర్థి ప్రత్యర్థి సన్నిధౌ। ప్రాడ్వివాకోనయుంజీత విధినానేన సాంత్వయన్॥
యద్వయోరనయోర్వేత్థ కార్యేస్మిన్ చేష్టితం మిథః। తద్బ్రూత సర్వం సత్యేన యుష్మాకం హ్యత్ర సాక్షితా। బ్రువన్ సత్యం బ్రువన్ సాక్షీ లోకానాప్నోతి పుష్కలాన్। ఇహచానుత్త
మాంకీర్తిః వాగేషా బ్రహ్మపూజితా। బ్రహ్మఘ్నోయే స్మృతాలోకాయేచ స్త్రీబాలఘాతినః। తత్త్రబసామి వధ్యాపవాస వర్ణసాత్రా గంధమార్గసాం సత్యమ [illegible] త్రమంసత్యేన పూయ
తె సాక్షీధర్మస్సుత్యేనవర్ధతే। తస్మాత్సత్యం హి వక్తవ్యం సర్వవర్ణేషు సాక్షిభిః। సత్యమేవ పరందానం సత్యమేవ పరం తపః। సత్యమేవ పరో [illegible] లోకో త్రర మితి స్మృతిః।
సత్యే దేవాః సువర్ణద్విష్ణా మనుసాశ్చ ప్రసన్నతం స్మృతం ఇ పైత్రావత సర్వదేవతామ్ యస్సన తెన్నితా మతిః। నాస్త్రిసత్యాత్ పరోధర్మో నా [illegible] తాలతకం పరం। సాక్షిధర్మే వి
శేషేణ సత్యమేవ వదేత్తతః। పాపసాక్షీ సాక్షీ సాధర్మ్య సంస్థే నసత్యమేవ వదేత్తతః। సాక్షిశ్రావణే యుక్తానాం దేవతావింశతిస్థితాః। పిత [illegible] వలంబంతే వితథాఖ్యాన
తో నతో। సత్యవాక్ శుద్ధ్యతి తద్భవేత్। అధిరోయంతి తద్ధానరతాల్। తస్మాత్సత్యం హి వక్తవ్యం పక్షి పుత్రస్సన్నిధౌ వితి। నారద ఇతి। కనుదాదిత్య వరుణాశ్చైవ

వ్యవహార మాధవ ॥

18

స్మారితాః కుల్యాః ప్రథా చోత్ర సాక్షిణః । దూతకః వృత్తికారాగ్రాహి కార్యవముధ్యగతస్తథా ఏక ఏవ ప్రమాణం సాక్షీ న్యస్య ప్రోద్ధృత్యక్షేప్తస్త్రైవము... తి లిఖితాదావపరం వి
శేషమాహ నారదః । సమద్ధేశ్వ్యపి కాలేన లిఖితస్య తు సిద్ధి మహాప్నుయాత్ ॥ అత్రైవ లిఖితస్థాతమజ్ఞప్రసంగేన తైజయాదితి । యుత... న్నైకాక్తం ॥ అష్ట మాప్యే-
త్సరా త్సిద్ధిః స్మారితస్యేహ సాక్షిణః । అపం చ మాత్రధా సిద్ధిః యుద్ధే యోగపగతస్య తు । అత్యేతి వత్స తద్ధా వర్షాత్సిద్ధి గూఢస్య సా... ష్టం చ వత్సరాత్సిద్ధిర్న
దం తస్య త్రయ సాక్షిణ ఇతి ॥ తదేతత్పరమంత్రాఖిప్రాయేణోక్తం । యుత స్వయమత్తముపరిష్టాదాహ నవ । నీకాలనియమో దృష్టో నిక్షేపే సాక్షిణాం ప్రతి ద్యు
త్యస్తే హి సాక్షిత్వమాహు శాస్త్రవిదో జనాః । యుస్య నైవ పహతా చిద్ధిః స్మృతి శిల్పా త్రయుని త్వాశ్శ । సమద్ధేశ్వేసాపి కాలేన ససాక్షిసాక్షిణ మహాత్వతి । సాక్షి
దోషోద్భావనం విదధాతి బృహస్పతిః । సాక్షి సోత్థస మద్ధి ష్టా యుస్తు దోషేషు దూషయేత్ । అదుష్టం దూషయన్ దర్శిత తత్సమం దండమర్హతి । సా
క్షినాదూషణం హాయస్య ॥ పూర్వం సాక్షి పరీక్ష్యేత్ శుద్ధిషు సాక్షిషు తతః పరీక్షిత్యార్థం విశోధయేదితి । కాత్యాయనోపి స షా సదా త్ర సిద్ధం యు జ్ఞో
సిద్ధం తదాపి వా । సాక్షిణాం దూషణం ప్రాహ్యం వసాద్ధం నాన్యదిష్యత ఇతి ॥ సంసిద్ధి ప్రతివాది నా సాక్షి దూష నైన్యపి సాక్షిణః ప్రపత్త వ్యః । యు వ్యా స్వభి
హితో దోషః సత్యం న వేతి వెచంలు దిదూషగా మభ్యపగచ్ఛంతి తదా న సాక్షిణః । అధనాం గకువక్ంతి తదా దూష ణ. వాదినాం దూషక్రియా శాస్త్ర అధ ౧
సంభావయితుం నశక్నోతి తదా దూష వాదీ తదనుసారేణ దండ్యః ॥ యు విభావయతి తదా తే న సాక్షిణః సవక ఏవదు ప్రాభవంతి తదా ర్థినః । పరాజి
యః విపర్యయస్య నిశ్రిత తాచేత్ । అధ సాక్షిణాం దోషైః సఖ్యానాం సాద్ధ్యార్థ సందేహః । తదా వాదవిశేషః సాధనాంతరం ప్రవర్తతే । ... తద్వ్యః । యదిసాధ
నాంతరం పూర్వ నిర్దిష్టం తదా వాదసమాప్తిః పూర్వమావేదితం న తేదితి వచనాత్ । నద్వైతత్ । ప్రస్తుత వ్యవహారాణ్యవ వహారాం ... న్నెవ వ్యవహా
రేప్రమాణం సాధనదూర్ధగ వ్యవహారాదితి । తత్ప్రకరణం త్వాత్సాయిలనల్లహా । సాక్షి దోషాః ప్రయోక్తవ్యాః సంసది ప్రతి ... వాదినా । అభావ... ప్ర
త్యర్థినోర్థినో వాపి । సాక్షిమాపగా సాధనె । ప్రస్తు ... గనవ్యవహారాం

ధరః। హిరణ్యం గోశతం పద ఛాగ్ నమూదాంతం యుక్తం వదేదితి। కాత్యాయనోపి। నఖాంతస్తైస్తు వక్తవ్యం సాక్ష్యం నానృతసాక్షిభిః। నరుసాక్షి ... ధ వివాదాని త్వసాధ్యే సాధ
వశేషుచ। అర్థసాక్షీ వరివక్తవ్యం తయోరపి వినాకేవలిత్। చతుష్పదీ వృద్ధ్యం ధపోః దిపదస్థా వరిశుచేతి। తయోః పూర్వపూర్వ ... యోః కేవలిత్ వధరూ
పవివాదేతాఖ్యం స్థానాఖ్యం వినాపి సాక్ష్యం వదేత్। తథా చ సప్తమః తథైవాప్తాశి నాం సాక్ష్యం వాదం యుత్తి వసన్నిధౌ। తదప్రాప్తే తు ... నృత్తైవప్రవాదయు
ద్విశిః। తం వదేది తన్న కేవలి దివషయమి అపవాదవహాహ మనుః। శూద్రవిట్క్షత్రవిప్రాణాం యత్రార్తోక్తౌ తు న వేదృథః। తత్ర వక్తవ్యమనృతం తద్ధి
శ్వాదిశిష్యత ఇతి। సాక్ష్యే కైతే వం విద్విశిష్యమాహారవిశిష్యః। సమపేత్యైస్తు యద్దృష్టం వక్తవ్యం తు తథైవ తత్। విభిన్నేనైవ యత్రార్థం వక్తవ్యం తత్పృ
థక్పృథక్। భిన్నకాలే తు యత్రార్థం జ్ఞాతం వా యత్ర సాక్షిభిః। ఏకైకం వాదయేత్ తత్ర విధిరేష ప్రకీర్తిత ఇతి॥ సాధ్యకేనాదేయం హేయం చ వివిభ్రుతే
మనుః। స్వభావేనైవ యద్బ్రూయుస్తద్గ్రాహ్యం వ్యావహారికం॥ అతో యదన్యద్బ్రూయుస్తే ధర్మార్థం తదపార్థకమితి। బృహస్పతిరపి। దేశకాలవయోద్ర
వ్యసంఖ్యా జాతిప్రమాణతః। అనుభూతం చ యన్నిగదితం సిద్ధం సాధ్యం వినిర్దిశేత్। నిర్దిష్టే పృథగ్భాతేషు సాక్ష్యం ప్రోతాన్నిక్షేప ఆగతే। న బ్రూయాద్యక్షరసమం చ
తం నిగదితం చ పేత్ర్యాయాః సన్నిశః ప్రతిబుద్ధః సాక్షిభిః ప్రతివర్గతః। సాబయోస్పాదస్పనతం। సాధ్యే ధర్మం నవహాప్యం యాదితి। ఊనమధికం వాద్యం వి
బ్రూయుర్యత్ర సాక్షిణః। తదప్యనుత్తరం విజ్ఞేయమితి సాక్షివిధిస్థిత ఇతి॥ కాత్యాయనోపి॥ ఋణాదిషు వివాదేషు స్థిరప్రాయేషు నిశ్రితం। ఊ
నే వా చాధికే వార్థే ప్రోక్తే సాధ్యం న సిధ్యతీతి। దేశకాలం ధనం చ ఋణాం మానసంభావాత్ కృత్వయః। విసంవదేద్యత్ర సాక్ష్యే తదనుక్తం విదుర్బుధా ఇతిహా
ఉసాక్షిణామాహ నారదః॥ శ్రావయిత్వాతతోన్యేన పృష్టః సాక్షిత్వం లభేత వా నిహ్నుతే। సవినేయో భృశతదంతరం ఉసాక్ష్యే జ్వవేధి స ఇతి। యో బద్ధ్వా వల్క్యోపీన
దదాతి హీయేత్ సాక్ష్యం జానన్నపి నరాధమః। సకూటసాక్షిణాం పాపైస్తుల్యో దండేన చైవ హి। ఇతి। కూటసాక్షిణాం దండమాహ మనుః॥ లోభాన్మో
హాద్భయాన్మైత్రాత్ కామాత్ క్రోధాత్తథైవ చ। అజ్ఞానాద్బాలభావాచ్చ సాక్ష్యం వితథముచ్యతే। ఏషామన్యతమే స్థానే యః సాక్ష్యమనృతం వదేత్। తస్య దండే

సవితాదయః। పశ్యంతి లోకపాలాంశ్చ నిత్యం దివ్యేన చక్షుషా। మనురపి। అత్మైవ హ్యాత్మనః సాక్షీ గతిరాత్మా తథాత్మనః। మావమంస్థాః స్వమాత్మానం నృణాం సాక్షిణముత్తమం। మన్యంతే వై పాపకృతో న కశ్చిత్ పశ్యతీతి నః। తాంస్తు దేవాః ప్రపశ్యంతి స్వస్యైవాంతరపూరుషః। ద్యౌర్భూమిరాపో హృదయం చంద్రార్కాగ్నియమానిలాః
రాత్రిః సంధ్యే చ ధర్మశ్చ వృత్తజ్ఞాః సర్వదేహినాం ఇతి। వసిష్ఠోపి। అథ చేదనృతం బ్రూయాత్ సాక్షీ సాక్ష్యలక్షణం। మృతో నరకమాప్నోతి తిర్యక్త్వం యాత్యనంతరం
19 ఇతి। వ్యాసోపి చ ధ్యాంతే వారుణైః పాశైః సాక్షీ సాక్ష్యానృతవాదినః। షష్టిర్వర్షసహస్రాణి తిష్ఠంతే నరకే ధ్రువం। తేషాం వర్షే తు పూర్ణే ... కః ప్రముచ్యతే। ప్రాణే తత్ర
ముక్త్వా పాశః తిర్యగ్యోనిషు జాయత ఇతి। వసిష్ఠోపి। శూద్రే రోదశ వర్షాణి శతవర్షాణి గర్దభః ... వదశ వర్షాణి ... ... తిర్యగ్యోనిషు పతంగి
షు చ తథా। తే శతద్రవ చ। వృషగస్తు దశవర్షాణి జాయతే వరాన వస్త్రతః। మానుషం తు యదా ప్రాప్నోతి మూకోంధస్తు భవేత్తుసః। దారిద్ర్యం తు చ ... పునర్జన్మని చ
౨ ... నరాః జాయతే పశ్చాత్ నిశ్చిత్య తస్మాచ్చ ధర్మైః। వస్త్రం ... గుణోనఘః పిపాసితః। ముక్షిత్వా శత్రు గృహే ... దృష్ట్వా ఘోరా... సహ। జ్ఞాత్వా తత్వం
తదోపాంశ్చ జ్ఞాత్వా సత్యమనర్థమాం। శ్రోతుమర్హసి ... సత్యం సాక్ష్యం వదేత్తథా ఇతి॥ సాక్షిప్రశ్నప్రకారం దర్శయతి మనుః। దేవబ్రాహ్మణసాన్నిధ్యే సాక్ష్యం పృ
చ్ఛేత్తతో ద్విజాన్। ఉదఙ్ముఖాన్ ప్రాఙ్ముఖాన్ వా పూర్వాహ్ణే వై శుచిః శుచీన్। సత్యేన సాక్షిణం ... క్షత్రియం వాహనాయుధైః। గోబీజకాంచనైర్వైశ్యం శూద్రం
సర్వైస్తు పాతకైః। బ్రహ్మఘ్నో యే స్మృతా లోకాః యే చ స్త్రీబాలఘాతినః। మిత్రద్రుహః కృతఘ్నస్య ... తే తే స్యుర్బ్రువతో మృషా। జన్మప్రభృతి యత్కించిత్ పుణ్యం భ
ద్ర త్వయా కృతం। తత్తే సర్వం శునో గచ్ఛేద్యది బ్రూయాస్త్వమన్యథా। యావంతో బాంధవాస్తస్మిన్ హంతి సాక్ష్యేనృతం వదన్। తావత్సంఖ్యాన్ ... పృష్ఠే ... ప్రవక్ష్యామ్య
నుపూర్వశః। పంచ పశ్వనృతే హంతి దశ హంతి గవానృతే। శతమశ్వానృతే హంతి సహస్రం పురుషానృతే। హంతి జాతానజాతాంశ్చ ... హిరణ్యార్థేనృతం
వదన్। సర్వం భూమ్యనృతే హంతి మా స్మ భూమ్యనృతం వద। యత్ర భూమి వదితార్థే ... స్త్రీణాం ... ... అప్సు భూమివత్ ... పశుషు
... సర్వేష్వశ్మమయేషు చ। యథా ... యథాదృష్టం సత్యమేవం ... ... బృహస్పతిరపి। ... పాపదుష్టా హాథ ...

ద్వయోర్వివదతోరర్థే ఇతి॥ అయమర్థః॥ అన్యవివదమానస్య పూర్వపక్షో భవేత్ తత్పూర్వకాలికస్య దానస్య సత్త్వే హేతుతంత్రోపన్యాసే నయః [illegible] విత్రస్య సాక్షిణః। సర్వైః
ప్రష్టవ్యా భవేయుః। అనంతరస్య సాక్షిణశ్చ తేషాముత్తరకాలదానసాక్షిత్వప్రసాక్షిప్రాయితవేత్। యదా పునరితరప్రతిభన్న తదా న పశ్చా [illegible] స్త్రితావేవ పశ్యేదత్ర
మిత్యాది తు పూర్వదానోపన్యాసపక్షే సాధకోర్థం అకించిత్కరత్వం భవేత్। పశ్చాత్ప్రతిగ్రహాదానస్య సాక్షిణః పూర్వవాదినః॥ పూర్వః పక్షః అధరీ [illegible] తి [illegible] వం తుష్కత్రరవాదిన ఇ
సో తి। సాక్షిణాం వంతరేణ బాన్నతో పాయినానా హానారదః॥ అసాక్షిప్రత్యయా స్వస్వేపాడావదాః పరికీర్తితాః॥ ఉల్కాహస్తాగ్నిదాహోమోక్షాయః శస్త్రప్రహానిశ్రవణాతదిః॥ కేశా
కేశిస్పృహత్వం సంయుగపతాపిరదారికః। కులదాణిలపాణిత విస్తేయసత్తు చిత్రా సమావగః॥ తథా సుతారపాగిన్స్త వానస్తేత్రాప్రకీర్తితః। ప్రత్యగ్రబిష్కా విజ్ఞేయతెాదండ
పారుష్యతప్సరః॥ అసాక్షిప్రత్యయా హ్యేతే పారుష్యేతు పరక్షణమితి। శంఖలిఖితావపి॥ కేశాకేశిగ్రహాంస్త పాండారికం॥ ఉల్కాహస్తాగ్నిదగ్ధాః శస్త్రపాణి
ఘాతకః॥ లోహహస్తకీర్తిదధి ఇతి॥ సాక్షినిరూపణోపసంహారపురస్సరం లిఖితనిరూపణం కరోతి। బృహస్పతిః॥ సాక్షిణామేవ నిర్దిష్టః సంఖ్యాలక్షణని
శ్రయః॥ లిఖితస్యాధునా వక్ష్మవిధానమనుపూర్వశః॥ రుసాదికేపి సమయాశ్చాం తిష్ఠంభ్రాంయుతేయతః॥ ధాత్రక్షరాణి సృష్టాని పత్రారూఢాన్యతః పురా॥ దేశా
చారంయుతం వర్షమానపక్షాదివృద్ధిమాన్। బహుని సాక్షితిఖకానాం హస్తాంకం కాలకీయ్యం పతిఖ్యంవిద్వాందివలక్షణామితి॥ తయోరవాంతరభేదానాహ బృహ
స్పతిః॥ భాగదానక్రయాధానసంవిదాసబుసాదిభిః॥ సప్తధా తాంకితం లేఖ్యం త్రివిధం రాజశాసనం॥ స్వాతరస్పుం విభక్తాయాంతే సంసరూపాత్పరస్పరం। కుర్వంతి భాగపత్రా
ణి భాగలేఖ్యం తదుచ్యతే। భూమిం దత్వాతులయోత్పత్రం కుర్యాద్యం దాన్తైకాలికం। అనాచ్ఛేద్యమనాహార్యం దానలేఖ్యం తు తద్విదుః॥ గృహక్షేత్రాదికం క్రీత్వా తుల్యమూల్యా
క్షరాన్వితం। పత్రం కారయతే యత్తు క్రయలేఖ్యం తదుచ్యతే। జంగమం స్థావరం బద్ధ్వా దత్తలేఖ్యం కరోతి యః॥ గోప్యం భోగ్యక్రియాయుక్తం ఆధిలేఖ్యం తు తత్స్మృతం॥
గ్రామాదిసమయాత్కుర్యాన్మతం లేఖ్యం పరస్పరం। రాజావిరోధి ధర్మార్థం సంవిత్పత్రం వదంతి తత్। వస్త్రాన్నహీనః కాంతారే లిఖితం కురుతే తు యత్। కర్మాణి తే కరో
మీతి దాసపత్రం తదుచ్యతే। ధనం వృద్ధ్యా గృహీత్వా తు స్వయం కుర్యాచ్చ కారయేత్। ఉద్ధారపత్రం తత్ప్రోక్తం ఋణలేఖ్యం మనీషిభిః॥ దత్వా భూమ్యాదికం రాజా తామ్ర
లేఖ్యముచ్యతే। రాజలేఖ్యం స్థానకృతం స్వహస్తలిఖితం తథా। లేఖ్యం తు త్రివిధం ప్రోక్తం భిన్నం తద్బహుధా పునరితి। ఏతత్త్రయం ద్వివిధసంస్పష్టార్థత్వప్నష్టః। తా కి కం ౧౮

వ్యవహార తరాధనం

20

విశేషాంస్తు ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వశః। లోభాత్సహస్రం దండ్యస్తు మోహాత్పూర్వం తు సాహసం। భయాద్ద్వౌ మధ్యమౌ దండౌ మైత్రాత్పూర్వం చతుర్గుణం। కా
మాద్దశగుణం పూర్వం క్రోధాత్తు ద్విగుణం పరం। అజ్ఞానాద్ద్వే శతే పూర్ణే బాలిశ్యాచ్ఛతమేవ తు। ఏతానాహుః కౌటసాక్ష్యే ప్రోక్తాన్ దండాన్మనీషిభిః। ధ
ర్మస్యావ్యభిచారార్థమధర్మనియమాయ చ। కౌటసాక్ష్యం తు కుర్వాణాంస్త్రీన్ వర్ణాన్ ధార్మికో నృపః। ప్రవాసయేద్దండయిత్వా బ్రాహ్మణం
తు వివాసయేత్। యస్య పశ్యేత్త్రిపక్షాంతః ఉక్తవాక్యస్య సాక్షిణః। రోగాగ్నిజ్ఞాతిమరణమృణం దాప్యో దమం చ స ఇతి। కాత్యాయనః। సాక్షీ సాక్ష్యం న
ఋణం యో లాతు మందం దండం వహాస్తవిసాం। అతో౽న్యేషు వివాదేషు త్రిశతం దండమర్హతీతి బృహస్పతిః। ఆహూతో యస్తు నాగచ్ఛేత్ సాక్షీ రోగవివర్జి
తః। ఋణం దశమం చ దాప్యస్స నాత్రిపక్షాత్పరతస్తు సః। అపృష్టస్తు వచనే పృష్టస్సన్ కథనే తథా। సాక్షిణాత్ర నిరోధవాన్ గర్హ్యః స దండ్యో ధర్మత ఇతి। సాక్షి సామ్యనేకవిధా వ
గ్రాహ్యాన్విభజతే బృహస్పతిః। సాక్షిద్వైధే ప్రభూతాస్తు గ్రాహ్యాస్సామ్యే గుణాన్వితాః। గుణిద్వైధే క్రియాయుక్తాస్సామ్యే తు శుచిమత్తరా ఇతి। మనురపి। సహ తం ప్రతిశృష్టా
ఉభయా తు సాక్షిద్వైధే నరాధిపః। సమేషు తు గుణోత్కృష్టాన్ గుణిద్వైధే ద్విజోత్తమానితి। యత్తు కాత్యాయనేనోక్తం। సాక్షిణాం లిఖితానాం చ నిర్దిష్టానాం చ వాది
నాం। తేషామేకో౽న్యథావాదీ భేదాత్సర్వే న సాక్షిణ ఇతి। తత్ర సర్వశబ్దేన నాన్యథావాదిన సహితో [illegible] బహూనామసాక్షిత్వముక్తం। న పునః కేవలానామితి మంతవ్యం। సామ
వి అన్యథా ద్వైధే బహూనామితి వచనవిరోధాత్। సాక్షిత్వ విశేషాంతరమాహ నారదః। ద్వయోర్వివదతోరర్థే ద్వయోస్సత్సు చ సాక్షిషు। పూర్వపక్షో భవేద్యస్య
భవేయుస్తస్య సాక్షిణః। అథార్థం పూర్వపక్షస్య యస్మిన్నర్థవశాద్భవేత్। వివాది సాక్షిణస్తత్ర ప్రష్టవ్యాః ప్రతివాదిన ఇతి। అత్రోదాహరణం [illegible] యత్రైకః క్షేత్రం ప్రతి
గ్రహీతా పాపభుక్తస్తత్ర సకుటుంబో దేశాంతరం ప్రాప్తః। పునరన్యేన లబ్ధం భుక్తం సో౽పి దేశవిప్లవాదినా దేశాంతరం సకుటుంబః [illegible] న కస్మాద్భావవిచిరం
తనకాలాపగమే స్వవృత్తిలోభేన స్వకీయమాగత్య క్షేత్రం అన్యో౽పి ప్రతిజానీతే। ధర్మపాత్రేన రాజ్ఞా మహ్యం దత్తం [illegible] అథవా కస్మైచిత్ప్ర
తిజ్ఞాసత్యం న యువమయా దత్తం వితస్య హ [illegible] మపాత్రే తక్షేత్రం క్రీయతే గృహీత్వా మహ్యం దత్తమపి సంతి [illegible] సాక్షిణస్తత్త్రాదముక్తం

ఇతి॥ అపరమపి విశేషం సవివాహాః॥ సన్నిధౌ ప్రమాణం సహస్తం బత్తి శిల్పియం। వంతం మిభయుక పుత్రస్య ధనమయుకస్య మహీపతిః॥ సామాన్యేనాయం ధనమస్తి తున్యే
పాంగాం క్రాతిక్రాంతి పాలన రతో భవద్భిః తస్మై రాజ్ఞా ప్రదాతవ్యం జయపత్రం సులిఖితం॥ పూర్వాపూర్వక్రియాయుక్తం ప్రమాణం తత్ ... దివ్య॥ సవాన్నైతాన్యావి
నః పార్థివేంద్రా నఙ్ణ్ణాయో ఘణాయోయా చతేరామచంద్ర ఇతి జయపత్రవిశేషమాహ వ్యాసః॥ వ్యవహారాన్ స్వయం దృష్ట్వా ... శ్రుత్వా వా ప్రాడ్వివాకతః॥ జ
యపత్రం తతో దద్యాత్ పరిజ్ఞానాయ పార్థివః॥ జంగమం స్థావరం యేన వరకృత్తౌ పాత్రసాత్కృతం। జ్ఞాసాం శిరసా సన్దిగ్ధం ... మయ్య గవ్య జయాపవేతం
తస్మై రాజ్ఞా ప్రదాతవ్యం జయపత్రం సులిఖితం। పూర్వాన్తరక్రియాపాదం ప్రమాణం తత్పరీక్షణం। నిగదం స్మృతివాక్యం చ యథాసఙ్గవినిశ్చితం (ఏతత్స
ర్వం సమాసేన జయపత్రే విలిఖయేదితి। వసిష్ఠోపి॥ పత్రే ... వాక్యాది హస్తాంక ముద్రితం రాజముద్రయా। సిద్ధిర్దిప్సా ... దద్యాజ్జయినే జయపత్రకమి
తి॥ జయపత్రే దమాహ॥ కాత్యాయనః॥ అనేన విధినా లేఖ్యం పశ్చాత్తాన్యం విదుర్బుధాః॥ తిరస్కారక్రియా యత్ర ప్రమాణేన్నైవ వాదినాం। పశ్చాత్కారో
భవేత్తత్ర న సర్వాసు విధీయతే। అన్యవాదాదిహీనేషు ఇతరేషాం విధీయతే। వృత్తానువాదసంసిద్ధం తచ్చ స్యాజ్జయపత్రకమితి। అజ్ఞప్రమితి। ఆజ్ఞా
ప్రజ్ఞాపనాపత్రయోర్లక్షణమాహ। వసిష్ఠః॥ ఆజ్ఞాప్రజ్ఞాపనాపత్రే ద్వే వసిష్ఠేన దర్శితే॥ సామన్తేష్వథ భృత్యేషు రాష్ట్రపాలాదికేషు చ। కార్యమా
దిశ్యతే యేన తదాజ్ఞాపత్రముచ్యతే। ఋత్విక్పురోహితాచార్యమాన్యేష్వభ్యర్హితేషు చ। కార్యం నివేద్యతే యేన పత్రం ప్రజ్ఞాపనం హి తత్ ఇతి॥
జానపదమపి పత్రం పునర్వ్యాసేన నిరూపితం। తత్ఖండజానపదం లోకే ప్రసిద్ధస్థానలేఖకం। రాజవంశక్రమయుతం వర్షమాసార్ధవాసరైః। పిత్రూ
పూర్వం నామజాతిజ్ఞాతి ... ద్రవ్యభేదప్రమాణం చ వృద్ధిం చ ఉభయసంమతామితి। వసిష్ఠోపి॥ కాలం నివేశ్య రాజానం స్థానం నివ
సనం తథా। దాయకం గ్రాహకం చైవ పితృనామయుతం యుతం। జాతిం గోత్రం చ శాఖాం చ ద్రవ్యమాధిం సనంఖ్యకం। వృద్ధిం గ్రాహకహస్తం చ విదితార్థౌ చ
సాక్షిణావితి। గ్రాహకహస్త నివేశన ప్రకారమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సమాప్తేర్థే ఋణీ నామ స్వహస్తేన నివేశయేత్। మతం మేముకపుత్రస్య యదత్రోప

వ్యవహార
కాండం॥

21

పత్రే పటే వా। శాసనం కారయేద్ధర్మ్యం స్థానవంశాదిసంయుతం॥ అనాచ్ఛేద్యమనాహార్యం సర్వభావవివర్జితం। చంద్రార్కసమకాలీనం పుత్రపౌత్రాన్వయానుగం।
దాతుః పాలయితుః స్వర్గం హర్తుర్నరకమేవ చ। షష్టిం వర్షసహస్రాణి దానచ్ఛేదఫలం లిఖేత్। సముద్రం వర్షమాసాదిధనాధ్యక్షాక్షరాంకితం। దానమితి లిఖితం సాంధివి
గ్రహలేఖకైః॥ ఏవంవిధం రాజకృతం శాసనం సముదాహృతం। దేశాదికం యస్య రాజా లిఖితం తు ప్రయచ్ఛతి। సేవాశౌర్యాదినా తుష్టః ప్రసాదలిఖితం తు తత్। పూర్వోత్త
రక్రియావాదనిర్ణయాంతం యదా నృపః। ప్రదద్యాజ్జయినే లేఖ్యం జయపత్రం తదుచ్యత ఇతి। ఏతత్సర్వముదాహృతం లిఖితం దశధా స్మృతమితి। తత్ర విశదం సమన్వి
తతా కస్య సప్తవిధత్వే దాతా బృహస్పతిస్త్రివిధత్వేన శాసనమేకం జయపత్రం ద్వితీయం రాజ్ఞః శాసనపత్రయోః కిం కరణం తృతీయం ప్రష్టవ్యం। వశిష్ఠస్తు తయోర్భే
దమాశ్రిత్య చతుర్విధమాహ। శాసనం ప్రథమం జ్ఞేయం జయపత్రం తథాపరం। ఆజ్ఞాపత్రం ప్రసాదాఖ్యం రాజకీయం చతుర్విధమితి। శాసనజయపత్రే పూర్వముదా
హృతే తత్ర శాసనే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ దత్త్వా భూమిం నిబంధం వా కృత్వా లేఖ్యం తు కారయేత్। ఆగామిభద్రనృపతిపరిజ్ఞానాయ పార్థివ ఇతి। అత్ర నిబం
ధో నామ ఖాన్యధికారిణః ప్రతివర్షం ప్రతిమాసం వా కించిద్ధనమస్మై బ్రాహ్మణాయాస్మై దేవతాయై వా దేయమిత్యాది ప్రత్యంశసముపలక్షితః। అత్ర యద్యపి ధనదా
తృత్వం వా ఖాన్యధికారిణః। తథాపి నిబంధనకర్తృత్వేన ఉపన్యాసం తదుద్దేశ్యస్మై వ తత్ర భూప్రవృత్తేః॥ వ్యాసోఽపి। రాజా తు స్వయమాదిశ్య సంధివిగ్రహలేఖకైః। తామ్రప
ట్టే పటే వాపి ప్రవిలిఖేద్రాజశాసనం। క్రియాకారకసంబంధసమాసార్థక్రియాన్వితమితి। క్రియాకారకయోః సంబంధో యస్మిన్ శాసనే తత్ర దోక్తం సమాసార్థక్రి
యాన్వితం। సంక్షిప్తార్థం క్రియయా సమక్రియయా సమన్వితమిత్యర్థః॥ తత్ర లిఖనీయార్థమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ [illegible] వంశ్యానాత్మానం చ మ
హీపతిః। ప్రతిగ్రహపరీమాణం దానచ్ఛేదోపవర్ణనమితి॥ వ్యాసోఽపి॥ సవర్షమాసపక్షాహర్నృపనామోపలక్షితం। ప్రతిగ్రహీతృనామాది సగోత్రప్రాప్త
మారితం॥ స్థానం వంశానుపూర్వ్యం చ దేశం గ్రామముపాగతం। బ్రాహ్మణాంస్తు తథా శ్రేష్ఠాన్ సాధికారాన్ విశేషతః। కుటుంబినాయకాంశ్చైవ తథా దత్తముహ
త్రరా। లిఖేత్ఖండాలపర్యంతాః సర్వాన్ సంబోధయన్నితి॥ మాతాపిత్రోరాత్మనశ్చ పుణ్యాయాముకసూనవే। దత్తం మయాముకాయాద్య దానం సబ్రహ్మచారిణే

న్నైరిలిఖ్యమనన్యత్కృత్కారయేదితి। యత్తు నారదేనోక్తం॥ లిఖితే దేశాంతరే న్యస్తే శీర్ణే దుర్లిఖితే హృతే। సతస్తత్కాలకరణమసతో దృష్టదర్శనమితి। తత్సదానీం ద్వయోస్తు
నికం విషయం లేఖ్యపరీక్షామాహ బృహస్పతిః। త్రివిధస్యాస్య లేఖ్యస్య భ్రాంతిః సంజాయతే యదా। ధనికసాక్షిలేఖకానాం హస్తాక్షరాణి [illegible] తత్ర ఇతి। కాత్యా
యనః॥ రాజా స్వహస్తసంయుక్తం సముద్రాయుక్తం యథాన్యాయం విచారయేత్। లేఖ్యాచారేణ లిఖితం సాక్షి [illegible] సాక్షి [illegible] యుక్తమన
ందిగ్ధం స్పష్టాక్షరం॥ అహీనక్రమవర్ణం చ యతులేఖ్యం తద్ధి సిద్ధిమాప్నుయాదితి। లేఖ్యస్య ప్రామాణ్యే సర్వసిద్ధిమాహ। స విశ్వ [illegible] విధం ప్రోక్తం సాహస్తా
న్యకృతం తథా। అసాక్షిమత్సాక్షిమత్సిద్ధిర్దేశస్థితిస్తయోరితి। దేశస్థితిదేశాచారః। స్వహస్తకృతే విశేషమాహ నారదః॥ వినాపి సాక్షిభిర్లేఖ్యం
స్వహస్తలిఖితం తు యత్। తత్ప్రమాణం స్మృతం సర్వం బలోపాధికృతాదృతే ఇతి। పరహస్తకృతే విశేషమాహ స ఏవ। వాదిశాప ... లిఖితం తెలుగు లేఖ్యం
కం। లిఖితం సర్వసాక్షిభిః తత్ప్రమాణం స్మృతం సిద్ధిరితి॥ అధిపత్రే నారద ఏవ॥ దేశాచారావిరుద్ధం యద్వ్యక్తాధివిధిలక్షణం। తత్ప్రమాణం స్మృతం లేఖ్యమ
విలుప్తక్రమాక్షరమితి॥ లేఖ్యదోషమాహ కాత్యాయనః। స్థానం స్పష్టాక్షరం తిష్ఠేత్ పూర్వదిగ్ధలక్షణం యుక్తతాః। లేఖ్యం యత్ర పిత్రా వసానే తలాతలేఖ్యం
తదా భవతి। దేశాచారవిరుద్ధం యత్ సందిగ్ధం క్రమవర్జితం। కృతమస్వామినా యచ్చ సాధ్యహీనం చ దూష్యతి। హారీతోపి। యుక్తకాలే వదాకాలం తల్లే
ఖ్యం మూఢతామియాత్। బిందుమాత్రావిహీనం యల్లుప్తం తం మహితం భవతీతి॥ బృహస్పతిః॥ దూషితో లేఖితాస్సాక్షి యత్రైకోపి నివేశితః। కూట
లేఖ్యం తు తత్ ప్రాహుర్లేఖకో వాపి తద్విధః॥ అయమర్థః లేఖ్యసంబంధితస్సాక్షి యత్ర ... సాపేక్షతుల్యః। సోపాధిబలాత్కారకృతం లేఖ్యం న సిద్ధ్యతి। అత్ర
బలం బలకృతం మత్తసంబాలకాలికం। చగన్ది ... క్షరయుతం లేఖ్యం కూటం తు మాప్నుయాదితి। నారదోపి॥ మత్తాభియుక్తస్త్రీబాలబలాత్కారకృతం తు
యత్। తదప్రమాణం లిఖితం భయోపధికృతం తథేతి। కాత్యాయనోపి॥ సాక్షిదోషాద్దుష్టం పత్రం పైలేఖకస్య వా। పునికస్య పిత్రోదోషాత్ తథా వా
ఋణికస్య చేతి। దోషాదప్రమయిత్వాంతు ఎవా హ। ప్రమాణస్య హితే దోషావత్రవాక్సేవివాదినః। గూఢార్థాసు ప్రకటాన స్తైః పరిలేఖ్యాశ్చ ప్రదర్శనాదితి॥

వ్యవహార మాధవీయం

22

రితి లిఖితమిత్యుచ్యతే। సాక్షిణోపి స్వహస్తేన లేఖసంకల్ప్య మిత్యాహ స ఏవ। సాక్షిణశ్చ స్వహస్తేన పితృనామకపూర్వకం। అత్రాహమముకస్సాక్షీ లిఖేయురితి
తే సమాః। ఉభయాభ్యర్థితేనైవ మయా హ్యముకసూనునా। లిఖితం హ్యముకేనేతి లేఖకస్త్వంతతో లిఖేదితి। పూర్వం తాత్కాలికం లిఖితస్య వ్యవహారప్రతినా సప్రవిధ
ప్రభేదకథనం। వ్యాసస్తు ప్రకారాంతరేణాష్టవిధత్వమాహ। భాగదానం క్రయస్వహస్తం చ తదధిపగతస్సంఙ్ఞితం। ఆధిపత్రం చ తద్ధర్మం తత్పదం చ వ్యవహారం ప్రత్యయపత్రకం చ ఉపష్టం
తచ్చిహ్నపత్రాఖ్యం సత్యపత్రం సంధిపత్రకం। విశుద్ధిపత్రకం చైవ అష్టధా తాత్కాలికం స్మృతమితి తేషాం లక్షణముచ్యతే। తత్ర సంగ్రహకారః। భాగదానమనుఙ్ఞాతం పు
రాస్తైః పాఠితలేఖ్యైః। అర్థప్రత్యర్థినిర్దిష్టం యద్దానం చ విభజ్యతే। సాక్షిభిశ్చ ప్రతినామకైరర్థప్రత్యర్థిసాక్షిణాం। ప్రతినామభిరాక్రాంతం పత్రస్థా
క్రం స్వహస్తవత్। సవిభాగమసంయుక్తం యథాస్థానతయుక్తలక్షణమితి కాత్యాయనః। ప్రావేశనస్వహస్తేన లిఖితం గ్రాహకేణా చ్ఛన్నపగతం లేఖ్యముపగతాఖ్యం
విఙ్ఞేయం। నారదః। ఆధిం కృత్వా తు యద్ద్రవ్యం ప్రయుక్తం తత్స్వతంత్రకం। కృత్రిమం యత్ర క్రియతే లేఖ్యమాధిపత్రం తదుచ్యత ఇతి। అసారోధి తల్లేఖ్యం వసిష్ఠ మాహ
ప్రజాపతిః। ధనధనినతేనైవ పరమార్థేన [illegible] కృత్వా తదన్యోధిలేఖ్యం పూర్వం [illegible] ఇతి। పితామహః। కృతే క్రయే ప్రకాలార్థం క్రయిణ
క్రియతే లేఖ్యం విక్రీతస్య తత్ క్రీతం ఙ్ఞేయం తత్ప్రత్యయపత్రకమితి। పురస్సరత్వేన గత్వా యత్ర పౌరాదికస్థితి। తత్సిద్ధ్యర్థం తు యల్లేఖ్యం తద్భవేత్ స్థితిపత్ర
కం। ఉత్తమేషు సమస్తేషు అభిశాపే సమాగతే। వృత్తానువాదలేఖ్యం యత్తద్ఙ్ఞేయం సంధిపత్రకం। అభిశాపే సముత్తీర్ణే ప్రాయశ్చిత్తే కృతే జనైః। విశు
ద్ధిపత్రకం ఙ్ఞేయం తేభ్యస్సాక్షిసమన్వితమితి। అన్యదపి లేఖ్యం హారీతః [illegible] పత్రం విధత్తే ఇతి। [illegible]
పి। దత్వా [illegible] పాదయిత్వా [illegible] కారయేదితి। లేఖ్యస్య ప్రయోజనమాహ। మనుః। [illegible] విషాణే మానసప్రతిగ్రహా
పత్రే తేషాం [illegible] క్రియతే। [illegible] లేఖ్యమితి। నారదః। [illegible] సాక్షిణా సాక్షిణా
సహ। సర్వసాక్షిసమాపత ఇతి। పత్రనాశాదౌ పత్రాంతరం లేఖ్యమిత్యాహ। [illegible] దేశాంతరస్థే దుర్లేఖ్యే నష్టే [illegible] లేఖ్యే దగ్ధే వా భి

తాన్నాం లెఖ్యం హానిమాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ॥ లెఖ్యం శుద్ధి ప్రకారమాహ నారదః ॥ దర్శితం ప్రతికాలం యత్తథా తు శ్రావితం చ యత్ । న లెఖ్యం సిద్ధి సర్వత్రరు
ణిష్వపి హి సాక్షిషు ॥ కాత్ర్యయనెనాపి ॥ నిదెశం ప్రదర్శితం యత్తు లెఖ్యం తచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ । తదా దృష్టి శ్రుతం దొషం సాక్షి [illegible] నాయు ద్వితత్త్వాపిం
శతి వర్షాణి త్రిభ్రుతం పత్రం స్మృతం భవేత్ । శక్తస్య సంస్థితావధాయనొ లెఖ్యస్య న షుభుక్తె । వర్షాణి వింశతిర్యావత్తత్పత్రం దొష [illegible] ప్రత్యక్షః [illegible] త్రివర్షాణ్యుద్ధికంషం
క్తి సన్నిధిశ్రుతం ॥ న తె ఖ్యాతం తుతత్సిద్ధం లెఖ్యదొషవివర్జితం ॥ సామాన్యవివాదె నిర్ణీతె సామాపత్రం విధీయతె । తస్య దొషాః [illegible] నావద్వర్షాణి వింశ
తిః ॥ అధానస్య హితం పత్రముణం లెఖ్యం నివెశితం । మృతసాక్షి ప్రమాణం తు సమ్యక్షిద్ధాని ఘుతద్దృఢః ॥ ప్రాప్తం చాన్యెన పెత్రుం లిదాయం చ [illegible] రూపితం । వినాపిము
ద్రయా లెఖ్యం ప్రమాణం మృతసాక్షికం । లెఖ్యానాం సిద్ధిరావిరొధినా [illegible] ద కప్రకారమాహ వ్యాసః ॥ సమహాస్వకాభిజ్ఞానెపెతం సమకాలం స్థితమవా
తత్ప్రరాభికృతం శుషమితి । సాక్ష్యాదృశ్యం భవెహారితః ॥ సముద్యత్తత్తృతం పత్రం కూటమితె నకారితం । అథ లెఖ్యం తత్ర ముద్ధెదృవిశ్లెన నిర్ణయం ఇతి ॥ తథా
ప్రజాపతిః ॥ సనామగాత్రైస్తత్రలగ్నైరూపం లెఖ్యం సమభిక్షుపెత్ । అగృహీతధనె తత్ర కార్యొ దివ్యెన నిర్ణయః ॥ ఇతి । స్వతస్వదానానామర్థం ప్రతిరూపజ్ఞ
వర్ణ్యః ॥ లెఖ్యస్య పృష్టె విలిఖెద్దత్తారిదత్తతీర్కాశొధనం । ధనికొపగతం దద్యాత్తద్వహస్త పరిచిహ్నితమితి । లెఖ్యదొషమనుద్ధరతొ దండమాహ కాత్యాయనః ॥
కూటొక్తసాక్షిణాం వాక్యం లెఖ్యస్య చ పత్రకం । న విచ్ఛిన్నం నయెత్తుల్యం సదా పొదం దముత్తమమితి । సాక్షిణాం వాక్యం వ తెకస్య ప్రతికూటొక్తె
తత్ర విధయొ వాదికూటశుద్ధిం నయెత్ । న తత్ర మసాహసం దండః ఇతు ధః । స్థావరాదౌ తు విశెషమాహ నవివ [illegible] యాధానె లెఖ్యం కూట
కమొతియః । అసమ్యగాపవిత్తః కార్యొ త్రిహస్తపాణ్యం క్షుప్రవర్జితః ॥ అస్తి లెఖ్యనావరత్తె యథా తె లెఖ్యకమస్థాంగామ ద్రవ్యవసయమితా
హావ్యాసః ॥ శ్చావుద్నస్యకృతం లెఖ్యం మస్య హస్తప్రదృశ్యతె । అవశ్యం తెన వక్తవ్యం పత్రస్థంగమసం తత ఇతి । నారదొపి ॥ లెఖ్యయుక్తాప్తసప్తనావమాంగం కృత్వా
మూంతరకృతం భవెత్ । విభృతస్యైవ రక్ష్యం తతని శైర్కరాగమహెంతుశిరితి ॥ ఇతి లెఖ్యప్రకరణం ॥ లిఖితావసంవార పునః భుక్తిముపక్రమ క్రమా బృహస్పతిః ॥

వ్యవహార
కాండం

23

ఉదాహృతవానప్రకారాంత్రసవివాహః। సాక్షిత్వే లిఖిత కర్తారః కూటకృతాం యాంతి వాదినః। తథా దివ్యాః పురుషాః కృతాః దుష్టే తే శ్వః ప్రదుష్యతి। న తే షాం లిఖితం న దృష్టం సాక్షిభి
స్తథా ఏవం ప్రత్యర్థినోక్తే న కూటత్వం ప్రకీర్తితం। తథైవ న హి ప్రమాణం తు దూషణేన తు దూషణం। మిథ్యాభియోగే దండం స్యాత్ తద్ద్విగుణం ధర్మవిద్ ద్విహేయ ఇతి। అనంతర భావి తాదృశ్య
త్వమాహ బృహస్పతిః। తథ్యేన హి ప్రమాణం తు దూషణేన చ దూషణం। ఏవం దృష్టం న్యపస్థానే యస్మిన్ స్మృతి విభాగ్యతే। విమృశ్య స్థాపనే సాక్షీ వక్తవ్యో దివ్యాన్ ఇతి తవ మితా హ సంవాదాత
ఏతేన సహస్రం తు రుణికే లిఖిత నిహ్నుతే। పత్రస్థః సాక్షిభిర్వాపి లిఖితస్య మతేన చేతి। నిశ్చయః కురరాభిదితి శిష్టః। సందిగ్ధే తు నిర్ణయో దివ్యా భవత్యేవ। సందిగ్ధ తయా లో
క్షిస్యా లిఖిత లిఖితాదిభిః। యుక్తి ప్రాప్తిక్రియా చిహ్న సంబంధాగమహేతుభిరితి। నారదోపి। అలిత సాక్షిణం సంశయే తు తే సౌ శూరం తామూలతః కర్తే కాలిత। తత్ప్రవాహ ప్రత్యయా
చిహ్న ప్రాప్తి యుక్తి భిరుద్ధరేదితి। బృహస్పతిరపి। వివిధస్యానత్వే లిఖితస్య ప్రాంతి సంజ్ఞాయతే యదా। లునీ సాక్షిత్వే లిఖితానాం హస్తాక్షర శోధయేత్ తత ఇతి। కాత్యా
యనః। అథ పంచత్వమాపన్నే లిఖితే న హ సాక్షిభిః। తత్ హస్తాదిభిస్తేషాం విశుద్ధిస్తత్ర న సంశయః। లునీ సహస్ర సందేహే జీవతో వాప్యతస్య చ। తత్ హస్త
కృత్యైరన్యైః పత్రైస్తైర్విని ర్ణయః। సముద్రపియదా త్వేష వృత్తాసు విపత్తేష్వితాః। లిఖితం తత్ప్రమాణం తు మృతేష్వపి హి తే షు చేతి। విష్ణురపి। ... త్రైర్ధనికో వా
పి సాక్షీ వా తే లేఖకోపి వా। మ్రియేత తత్ర తల్లేఖ్యం తత్ హస్తైః ప్రసాధయేదితి। నిరాకరణే వాపన్నితా నిసాధనానా హకారాంతరాయనః। లిఖితే లిఖితం నైవం సంసాక్షి సా
క్షిభిర్హరేత్। నూనం కాలే సాక్షిణో వాక్యాల్లేఖకస్య చ పత్రకం। ఆదేశస్య నికటస్థస్య యత్ర యుక్తే సనయా చిత పుత్ర శంకరాయంతత్ ... ద్యం దుర్బలతామియా
యాతే। త్రింశద్వర్షాతిక్రమే దృష్టం శ్రావితం చ యల్లేత్। న తత్ సిద్ధిమవాప్నోతి తిష్ఠత్స్వపి హి సాక్షిషు। ప్రలయ కేళా ... లిఖితం యేనాసదర్శ
యేత్। న వాచ్యతే చరుణికం న తత్ సిద్ధిమవాప్నుయాదితి। నారదోపి। ఆధిలోకే సాధ్యమప్రత్యర్థం వ్యవహారాక్షమాగతం। ... ప్నోతి జీవత్స్వపి
హి సాక్షిషు। మృతాస్సు సాక్షి సాక్షిణో యత్ర ధనిక ర్ణికలేఖకాః। తదప్యసాధం లిఖితమృణాత్ ... ప్రత్యా ... తద్ధనిక
ణికం। తథా లగ్నకం చైవ బహుకాలం న సిధ్యతి। లిఖితే నైవ వాద మాహ బృహస్పతిః। ఉన్మత్త బాలకయోర్నాం బాలానాం ప్రవాసినాం। ఆప్రగల్భ స్త్రీణాం

వాస్యహత్వానశ్చ। భుక్తిస్సాపౌరుషేయాణ్యాదిగుణానాదిపౌరుషేయ త్రిపురుషీ తంత్రిగుణితా వా। తత్ర నానైవ ఆగమ ఇతి వ్యవహారస్పతిః। నవతిసంవత్సరానువ
లక్షయతి। పితామహపో యస్య బహువేత్యెస్య ప్రపితామహః। త్రింశత్సంవత్సరాంయాతు భుక్తిస్సాభూమివాన్యాహరాపత్తి॥ భుక్తిస్సా పౌరుషేయాణ్యాదిగు
ణాత దివప్రౌరుషం। త్రిపౌరుషీ చత్రిగుణా వరతవ్యస్ఫులి శంతనేతి। స్మృత్యంతరె పంచత్రింశదవర్షాణి పౌరుషెహాభోగ క్తం వర్షాణి పంచత్రింశత్తృపౌ
రుషా భోగాగటజ్ఞాత ఇతి। యదివింశతివర్షః పౌరుషోభోగః యదిరాత్రింశదుపర్షః పంచత్రింశద్వాహోర్వానవ త్రిపురుషభోగాగినతత్రార
— యోగః। కాలతపలక్షణతే। అతవవకాశాత్యయనః। స్మృతే కాత్రిత్రియాంఘావెః సాగమా భుక్తిరిష్యతే। అస్మాతే సంగమాన్నావాప్రమాత్రిపురుషా
గతేతి। అసంగమాన్నావాదితియోగాన్నసుపలక్ష్యసావెనాగమాన్నావనిశ్రయాపంచవాత్। ఏతదుక్తం భవతి। స్మరణాయోగ్యేపంచాశదధికశతవర్ష
పర్యంతాత్ తత్కాలమధ్యె పారంపర్యభుక్తిస్సైవతత్పరప్రమాణావగతాగమమూలత్వెవసవెవప్రమాణం। తస్మాలపసాగమాన్నావాదయోగ్యానుప
లబ్ధ్యబాధ్యమానత్వాత్। స్మరణాయోగ్యేపునః పంచాశదధికశతవర్షాతీతకాలాత్। పాత్రిత నకాతిపారంపర్య నవకాలాదారభ్య నపసితాగమమూలకావి
నాపిమానాంతరాగతసామమూలత్వాన్నతైవప్రమాణమితి। అస్మాత్రే వికాతి అనాగమస్మృతిఫరంపరాయాం సతాభోగ్యోగః ప్రమాణం। అత
ఏవనారదః। అనాగమం తుయోభుంక్తే బహూన్యబ్దశతాన్యపి। చారదండెనతం పాపందండయేత్ పృథివీపతిరితి। నిశితానాగమసహభోగస్తైన
ఏవదర్శితః। అనాగమపోతం వ్యాతం న స్రంబలావష్టంభంయాచితం। అప్రత్యక్షం బలంలబ్ధముక్తం దండితవ్యాగమంవినేతి। అనాగమోపింతం అనన్యైస్సంప్రాతమమ
పితంవ్యాతమాప్యాతం న స్త్రంనిక్షిప్తంబలావష్టంభం రాజప్రసాదాదిబలంవష్టంభేనభుక్తంయాచితం। పరకీయస్యం అంరాదవధనమానీతం।(స్తం
వత్తోనపి। యారాబహుభ్రాధలాఖినభలాన్యాయెనవాయ్యతా। (ప్రదత్త నన్న) తత్రైవ సనహానిద్ధిమవాప్నుయాత్।। ఇతి।। యత్తుహారీతేనోక్తం।।
అన్యాయెనాపియద్భుక్తం పిత్రాపూర్వతరైస్త్రిభిః। నతచ్ఛక్యంపరాహర్తుం క్రమాత్త్రిపురుషాగతమితి। ఏతత్ప్ర అనాగమెనాపి భుక్తమహంతుర్

వ్యవహార మాధవ ॥ ని తద్విభజనమానునాతం సాక్షిణాం లిఖితస్య చ । సాంప్రతం స్థావరప్రాప్తౌ భుక్తేస్సువిధిరుచ్యతే ॥ ఇతి ॥ తత్ర స్థావరప్రాప్తి నిమిత్తాని సవివాహః ॥ విద్యయా క్రయబంధేన
శౌర్యభార్యాన్వయాగతం । సపిండస్యాప్రజస్య చ । షట్ స్థావరస్య ప్రభవాః । ఇతి నారదోఽపి ॥ లబ్ధం దానాత్క్రయాత్పిత్ర్యం శౌర్యం వైవాహికం తథా । సాంధ్వసాంద
ప్రభాశ్చ భావాతం తద్విధస్య ధనాగమ ఇతి । ఆగమపూర్వికైవ భుక్తేః ప్రామాణ్యనిమిత్తా హానిర్యత్ । నవయంతి న విశాలా ఖాల్యం । తదుక్తం ప్రత్యాహా

తి ॥ ఆగమస్తు కృతస్సమ్యక్ భుక్త్యా శుద్ధః ప్రకీర్తితః । నారదోఽపి ॥ ఆగమేన విశుద్ధేన భోగో యాతి ప్రమాణతాం ॥ అవిశుద్ధాగమో భోగః ప్రామాణ్యం నైవ
గచ్ఛతి ॥ ఆగమవర్జితః కాలతో బద్ధకమపి భుక్తేః ప్రామాణ్యకారణమిత్యాహ నారదోఽపి । ఆగమోఽభ్యధికో భోగాద్వినా పూర్వక్రమాగతాత్ । ప్రత్యర్థినః సన్నిధా
నత్తత్వం భోగాంగ్రాహ్యగ ఇష్యత ఇతి । అనంతరాంగత్వే కల్పితేన భోగస్య ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యాహ నారదః । సంభోగం కేవలం యస్తు కీర్తయేన్నాగమం క్వచిత్ । భో
గచ్ఛలాపదేశేన విజ్ఞేయస్స తు తస్కర ఇతి ॥ కాత్యాయనోఽపి ॥ ప్రసజ్యాగమం తేష్వేన భోగారూఢేన వాదినా । కాలః ప్రమాణం దానం వా కీర్తనీయాని సాధి
సంసదీతి । భుంజానస్య విప్రతిపత్తౌ సాధనీయమిత్యాహ సంగ్రహకారః । భుక్తిప్రసాధనే ముఖ్యాః ప్రథమం తు కృపీవలాః । గ్రామస్థాంశ్చైత్రసామంతా
స్తత్సమావతయః ప్రమాణం । లిఖితం సాక్షిణో భుక్తిః క్రియా క్షేత్రగృహాదిషు । ఆగమే క్రయదానాదౌ ప్రత్యక్షావ్యతే చిరస్మృతే ఇతి । క్రయదానాదౌ
వాగమే ప్రతివాదినా ప్రతిపాదితే లిఖితసాక్షిభుక్తయః క్రియాః ప్రమాణం । భోక్తృధికమసామాహానాత్ప్రాయతే । భుక్తిస్తు ద్వివిధా
ప్రోక్తా సాగమానాగమా తథా । త్రిపురుషీ యా భుక్తిస్తత్ర వక్ష్యే దలాపతుసాంగమేతి ॥ పురుషత్రయాను[illegible]గమానువన్నే
సపి ప్రమాణం పూర్వాతు భుక్తిరాగమసహితైవ ప్రమాణం । ఏతదేవ బృహస్పతిః । భుక్తిస్త్రిపురుషీయత్ర [illegible] ప్రసక్తా । తదన్యగన్యరతాం
యాతి న స్పష్టదాగమం క్వచిత్ । అనిషిద్ధేన యద్భుక్తం పురుషైస్త్రిభిరేవ తు । తత్ర నైవాగమః కార్యో భుక్తిస్తత్పురుషా[illegible]గతాః । తత్ర నైవాగమః ప్రా
కేనా భుక్తిగాత్రిగతయస్సాతివాపాదః । త్రిపురుషభోగేన పుష్టిసంభవాదయ ఉపలక్షితం । అత ఏవ వ్యాస ॥ పూర్వాగనిపాలితం భుక్త్యా స్వామినా

నవా। వశుస్త్రీ పురుషాదనామితి ధ్రువో వహవస్థిత ఇతి। యత్తు యాజ్ఞవల్క్యేన నోక్తం। పశ్చాత్తూష్ణీం ప్రవతేత్ షణ్మాసే పాకాన్నిర్వాపశ్చాత్ వార్షికేణ పరేణ
షుంఖ్య ప్రాణాయామాద్ధనస్య దశవార్షికేతి। యదపి ప్రభావతిసోక్తం। ఆదానస్య కాలం దాదారభ్య షట్త్రింశత్ విప్రాణాం తిష్ఠన వర్షాణి। శతస్య వద్విరాంత
నాశం తం న విచారయేదితి। తత్తదా నైధ్రువార్థక వర్తనాం ప్రపలహానివిషయం। నతు షూహానివిషయం। తస్మాత్ తత్రైలోపలక్షిత ఖుత్రైవ తత్రప్రా
షూణాశ్వతత్త్వతవివ బృహస్పతిః। త్రిపుషం షుఖనైతైనసవంశ్వం షూరవాది తా। తస్య పావా వహాతో వాశ్లేషమాం గిన చిదఘ్నితి। ఉద్ధ్రాదివ
క్షైకస్య నష్టలహానికతాశ్రహాయాం జ్ఞవల్క్యః। అధిసీమ వింశాసక్తే వఖడబాలధన్నైవినా। తథిరాం పనిధిరాంబుస్త్రీ క్త్రా త్రియాం నాంధనైరపతి వసాం
రమిః। అధిసిమవూపాలధనం నిక్షేపోపనిధిస్త్రియః। రాబసంతోష్ట్రత్రియద్రవ్యం నెరాపభోగేన నశ్యతి। క్త్రాత్రియస్త్రహాణ మనస్య సప్తాపలక్ష్యం గక్షం। అతవి
వశాత్తేయన।। ప్రవృత్తబాలకదౌత్త్రి ప్రవృత్తం యత్ర్తం। శదాజిత। అర్థాదివా నస్య విషయేద పంక్త్యాలం। వనస్థ్యః। పవాం వృత్తిప్రతికుర్వత్సూధనాని
షణం తతః। పలాం శదాజ్జిభాగః। తద్ధనసాక్షవహారకః। ప్రతివిదం దాత దశా ష్టః। కాలా విదక్షధిణాం స్మృతః। శల్పవిదక్షధిణాం క్షి వత్రహాణం తః। ప్ర
కర్తితః।। నంవృక్షి వగంధుఖత్మే వాం యల్పం ఖుంక్తమత శ్యతాం। నవపాం పరాధినాం షైవష వెత్రాంతె నహంయత ఇతి। ధనస్య దశవాషికహానిరితి।।
యదుక్తం తన్నారిప యద్విశేషసం హోంచవూం హ వుకవః। ధనం చాహస్రలం కరణం। యాంచితం ప్రతికపుష్కారా। ఉతః। పంబాంక్షికం తేం యవంస్వధా
హానివాం ప్యాయాం దిహి। అత్రాపవాదవూంహ వునుః। సంప్రీతాం షుంబర్షవరాంనాం నినశ్యంతి కదాచన। ద్విను రుక్రైత్ర పహాభూదక్షయత్రపళ్లః।
ప్రషుంఖ్యత ఇతి। యాంచితే షువ। పవాదమూంహ వాశ్వసః। యోగాం షాఢ మేగణాయ యద్భుక్తం। కోత్రాత్రియో రాబువూం రక్షైః।। సుహృత్క్షితాం కర్తా
క్రాం ప్రసాత ద్దాశేగినహాంయత ఇతి। బృహస్పతిరపి।। అనాగమం భుంజతో యదన్యక్తం। గళహం త్రైతాపనాదిరం। నపుత్సాం ధుతఘ్య। క త్రిశత్ప్రనతద్దాగేనహాత
యత ఇతి। హానాకారణమాహ సవివః। ధ కొక్ష యో క్షైత్రియో స్వాదశయుం రాబువూంరుషెస్వహాస్పు పశ్చాద్రాంధవెషు షుంక్రాం నైనతానివాంయత ఇతి। వ్యవిదేవ దేశభాగేన

వ్యవహార
కాండము

25

మగతస్యం తేనైవ పునస్సాగమేన భుక్తమితి। శాసనవిరోధే భుక్తైరప్రామాణ్యమాహ। బృహస్పతిః। యస్సాస్త్రపూర్వా భుక్తిః పారంపర్యాత్ప్రమాణతాం। న సా బాధి
యితుం శక్యా పూర్వా విద్వా వ్యాసనాదృతా ఇతి। యత్తు పితామహేనోక్తం। సహాస్త్రాదాగమపదం తస్మాత్తత్పరిశుద్ధం। తత్ర పురుషైరాభోగః ప్రమా
ణాంతరమిత్యుక్త ఇతి। తత్ర వ్యాహ పరంపరయా తత్పురిఖ్యా నిశ్రితాగమభోగవిషయం న తు విచ్ఛిన్న సాగమా భుక్తిః ప్రమాణమిత్యాహ బృహస్పతిః। భుక్తిస్త్రి
లవకలా ప్రోక్తా విచ్ఛిన్నా చిరంతనా। విచ్ఛిన్నాపి హి సా జ్ఞేయా యా తు పూర్వప్రసాధితా ఇతి। చిరంతనాయా భుక్తేః కులక్రమప్రమాణత్వమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥
యోషియుక్తః పరేతస్య త్రస్య విక్రేత వ్యుత్తమేతత్। న తత్ర కారణం భుక్తిరాగమేన వినా కృతేతి। నారదోపి॥ అధారూఢవివాదస్య ప్రేతస్య వ్యవహారిణః పుత్రేణ సో
ర్థః శోధ్యా ధనసాపేన్న తద్భోగాన్నివర్తయేదితి। అనుద్ధారితవ్యయియుక్తస్మిన్నపి పూర్వేరాన తత్సుత్రాదేః। తదుక్తం స్మృత్యంతరే। ఆగమస్తు కృతో యేన సదండస్తమను
ద్ధరేత్। న తత్సుతస్తత్సుతో వా భోగస్తస్య గరీయసాని ప్రయోజకమితి। ఏతదేవాహ ప్రేతే కాత్యాయనః। అహాత్రయుక్తభుక్తేపి తత్సుదాహానివర్తేథయేత్॥
తత్సుతోపి భుక్తిమోహనాంత్రే ... స్త్రసాంప్రదాయం త్రిపురుషేమవనివశ్యితం। సాధకం ప్రమేణదర్శయతి నారదః। ఆదౌ తు కారణం భుక్తిమన్
ధ్యే భుక్తిస్తు సాగమా। కారణం భుక్తిరేకైకా సంతతాయా చిరంతనా। అక్షరార్థస్తు సంగ్రహకారేణ దర్శితః। కృతాగమస్సైవ కృతౌ భుక్తేశ్చ ప్రభురాగ
మః। తస్సైవ ధనిన్యస్య ప్రభుర్భుక్తిస్తు సాగమా। భుక్తిరాగమశూన్యా తు శ్రుతస్య ప్రమాణం సంతతాయుతాత్॥ పరిత్యక్తాగమం భుక్తిం నైవ చైవ ప్రభు
మన్యతేతి। భుక్తిర్హ్రస్వా తేవ పాత్రచలన మితరాదా విత్తవహా। కాత్యాయనః। రద్దాత్ నిగమసదాశ్రితే సరవాహాది సంత్రాద్దు ... భుక్తిశేవ తు గువేస్యా త్ప్రమా
నే స్థితినిశ్చయ ఇతి। నారదోపి॥ విద్యమానేపి లిఖితే జీవత్స్వపి హి సాక్షిషు। విశేషతస్స్థావరాణాం యత్ర భుక్తం న ... యుతి। నవతోంశ్ పి॥ తస్య బుమా
నే గృహక్షేత్రే విద్యమానే తు రాజని। భుక్తిర్యస్య భవేత్తస్య న తెఖ్యం తత్ర కారణమితి॥ ఏతత్ప్రతిఖ్యా న్నైయబ్రహ్మణర్థనాభు ... పుత్రో న పునశ్శాస్త్రసాధిమిత్య
ప్రతిపాదనార్థం తస్య భోగమాత్రేణ సాధమితస్సిద్ధిః। అపహారిణాపి భోగసంభవాత్। అతఏవ కాత్యాయనః॥ నోపభోగా ... కార్యా వరాంహ త్రార తత్పురే

వర్షన్ః। రుబ్భావాన్తరః। కుర్యాదితరావర్తయేత్ స్థిరమితి। నారదోऽపి॥ పరిలోమాన్త్ర సిరసంధైనైనవం త్రికః ప్రకల్పితః। ఇతరాని తరః కుర్యాదితరావర్త స్వస
యేత్ స్థిరమితి॥ కేవలదీపముయు విశేషే ళరఆదనా మపి దివసం దేయము ఇత్యాహ హారీతః। పాంథః స్త్రైణం కృతానాం భవనిదీ స్థానాంబ [illegible]ః। శంకాను
సి క్త్వ పరాశాంబ దివసం దేయం శ్లోకావిసా। లోకావ వాద వస్త్రానాం శంకృతానాం తు దన ప్రాప్తిః। తులాం దనిని యోగం భార్యానిన ళ దన త్రికై స్త్రీగుః। నళం కానుశ్లోకః
కైశేరావర్తమేవ కదాపన। అళరాం బాదివర్సే నిరాబృత్యే ఏవ దాపయేదితి। విష్ణుయు విశేషేణు దివస్ విశేషాస్సున వస్త్రాపయేతి సంగ్రహకారః। దహోదని
వివాహాంతాని గురుర్వృద్ధిషు దాపయేదితి। పితామహః॥ అవస్థాభ్యాఖ్యయ క్షేత్రానాం భటదని వినదీ శ్వేతే। తండులాన్ విపశోభశృళం శాల్యవాని యోజ ది
యేదితి। కాలతత్వే ఉయున్ః॥ శంకావిశాచ నసంధానే విషానే రిక్షినాం నదాత్రింశతాం సమయాం భూకర్తేషైవ కేళాశ వెంబ ప్రదాపయేదితి। పితామహోऽపి॥ విప్రాంశ్చ
సవర్ణాం శానసంధికారే తస్మై వట। విషుకేళాః ప్రదాతవ్యా విదమక్షి ళన్యద్ధి వృద్ధయే। శరణ్యాపి వివాహాని దివసే దని ఏవ దోషయే తే। ధహూం దని వివాహంతా శ్వ
నికేశాశ విశాళ స్మృత ఇతి। వలతా రత మేఘ్యనదివా వస్త్రాపస్తాం వృహస్పతిః। విషం సహస్రవపూర్తి తేపం ద్విగానే బహుతా ళనః। త్రిషా గానేవ
సవిలం సమేదేయోऽంధ టసదా। చతుర్థ్య తేష్వ యోగే తు దాతవ్యం తప్రమాషకం। త్రిళతే తం తులం దేయం కేశాళ వికళ్యేరస్మృత ఇతి। శతేషు తేవి
వృతే వాదాతవ్యం ఘనళాధనం। గిరా తెరా రసప్రదాతవ్యం హేమ్న స్థాలం ప్రయత్నతః। విషాం సంఖ్యాని కృష్ణానాం మధ్యానాం ద్విగుణాస్మృతా। ఉత్త
మగుణాస్త్రి వరానాం తు కల్పనియా పరిక్షిప్తై రిపి॥ కాత్యాయనోऽపి॥ జ్ఞాత్వా సంఖ్యాను వర్ణానాం శత వరానై విమస్మృతం। అశీతె నస్త్ర వినా
శ్వైదద్యాత్ శ్మి వహుం తాళనః। షష్ట్యా నాళి బలం దేయం చత్వారింశతి కెద టం త్రింశద్దళ వినాళి ద్వై కేశాళ పానం విధీయతే। పం బాధికస్య వానాళిత
దేయం ప్ర దర్భాం దర్భస్య తండులం॥ తదర్ధార్ధస్య నాళి తృష్ణత్రి దివసన్త్రకం। తదర్ధార్ధ వినాళి తు కాకి కాత్రత్రి యామస్మృతా ఇతి। విష్ణురపి। నవైదుభాణ్డభా
తేషు వయాం చ్ఛానకకల్పయేత్॥ తత్ర కృష్ణలాన్నేళూ ద్రుం దులహ్నాం॥ పూర్వైళా పరయింత్॥ షణికృష్ణలాన్నేతి ఎకరం త్రికృష్ణలాన్నేకఖరం చతుః కృష్ణలా

వ్యవహార కాండమ్

పక్షత్రే ప్రత్యేకదేశాంతరేషు ప్రమాణం తదాహ బృహస్పతిః। యద్యేకదేశవ్యాప్తాసనేగాత్రమేకైకత్రా రామాశ్రితేపితాః। ఏకదేశోక్తాశ్చేపి సమేసక్తా భవంతి తదితి।
ఇతిభుక్తిప్రకరణం॥ భుక్త్యపసంహారప్రసంగేన దివ్యముచ్యతే తదాహ బృహస్పతిః। సాక్ష్యవరసతదా ఖ్యాతం లాభశోధనం। ప్రమాణహీనే వాదే తు
దోషోహ్యాక్షిపికే క్రియేతి। దివ్యముక్తిశతి బృహస్పతిః। ధటోగ్నిరుదకం చైవ విషం కోశశ్చ పంచమః। షష్ఠశ్చ తండులః ప్రోక్తః సప్తమస్తప్తమాషకః। అష్ట ప్ర
మం ఫాలమిత్యుక్తం నవమం ధర్మకం తథా। దివ్యాన్యేతాని నవ వాక్యాని దృష్టాని స్వయంభువా। యుక్తాని పైః ప్రయుక్తాని పుష్టరాధ్యే మహాత్మనా ఇతి। తత్ర
దివ్యం నామ తులాధారణం విషాకసంకోశోగ్నిప్రవేశో లోహధారణమిష్టాపూర్తప్రదానమన్సానాం శకేపథస్నానయితి విష్టవధ త్రైబృహస్పతిః॥ శే
నాదర్శితః ప్రలంబాహనక్కస్త్రోణి గోచిబకనరాం నిచ। దేవబ్రాహ్మణపాదా యథా శ్రపుత్రదారశిరాంసివా। ఏతేశ్చ శపథాః ప్రోక్తా అల్పార్థేషు కరాసు దితి।
శంఖలిఖితావపి। ఇష్టాపూర్తప్రదానమన్సాశ్రం ప్రశపథానాచరయితి। శుద్ధిస్థానాం దివ్యానాం మధ్యే తులాదీని మహాభియోగే ప్రయోక్తవ్యాని త
థాచయథా బృహవల్ప్య॥ తులాగ్న్యాపో విషం కోశో దివ్యానిహ విశుద్ధయే। మహాభియోగేష్వేతాని శీర్షకస్థేభియోక్తరి। ఏషాం అన్యతమస్యేనతప్రా
శే యుక్తః పిండతత్రమాషతప్త తండులాశ్రగృహ్యంతే నభుక్తా కోశమప్సు విదానేయమితి। స్వల్పాభియోగే కోశసర్వే తులాదిషు పాంతస్యాన ప్తం శాభియో ప
గేపి ప్రాప్తమ్। నమహాభియోగేష్వేతేని యువమార్థః। అనేధాకోశసహాంకారాభియోగపదప్రాప్తస్యనాత్। అవప్తాం స్వాభియుక్తానాం ధటాదీని వి
నిర్దిశే తండులాస్త్రివకోశాశ్చ శంకాస్వేవనసంశయ ఇతి ప్రకరణాత్। శీర్షకం వివాదపరాబియోనిపద్యోదండః। తత్ర ప్రతిష్ఠితశీర్షకస్థః యదా శిరసి
శీర్షకస్థేభియోక్తరి నేసాక్ష్యాత్రదాని దివ్యానిదెయాని। తథాచ నారదః। శీర్షకస్థే యదానసాక్ష్యత్రదాదివ్యం తు దెయం తత్ర ఇతి। దివ్యదానే నియమమాహ పితా
మహః। అభియోక్తా శిరస్థేపి దివ్యేషు పరికీర్తితః। అభియుక్తా యదా తద్దివ్యం దివ్యంశక్తిని దర్శనాదితిక్రాంతాయమ్మేళాభినవక్రాధి యొక్తారంది
వేషు విని యోగబయత అభియుక్తా యదాతద్దివ్యం దివ్యవిశారదైరితి। అభియుక్తా యదాతద్దివ్యం నానవస్యేతి నియమః స్మృతికవాదమాహయాజ్ఞ

దివ్యం

మధ్యమః ప్రోక్తా తదర్ధః ప్రథమస్త్వితి ఇత్యాత్తధ్యే దినద్వయే వసిష్ఠ మహాసారదః। స్త్రీణాం ప్తాన్యధర్మాదేయః త్రిత్రియోగ్యా సపాదతాళనః। వైశ్యస్యసవి
లం చెయిత్యేం। శూద్రస్య విషయే వతు। సాధారణాన్య వస్త్రానాం కోశః ప్రోక్తా మనషిభిః। ఇతి అనిత్యో చేయింం వసిష్ఠః। సవేషు సహాదివస్తాం వావిప
ర్షితం ద్విభూ త్రయ ఇతి। కాత్యాయన స్మరణాత్ ద్వ్యపసిష్ఠ పక్షేవ చరణం విశిష్టాదినా ద్వి వసిష్ఠ వనియం। తదాహ నారదః। ప్లః … త్రుద్ధిత్తానప్తితాన్
శాప్రిదీర్తాన్స్కరాన్। బాలవృద్ధాస్త్రి రోగాంయుక్తాం పరీక్షిత ధృతే సదా। సత్రిగాంత్రువిషం ప్రోక్తం సర్వాపి సలిలం స్మృతం। ధికీతోశాంతిఖిత్రైసామ
తన్త్రైః సాంవిధారయేత్। సన బశ్ర సంయూ ప్రవాలాధ్యమర్కాన్ప్రవిపక్ష్యస్తైః। రోగి సూయ యువ వృద్ధ స్య్యః పుమాంసో యువ చతుర్వర్గాః। సామాసాప్తే
గత్యాంనితాం నైవతో యొని మబ్యంతమేత్। సమాపిహారయేదగ్నిం సవిశిష విశిష్ట ధర్మ యుదితి కాత్యాయనః। సలోహాశ్వినామగ్నిం సలిలం నాంబుసేవినాం
మంత్రయోగ విదాం చైవ విషం దద్యాత్ప్రసవే చ దితి। తం దుశీలనిం … తప్రతినాం వయఖరోగిణాం ఇతి పితామహః। పితృక్షీణాం వర్జయేదగ్నిం సలి
ల్లాప సకాసినాం। విత్త శ్లిష్మవతాంనిత్యం విషం తు పరివర్జయేత్। … ధ్యాం స్త్రీ స్నానినాం కీ తవాసాం తద్యైవచ। తేషాం సః పాత్ర జ్ఞేనదాతవ్యాయ
చనాస్త్రి కసృత్రయః। ఇతి కాత్యాయనోపి। మాతా పితాద్విజగురు వృద్ధస్త్రీ బాలపూజితానాం। మహాపాతకయుక్తానాం నాస్తికానాం విశేష
తః। దివ్యం ప్రకల్పయేన్నైవ రాజా ధర్మ పరాయణః। ఏతైరేవ నియుక్తానాం సాధూనాం దివ్యమహా। తతీసనం తిసాధ్యేం … తత్ర … స్య
నైః సర్వైః ఇతి। యద్యపి పితామహేనోక్తం। ధనదాశానాం స్త్రియానాం పాపకారిణాం। ప్రాతిలోమ్య ప్రసూతానాం నిశ్చయో … బాధ్యాని తత్తు
సిద్ధానిసంశయే తేషు నిర్దిశేదితి। తత్త్రిసీయయుక్త్యేపురం మాలాఖ విషయం హ తతః। సువర్ణ విషయే విశేష మాహ। … గ్నిం ధట్టం …
తోయంనియోజయేత్। ఇతి। సవిషం చ ప్రప్తానాం దద్యాద్ద్విజ … తరి స్మృతం … తండులధర్మసృద్ధమః సంచ … పుత్రదారాదికష్టానాం
తు వర్వసోత్ర యోజయేదితి। దివ్యానాం కాలవిశేషమాహ పితామహః। … వాగ్నిరక్తైర్వా … ఏతే సాధారణా మాసా దివ్యా
నింగినాం ప్రసవానాంతు మంత్ర యోగ విదాం। వర్ణసంకర జాతానాం పాపాభ్యాసప్రవర్తినాం। ఏతేషమేవ … నిందిష్టే వతయోత్తమః॥ ౫౫॥

వ్యవహారవ
వహార వం

నైసువర్ణః కరం పంచకృష్ణలో నైసౌ కవృత్తం మహాకరం ద్విగుణో ద్విః। ఇయవావివిహితాః నవముంయల త్రింశాన్మైళకా సప్త త్రిగుణా ధ్యేరా బిన్నాసచతుర్గణా స్యాద్ధేవ్యాం
ప్యూగాపకతి। పాఠమ్మాశాదినాం విశ్వైవాః స్మృత్యా తరేదళకతాః। విప్రేతునతశ్చవచనం దిష్టనిష్ప్రపాదలం చనం। యూనం త్రికైతులరూప్యం సప్తత్యాశపానముతః
పరమితి। నిష్కశ్చైనకాం చనకర్షః చతుర్దాశం। యాయాయమయ ద్రామయిత్రితః ప్రతిపాద్యతైత తత్రాపి కేవలం ద్వికనిష్కవ్యవహారగా తేబ్జాత్యానం ఝన్నానంనంప
27 ర్ణానామితి। ఇయదుక్తం తత్ర సువర్ణవరిమాణ వ్యవహారమనుః। లోకే సంవ్యవహారార్థం యాయాసంజ్ఞా ప్రథితాభువి। తాం రూప్యసువర్ణానాం తాః
ప్రవక్ష్యామ్యశేషతః। జాలాంతరగతే భానౌ యత్ సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః। చతుస్సువర్ణికౌ నిష్కౌ విజ్ఞేయస్తు ప్రమాణతః। మాషశ్చ సువర్ణ
యు షష్ఠోదశశాగే వర్తతే కృష్ణల ళపాది స్తుకథాత్రింశద్భాగ వాచిమాషపంచమాంశ సనకే తద్వతి। రూప్యద్రమ్మస్య నామని కర్ష వచన మన్నికర్షవ ష
ణాళశౌపలచతుర్థాంశస్య తత్ర ద్రవ్యస్య నామవృద్ధి యెం షణగదాశ్చాధారణాళపెత్తివల దళవూం ళసారూప్యద్రవ్యస్య నామనికర్ష చతుర్థాంశతపమాం
ళస్యరూప్యద్రమ్మస్య మాషసంజ్ఞా నిష్కశతం మాసళశ్చైవకపతెరూప్యద్రవ్యే వర్తతే। అతఏవ రూప్యసంజ్ఞాధికారే యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తం। శతమా
నంతు దశభిర్ధరణైః పలమేవతు। నిష్కం సువర్ణాశ్చత్వార ఇతి బృహస్పతిః। సువర్ణశ్చ సనాధకం తరమాహ తాప్ర కర్షకృతా మయుద్రా విజ్ఞేయా
= కర్షకశ్చవణః స ఏవ చాంద్రికః ప్రోక్తా తాప్రతే ప్రస్తుధానకా। తాదృశ దశ సువర్ణస్య దినారాఖ్యస్మృతా ఏవ తు పతి యాజ్ఞవల్క్యస్తు। పతిపాతాలవ్యా
హః పలం సువర్ణాశ్చత్వారః పంచవాపి ప్రకీర్తితమితి। రాఖితెకౌ షుః పుణాస్త్రితత్త్వే హ। నారదః। కార్షాపణో దక్షిణస్యాం దిశి రౌప్యః ప్రవ
ర్తత ఇతి వ్యాసస్తు। సావర్ణ నిష్కన కత్ర మాణమాహ। సూనాన్యోపి సువర్ణస్యాః త్తేను వర్ణాశ్చ తుదశ। ఏతం నిష్కప్రమాణం తు ... స పరికీర్తితమి
తి। తత్ర మనుస్తు ప్రమాణాత్ప్రమాణాంతర మాహ। దిదిపాదం తదాతిరిక్త విషయే దేశవ్యవహార విరోధి న గ్రాహ్యం। తథా బృహ[illegible]తిః సంఖ్యాశశ్చి
రజోభరా తన్మనూనాం నవముదాహృతాః। కాపార్షపణాం తాసాదిషెనియోబాధ్య విసయిం తథా నార్షపణ సహస్రం తు దండ ఉత్తమసాహసః। తదర్ధా

కారాత్కృతాం సకారాం ప్రకృతి వచనాత్మకం పరీక్షేన్నిర్గత్య మవలంబ్య సమోధృతః। ప్రదక్షం చ ప్రదాతవ్యం ధర్మస్య పరిపంథిభిః। యస్మిన్న [illegible] పి బ్రాహ్మణస్య ధటః॥
తోలయిత్వా నరం పూర్వం పశ్చాత్తమవతారయేత్। ధటం తు కారం యన్నిత్యం పతాకాద్య భూషితం। తత ఆవాహ [illegible] త్ర విధిః॥ వాడబతో
రుణౌ పోగంధమాల్యైః సుతర్పయేత్ ఇతి॥ అత్ర విశేషమాహ నారదః॥ రక్తైర్గంధైశ్చ మాల్యైశ్చ దధ్యపూపాక్షతా [illegible] ణావం తత్తత్ శ్వాం స్త
పూజయేదితి। ఇంద్రాదయని ధకః। తతః ప్రాడ్వివాకస్తు లామామంత్రయేత్ తదాహ పితామహః। ధటమామంత్రయేత్త్వేవం [illegible] న విశాం స్త్రవిధి। పూజిత
ట ప్రం ప్రశ్నా సపృష్టః పరీక్షార్థం దురాత్మనాం। ధకారధర్మమూర్తిస్త్వం టకారాత్కుటిలం నరం। ధృతో భావయసే యస్మాద్ధట [illegible] ధీయతే ఇతి। ప్రాడ్వి
తా ప్రాడ్వివాకస్త్వ పేవద్ధటే భానిమోనవిదుర్యాని మానవాః। వ్యవహారాభిశస్తోయం మానుషస్తోల్యతే త్వయి। తదేనం సంశయాత్ [illegible] తత్ర తత్ర మహాన్సాతి
తతస్త్వాం తులామామంత్రయేత్। తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ తులాధారణావిద్భిరభియుక్తస్తులాశ్రితః॥ ప్రతిమానసమీభూతో రేఖాం కృత్వావతా
రితః। త్వం తులే సత్యధామాసి పురా దేవైర్వినిర్మితా। తత్సత్యం వద కల్యాణి సంశయాన్మాం విమోచయ। యద్యస్మి పాపకృన్మాతస్తతో మాం త్వమధో
నయ। శుద్ధిశ్చేద్గమయోర్ధ్వం మాం తులామిత్యభిమంత్రయేదితి। తతః ప్రాడ్వివాకస్తు లో ధారకం శపథైర్నియమ్య శిరోర్ధ్వం పునరారోపయేత్। తథాహ
నారదః॥ సమయం పరిశ్రావ్యాథ పునరారోపయేన్నరం। స్నిహితే వృక్షిర హితే క్షిరసా రోప్య పత్రకమితి॥ సమంగాం వధ్యోస్తు విష్ణునా దర్శితాః। బ్రహ్మఘ్నా
నాం కృతాం లోకాయే లోకాః కూటసాక్షిణాం। తులాధారస్య యే లోకాస్తులాం ధారయతో మృషేతి॥ పునరారోపణానంతరం నారదః॥ ధర్మపర్యాయవచనైర్ధటేతి
నాం పాపాని సుకృతాని చ। త్వమేవ దేవ జానీషే న విదుర్యాని మానవాః॥ వ్యవహారాభిశస్తోయం మానుషస్తుల్యతే త్వయా। తదేవం సంశయారూఢం ధర్మతస్త్రాతుమ
ర్హసీతి। దేవాసురమనుష్యాణాం సత్యే త్వమతిరిచ్యసే। సత్యం నరాధిపా సిఖగం వంశ్య శ్రావ భవిష్యావతః। ఆదిత్యచంద్రావనిలోనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపో హృ
దయం యమశ్చ। అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మశ్చ జానాతి నరస్య వృత్తం॥ ఇతి॥ తదనంతరం పితామహః॥ వినాడీ పంచవిగణా త్ప్రష్టః కురాలత్వాలపరీక్షణం।

వ్యవహార
కాండం ౧

28

ఆదిత్యచంద్రావనిలోఽనలశ్చ ద్యౌర్భూమిరాపో హృదయం యమశ్చ అహశ్చ రాత్రిశ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మశ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమితి। అయం చ విధిః సర్వదివ్యసాధారణః। ఇద-
మంమంత్రవిధిం కృత్స్నం సర్వదివ్యేషు యోజయేత్। ఇతి పితామహస్మరణాత్। ప్రయోగావసానే దక్షిణాం దద్యాత్। తథా చ స ఏవ। ఋత్విక్పురోహితాచార్యాన్ దక్షిణాభిశ్చ
తోషయేదితి॥ ఇతి దివ్యమాతృకా॥ అథ ధటవిధిః॥ తత్రాపి తావత్ పితామహః॥ ప్రాగ్భుజ్య ఖానిత్రలః కౌండ్య కృత్వా దేశే ధటస్థానం ఇంద్రస్థానే సభాయాం వా [illegible] దేవతు
ష్పథే॥ నారదోఽపి॥ సభారాజగృహద్వారే దేవాయతనచత్వరే ఇతి॥ పితామహః॥ విశాలామయుక్తాం తాం కుర్యాం ధటశాలాం తు కారయేత్। యు[illegible]సోపహా
న్నితగవక్షిత్రం డాలవాయుస్నైః। కవాటభిజనంయుక్తాం పరిహారకైరక్షితాం। పానీయాద్యదిసమాయుక్తాం మశకాన్యాం కారయేన్నృప ఇతి। ధటనిర్మా[illegible]కర్మాహ।
పితామహః॥ చతుర్హస్తౌ తు కర్తవ్యౌ పాదౌ కారౌ తథావిధౌ। అంతరం తు తయోర్హస్తాః సప్తదశార్ధమేవ వా। చి తావతు యాంబచ్ఛికం పృష్టం హేతు వస్నం [illegible] వాకం। ప్ర
ణమ్యలోకపాలేభ్యస్తులాకారాభ్యమనిషిఖిరితి నారదః॥ ఖాదిరం కారయేత్తత్ర నిర్వ్రణాం శుక్లవర్జితాం। శింశుపాం తదభావేతు సాలా వా కోటశైర్వినా। అభ్యసన్నిల
కోఽథాపి కారయేద్రక్తచందనః। ఏవం విధాని కాష్ఠాని ధటార్థం పరికల్పయేత్। ఋజ్వీం ధటతులాం కారాసీ క్షాదిరత్రైం దుకీ తథా। చతు[illegible] స్త్రిభిః స్థానైర్ధటః కకరట
కాదిభిరితి పితామహః॥ కర్కటాని చ దేయాని త్రిషు స్థానేషు యత్నతః। హస్తద్వయం నిఖేయం తు పాదయోరుభయోరపి [illegible] స్తద్వయం నిఖేయం
తు ప్రోక్తం వయుండకయోస్తయోః। షట్కం స్తంతు తయోః ప్రోక్తం త్రయాగా పరిహాగాత ఇతి। పితామహో సః। తోరణే తు తయో[illegible]పాశ్వే యోరుభయో
రపి। ధటాదుచ్చతరౌ స్యాతాం నిత్యం దశ ఛిరంగులైః। అవలంబౌ తు కర్తవ్యౌ తోరణాదాననే మధ్యమౌ స్థౌ। మృణ్మయో సూత్రసంబ[illegible] వంస్రక సుంచి నావితి।
నారదః॥ శిరోద్వయం సమాసాద్య పాశ్వయోరుభయోరపి। ఏకత్ర శిక్యే పురుషమన్యత్ర తులయేచ్ఛిలాం। ధార[illegible] శిలాం। పరకంవా
రత్రస్మిన్ నిష్ఠకాం పాంసులోష్టకమితి। పితామహః॥ ఏకస్మిన్ ప్రాపయేన్మర్త్యమన్యస్మిన్ సత్రికాం శుభాం। ఇష్టకా వస్త్రపాషాణ[illegible]క్తేతి। అత్ర మృత్తికేష్ట
కాస్త్రపాంసూనాం వికల్పః సమతాని రక్షణార్థం రాజ్ఞా తథైదానియోక్తవ్యాః। తథా చ పితామహః। పరీక్షకాని యోక్తవ్యాస్తులా[illegible]దాః వసనస్థోపామ

నిఋఋఋతిర్హావిరాపాయుస్త్రమ్రః ప్రకీర్తితః। తుల్యానస్తుచవేద్రక్షః ఏవం ధ్యాయేత్ త్రివర్గాదిమాన్। ఇంద్రస్యదక్షిణే పార్శ్వే వసూనాం వా [illegible] ద్విష్ణు ధ్రువ ప్రధానోమ
అపత్యైపౌనిలోనలః। ప్రత్యూషశ్చ ప్రభాసశ్చ వసవోష్టౌ ప్రకీర్తితాః। దివౌకసా యోగమర్ధ్యే ఆదిత్యానాం యథాక్రమం। ధా [illegible] రుసౌత్వా భగస్తథా।
ఇంద్రో వివస్వాన్ పూషా చ పర్జన్యో దశమస్స్మృతః। తత స్త్వష్టా తతో విష్ణురజఘన్యో జఘన్యజః। ఇత్యేతే ద్వా [illegible] ర్తితాః। అగ్నేః పశ్చి
మస్యాం తు రుద్రాణాం మయనం విదుః। వీరభద్రశ్చ శంభుశ్చ గిరీశశ్చ మహాయశాః। అజైకపాదహిర్బుధ్న్యః పినాకీ చాపరాజితః। భువ [illegible] శ్చ కపాలీ చ విశాం
పతిః। స్థాణుర్భగశ్చ భగవాన్ రుద్రాస్త్వేకాదశస్మృతాః। ప్రతీచ్యాం మధ్యభాగాంతు స్థానం ప్రకల్పయేత్। చాంద్ర్యమాత్మాక్షిపాకౌ మ [illegible] త్రథా। వారాహీచ
సక మహేంద్రా చాముండా గణసంయుతా। నిఋఋతేస్తూత్తరే భాగే గణానాం యతనం విదుః। వరుణస్యోత్తరే భాగే మరుతాం స్థానమ [illegible] గనస్పర్శనో వా
యురుతనిలోమారుతస్తథా। ప్రాణః ప్రాణేశజీవౌ చ మరుతోష్టౌ ప్రకీర్తితాః। వాయోస్చోత్తరభాగే తు దుర్గామావాహయేద్బుధః। ఏతాసాం దేవతానాం చస్థా
నామ్నా పూజనం విదుః। ఖగావాహనానం ధర్మాయదత్తో బార్హ్యాదికం క్రమాత్। ఆఘార్యాదిపశ్చాద్దండానాం భూతానాముపకల్పయేత్। గంధాదికాం నివేద్యాంతాం
పరిచర్యాం ప్రకల్పయేత్। చతుర్దిక్షు తథా హోమః కర్తవ్యో వేదపారగైః। ఆజ్యేన సహవిత్యాత్రైవసమిద్భిర్హోమసాధనైః। సావిత్ర్యా ప్రణవేనాథ స్వాహాంతే [illegible] మయే
త్। ఇతి ప్రణవాదికోంకారానిగా ఇతి త్రమయవ్యాప్య పునఃపూర్వహోకారాంతం ప్రణవమయవ్యాప్యసమిదాజ్యచరూన్ప్రత్యేకమష్టోత్తరశతం। జుహుయా [illegible] అనుక్రమం
ఖనాం యథాప్రస్య క్షతమష్టోత్తరశంస్మృతమితి। ఏతత్పుణ్యముపవాసాదిపూర్వకం కర్తవ్యం। తదాహ నారదః। అహోరాత్రోపితస్స్నాతో అధ్రువ [illegible] సాన [illegible] ష్పూ
ర్వాహ్ణసమీదివ్యానాం ప్రదానమనుకీర్తితమితి। ఇయాంబ్లవల్క్యః। సచెలస్నాతమాహూయ సూర్యోదయ ఉపోషితః। కారయేత్పూర్వదివ్యాని దేవస్స్త్రీ [illegible] సం
న్నిధావితి। పితామహోపి। త్రిరాత్రోపోషితాయైవ ఏకరాత్రోషితాయ వా। నిత్యం దేయాని దివ్యాని శుచయే సార్ద్రవాససే ఇతి। ఇహతి చోపవాస వికల్పాన్ బలవదబ
లవద్విషయత్వ యాత్రష్టపేనా హోమానంతరం। పితామహః। యుప్త్మిర్ధమపి యుక్తస్యాప్తి ఖితం తంతుపత్రకే। మంత్రేణానేన సహితం తత్కార్యం చ శిరోగతం। మంత్రశ్చ।

వ్యవహార మాధవము

29

నావమం విశోధినః ధటస్సావత్రియః ప్రోక్తా వాతే వాతి వివర్జయేత్। తథా శిశిర హేమంత వర్షాస్వపి విదాపయేత్। గ్రీష్మే సలిలమిత్యుక్తం హేమంతే తు వ
జ్రకమేదితి నారదోపి॥ అగ్నిః శిశిర హేమంత వర్షాసు పరికీర్తితః। శరద్గ్రీష్మే తు సలిలం హేమంతే శిశిరే విషం॥ న శీతే తోయశుద్ధిః స్యాన్నోష్ణకాలేగ్నిశోధనం। న ప్రావృషి వి
షం దద్యాత్ప్రవాతే న తులాం న్యసేత్॥ ఇతి। విష్ణురపి॥ స్త్రీ బ్రాహ్మణ వికలాసమర్థరోగిణాం తులా దేయా సా చ న వాతి వాంతి నాసాస్తికస్యాసమర్థ లోహకారాణాం అగ్నిర్దేయః॥
న శరద్గ్రీష్మయోశ్చ న కుష్ఠి పైత్తిక బ్రాహ్మణానాం విషం దేయం ప్రావృషి వమక్షైష్మవ్యాధ్యర్దితానాం భీరూణాం శ్వాసకాసినాం। అంబుజీవినాం న హేమంత శిశి
రయోశ్చ నాస్తికేభ్యః కోశో దేయం కుష్ఠవ్యాధి లోహకారేషు పతస్థితేతి॥ పితామహోపి॥ పూర్వాహ్ణేగ్నిపరీక్షా స్యాత్ పూర్వాహ్ణే తు ఘటో భవేత్। మధ్యాహ్నే తు జ
లం దేయం ధర్మతత్త్వమభీప్సతా। దివసస్య తు పూర్వాహ్ణే కోశశుద్ధిర్విధీయతే। రాత్రౌ తు పశ్చిమే యామే విషం దేయం సుశీతలమితి। దివ్యదేశానాహ బృహస్పతిః
నిశ్చలః కార్యః సభాద్వారే ధటస్తథా। ఇంద్రస్థానే సభాయాం వా రాజద్వారే చతుష్పథే ఇతి॥ ఇంద్రస్థానం ప్రభునా తదేవ తాయతనోపలక్షణం। అత ఏవ నారదః॥
సంఘాం రాజకులద్వారే దేవాయతన చత్వరే ఇతి। అధికారివిశేషేణ దేశవిశేషాన్ వ్యవస్థాపయతి కాత్యాయనః॥ దండస్థానే ఇభిశస్తానాం మహాపాతకినాం నృణాం
నృపద్రోహప్రవృత్తానాం రాజద్వారే ప్రయోజయేత్। ప్రాతిలోమ్యప్రసూతానాం దివ్యం దేయం చతుష్పథే। అతోన్యేషు తు కార్యేషు సభామధ్యే విదుర్బుధా ఇతి। ది
వ్యదేశాద్యనాదరే దివ్యస్య ప్రామాణ్యాపోనిరిత్యాహ నారదః। అదేశకాల దత్తాని బహిర్వాసకృతాని చ। వ్యభిచారం సదార్థేషు కుర్వంతీహ న సంశయ ఇతి। వాసో
జనని వాసః। తస్మాద్ధి హీనం నీర్జన సంప్రదేశ ఇతి యావత్। తథా చ పితామహః। దివ్యేషు సర్వకార్యాణి ప్రాడ్వివాక స్సమాచరేత్। ఏకాహ్నేవ హి గవస్థ మర్యాదా స్వర్గదివ్యేన
పూర్వశో। సహితో లోకపాలైశ్చ వసాదిత్య మరుద్గణైః। ఆవాహ్య తు ధర్మం తు ప్రశ్నపాణి విన్యసేత్। ధట గ్రహణం తు సర్వదివ్యానాముపలక్షణార్థం। లోకపాలాంధ
పూర్ణానాం సర్వదివ్యసాధారణతాపేత్। అంగవిన్యాస ప్రకారస్తేనైవ దర్శితః। ఇంద్రం పూర్వే తు సంస్థాప్య ప్రేతేశం దక్షిణే తథా। వరుణం పశ్చిమే భాగే కుబేరం చోత్త
రే తథా। అగ్న్యాది లోకపాలాంశ్చ కోణభాగేషు విన్యసేత్। ఇంద్రః పీతో యమశ్శ్యామో వరుణస్ఫటికప్రభః। కుబేరస్తు సువర్ణాభ స్త్వగ్నిశ్చాపి సువర్ణభాః। తత్రైవ

తద్విహాయాష్టభిమండలైరష్టభిశ్చాంతరాత్మైః ప్రతిపంక్తిషోడశాంగులప్రమాణాస్తైరంగులైర్నానాం షట్పంచాశదధికశతద్వయం సంపద్యతే। అంగులప్రమాణం
చస్మృత్యంతరే బిహితం। తిర్యగ్యవోదరాణ్యష్టావూర్ధ్వా వా వ్రీహయస్త్రయః। ప్రమాణమంగులస్యోక్తం దశాంగ ... తిర్యక్ ... నిసప్తైవ మండలా
నినతమాదాయ సప్తైవమండలాని శనైర్వ్రజేత్ తేతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్॥ నారదోపి॥ హస్తాభ్యాం ... సప్త పదక్షిణం ... సమీరితః। స్మిత్వైక
స్మిన్ సోత్తమాన్ని ప్రచేప్తప్తతాబిప్తాగః। అసంప్రాప్తం తత్రశ్రైగర్త్తే దక్పథసాపృమంప్రతి॥ నపాతయేత్ తత్రావంపాప్యభియావ్యూరా వినా పరికల్పితా। నవమండలమ
తిక్రమ్యమేన్నబాహ్యార్గపయోత్ప్రదం। మండలం బాహ్యమంగత్వా తతోగ్నిం విసృజేన్నర ఇతి॥ అగ్నివిసర్గస్తు నవమే మండలే కార్యః॥ యదాహ పితామ
హః॥ అష్టమం మండలంగత్వా నవమే నిక్షిపేత్తత ఇతి॥ అథ పిండపరిమాణమాహ పితామహః॥ అనమంతం నవం కృత్వా పంచాశత్పలికం సమం॥
పిండం తు తాపయేదగ్నౌ అష్టాంగులమయోమయమితి। ప్రథమమండలాద్దక్షిణతోగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య గ్నౌ తాపయేత్ పరమానాయేతి మంత్రసాప్తో
త్తరశతవారం ప్రాడ్వివాకో జుహుయాదగ్నౌ ఘృతమష్టోత్తరంశతమితి స్మరణాత్। తస్మిన్నగ్నౌ వయః పిండం లోహకారేణ తాపయేత్। తదాహ నా
రదః॥ జ్వాలైన్వ లోహకారేణాయః పిండం నకాంచన ... ప్రతిబోధనం ... అగ్నివర్ణమయః పిండం సస్ఫులింగం
సురంజితం। పంచాశత్పలికం భూయః కారయేత్ తప్తలోహ ... ఘృతయుక్తాపితామన్నంతం ... ప్రమాణమితి। లోహ ... తతో తేని
క్షిప్య పునస్సంతాపినాదకే। విక్షిప్య పునః సంతాపనం కృతయస్తాపః। తస్మిన్ తాపితతే మానినీ ... మండలం ... పిండస్యమ
గ్నిమేఖ మంత్రైరభిమంత్రయిత్వా। మంతత్రైవ నారదే ... తమగ్నే వేదాశ్చత్వారః ... దేవా ...
ఖం ప్రం ప్తవాదినాం। బాధరస్యాహి ... పాపం పునాసి వైయస్మాత్ తస్మాత్ పావక ఉచ్యసే ...
ద్ధాన్నవపావక। అథవా లుద్ధ ... తిలాశ్చవపహుతాశన। త్వమగ్నే సర్వభూతానామంతశ్చరసి సాక్షివత్। త్వమేవ వేత్సి ... విదుర్యాని మానుషాః॥

వ్యవహార మాధవీయ

వినాడ్యః పంచవింశతియా పరీక్షాన లక్షణం విధిః। సాక్షిణో ప్రాప్తా నిశ్చితార్థాః యదా దృష్ట్వా ధర్మవాదినః। జ్ఞానినస్సర్వచయోర్యం వ్యర్థాః నియోక్తవ్యాః నృపేణ తు। త్రివాం
వచనతో గవ్యళ్ళస్థయుక్తి వినిర్ణయాన్ ఇతి॥ ఆరోపితం చ వినాడీపంచకం యావత్తావత్తత్కాష్ఠే వసేత్ పయసి తు। దళగుర్వక్షరోచ్చారణకాలః। షట్ప్రాణా
వినాడికా। ఉక్తం చ। దళగుర్వక్షరః ప్రాణః షట్ప్రాణాస్స్యాద్వినాడికేతి॥ శుద్ధ్యశుద్ధి నిర్ణయశ్చ నారదేన దర్శితః॥ తులితో యది వర్ధేత విశుద్ధస్స్యా
న్న సంశయః। సమో వా హీయమానో వా న విశుద్ధో భవేన్నర ఇతి॥ వ్యాసః॥ అధోగతో న శుద్ధస్స్యాదూర్ధ్వగతస్తథా। సమో వసవశుద్ధస్స్యాదిత్యే
షాం శుద్ధిరుదాహృతా॥ శిరశ్ఛేదేక్షణం గేచ భూపశ్రాప్రమోపయేన్నరః॥ వివంనిస్సంశయ జ్ఞానాత్తతో భవతి నిర్ణయః॥ శుద్ధిస్తు సంశయో నారదేనప్ర
పంచితః। తులాశిరో చేద్ యదృచ్ఛం తంత్ర్యైపశ్యం సూత్రలక్షణం। యదా వా యుప్రుసు నాశం వాచల తులావర్మధ్యే పివా। నిర్ణక్తస్సహసా వాపి
తదాన్యైకతరం పరీక్షితి॥ అయమర్థః। యదా తులా వితా తిరశ్చ్రవితా యదా వా సమతా జ్ఞానార్థం సూత్రవయుదకాదిభవితం యదా భవాయు నాప్రతి
తా తులా ఊర్ధ్వమధశ్చకంపతే యదా వా తులాధారకైగాహాదాత్ప్రముచ్యతే। తదా భియం పరాజయం వానవి నిశ్చిత్య [illegible] శోత్స్యయాం దితీ। కాంక్షిః
కర్తవ్యా మాహ పితామహః॥ నద్భిః పరిపృత్తినో రాభాళుధర్మార్థం ప్రపూంచయె తిరుతివకల్పరోపితా బారణే న్నక్షిగా [illegible] షయోత్। వివంకా
రయితా రాంభు ప్రుక్త్యాద్యోగాన్నసేనారమాన్। మహాతం కర్తవ్యం ప్రిష్టి ప్రుంక్ష్మా భూయాంసి శకల్పత్య ఇతి ధర్మ [illegible] గ్నివిధిః॥ అగ్నేర్విధిః
ప్రవక్ష్యామి యథావచ్ఛాస్త్రచోదితం। కారయేన్మండలాన్యష్టౌ పురస్తాన్నవమం తథా। ఆగ్నేయం మండలం చాద్యం ద్వితీయం వారుణం విదుః [illegible] తృతీయం వాయుదైవ
త్యం చతుర్థం యామదైవతం। పంచమం త్వింద్రదైవత్యం షష్ఠం కౌబేరముచ్యతే॥ సప్తమం సోమదైవత్యమష్టమం సావిత్రం [illegible] తథా। వరుణాగ్ని పక్షే [illegible] స్మహాదైవిత్యవి
దుః॥ గోమయేన కృతాని స్యుః రక్షిః పర్యుక్షితానిచ। ద్వాత్రింశదంగులాన్యాహుర్మండలాన్మండలాంతరం। అష్టాభి [illegible] తద్వయుతి ష
డ్భిర్బాళఘుమతికం చూమెస్సుపరికల్పనా। మండలే మండలే దేయాః కుశాః శాస్త్రప్రచోదితాః॥ ఇతి॥ తత్ర నవమం [illegible] ప్రమాణం॥

ఋద్ధా న భవతి॥ తదాహ కాత్యాయనః॥ ప్రభూతే తు నాశకస్తత్ర తత్ర నాదసాత్ప్రదద్యాత్। అథ ఋణం తం విమదీర్వా స్త్రసం ఋణం యోనం యోజయేదితి। శుద్ధి కాలా
వధిమాహ పితామహః। తత్ర సిద్ధస్త్రయోః। పాత్రికే క్రూరహనా నైరృత్యై ర్నైరృతాన్। నివిశం కేనచిత్తేషాం తు హస్తేష్వాం పుదత్తే స్వకృతే। నివిత్వాం తిదే నస్యాం తే శుద్ధిం త
స్య వినిదిశేదితి॥ ఇత్యాగ్నివిధిః॥ అథ జలవిధిః॥ తత్ర పితామహః। తోయస్య తః। ప్రవక్ష్యామి విధిం ధర్మం సనా [illegible] ధ్యాపదముఖ్యం పూజయిత్వా
తద్వచస్త్రాః। శరాంత్సం పూజయిత్వా స్కతోనక్షైర్గాంధసున్సదా। మంగళైః పుష్పధూపైశ్చ తతః కర్మసమారభేదితి॥ ధనుషః ప్రమాణమాహ నారదః॥
శ్వంశం ధనుస్సప్తశతం మధ్యమం షట్శతం స్మృతం॥ మందం పంచశతం జ్యాయమైషశ్చ రామోధనుర్విధిః। విద్ధా పేనతు హాపేనత్ప్రక్షేపి పృశ్శరత్రయం॥ హస్తా
నాం తు శతేనాక్షిలక్షణం కృతం తత్ర విచక్షణాః। సమ్యగ్నాదిక్కేతు దేశపనాంత్రిప తస్నాయ కాన్తదితి॥ అత్రాంగులిసంఖ్యాం వివక్షితా। శరాలనాయసాగ్రాః
కర్తవ్యాః। శ్మైరనాయసాన్ప్రక్షిప్ప్రకుర్వీత విశల్యవిదిం। ధనుషస్తం శ్శరాస్త్రేవ సుధృథా నిక్షిపేదితి క్షిప్తా బాహ్యక్షేత్రియుః। తద్వర్తిత్వా [illegible] ష్ఠా సేరావా। తదాహ
పితామహః। క్షేప్తా చ క్షత్రియః కార్యస్త్రద్ధుతి వాప్తిష్యాసేనాపి వా। అకృంరవ్రీదం ఋతుశ్రాంతో సన్త్వవాన్ః క్షిపేచ్ఛరాన్। శరస్య పతనం గ ర్యంసవగాంతు వివ
ర్జయేత్। సవర్తన్సర్వ క్షరోయా యాద్దూరాద్దూరతరం యయుః॥ ఇపనస్య పక్షిపే జవాదోక్తాం శలేవాతివాభశం॥ విపమే వా ప్రదేశే వా వృక్షసేతాగనా
మాకులే। తరుగుల్మలతావల్లీ పంకపాషాణసంయుత ఇతి। తోరణం చ బలుజనసమీపస్థానే సమే కోదండకర్ప్రమాణోన్నత తోరణం। తదాహ నా
రదః॥ గత్వా తు నజలం స్థానం పఙ్క్తితోరణముచ్ఛ్రితం। కుర్వీత కర్ణమాత్రం తు భూభాగే సమే శుభే ఇతి। ఉదకే హంసరానుహేదేయం జాతవివిదైస్త్రిభి
తాపమహః। స్థిరమాత్రి గోప్యతే న స్త్రాహ నినదబాల్యకే। త్యాజ్యో శైవాల రహితే బలుకా మతు నివత్ హ్రదే వజాతే ఘయియం తోయం। తస్మింస్తు కర్ణాద్ధిప్రే
ధనం। ఆహర్యం వర్జయేత్తోయం శఘ్రగానునదమథుగ। ఆవిశేదమతే నిత్యమూర్మిపంక వివర్జితే। స్నాపయేత్ప్రథమం తోయం ఆయామం పురుషం స్వసః। జగతం ప్రాప్య ఖంశ్య
త్తో తోయమధ్యచకాశిగ। తతస్త్వాహ యోద్విఅం తవిలం జానుమం ప్రయోత। తత్ర మధ్యావరుణం పూజా కర్తవ్యా। తదాహ నారదః। గంధమాల్యైస్సురభిభిర్మధు

వ్యవహారాశ్శతేస్త్రాంయేచ మానుషాశ్శుద్ధి మిచ్ఛతి। తదేవంసంశయాదస్మాద్ధర్మః తస్త్రైతు మహాపతి। తత్రాదావెవ ప్రహి విమర్శనె సత్యాన్వేష్యశకాలక్షయెత్॥ రౌ
తదాహ విష్ణుః॥ కరావిమృదిత వ్రీహిః లక్షయిత్వాస్య దావెవ లక్షయెత్। ఇతి॥ లక్షయెదిత్యస్యార్థో నారదెన వివృతః। లక్షయెత్రసన్ని హస్తం హారుష లక్షణం రపి॥
ప్రకృతానేవ గూఢాని ప్రసిత్వాన్యత్రస్తానిచ। హస్తక్షతె రుస వైర్దురుకురాభ్యాం త్రింశపదాని తు॥ అన్నిదాహరణత్వం పూర్వకమెతాని బ్నా సాధకం తస్యైశోభ్యస్యకరద్పయస్తిత
పిత్తప్రసాదిస్థానెషు లక్షణాత్కారికెన హంసపదాని కుర్యాదిత్యర్థః। తతః కృతవన్ వూంహయాబ్ణపత్రాన్ః। కరావిమృదిత వ్రీహిలక్షయిత్వాతతోన్యసేత్। సప్త ఽశ్వత్థసప
ర్ణానితావత్సూత్రేణ వెష్టయెదితి॥ పర్ణాని చ సమాని పత్రైరంభవిరూపూంరన్ అశ్వత్థైః సప్తభిస్సమ్యైరితిస్మరణాత్॥ వెష్టనసూత్రాణి చ సితాని హాతర్వాణి। వెష్టయె
త్సితైర్హన్తైః సప్తభిస్సూత్రతంతుభిరితి। నారదస్మరణాత్॥ తథా సప్తశమీపత్రాణి సప్తైవ దూర్వాపత్రాణి దధ్యక్షతాంశ్చాంక్షతానపి॥ అశ్వత్థపత్రస్యామువరివిన్యసె
త్। తదుక్తంస్మృత్యంతరా। సప్త పిప్పలపత్రాణి అక్షతాం సుమనోదధి। హస్తయోర్నిక్షిపేత్తత్ర సూత్రేణా వెష్టనంతథేతి। ఇత్యుక్తం స్మృత్యంతరం। అయన్త్రప్తంతుపాణి
శ్చమర్మ పత్రైస్తు సప్తభిః। అంతర్హితం హారశుద్ధి క్షుద్రకస్సప్తమెంవదఇతి॥ తదశ్వత్థ పత్రాలాభవిషయం। యతోశ్వత్థపత్రాణాంమభావేమాహపితామ
హః। పిప్పలాద్యాభావెచవిన్తైః పిప్పలో వృక్షరాడ్ఘృతః। అతస్తస్య తు పత్రాణి హస్తయోర్నిక్షిపెత్ సుధఇతి। తానితరకతత్వతిమాహ సవివా॥ తతస్తంసముపాదాయ
రాభాధక్షపరాయణః। సనందాకనయుస్తాధహస్తయోన్తత్ర నిక్షిపేత్। తురమానెరానగచ్ఛైతసస్థా గచ్ఛేచ్చ నైశ్శనైః। సమండలమతి క్రామెన్నాంతరాస్థాపయె
త్పదం। అష్టమంమండలం గత్వానవమె స్థాపయెద్బుధః। శయాంతః పాంతయెద్వన్హ్నం ప్రణాంచ నవిభావనె। పునరాతెరాహయెల్లోహం స్తితిరెవాద్దృఢ కృతె
తి। యదాదగ్ధసందేహః తదాహ నారదః। యదా తు న విభావ్యేత దగ్ధా వితి కరౌ తదా। త్రిహానతి ప్రయుక్తెనమువ ... హత్దయెత్। మదిన్తెరాయ
దిశోదషః సత్యెనైవవినిశ్చితః। దెనాప్యశేద్దస్తు తత్స్మాత్సైదగ్ధదగ్ధే యథాక్రమం। పూర్వవన్ధ్యాప్యె ఘులిమిత్సైరు తతోజాశరేతత్రపిలక్షణైకెషుల మండలంరక్తసం
కాళం యత్రస్యాద్వాప్యగ్నిసంభవం। తెలానిరుద్దసవిచ్చేంయసస్తత్రధర్మః వ్యవస్థితఇతి। యస్తు సంత్రాసాత్ప్రభ్రాన్తె న హస్తౌ న స్యాత్ పతంసత్రరపెన్ తతథాష

షష్ఠే చేత్ప్రాణినాశః స్యాత్ । పునస్తత్ర నిమజ్జయేత్ తులయా విపన్న విఘాతి ఇతి॥ ఇతి బలవిధిః॥ అథ విషవిధిః॥ తత్ర ప్రజాపతిః॥ విషస్యాపి ప్రవక్ష్యామి అతివిషం వత్సనాభాది
గ్రాహ్యం । శృంగిణో వత్సనాభస్య హిమజస్య విషస్య చేతి । విషలక్షణం వర్జ్యాన్యాహ స ఏవ । చారితాని భక్షితాని నిత్య త్రివర్ణాని తత్ర ప్రవర్జయేత్ । [illegible] నిర్గతాని సర్వాణి విషా
ణి । పరివర్జయేదితి । నారదో౽పి॥ శృంగం చ చారితం చైవ వర్జయామి బలం మిశ్రితం తథా । కాలకూటమలాబుం చ విషం యత్నేన వర్జయేదితి । కాలశ్చ పితామహోక్తః॥
తులయా యతేఽపి తే కాలే దేయం తత్త్వార్థిభిర్విషం । నాపరాహ్ణే న మధ్యాహ్నే న సంధ్యాయాం తు ధర్మవిదితి । కాలాంతరే తు కాత్యాయనః । ఇదం దేయం త
దాహ స ఏవ । వర్షే చతుర్థ్యాం వా మాతాం ఘృతకుంభం చయవాస్మృతాః । శౌ మంత్రేణ సప్రయవాల్లరదత్తాత్తతః వివేళ విషం చతుర్థ్యాం తద్విస్తరం దేయం । తదాహ
స ఏవ । విషస్య షట్ యవాః శృంగాదస్య గోరుం శతి సమాస్తయః । తమష్టభాగహీనం తు శోధ్యే దద్యాద్ ఘృతప్లుతమితి । ఫలం చాత్ర చతుస్సువర్ణాన్ । తస్య షష్ఠాం
శో దశ మాషా యవా వా షష్ఠ్యదశాంశ వా త్రిశ వంతి త్రియవతత్వం చత్వారి పలం పంచ ఉకత్వాల ఏకోనావమాషః ఏకోనామాషః పంచదశాంశ యవా భవంతి ఏవం
దశానాం మాషాణాం యవాః సార్ధశతం భవంతి । పూర్వోక్త పదశయవాః ఏవం షష్ఠ్యధికం శతం యవాః । పలస్య షష్ఠాంశః । తస్మాద్భవంశతి తమోంశాగో ప్లుయ
వాః । తస్యాష్టమభాగహీనః ఏకోనయవహీనః । సప్తయవం ఘృతప్లుతం దద్యాత్ । ఘృతం చ వింశాత్రింశద్గుణం గ్రాహ్యం । తదాహ నారదః । ప్రదద్యాత్తు
పాసాయ దేవబ్రాహ్మణసన్నిధౌ । ధూపోపహారమంత్రైశ్చ పూజయిత్వా మహేశ్వరం । దివ్యానాం సంనిధౌ వివదక్షిణాభిముఖే స్థితే । ఉదఙ్ముఖః ప్రా
ఙ్ముఖో వా దద్యాద్విప్రస్సమాహిత ఇతి॥ ప్రాడ్వివాకః కృత్వోపవాసో మహేశ్వరం సంపూజ్య తత్పురతో విషం స్థాపయిత్వా ధూపమాల్యాదిభిః పూజాం భావ
నాం తాం పూర్వవద్విధాయ ప్రతిజ్ఞాపత్రం శోధ్యస్య శిరసి నిధాయ విషమభిమంత్రయేత్ । తన్మంత్రశ్చ పితామహేనోక్తః॥ త్వం విష [illegible] సృష్టం పరిక్షా
ర్థం దురాత్మనాం । పాపేషు దర్శయాత్మానం శుద్ధేష్వమృతం భవ । మృత్యుర్విషమయ మాత్రే విష త్వం హి బ్రహ్మణః పరికీర్తితః । త్రాయస్వ [illegible] నందనం పాపాత్ సత్యే
నాస్య మృతం భవేతి । కర్తా తు విషమశ్నీయాత్ మంత్రేణ భక్షయిత్వా । మంత్రశ్చ బృహస్పతినోక్తః॥ త్వం విష బ్రహ్మణః పుత్ర సత్యధర్మవ్యవస్థితః । త్రాయస్వాస్మా

త్రైష్వతాదిషు ॥ వరుణాయ ప్రకుర్వీత పూజాం గంధమాల్యాదిభిః సమాహిత ఇతి ॥ ఏవం వరుణపూజాం కృత్వా తతో ధర్మావాహనాది సకలదేవతాపూజాం హోమం సమంత్రకం ప్రతిజ్ఞా తత్ర శిరో నివేశనాంతం చ కృత్వా । ప్రాడ్వివాకో జలాభిమంత్రణం కుర్యాత్ ॥ మంత్రశ్చ విష్ణునా దర్శితః ॥ త్వమంతస్సర్వభూతానామంతశ్చరసి సాక్షివత్ । త్వమేవాంభో విజానీషే న విదుర్యాని మానవాః । వ్యవహారాభిశస్తోఽయం మానుషస్త్వయి మజ్జతి । తదేనం సంశయాత్తస్మాద్ధర్మతస్త్రాతుమర్హసీతి । [illegible] హోమానాపి ॥ తోయస్థం ప్రాణినాం ప్రాణః సృష్టేరాద్యం తు నిర్మితం । శుద్ధిస్త్వం కారణం ప్రోక్తం ద్రవ్యాణాం దేహినాం తథా । అతస్త్వం దర్శయాత్మానం శుభాశుభపరీక్షణ ఇతి । తోయస్థస్యేతికర్తవ్యతామాహ యాజ్ఞవల్క్యః । సత్యేన మాభిరక్ష త్వం వరుణేత్యభిశాప్య తం । నాభిదఘ్నోదకస్థస్య గృహీత్వోరూ జలం విశేదితి । తదనంతరకర్తవ్యం [illegible] మాహ స ఏవ । సమకాలమిషుం ముక్తమానీయాన్యో జవీ నరః । గతే తస్మిన్నిమగ్నాంగం పశ్యేచ్చేచ్ఛుద్ధిరాత్మన ఇతి ॥ అయమర్థః । త్రయాణాం శరాణాం మధ్యమేన వేగవాన్మధ్యశరపాతస్థానం గత్వా తమాదాయ తత్రైవ తిష్ఠతి అన్యస్తు పురుషో వేగవాన్ శరమోక్షణస్థానే తోరణమూలే తిష్ఠతి ॥ ఏవం స్థితయోస్తృతీయస్యాం కరతాలికాయాం శోధ్యో నిమజ్జతి । తత్సమకాలమేవ తోరణమూలస్థితోఽపి ద్రుతతరం మధ్యశరపాతస్థానం గచ్ఛతి శరగ్రాహకః [illegible] స్మిన్నత్రాప్తే తదుత్తరం తోరణమూలం ప్రాప్తః సన్ జలగతం యది న పశ్యతి తదా శుద్ధో భవతి తదేవ స్పష్టీకృతం పితామహేన గంతుశ్చాపి చ కర్తవ్యం సమ [illegible] మవనమజ్జనం । గత్వా తోరణమూలాత్తు లక్ష్యస్థానం జవీ నరః । తస్మిన్నపి [illegible] మపి నిగాదాదాయ సాయకం ॥ [illegible] తోరణమూ [illegible] యుతస్స పురుషో గతః । ఆగతస్తు శరగ్రాహక పశ్యేద్యదా జలే । అంతర్జలగతం సమ్యక్తదా శుద్ధిం వినిర్దిశేదితి । జవినోఽత్ర నరద్వయో నిర్ధారణం కృతం నారదేన । పంచాశద్ధనుర్యుక్తానాం [illegible] స్యోతా మధ్యగాజవే । శాలతత్ర నియోక్తవ్యౌ శరానయనకారణాదితి । నిమగ్నస్థానాంతరగమనే అశుద్ధిమాహ [illegible] అన్యస్థానే విశుద్ధిష్వనా [illegible] కాంగస్యాపి దర్శనాత్ । స్థానాదన్యత్ర గమనాద్యస్మిన్ పూర్వం నివేశితః ఇతి ॥ ఏకాంగదర్శనాదిష్వకార్యద్వా [illegible] యోగ్యతామ [illegible] తనక [illegible] సాపినా సకాలమజ్జనే వేశనే యస్య శుద్ధిం తదపి నిర్దిశేదితి విశిష్టకర [illegible] కారణాం పరిజ్ఞానస్య పునరపి కర్తవ్యం తదాహ । కాత్యాయనః ॥ [illegible] వతీయస్తు [illegible]

శుద్ధికాలావధిమాహ పితామహః। త్రిరాత్రాత్సప్తరాత్రాద్వా ద్విసప్తాహాత్తథాపి వా। వైకృత్యం యస్య దృశ్యేత పాపకృత్స తు మానవః॥ తస్మిన్ననఘసుఖశ్చ సర్వస్య బు
ననస్య యది వా భవేత్। రోగోగ్నిర్జ్ఞాతిమరణం స్యాత్తేనైవ విభావయేదితి॥ విష్ణుః॥ యస్య పశ్యేద్ద్విసప్తాహాత్త్రిసప్తా[…]రో రోగోగ్నిర్జ్ఞాతిమరణం
రాజదండమథాపి వా। తమశుద్ధం విజానీయాత్తథా శుద్ధం విపర్యయే॥ ఇతి నారదీయే పి॥ సప్తాహాభ్యంతరే యస్య ద్విసప్తాహే న వా పునః। రోగోగ్నిర్జ్ఞాతి
మరణం మధ్యసంశోధనః స్మృతః॥ ప్రత్యాత్మికం చ యత్తస్య విద్యాత్తస్య పరాజయం॥ ఇతి॥ ఏతాని ద్విత్రిసప్తాద్యవధివచనాని ప్రవాప్యపుత్వం మహాపాతకాప్యల్పమ
యోగాల్పతో మహాత్యాజ్యం వా వ్యవస్థాపనీయాని। అవధిరూర్ధ్వం ప్రకృతదశమే నైవ పరాజయః॥ ఇతి హి నాదరదః। ఊర్ధ్వం తు నాడ్యా సప్తాహాత్ప్రకృతం
సు మహాస్త్వపి తత్। నాభియోగ్యో భవసులిదు వాక్యతః కాలమతిక్రమాదితి। బృహస్పతిరపి॥ సప్తాహాదర్వాగ్ద్విసప్తాహాద్వస్యకించిత్స్వాయి తే। పుత్రదారధనానాం
వా స శుద్ధస్తస్న సంశయః॥ ఇతి॥ ఇతి కోశవిధిః॥ అథ తండులవిధిః॥ తత్ర పితామహః॥ తండులానాం ప్రవక్ష్యామి విధిం భక్షణకోదితం। శాలేయా త
డులా దేయా నాన్యే త్రీహి వినిశ్చయః॥ ఇతి॥ ప్రాడ్వివాకగ్రహణమశక్తివివాదప్రదర్శనార్థం తత్ర కారణ శత్రు తండులా ఇతి ధనవివాదే కార్యాయ్యో నదర్శనార్థం॥
పూర్వేద్యుః కృత్వా నిరవచ్ఛిన్నం తదాహాసన ఏవ॥ తండులానాం శరాబే ప్రక్షిప్తానాం ప్రాతినా సుస్నాతకస్సపటీ। పశ్చిమే భాజనే కృత్వా ఆదిత్యస్యాగ్రతః శుచిః। స్నానోదకేన
ససమిల్లాప్తాత్ తత్రైవ వాసయేత్। ఆవాహనాది పూర్వం తు కృత్వా రాత్రౌ విధానత ఇతి॥ ధర్మావాహనాది హవనాంతం సాధారణం విధానాదివచనం చ పు
రతః కృత్వా దేవతా స్నానోదకేన తండులానాప్లుత్య ప్రభాతవర్యంతం ప్రాడ్వివాకస్తత్రైవ సంస్థాపయేత్। తదనంతరమాహ పితామహః॥ ప్రాఙ్ముఖోపవిష్టాయ ప్రభాతే
శిష్యాద్దేయాస్త్రిః కృత్వా ప్రాఙ్ముఖం తథా। ప్రాడ్వివాకసమాహూతాస్తండులాన్ భక్షయేచ్చుచిః॥ శుద్ధస్య చ్ఛీన్ని నిష్ఠీవేద్విపరీతే దోషభాక్। శోణితం దృశ్య
తే యస్య హనుస్థాను చలన్తి గాత్రం చ కంపతే యస్య తమశుద్ధం వినిర్దిశేత్॥ ఇతి॥ ఇతి తండులవిధిః॥ అథ తప్తమాషవిధిః॥ తత్ర పితామహః॥ త
ప్తమాషస్య వక్ష్యామి విధిముద్ధరణే శుభం। కారయేదాయసం పాత్రం తామ్రం వా షోడశాంగులం। చతురంగులఖాతం తు మృన్మయం వాథ మండలమితి॥

వ్యవహార
కాండ వం॥

33

దశేశాహా। పునస్తేన భవమేవ్యుతం। ఏవముక్త్వా వినిహంశాజకం భక్షేదయెద్ధివర్షిలబం। యసవేతైలినాం బోల్యే శుద్ధింతస్యవినిర్దిశేత్। వైగాగ్ధే మాంచ పరాఙ్గేశ్చ
యతివిషజై సేవదవత్రైత్ర పశిలాపైత తస్స్యద్భృగం తత్పురాదశవపుషితనంతెద్వ్యాగ్ర ఖిదప్రవేపాయాంతెగః సంచవెరాప్రాణయునవి శాం కంఠభంగంచ
ఒపహ్యంపహ్యా నిశాసన వేరాతెరా వితరతి చ వ్యుతింనప్రవెరా చక్షే కొస్సతి। శెరాద్యాస్తు కుహకాదిభిర్ణిరక్షేగయు ఇత్యేహ పితామహః। త్రిరాత్రం పంచరాత్రం
స్యేతపురుపైః స్పైరధిష్ఠితం। కుహకాదిభయాదాత్రబాధ్రాదయెద్ధివ్యకారిణాం। భవధర్మగంత్ర గాపాంశ్రుమునే నధవి సహ్రే కతుర్ధకతరసం స్థంస్తగా
ధొల్పుంనాం సురక్షయెదితి। శుద్ధిః కాలావధిమాహ నారదః॥ పంచతాలక్షతంకాలం నిరివకారోయదా భవేత్। తథా భవతిసంశుద్ధః స్త్రతః కురర్యాప్రితా
మితి। యారావత్పురతా వికాశతపంచకంతావత్ ప్రతక్షేగయు మితకక్షః॥ యత్తు పితామహేనోక్తం॥ చక్షుతెతుయదా సవసేధ్వ వయా ర్భధరవిపభిరతః। ని
వికారోదినస్యాంతె శుద్ధింతమపినిర్దిశేదితి। తదెతప్రతు పర్యాతౌ విషయం। ఇతి విషవిధిః॥ తత్రనారదః॥ అథ కోశవిధిః॥ తతః ప్రవక్ష్యామి కోశస్య
విధిముత్తమం। శాస్త్రవిద్భిర్యథాప్రోక్తం సర్వకాలావిరోధితం। పూర్వాహ్ణే సోపవాసస్య స్నాతస్యార్ద్రపటస్యచ। సశిరాకస్నా సనినః కోశపానం
విధీయతే। ఇత్యతత్రశుద్ధధానస్యదివబ్రాం ప్రణాసంన్నిధౌ విత్తి। దేవస్సేతిదుర్గాదిత్యాదయోదాగ్రాహ్యః। పితామహోపి। సాజ్ఞ ఖంకారిణాం కృతోపాయ
యెత్ప్రసృతిత్రయం। పూర్వోక్తేనవిధానేనపతమూర్ధ్రా పరంచతమితి। పూర్వోక్తేనేతిధర్మాపాహానాదిశాంధ్యాశరసి వతాతిరోపణాం। తమంగశలాపం
విధాయోతి। కారిణాం నియుక్తం ప్రాజ్ఞు ఖంకృతోపప్రసృతిత్రయం పాయయేత్। తత్రవిశేషోనారదేనోక్తః। తమాహూయాభిశస్తం తు మండలాభ్యంతరేస్థితః।
పయస్నాప్యతత్తుపాయయ ప్రసృతిత్రయమితి॥ స్నాపనీయదేవానాహ పితామహః। భక్త్యా యదాయస్యైవస్యపాయయేత్తసతజ్జలం। సమ
భావేపుదేవానామాదిత్యస్యతు పాయయేదితి। దుర్గాయాః పాయయెచ్చోరాన్యేచశస్త్రవాసినః। భాస్కరస్యతు యత్ప్రాయం బ్రాహ్మణాం తత్రపాయయే
దితి। స్నాపనీయప్రదేశవిశేషమాహ స ఏవ॥ దుర్గాయాః పాయయెచ్ఛూలమాదిత్యస్యతు మండలం శేషాం తు దేవానాం స్నాపయెదాయుధానితి॥

ధర్మాభావే పూర్వం తు ప్రతిజ్ఞాపత్రకం లిఖేత్। యది పాపవిముక్తోऽహం ధర్మస్త్వాం నయతు మేక [illegible] ముక్తః సత్యం త్వం ప్రత్యుత్తరం తావిలం ఛితం। ధర్మో గృహీ
తేऽలం ధర్మస్య దద్యాత్తు సహాయోऽప్యేవం సమానతః ప్రోక్తం ధర్మాధర్మపరీక్షణమితి॥ హీనకాయోऽసమితి హీనకర్మా [illegible] త్రయస్తం॥ ॥ఇతి సమాసావధిః॥ ఇ
ఇతి ధర్మక్రియాపాదః॥ అథ క్రమప్రాప్తో నిర్ణయపాదః కథ్యతే॥ అత్ర బృహస్పతిః॥ ధర్మేణ వ్యవహారేణ చరిత్రేణ నృపాజ్ఞయా। చతుష్ప్రకారోऽభిహితః సంది
గ్ధార్థవినిర్ణయః॥ ఏకైకో ద్వివిధః ప్రోక్తః క్రియాభేదాన్మనీషిభిః॥ అపరాధానురూపం తు దండం దండ్యే ప్రకల్పయేత్। ప్రతివాదిప్రతిపత్తిస్తయోస్తత్ర ధర్మ
స్య నిర్ణయః॥ దివ్యైర్నిర్ణీతం ధర్మస్య నయేన్నృపదాపృతః। ప్రమాణనిశ్చితోऽయం వ్యవహారః స ఉచ్యతే॥ వాక్ఛలానుసారతో న దివ్యతోయః పరికీర్తితః॥ అ
నుమానేన నిర్ణీతం చరిత్రమితి కథ్యతే॥ ఛలక్షిప్తాన్ వృత్తయోऽస్య తత్రవిద్భిరుదాహృతః॥ ప్రమాణానమతానాం తు రాజాజ్ఞా నిర్ణయస్స్మృతః॥ శాస్త్ర
సమ్మతవిరోధేన చతుర్థః పరికీర్తితః॥ ఇతి॥ సంగ్రహకారోऽపి॥ ఉక్తప్రకారరూపేణ వస్తునిష్పత్తిరుచ్యతే॥ రాజాజ్ఞాపరీక్షాసన్నైవ స్వస్థాపనం భయపరాభయాః॥ స్య
సాధ్యేऽర్థే సమతయా న క్రియయా సంప్రసాధ్యతే। తత్ప్రాఙ్న్యాయేన సమం సాధ్యం న భయా పరికీర్తితః॥ అసాధ్యయం తాసథయోऽసో విపరీతార్థమాత్మనః॥ ఇష్టా
ర్థోదయోऽపి వా యః॥ మనసైవ పరాభయ ఇతి వాక్యేనాపి॥ తం తు ప్రదండయేద్రాజా బోధితుం పూర్వప్రవర్తయేత్। అభిహితః పిదండాద్యస్య వైదగ్ధ్యాత్ప్రవిర్
దిన ఇతి॥ పూర్వాకారసానంతరం శాస్త్రయోన॥ సిద్ధినాధినసంతానో వాదసరామరపూర్వకం। తేఽభిహితా హస్తే నాంయుక్తంతస్సగాద్యాత్ప్రపాద్యవన్ ఇతి॥ నా
రదోऽపి॥ ముఖ్యయోర్ధానచితం ద్రవ్యం బలం వా యది వా స్థిరం॥ పశ్చాత్ర తెల్పదయలం దావ్యం భయనైపత్రసంయుతమితి॥ పత్రం భియయ పత్రం తదాహ వృ
హస్పతిః॥ పూర్వోత్తరక్రియాయుక్తం నిర్ణయాంతం యదా నృపః। ప్రదద్యాజ్జయినే లిఖితం జయపత్రం తదుచ్యత ఇతి॥ ధనదాపనప్రకారోऽపి విశేషపూర్వ
కాత్యయనః॥ రాజా తు స్వామినే విప్రం సాంత్వేనైవ ప్రదాపయేత్। దేశాచారేణ చాన్యాంస్తు దుష్టాన్ సంపీడ్య దాపయేత్॥ రిక్థినస్సుహృదం వాపి ఛలేనై
వ ప్రదాపయేదితి॥ నైవ బలం స్వామినే ధనదానమాత్రం నయేయుమపి దండం నృపః॥ యోऽపి దత్వా హానారదః॥ ఋణికః సధనోऽయస్తు దౌరాత్మ్యాన్న ప్రయచ్ఛతి॥

ని

మండలం వర్తులం। ఏవం విధ పాత్రం ఘృతతైలాఖ్యం పూరయేత్। తథా చ స ఏవ॥ పూరయేత్ ఘృత తైలాభ్యాం వింశత్యా వై పలైస్తు తత్॥ తైలం ఘృతం ఘృతం వా మథ
దాయేత్ త్రదగ్నౌ పాచయేత్ వృషభిః। సువర్ణమాషకం తస్మింస్తు తప్తే నిక్షిపేత్ తత్। అంగుష్ఠాంగుళి యోగేన తక్షతే తప్తమాషకం। కరాగ్రం యోనదథ సంయుతా
దివ్యే సోహ్యతో హానశాంతయతే। శుద్ధో భవతి ధర్మేణ నిర్వికారకరాంగుళిరితి। అంగుష్ఠాంగుళి యోగేన తజ్జ్వలన్తం గు ష్ఠ పు ద్ధ్వమానాం సమయాపాం నైవ దక్షః। దైవల
మిత్రమాంతరా పాం వాసు శోధితాం। పతితే న సత్యదష్టవాం ప్రక్షిపేత్ తత్ర ముద్రికాం। వ్రమదవశ్చరేత్ గాఢ్య అన ఘసస్వశ్చ జేసరే। పరీక్షై జా ద్రుస పస్కే న సత్యవా శంప
ఖోపత మితి। ప్రాడ్వివాకో ధర్మం పానాదికే యోధ్యశిరః। పత్రారోపణాం తం కర్షకృత్వా శివం మంత్రం కుర్యాత్॥ మంత్రస్తు తైవ దక్షకః। పరం పవిత్రమమృతం
ఘృతపత్వం యజ్ఞ కర్మసు। దహపావక పాపంతు హిమశీతం శుచౌ భవ॥ ఉపోషితం తతస్నాతమార్ద్రవాసనమాగతం। గ్రాహయేత్ ముద్రికాం తాం తు ఘృతమధ్య
గతాం తథైవ। శోధ్యస్య ప్రమగ్నె సర్వభావానపత్నవత్ దనం। శుద్ధివినాన్య హ స ఏవ॥ ప్రదేశినీం చ తస్యాథ పరీక్షేయుః పరీక్షకాః। యస్య న విస్ఫోటకా న స్యుః స శు
ద్ధో భవేన్నాసావర్తారాశుచిరితి॥ ॥ఇతి తప్తమాషవిధిః॥ అథ ఫాలవిధిః॥ తత్ర బృహస్పతిః॥ ఆయసం ద్వాదశ పలం ఘటితం ఫాలముచ్యతే। అష్టాంగుళం భవేద్దీ
ర్ఘం చతురంగుళవిస్తృతం। అగ్నివర్ణం తు తం చోరో జిహ్వయా లేలిహేత్ సకృత్॥ న దగ్ధశ్చేచ్ఛుద్ధిమాప్నోతి అన్యథా తు స హీయతే ఇతి॥ అత్రాపి ధర్మావాహ
నాదికం శోధ్యశిరః పత్రారోపణాంతం కార్యం॥ ॥ఇతి ఫాలవిధిః॥ అథ ధర్మాధర్మవిచారవిధిః॥ తత్ర పితామహః॥ అధునా సంప్రవక్ష్యామి ధర్మాధర్మ
పరీక్షణం। రాజతం కారయేద్ధర్మం అధర్మం సీసకాయసం। లిఖేద్భూర్జే పటే వాపి ధర్మాధర్మౌ సితాసితౌ। అభ్యుక్ష్య పంచగవ్యేన గంధమాల్యైః సు
మర్చయేత్॥ సితపుష్పస్తు ధర్మః స్యాదధర్మోఽసితపుష్పధృక్॥ ఏవం విధాయోపలిప్య పిండయోస్తౌ నిధాపయేత్ [illegible] నవ్యభాండాపి పిండౌ స్థాపయే
త్సమం తతః। మృద్భాండేఽనుపహతే స్థాప్యౌ చానుపలక్షితౌ। ఉపలిప్తే శుచౌ దేశే దేవబ్రాహ్మణసన్నిధౌ। ఆవాహయేత్తతో దేవాన్ [illegible] లోకపాలాంశ్చ పూర్వవత్॥

అతఎవ బృహస్పతిః। కేవలం శాస్త్రమాశ్రిత్య క్రియతే యత్ర నిర్ణయః। వ్యవహారోఽసువిజ్ఞేయో ధర్మస్తేనాపిహీయత ఇతి। యత్తు కాత్యాయనవచనం॥
నైకార్థాభియోగే తు యావత్తత్సాధయేన్నృపః। సాక్షిభిస్తావదేవాసౌ లభతే సాధితం ధనమితి॥ తత్పుత్రాదిదేయపిత్ర్యర్ణ విషయం। తత్ర పితా బహూ
నర్థాన్నహ్నియయుక్తః పుత్రాదిభిర్జ్ఞాత ఇతి పదం। శనిష్ఠ పవాదినష్ఠవతతి ఏకదేశ [illegible] విభావితన్యాయ సర్వ [illegible] త్రః దిత్యే [illegible] పర్యాంశ్చయోఽవధార
ణ దండవిశేషః కాత్యాయనేన దర్శితః। శతార్థం దాపయేచ్ఛుద్ధం సశుద్ధో దండభాక్ భవేత్। విషయోఽయమిహబహుత్వాచ్చ తం దాపయేత్తత్ప్రమాణకే। దివ్యక్రియా
దండం దండం ప్రకల్పయేత్। సహస్రం షట్శతం చైవ తథా పంచశతాని చ॥ చతుస్త్రిద్వ్యేకమేకం తు హీనం హీనేషు కల్పయేదితి। నవగా విధా విశేషవశాషాదివ్యే క
చత్రయము వరాహయాబ్జవర్ణాః। నవగాత్రైద్వివాదస్యోదారాభావాన్నతు దాపయేత్॥ ఉక్తస్య దండస్య వర్గాంశ్చైవ ధనదేధన మవచేతి॥ శాతాతపోఽపి॥
ఏవాదిమోత్తరపక్షో ద్వయోర్యోస్తత్ర హీయతే। నవగం నవకృతం వా పెనా వినయం చ పరాజయే ఇతి॥ ఉక్తస్య॥ దండం దండం చ నవపంచైవ ధనదేధన మవచేతి
ఉక్తస్య దండస్యాద్వైవిధ్యమాహ న ఏవ॥ శారీరశ్చార్థదండశ్చ దండస్తు ద్వివిధస్స్మృతః। శారీరస్తాడనాదిస్తు మరణాంతః ప్రకీర్తితః। కాకిన్యాదిస్తు అర్థ
దండస్సర్వవస్తత్తథైవ చ॥ శారీరోదశధా ప్రోక్తో హ్యర్థదండమనేకధేతి॥ దశధేతి నసంఖ్యానియమార్థం బహువిధస్య సంబంధనాంత్యరగాకమత్వ త్రా
రణాబంధనాగారప్రవేశతాడనరూపస్య శారీరవిధ్యవమానవతాపేత। తత్రనవవిధత్వం శారీరదండస్య దశవిధత్వం మనుః॥ దశస్థానాని దండస్య మనుస్సా
యంభువోఽబ్రవీత్। ఉపస్థముదరం జిహ్వా హస్తౌ పాదౌ చ పంచమం। చక్షుర్నాసా చ కర్ణౌ చ ధనం దేహస్తథైవ చ ఇతి॥ ద్వివిధ ఇత్యుపలక్షణార్థం॥
శరీరం ముండనం దండప్రధాని వాసనం పురాత్॥ లలాటే చాభిశస్తాంకః ప్రయాణం గర్దభేన తు ఇతి। విధ్యంతరసమ్మతత్వాన్యోజ్యా వర్ణాస్తు దండ దండ
స్యబాహుత్వవిరోధమాహ॥ వాగ్దండస్త్వథ ధిగ్దండో ధనదండో వధస్తథా। యోజ్యా వ్యస్తాస్సమస్తా వా హ్యపరాధవశాదిత ఇతి॥ వాగ్దండః పరుషా
పవచనాత్మకః॥ ధిగ్దండో ధిగితి కుత్సనం॥ సమస్తానాం యోజనే క్రమమాహ మనుః॥ వాగ్దండం ప్రథమం కుర్యాద్ధిగ్దండం తదనంతరం। తృతీయం ధనదం

వ్యవహార మాధవీ

35

రాజ్ఞే దాపయితవ్యస్స్యాద్ధర్మో హి తాదృశం తు విజ్ఞేయమితి। ఏతదపి తత్ప్రస్నరుచికవిషయం విప్రతిపన్నం రుచికవిషయే విష్ణురాహ। ఉత్తమర్ణస్త్వధమర్ణాన
మియాం తద్విభావితో ధమర్ణో దశభాగసమం దండం దద్యాత్। ప్రాప్తార్థశ్చోత్తమర్ణో వింశతితమమితి। ఉత్తమర్ణో ధనదానం కృతితేవ న దండత్రైమయ
దాతురాజ్ఞః ప్రియోధమర్ణో న లాభమధర్ణస్తా ఇదానీం నివేదయతి తత్ర దండవిశేషమాహ మనుః। యః సాధయంతం ఛందేన వేదయేద్ధని
కం నృపే। స రాజ్ఞా తచ్చతుర్భాగం దాప్యస్తస్య చ తద్ధనమితి। యత్తు తైర్నైర్మౌక్తం। యోఽయం యాం వన్నిహస్సవదత్తార్థం విభావ్యా వా పశ్చాద్వాదలతాం తస్నామా
పాద ధమర్ణశ్చాంద్రోదాప్యస్తద్విగుణం దమమితి తథైతాధమర్ణస్త్ర వర్ణవిషయం। యస్తు యాచ్ఛవక్తి నైరాశ్త్రం। నిహ్నుతే చావిభావితః పదాస్యక్షనంరా
జ్ఞోవదత్తేమమితి। తద్విగుణం దండపరత్వాత్ప్రధనాభావవిషయం। మిథ్యాచ్ఛయోరాశి నన్యత్పాణౌ పరాప్తధనస్యాపి న తతని విం దండః। యదాహ
నవవ॥ మిథ్యాభియోగాద్విగుణా। మిథ్యాయోగా ధనం వహేదితి। ధనాభావేపి॥ అనర్పేర్యాం కర్మణా గచ్ఛేదితి సకలాపత్ర ప్రవనః। ప్రధమ తేలాని హావం
కవతాం పలాపత్యక్షయం సంప్రతిపద్యతే। తస్మాద్ధనం దండం ఈహావ్యాపనస్య నిహ్నవేతు యదావాదినః యం తత్ప్రతిపద్యతే। జ్ఞేయా సా ప్రతిపత్తిస్తు తతస్యాక్షరనియమస్వార్తవాక్షి
యత్నవదనసోత్తం। అర్ధపహ్నయమానం తు కారణేన వినా చితం। దాపయిత్వా ధనికస్యార్థం దండలేశం చ శక్తితః॥ తథు రెవిత్రస్పతిః। ప్రాప్తార్థ ధమర్ణవిషయే విశే
షమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। నిహ్నుతే లిఖితం నైకమేకదేశే విభావితః। దాప్యస్సర్వం నృపేణార్థం న గ్రాహ్యస్త్వనివేదితమితి। నైవమనైకం ప్రతిజ్ఞానావిభావితమప్రాయుక్తం
గో ప్రత్యర్థియది సర్వమేవ మిథ్యేతి ప్రతిజానీతే। తదార్థినా ఏకదేశే ప్రమాణితే హిరణ్యవిషయే తత్ర మరీచిః। ప్రత్యర్థినా విభావితః। అంశకారితః తదా సకలమేవ పూర్వావి వసం
ఖిల ముర్ధినై సర్వమేవ దాప్య సకలం వ్యాపారిత తార్థినామ నివేదితః కేవలం న్యాయే దనం సోం నగ్రాహ్యస్సావతర తేనా స్వవేదయేత్ కక్షః। నారదః। నైకదేశే విభావితః యుక్తే
సనవార్థ సర్వస్వలాం [illegible]నా। విభావితైకదేశేన దేయం యదభియుజ్యతే। ఇతి వచనాపాత్ర వచనానాం ప్రాగుక్తార్థ విధా[illegible] సర్వనిర్ణయాం [illegible] చ్ఛలా న
నుసారేణ ఏతేషాం వ్యవహారనిర్ణయాభిధాయకత్వాత్। సర్వం తథాపిన దోషః। ప్రాగుక్తవిషయే వ్యవహారనిర్ణయస్య ధర్మనిర్ణయ[illegible] యథా కర్తవ్యతే।

పి

చిత

వసాః నామపహారవధబంధక్రియావివాసనధిక్కరణం ప్రాప్నుయాస్యేతి। తదకింబనవత్రిప్నుగా విషయః। తథావగాతమః। శమః తిలయోగవిఖ్యాపనవివాసనాంకనర
సా వృష్పత్రావితి। అవృత్తినిర్ధనః। ధనదానాసమర్థం ప్రతిసాహమనుః॥ క్షత్రవిట్శూద్ర యతోనిస్తుదండం దాతుమశక్తవర్గః [illegible] ద్విపస్త్రదధాశ్చనైత్ర
నైరితి॥ కమః కరణసామర్థ్యతుకాత్వాంయనల హం॥ ధనదానాసహం॥ ముద్రాప్ సార్ధసంకవర్గకారలాంత। అశక్తౌ పంథనాగా [illegible] త్రపాలోన్న
త్రవృత్తానాం దరిద్రాణాం బహ్మోగినాం॥ శిథిలావిలరజాని శ్రైవిద్యాబన్నపతిర్ధమమితి। ప్రాప్నుయాన్నవధస్థానె వెలాడ్యం విదధాతి। మనుః॥ [illegible] పాదండో
ప్రాప్నుస్నవిధయుతె॥ ఇతరేషాంతు వర్ణానాం దండః ప్రాణాంతికో భవేత్॥ నచాత్రిప్నుగా వధర్ధమోర్థవిద్యతె కస్యచిత్। తస్మాదస్యవధం రాజా మనసాపి నచింతయెదితి। లలాటాం
కం ప్రాప్నుయాస్సాన్నాదండో విధీయతె। మహాపాతకయుక్తోపి నవిప్రో వధమర్హతి। నివాసనాంకకరణె వైతాభ్యాం కుర్యాన్నరాధిప ఇతి॥ అంకనెచ విశేషోనా
రదేనోక్తః। గురుతల్పే భగః కార్యః। సురాపానెసురాధ్వజః। స్తెయెచశ్వపదం కార్యం బ్రహ్మహాస్యశిరాః పుమానితి॥ అంకనం నక్షత్రియాదిషు కర్తవ్యం॥ ప్రాప్నుగా
స్వాపరాధె తు చతుష్వేవ విధీయతె॥ గురుతల్పెసురాపానెస్తెయె బ్రాహ్మణహింసనె। ఇతరెషాంతు వర్ణానాం పంకసంసాత్ర్పకారయెదితి। నకెవలం సచ్ఛాదనాతెం వదం
వ్యహ దః కిం తు బ యినోపతాపస్థానుతి॥ నిత్రుత్య బహుచసాక్షం ప్రాప్నుస్నైశ్యాన్త్రపాణ్యై। దండయెచ్ఛయినాసాకం పూర్వసభ్యాంస్తదాపిణాం ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥
దుర్దృష్టాంస్తు పునర్దృష్ట్వా వ్యవహారాన్నృపెణతు। సభ్యాస్సజయినో దండ్యా వివాదాద్ద్విగుణం దమమితి॥ యులోభాదినా వ్యవహారసన్నానస్థా కరణె [illegible] సహితాస్థ ౨౫
భ్యాం ప్రత్యేకం వివాదపరాజయనిమిత్తాద్దనా ద్విగుణం దండ్యాః। యదా పునస్సాక్షిణెరా దోషెణ వ్యవహారస్నాన్యథాత్వం తదా సాక్షిణః తదాపనెతె సభ్యాద
య ఇత్యర్థః। యః పునస్సయ తెనాని ర్ణీతమపి వ్యవహారం వెతాధర్మెద ధర్మ ఇతి మన్యతె తం ప్రత్యాహ నారదః। తీరితం చానుశిష్టం చ యో మన్యెత విధర్మతః
త। ద్విగుణం దండమాస్థాయ తత్కార్యం పునరుద్ధరెదితి। వసిష్ఠోపి॥ యో మన్యెతాజితో స్మీతి న్యాయెనాపి పరాజితః॥ తమాయాంతం పునర్జిత్వా దాపయెద్ద్వి
గుణం దమమితి॥ తీరితానుశిష్టయోశ్చేదః। నాన్యాయెన సుష్ఠుకృతః। అసఫదితి యః పక్షః సత్యెన వాదయో వధార్యతె। తీరితసాధుము శిష్టస్తు సాక్షివాక్యాత్ప్రకీర్తిత ఇతి॥

వ్యవహార మాధవీయ

36

దంతు వధదండమంతః పరమితి। వ్యవస్థానాం యోఽబునైవ్యవస్థామాహ బృహస్పతిః। స్వల్పాపరాధే వాగ్దండో ధిగ్దండః॥ పూర్వసాహసె॥ మధ్యమె ధనదం
డస్త్ర రాజద్రోహె చ బంధనం। నివాసనం వధో వాపి కార్యా మాత్యహంత్రి వింశః॥ వ్యస్తాః సమస్తా ఏకస్మిన్ స్మహాపాతకకారిణి॥ మితి॥ పురుషతారతమ్యేన
మవస్థామాహ స ఏవ॥ మిత్రాదిషు ప్రయుంజీత వాగ్దండం ధిక్తపస్వినాం। వివాదినో నరాంశ్చాపి నహాయత్పాదధనదండం మె [illegible] వం తా
సూర్వశ్వానాదశం దెన్నైవ దండయెతు॥ వివాదినో నరాంశ్చాపి స్నాత్కాదిక్షనాం బ్రాహ్మం వదండయెదితి। యత్తు శంఖెనోక్తం। అదండ్యాద దండయెత్ [illegible] స్నైతక
పురోహితాపరిపాలకశ్రవానప్రసక్తె షన్మాసకక్షళాతళలహాగా రవంతప్రెతి। యదపి కాత్యాయనెన। ఆచారహీనవిత్తవాం ధర్మాశ్రితాద్దూర్దండవ్యవ ధియ ళ
తఇతి॥ యత్తు గౌతమెన॥ షడ్భిః పరిహార్యో రాజ్ఞా వధ్యశ్చాప్యవధ్యశ్చాప్యదండశ్చ బహిష్కార్యశ్చాపరివాద్యశ్చాపరిహార్యశ్చెతి। తదితల సవవా। బహు
శ్రుతో తపస్వీ లోకవెదవెదాంగవిదాన్ కైలావాకైస్తి హాసపురాణ కుశలస్తదపెక్షస్తద్వృత్తిశ్చాష్టాచత్వారింశత్సంస్కారైః సంస్కృతః। త్రిషుకర్మస్వభిరతః
సుహృత్సమ్యతాచార్యపుత్రమరోహితః। నాదండ్యోనామరాజ్ఞోస్తి ధర్మాద్విచలితాం స్వకాత్। అవృత్తమపితా హితామాంత్యాః పుత్రాసనసంబంధివాం। వితా చార్యా
ధవాః। స్వధర్మాచ్యుత ఏతాదండ్యాన్ నివాస్యా రాజ్ఞః। పూరాదితిగత దెతప్రకరాక్ష దండవ్యతిరిక్తదండ విషయాః [illegible] సుహృత్ పురోహితాః పూజ్యో
నాదక్షం దెన్నైవదండ యెదితి॥ మృత్యుస్త్రాత్వాపి ఎవ్యాన వధదండెనా నైవదండయెత। తత్రాహ ఇతహాసకాంత్యాయనః। సాంతు బ్రాహ్మణాంంచ
సాత్వపర్పాపెష్వవస్థితం॥ రాష్ట్రాదెనం బహిః కుర్యాత్ సమగ్రధనమక్షతమితి॥ యత్తు బహిష్కారం [illegible] తి॥ [illegible] త్రయాదీ వధిదండ తిరస్కృ
ఇతాశహాసవప। తతు సర్వ మపి వర్ణానాం పాపియశ్చిత్త ముక్తోపర్యతాం। [illegible] ధనసంయుక్తం దండం దంధమస్తం ప్రకల్పయదితి। యత్తు గౌతమెన॥
కాలకరప్రాంప్నసదండ ఇతి॥ తదంగభంగరూపదండనిషెధార్థం। సర్వంగభిదం విప్రస్య ప్రవదంతి మనీషిణ ఇతి హారీతెనోక్తత్వాత్। [illegible] ఖెనోక్తం। ప్రయాంగమపి

స్మృతశ్శిష్య ఆచార్యే తు స్వతంత్ర ఇతి॥ అత్రాస్వతంత్రకృత వ్యవహార నివర్తనం స్వతంత్రానుమత్యభావ విషయం వేదితవ్యం॥ తథా చ నారదః॥ ఏతాన్యేవ ప్రమాణాని భర్తా
యద్యనుమన్యతే। పుత్రః పత్యుర్యశా ప్రీతావాతా బాల్యాపతి పుత్రయోః॥ తత్ర దాసకృతం కార్యం న కృతం పరిచక్షతే। అన్యత్ర స్వామిసందేశాన్న దాసః ప్రభురాత్మనః। పుత్రేణ వా
కృతం। కార్యం యత్స్యాద్దక్షం। దత్తః పితుః। తదప్యకృతమేవాహుర్దాసః పుత్రశ్చ తౌ సమావితి॥ కాత్యాయనోపి॥ న ... నావిక్రయః॥ అ
స్వతంత్రకృతా సిద్ధిం ప్రాప్నోతి న్యాయానువర్తితం। ప్రమాణం సర్వ ఏవైతే పణ్యానాం క్రయవిక్రయే। యది సంవ్యవహారాంతే కుర... నుమోదితాః। క్షేత్రాదీ
నాం తథైవ స్యుః భ్రాతా భ్రాతృసుతస్సుతః॥ నిసృష్టాం కృత్యకరణే గురుణా గకి... బృహస్పతిరపి॥ సర్వస్వ వినా నియుక్తస్స్వధనం యత్ప్రపాలాపయేత్॥ తేనాదత్తప్రభి
వాణిజ్యే న నిసృష్టార్థస్స ప్రసృష్టతః॥ నిప్రమాణం తత్కృతం సర్వం లోకాలోచం వ్యయోదయం॥ సర్వదేశ్య వానసౌస్తంత్రం విసం వదేత్॥ అసు పుత్రో భార్యాశిష్యకుటుంబి చరణా
ర్థం। అస్వతంత్రకృతం నాన్యే ధార్యతు యమపాశతి మనుః॥ కుటుంబార్థే నధనోపి వ్యవహారం సమాచరేత్॥ స్వదేశే వా విదేశే వా తద్ జ్యాయాన్ న విచారయేదితి॥ ప్రకృతి
స్వతంత్రకృతం కార్యం సిద్ధ్యతి నాప్రకృతిషు కృతం॥ తథా చ నారదః॥ కులజేష్వప్రధానాత్రిష్ఠః ప్రకృతిష్యపి యోంశవి॥ తత్కృతం సాక్ష్యకృతం కార్యం స్వతంత్రకృతం కృతమి
తి॥ స్వతంత్రప్రకృతిషు కృతమపి కార్యం కథంచిన్నసిద్ధ్యతీత్యాహ కాత్యాయనః॥ సుతస్యసుతదారాణాం దాసిత్వం త్వనుశాసనే॥ విక్రయే చైవ దానే చ సతి స్వం సతో పితుః ఇతి॥ ప పి
వంశాస్త్రక్రమాన్నిర్ణయం కుర్యాద్రాజ్ఞః। ఫలం ధర్మేయి తి॥ బృహస్పతిః॥ ఏవం శాస్త్రోదితం రాజా కుర్వన్నిర్ణయపాలనం। వితతేహ యశో లోకే మ
హేంద్రసదృశో భవేత్। సాక్షిణాం ప్రసమాసేన ప్రకువకస్యార్థ నిర్ణయం। వితతేహ యశో రాజా ప్రత్యస్వర్గేపి విష్టపమితి॥ ఇతి నిర్ణయపాదనని
రూపణం॥ ॥ అష్టాదశపదోపయోగిని వ్యవహారమాతృకా నిరూపితా॥ అథేదానీమష్టాదశపదాన్యనుక్రమేణ నిరూప్యంతే। తత్ర బృహస్పతిః॥
ష పదానాం శ్రసహితస్సైవ [illegible] మ వ్యవహారః ప్రకీర్తితః॥ వివాదకారణాన్యస్య పదాని శ్లో... సుతానధనాం। ఋణాదానప్రదానాని ... ఇవేదాని చ॥ క్రమశస్సం
ప్రవక్ష్యామి క్రియాభేదాంశ్చ తత్వతః ఇతి॥ తత్ర ప్రథమోద్దిష్టత్వేన ఋణాదానాఖ్యస్య పదస్య విధిరుచ్యతే। తత్ర ఋణాదానం సప్తవిధం తదాహ నారదః॥

వ్యవహార
కాండ వం౪

యత్పునర్వర్ణనమనోత్రం। తరితం బాను ళప్తం యంయత్ర క్వచనయుక్తమేవ। కృతం తత్త్వమర్మతో విద్వాంస తద్ధ్యాయోపి వర్తయేదితి। తత్పుత్కృత తత్పాద నివృత్తి హేతు ప్రాణవిషయం
॰ స్త్రీది విషయం తు పునర్వ్యవహారః ప్రవర్తనీయః। తదాహ నారదః॥ స్త్రీషు రాత్రౌ బహిర్గ్రామావంతర్వేశ్మస్వరాతిషు। వ్యవహారః కృతోప్యేషు పునః కర్తవ్యతామియాదితి బలాత్కా-
రాదినాకృతోపి వ్యవహారో నివర్తనీయ ఇత్యాహ॥ యాజ్ఞవల్క్యః॥ బలోపాధివినిర్వృత్తాన్ వ్యవహారాన్నివర్తయేత్। స్త్రీనక్తమంతరాగారబహిశ్శత్రుకృతాంస్తథేతి॥ కత్త్వాన్నైగుప్తే
పి పునర్వ్యవహారస్సిద్ధిమాసాదయేత్। మత్తోన్మత్తార్తవ్యసనిబాలభీతాదియోజితః॥ అసంబద్ధకృతశ్చైవ వ్యవహారో న సిధ్యతి। ఆదిశబ్దేన వృద్ధాదిప్రయుక్తవ్యవహారో గృహ్యతే
తే। తథా చ మనుః॥ మత్తోన్మత్తార్తవ్యసనివాతిననష్టవిరోధావాః। అసంబద్ధకృతిర్వ్యవహారో న సిధ్యతి। నారదోపి॥ పురరాష్ట్రవిరుద్ధశ్చ యశ్చ రాజ్ఞా వివర్జితః॥ అసంబద్ధా-
చ విద్యాదిబాధవర్జివిస్త్రిరుదాహృత ఇతి॥ హారీతోపి॥ రాజ్ఞా వివర్జితో యస్తు సంయోగపౌరవిరోధకృత్॥ రాష్ట్రస్య వా సమస్తస్య ప్రకృతీనాం తథైవ చ। అన్యే వా యే పురగ్రామ-
మహాజనవిరోధకాః॥ అనాదేయాస్తు తే సర్వే వ్యవహారాః ప్రకీర్తితా ఇతి॥ స్వవాక్యేన నిర్జితస్య తు న పునర్న్యాయ ఇత్యాహ నారదః॥ సాక్షిసభ్యావసన్నానాం దూషణే దర్శనం పు-
నః। స్వవాచైవ జితానాం తు నోక్తః పౌనర్భవో విధిరితి॥ అసాధ్యనపి నివర్తనీయో వ్యవహారా నాహ మనుః। యోగాధమనవిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహం॥ యత్ర వాప్యుపధిం
పశ్యేత్తత్సర్వం వినివర్తయేదితి। పరకీయధనస్యాత్మీయత్వహేతుష్వాప్యోపాయాంతరాదినా ప్రాప్తియోగః॥ అధమనమాధిః। యోగేన అధమనం యోగాధమనం ఏవం విక్రీత-
మిత్యత్రాపి యోజ్యం। మనురపి॥ బలాద్దత్తం బలాద్భుక్తం బలాద్యచ్చాపి లేఖితం॥ సర్వాన్ బలకృతానర్థానకృతాన్మనురబ్రవీదితి॥ కాత్యాయనోపి॥ ఉన్మత్తేనైవ మత్తేన తథా
వ్యాధితరోగిణా। యద్దత్తం యత్కృతం వాథ ప్రమాణం నైవ తద్భవేదితి॥ యుద్ధాపులః కురుతే కార్యమసమంతం తస్మిన్నపి వచః॥ అకృతం తదపి [illegible] ప్రతిబోధనాః।
గచ్ఛేన్న సహాయోభిర్యో అస్త్రవాదృశోపరాజ్ఞైః। బాలకపోగండ దత్తవాగపౌగండశ్చైతికత్తుభి। పరతో వ్యవహారజ్ఞః స్వత [illegible] ప్రమాణ్యకరయో-
పి సమునితః। తంతోరపి ఓటార్త్రియాంస్త్వబుపాధా సదళ్ళనాత్॥ అష్టావెబిబిణోమాంతాతదశావెతుపూర్వా బిఇతి॥ కేషుబి తా [illegible] తత్రనియత్యాహాహ
శతః। దానే వాధమనే వాపి ధృవమాద్యేవా విశేషితః। అతాన్యైనా విసర్గేవా నస్త్రసౌతం త్వేవం హార్యతేతి। నారదః॥ అస్వతంత్రాః ప్రజాస్సర్వాః స్వతంత్రః పృథివీపతిః। అస్వతంత్ర

హ

37

కాలావధిమంగీకృత్య గృహీతమవృద్ధికం ధనం యది తః పాత్రకదాతి తదా అవధేరనంతరకాలం దారభ్య వర్ధేత ఏవేత్యర్థః కాలావధిమనంగీకృత్య గృహీతస్య ధనస్య వృ
ద్ధిర్భవతీత్యాహ నారదః॥ న వృద్ధిః ప్రీతిదత్తానాం యాత్యనాకారితా క్వచిత్। అనాకారితమప్యూర్ధ్వం వత్సరార్ధాద్వివర్ధతే ఇతి॥ యాచితకం గృహీతోపాది
కాంతరగవనే కాత్యాయనః॥ యో యాచితకమాదాయ తమదత్వా దిశం వ్రజేత్॥ ఊర్ధ్వం సంవత్సరాత్తస్య [illegible] కారం వర్ధేత తద్ధనం వృద్ధిం యాయాదితి। ఏతచ్చ
ప్రతియాచితవిషయం॥ ప్రతియాచితే తు న వివాహః॥ కాత్యాయనః దత్వా ఉద్ధారమదత్వా యో యాచితకమాదాయ దిశం వ్రజేత్। [illegible] మాసత్రయాత్తస్య తద్ధనం వృ
ద్ధిమాప్నుయాదితి। కృత్వోద్ధారం యాచితకమదాయ యో దేశాంతరం గచ్ఛేత్ తస్య యాచితకం గృహీతస్య దేశవ్యవస్థితో యాచితకస్య ప్రయుక్తతేతం ప్రవా
హనమిత్యాహ దేశే విస్థితో యస్తు నదద్యాద్యాచితః క్వచిత్। తతో కారితం వృద్ధిమనిచ్ఛంతం చ దాపయేదితి। తతః ప్రతియాచనం కాలాద్ధారకస్య
త్యర్థః। ప్రీతిదత్తే చ ప్రయాచితే వృద్ధిశేషం చ క్రయవిక్రయే। ఏవమే యాచితకం నైవ దత్తం న వర్ధతే యాచ్యమానం ప్రతియాచనం యాచితం సమదత్తేతి బాధకే తే వం
చకేన కలమితి॥ నిక్షేపాదావపి న ఏవ। నిక్షిప్తం వృద్ధిశేషం చ క్రయవిక్రయ ఏవం చ। యాచ్యమానం సమదత్తం వర్ధతే పంచకం శతమితి। గృహీతం తపన్యాదేకాలాః
నపణ్యవిషయే తు స ఏవ। పణ్యం గృహీత్వా యో మూల్యమదత్వైవ దిశం వ్రజేత్। ఋతుత్రయస్యోపరిష్టాత్ తద్ధనం వృద్ధిమాప్నుయాదితి। ఏతచ్చ ప్రతియాచి
తవిషయమనాకారితవృద్ధిరవవాదో నారదేన దర్శితః। పణ్యమూల్యం భృతిర్న్యాసో దండో యశ్చ ప్రకల్పితః। వృథా దానాక్షికపణం వర్ధతే నావివక్షితే
ఇతి। వృథాదానం నటాదిభ్యః ప్రతిశ్రుతం సాక్షికం పణం ద్యూతక్రీడాయాం వివక్షితం అనాకారితః పణ్యమూల్యస్య వృద్ధ్యభావః ప్రవాస ప్రతియాచనాభావే సా
సస్యాతు వృద్ధ్యభావః। యథా వసిష్ఠేన ప్రతియాచనాభావే చ అనధికాత్యయేన వచన విరోధాపత్తేః। సంవత్సరోర్ధ్వం వి॥ స వృద్ధిః స్త్రీధనే లాభే నిక్షిప్తే వర్ధ
తే స్థితే। సందిగ్ధే ప్రాతిభావ్యే చ దివస్యాత్పూర్వం కృతం। నాతో వృద్ధిర్యథా స్యాన్నిత్యే నిక్షేపే వ్రతస్య ధారకరణారహితే దాతుం యోగ్యం తేతి। సంధిగ్ధే ప్రాతి
భావ్యే రుణే ఇత్యుపగ్నాదా। కాత్యాయనో మహి। కృ మే। సస్య సవప్యేతే పణ్యమూల్యే వచన వదాన్నిత్రీకు త్వైషు న వృద్ధిస్వాన్తత్రాబతి భావ్యగతే షుతే॥ సవేడి

వ్యవహార కాండం॥

ఋణం దేయమదేయం చ యేన యత్ర యథా చ యత్॥ దానగ్రహణధర్మాశ్చ ఋణాదానమితి స్మృతమితి॥ తత్ర ధర్మాణాం పంచవిధమాదృత్య వ్యాఖ్యాం దేయ
మిదం దృశ్యం దేయమనేనాధికారిణా దేయం॥ యస్మిన్ కాలే దేయమనేన ప్రకారేణ దేయమితి ఉక్తమర్థం ద్వివిధం దానవిధిరాదానవిధిశ్చేతి తత్ర దాన
విధిపూర్వకత్వాత్ ప్రతిపాదం తత్రాదాదానవిధిరుచ్యతే॥ తత్ర బృహస్పతిః। పరిపూర్ణం గృహీత్వాధిం బంధం వా సాధు లగ్నకం। లేఖ్యారూఢం సాక్షిమద్వా
ఋణం దద్యాద్ధనీ సదేతి॥ వృద్ధిపరిపూర్ణత్వం సవృద్ధికమూలద్రవ్యపర్యాప్తతా। వృద్ధిప్రకారాశ్చ బృహస్పతినా నిరూపితాః। వృద్ధిశ్చతుర్విధా ప్రోక్తా పంచధా
న్యైః ప్రకీర్తితా। షడ్విధాన్యైః సమాఖ్యాతా తత్త్వతస్తాం నిబోధత। కాయికా కాలికా చైవ చక్రవృద్ధిరతః పరా। కారితా చ శిఖావృద్ధిర్భోగలాభస్తథైవ
చ। కాయికా కర్మసంయుక్తా మాసగ్రాహ్యా తు కాలికా। వృద్ధేర్వృద్ధిశ్చక్రవృద్ధిః కారితా హ్యర్ణినా కృతా। ప్రత్యహం గృహ్యతే యా తు శిఖావృద్ధిస్తు సా మతా॥
గృహక్షేత్రాదిభోగస్తు భోగలాభః ప్రకీర్తిత ఇతి॥ వృద్ధిస్తు పరిమాణం మనునోక్తం॥ అశీతిభాగం గృహ్ణీయాన్మాసాద్వార్ధుషికః శతే ఇతి॥ వృద్ధ్యర్థం నిక్షిప్త
తే ప్రయుక్తే సపాదనిష్కపరిమితాం వృద్ధిం మాసి మాసి గృహ్ణీయాత్। ఏతత్సబంధకవిషయం॥ తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అశీతిభాగో వృద్ధిస్స్యాన్మాసి మా
సి సబంధకే॥ వర్ణక్రమాచ్ఛతం ద్విత్రిచతుఃపంచకమన్యథా। మాసస్య వృద్ధిం గృహ్ణీయాద్వర్ణానామనుపూర్వశ ఇతి॥ సలగ్నకప్రయోగే వ్యాసః॥ సబంధ
కే భాగ అశీతి షష్ఠో భాగః సలగ్నకే॥ నిరాధారే ద్వికశతం॥ మాసలాభ ఉదాహృతః। ఇతి॥ గృహీత్వోచితే వృద్ధిః పరిమాణాంతరమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ కాం
తారగాస్తు దశకం సాముద్రా వింశకం శతమితి॥ కాంతారగా దుర్గమం వర్త్మ గంతారః తే ప్రతిమాసం దశకం శతం దద్యుః [illegible] సముద్రగంతారః॥ విం
శకం శతం దద్యురిత్యర్థః। కారితాయా అపి నియమ ఇత్యాహ స ఏవ॥ దద్యుర్వా స్వకృతాం వృద్ధిం సర్వే [illegible] ప్రాప్తం నాదదీత
ధమర్ణాః సబంధకే అబంధకే సర్వాసు జాతిషు ఉత్తమర్ణాయ స్వయమంగీకృతాం వృద్ధిం దద్యుః॥ క[illegible]కృతాపి వృద్ధిర్భవేత్॥ తదాహ
విష్ణుః। అత్యాం గృహీతౌ ఋణం పూర్వం దాపయిత్వా ప్రతిసమయకం। న దద్యాల్లాభశతః పశ్చాత్ ద్విగుణం వృద్ధిమాప్నుయాదితి॥ సమయమేవ సామయికం ప్రతిదిన

స్యాత్తేన దద్యాన్నిహరసాసవానితి। కాత్యాయనోऽపి॥ తైలానాం చైవ సర్వేషాం మద్యానాం మధుసర్పిషాం। వృద్ధిరష్టగుణా జ్ఞేయా గుడస్య లవణస్య చ॥ ఇతి। యత్ర వృద్ధివిశేషో
నోక్తం అత్ర త్రిగుణైవ। తథా చ విష్ణుః॥ అనుక్తానాం ద్విగుణేతి॥ యత్ర చ వృద్ధేః ప్రక్రమః సకృత్ప్ర[illegible]గే సకృదాహరణేన చ వేదితవ్యం తథా చ మనుః। కుసీద
వృద్ధిర్ద్వైగుణ్యం నాత్యేతి సకృదాహృతేతి॥ ఉపచరాల్లక్షం ప్రయుక్తం ద్రవ్యం కుసీదం తస్య వృద్ధిః కుసీదవృద్ధిః ద్వై[illegible]త్యేతి నాతిక్రామతి యది సకృదాహృతా ధా ౨
స తా సకృత్ప్రయుక్తా పురుషాంతరసంక్రమణాదినా ప్రయోగాంతరకరణే తస్మిన్నేవ వా పురుషే [illegible] ప్రయో[illegible]సాంద్ధం ల[illegible] ద్వైగుణ్యమతిక్రామత్యపూర్వవ
ద్ధర్గతేః సకృదాహృతేతి తు పాఠే ఖండశః ప్రతిదినం ప్రతిమాసం ప్రతిసంవత్సరం వాధమర్ణాదాహృతా ద్వైగుణ్యముపైతీత్యర్థః। గౌతమోऽపి। చిరస్థానే
ద్వైగుణ్యం ప్రయోగస్యేతి ప్రయోగస్యైకవచననిర్దేశేన పురుషాంతరకరణే ద్వైగుణ్యాతిక్రమోऽభిప్రేతః। చిరస్థానే ఇతి నిర్దేశాత్ [illegible] బుద్ధిర్గృహీతా ద్వై వ్య
గుణ్యాతిక్రమోऽభిమతః॥ ఉక్తస్య వృద్ధ్యవధేః వరమస్య విశేషాపవాదమాహ బృహస్పతిః॥ తృణకాష్ఠేష్టకాసూత్రకిణ్వచర్మాస్థివర్మణాం। హేతిపుష్పఫ
లానాం చ వృద్ధిస్తు న నివర్తత ఇతి॥ కిణ్వః సురాద్రవ్యేణాపాదానభూతో మలవిశేషః॥ వర్మ బాణాదినివారకః। ఫలకః చర్మ[illegible]త్రం హేతిరాయుధం పు
ష్పఫలయోరపి వృద్ధినివృత్త్యావత్యం తత్సమ్యగ్దత్తధమర్ణవిషయః॥ అన్యథా త్రిగుణాద్యా వృద్ధిప్రతిపాదకవాక్యస్య వచనవిరోధః। పూర్వోక్తవృద్ధిర్మనుయః॥ వసిష్ఠోऽపి॥
హా దంశవమార్ణస్థలేంగానాం మద్యగ్రహణానాం తథైవ చ॥ అష్టగుణా వృద్ధిః శతే షాం పుష్పమూలఫలస్యేతి॥ బృహస్పతిరపి॥ కాలవృద్ధిం కాయికాం చక్రాగ
లాం చ తద్వివమ ధనితావత్సమాధదాద్దత్తో వస్తూలం సకలం ధితమితి। తథైవం పరిపూర్ణాం గృహీత్వా ధిమిత్యత్రాహ॥ పరిపూర్ణాం తువనిరూపణప్రసంగాగ
తాతు విశేషో వృద్ధినిరూపితా। ఇదానీమాధినిరూపణే। తత్ర నారదః॥ అధిక్రియత ఇత్యాధిః॥ సవిజ్ఞేయో ద్విలక్షణః। కృతకాల[illegible]నియమ్య
క్తియోదత్తస్తథా సపునర్ద్వివిధః ప్రోక్తో గోప్యో భోగ్యస్తథైవ చేతి॥ గృహీతస్య ద్రవ్యస్యోపరి విశ్వాసార్థమధమర్ణేనోత్తమర్ణే దీయతే ఆధియ
త ఇత్యాధిః కృతకాలో ఆధానకాల ఏవ తత్ర తదుపసాధనావధ్యంతరమాధిమోక్షణే అనా ధా త ఏవ చ విష్ణుః ఇత్యేవం నిరూపితకాల ఉపరిష్టాత్ప్రవసి

వ్యవహార
మాధవము

తిప్రతియాచనాదేః పరస్తాదప్యకృతా వృద్ధిర్నాస్తీత్యర్థః। పణ్యే మూల్యక్రీతాత్ యాచనవిరోధః। పూర్వమేవ పరిహృతః। వ్యాసోఽపి। ప్రీతిదత్తం శుల్కం బంధమ
స్వహితం చ విక్రీతం। న వర్ధతే ప్రసన్నస్య నాదధర్మశుల్కం ప్రతిశ్రుతమితి। యుక్త్యా బంధగ్రహణం నిక్షేపోపాయనైర్యద్ద్రావ్యవృద్ధిర్దేయా। తథా కాత్యాయనేనైవ వృద్ధిర్న దేయం
తేన పరమశ్రేష్ఠం శుల్కాదినా వర్ధతే। వస్త్రాలంకారాదికమితి గౌతమవచనస్యార్థః॥ అగృహీతం యది ఋణమితి కృతవృద్ధ్యపవాదః। అకృతవృద్ధ్యపవాదప్రసంగాదుక్తః। కృత
వృద్ధ్యపవాదస్తు చిరకాలపక్షేణ దర్శితః। దయువరాన్నం న గృహ్ణాతి నియుక్తం యస్సు వేంధనం। మధ్యస్థస్థాపితం తత్రాస్యాద్ధర్తే న తతః పరమితి। ప్రయుక్తస్య ద్ర
వ్యస్య వృద్ధిరుపాయాంతరేణ చిరకాలావస్థితస్య పరం వృద్ధిక్రమే ఇదానీం సాహంయా బహ్వళ్యః। సంతతిస్తు పశుస్త్రీణాం రసస్యాష్టగుణా పరా। వస్త్రధాన్యహిరణ్యా
నాం చతుస్త్రిద్విగుణా పరేతి॥ పశుస్త్రీణాం సంతతిరేవ వృద్ధిః। రసస్య తైలఘృతాదేః పరకృతం యా వృద్ధ్యా వర్ధమానస్యాష్టగుణా వృద్ధిః పరా నాతః పరం
వర్ధతే। వస్త్రధాన్యహిరణ్యానాం యథాక్రమం చతుర్గుణా త్రిగుణా ద్విగుణా పరా వృద్ధిః। యత్తు వసిష్ఠేనోక్తం। ద్విగుణం హిరణ్యం త్రిగుణం ధాన్యం। ధాన్యేనైవ రసా వ్యాఖ్యా
తాః। పుష్పమూలఫలాని చ తులాధృతమష్టగుణమితి। యత్తు మనునోక్తం। ధాన్యే శదే లవే వాహ్యే నాతిక్రామతి పంచతామితి। శదః క్షేత్రఫలం పు
ష్పమూలఫలాని। లవో మేషలోమ చమరకేశాదిః। వాహ్యో బలీవర్దతురగాదిః। ధాన్యశదలవవాహ్యవిషయా వృద్ధిః పంచగుణత్వం నాతిక్రామతీతి॥
అత్రాప్యష్టగుణా ... జిష్ణునా స్మృతా। ... మధ్యేషు వృద్ధిరష్టగుణా మతా గుడే మధుని ... ప్రయుక్తే చిరకాలికే ఇతి। ఏవ త్రి
పుష్పానక్రం తదిదం తత్ర ... ప్రయోగస్థ దుష్టకాదికాలవశే సమయపర్యవసానే తదధికా వృద్ధిః ... నారదః। ద్విగుణం
త్రిగుణం చైవ తథాన్యస్మింశ్చ చతుర్గుణం। తథాష్టగుణమన్యస్మిన్ దేయం దేశేఽవతిష్ఠతే। ఇతి। దియం వృద్ధానాం వర్ధమానానాం చిరకాలా [illegible] ం క్షుద్రపశూనాం తథాష్ట
గుణం చ పరతః। వృత్తోఽపి। ప్రచిహ్నితి ప్రవాళానాం రత్నస్య ... ద్విగుణాదయః ఇతి। వృద్ధిః కృతకాలా ... తావత్ప్రాయః ... పుష్పఫలానాం ...
త్రిగుణాతిష్ఠతే వృద్ధిః కాలాంతరకృతపరిత్యక్తేః। ముక్తేరితి ముక్త్వా ఫలం లభ్యతే ... వ్యాసోఽపి ... ద్విగుణా పరితీతా। పదం త్వష్టగుణా

ంతుదుస్త్రినానన్నధితి॥ ఏవం చ సతి యూ స్వీకారాం తాత్రింయూ పూర్వాసాబలవత్తయా పూర్వాపరవిసోక్కారారాంత హింతాసానబలతతయుక్తం చ భవతి॥ ఆధిః ప్రయుక్తే
నరక్షేన్నమూనిలాపి కాలాదివశేన యుద్ధసారతాంగతస్త్రదాన్యల అధియుః॥ అధశా ధనిని ధనం దియుం॥ ఆధిసిద్ధి భోగవివప్రమూం॥ తాపహా విష్ణుః॥ ద్వయో
నిక్షిప్త ప్రయోరాధవివదేతాం యదా నశాం యస్య భుక్తి బ్ర యస్స్రనస్ బలాత్కారం వినా కృతేతి పయోరంభకపిభుక్తస్వాహా వ్యాపాః క్రమేకం దాయాదా
చక్రంధి యాదత్తం సములావిశం యేన భుక్తం చ వేత్రస్ననతపిసక్షిపహావ్యయాత్ వసిష్ఠోపి॥ తులక్కాతి విమృష్టానాం తెఖానానామాధి క్రమగతి యేన భు
క్తం చ వేతుభువః తస్యైధి వశలవత్తర ఇతి॥ భోగాధిశేషేన ఏవాహ యద్యేకదివసే తాతు శాస్త్రకామూ పుపాగతా విషబాధ్యనముం తెనసోత్రవః ఇతినిత్త
యః క్వయోరేకమాధిం కుర్వతెలాం ద॥ దమూహాకాలాత్యయస్యః॥ అధి●తెకం దయోః కృతాశ్వయదిగ్రా ప్రతిపద్మవెత॥ తయోః పూర్వకృతం ప్రాప్తం
తత్రా దండ శాగితి॥ ప్రతిపద ఇతి॥ ప్రీతిరితాక్షః॥ అధివిశేషే దండవిశేషవమూహా విష్ణుః॥ నాచమకవయాత్రాధికాం భువవమనస్సాధ్యం కృతాంతస్సాదని
మోఃచనాన్యసయః ప్రయుక్తత్సవధ్యః కునాం వెతే॥ హోదళను వగాం దండవ్ ఇతి॥ సాక్షి తెఖ్యసిద్ధయో తెఖ్యసిద్ధా బలదపిత్వాహకాలాత్యయస్యః॥ అధ్వాన
విక్రయోంతానం తెఖ్యసాక్షికృతం యదా ఏకక్రియా విరుద్ధం తు తెఖ్యతం తత్ర వహారకమితి॥ తెఖ్యసిద్ధితాపతెవిశేషేష వివాహా॥ అనిర్దిష్టాత్ర నిర్దిష్టమె
కత్రుచవితెఖతం॥ ఆకాళచూత వమాదాయ అనాదిష్టం చ తద్భవేత్॥ యద్వదుదాష్టవిదిత తదాదిష్టం వినిర్దిశేదితి॥ అయమర్థః॥ అజ్ఞాతురాధ్యాకా
తె ంతుదివ్యమానం ధనం నిరూపితం॥ స్వరూపం చ తత్ధనమూధి తెనాదిష్టం తన్నిర్దిష్టమిత్యుచ్యతె తద్వ్యపకతం తు ధనమూధి త్వేన ... అన్నావమానమనిర్ది
ష్టమితి నిర్దిశేదితి॥ యస్తిమర్థః॥ నిర్దిష్ట తాపత్తెషేంయా బన్నవళ్న॥ అథాప్రతిగ్రహం క్రీతె పూర్వాసాతు బలవత్తరేతి॥ ఏకస్మిన్ వత్సె ప్రమేకస్సాధ్యం కాలా
కివంపి కృపాం తాపపునరన్యస్నాదాయుని మపి హ్యపస్త్రీతి తత్ర పూర్వస్యైవ తత్త్రైత్రం భవతి నోత్తరస్య ఏవం ప్రతిగ్రహేత్ర యేచయో... బుగ్నాదిషూత్త
రక్రియాయాః ప్రాబల్యమాహ నవేపరి వృద్ధి వివాదేషు బలవత్యుత్తరాక్రియేతి॥ యదేకం క్షేత్రమేకస్మాద్ధింకృతావా అన్యస్మై విక్రీయతె॥ తత్రాహం వసిష్ఠః॥

వ్యవహార
కాండః॥

యు ఇత్యర్థః॥ యావద్ద్విగుణో భవతి తావత్ప్రవృత్తధనప్రత్యర్పణావధిరూపితకాల ఇత్యర్థః॥ గోప్యేనారక్షణీయః॥ భోగ్యః ఫలభోగ్యాదిః॥ బృహస్పతిరపి॥ ఆధిర్బంధస్సమా
ఖ్యాతస్స చ ప్రోక్తశ్చతుర్విధః। జంగమస్స్థావరశ్చైవ గోప్యో భోగ్యస్తథైవ చ॥ యాదృచ్ఛికస్సావధిశ్చ తత్కారాధీనసాక్షిమానితి॥ ఆధిర్నామ బంధః॥ స ద్విధః। గో
ప్యో భోగ్యశ్చ పునశ్చైకైకశో ద్వివిధః। జంగమస్స్థావరశ్చేతి పంచ చతుర్విధః। పునరపి ప్రత్యేకం ద్వివిధః। యాదృచ్ఛికస్సావధిశ్చేతి। యాదృచ్ఛికో నామ తద్ధనదానావధి తావదా
యం వా కంచిత్కాలవిశేషావధిర్నాస్తం తం యావత్తోయాదృచ్ఛికః॥ కృతకాలోపనేయః। పునస్తత్రాధీనాధారాధః సాక్షిమానితి ద్వివిధః। చరదాబీజః ప్రకా
రాం తద్విశాధిశ్చతుర్విధః వమాహ। ఆధిశ్చతుర్విధః ప్రోక్తో జంగమస్స్థావరస్తథా। అర్థప్రత్యయహేతుః ప్రత్యయస్సాక్షిమాన్యస్తు కృతః॥ ప్రాప్తసాతత్ర్వశ్చ
తేవాశిరాసాధి శ్రుత్యుక్తాయత్తేదోపాధిస్తు పరేచ్ఛస్సుం ధనాదిరేవాగోపతేన్యపే। అర్థప్రత్యయహేతుర్య అధః హాతున్నలు భాతే। అప్యాధిర్నామయాదా
జ్ఞాసంపదిత్యాచ్ఛందయా కృతం చావనం సంపాది ప్రకాశనం। ఆధిగ్రహణానంతరం నాశవినారాదయోరాయధాన చపంతి తథా పాలనయుతాత్ హారతః॥
బంధం యు ధాన్యం పితం స్వాతంత్ర్యైవ విశిపాలయితః। అనాధానశీపాలం స్వాం। వమా లేం వా తద్ద్విపితృవమా దితి। బృహస్పతిరపి॥ నాశస్య విశిపాలనస్యావ్య
క్తిస్సశైవత్రధా కృతేత్యేతి। భుక్తేర్నాసారతాం ప్రాప్తే వమాల హానిః ప్రయాయతే। బహువమాలమం యు తన్నష్టవ్యసనం సచతుం వ్యతిరిక్తః। దైవరాజకృతో పఘాతే
వయుతాధినాశ మాప్నుయాత్। తత్రాధిం దాపయేద్దృష్టాదయం ధనవానుదా। తథా చ వ్యాసః॥ దైవరాజకృతో పఘాతే తు న దోషో ధనినాం భవేత్
అనవధానా [illegible] తిలాన్ మూలం వా నాశమాప్నుయాత్। బుధాం దాపనస్తత్తన్నాసై బంధం ధాన్యం వృద్ధ్యాం తద్ధితి॥ ఆధిరసారతేన నైవ మనుసంధియుం। తథా చ నా
రదః॥ రక్షమాణోపి యత్రాధి కాలేనేయాదసారతాం। ఆధిరన్యో ధవాంతరో నా దేయం వాధనినే ధనమిత్యా [illegible] యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ ఆధిస్సావకరణాత్ క్షీరక్షయా
సేరాపస్సారతాం॥ యాంతత్త్రిదశ ఆధిరేవా [illegible] ధనవాగాత్ ధనిచ వేదితి॥ అయమర్థః॥ ఆధిగ్రహణ విస్మృష్టగాస్పచనిశ్చకరణాత్॥ ప్రహూణ్ణతఅపచరగాన్యాధి
గ్రహణసిద్ధిః। ససాక్షితఖ్యమాత్రేణ సాపుంశ్శిశమాత్రేణ। తథాహ నారదః॥ ఆధిస్తు ద్వివిధః ప్రోక్తో జంగమస్స్థావరస్తథా॥ సిద్ధిరస్యోభయస్యాపి భోగో

శ్రీ

గుణ్యనిరూపితకాలయోరుపరితుదర్శాదివసప్రతిపక్షం౹ కతర్థమిత్యాహ వాక్యేన: హిరణ్యాదిద్విగుణశ్రమాత్పూర్ణం కాలాత్యయాత్ పాదబాధకసాధనాభావ [illegible] ద్విపక్షాహం ప్రత్యక్షేణ తథా త
దం తదాధనం దత్వా ఋణం బంధనమాప్నుయాదితి౹ ఇతి తద్వాక్యస్య తన్నివృత్తిస్వతస్త్వాప్రాప్తిప్రకారణం నాస్తి [illegible] ద్విగుణనివృత్తికారణం ప్రతిగ్రహా
దికికవానవతాప్రత్యకారణం కిం తు ద్విగుణస్య నిరూపితకాలప్రాప్తిః పత్రవాక్యదినా వసితస్వయం యాజ్ఞవల్క్యవచనేన [illegible] ఉపపత్తేః యథా
తు బృహస్పతినా దశవివప్రతిపక్షనవయుక్తం వృద్ధిం గోధూమే సాంతలాచ్చ బంధనం మిథునపతితం అనిశ్చితదశాహేతు ఋణం మాక్ష్య [illegible] తదుక్తం [illegible] హిరణ్యస్య
ద్విగుణం శ్రమాత్ ఇతి వాక్యే పినవిశిష్టా పాదానాం౹ యు త్పు నస్తే స్వే ప్రోక్తం౹ గోపాధ్యద్విగుణా దూరధ్యం కృతకాలప్రథావధిః౹ అతీతవయో వృద్ధిరుపతి ద్విపత్వ పక్షస్య దశాంతరమితి త
ద్విగవరాత్రవిధిపరం౹ నపునస్తత్ప్రత్రిపరం౹ యదా తు సాంతలాంఛే దనే బంధనస్య తద్విపావస్థితస్య మోచనాత్౹ ప్రాగుక్త కస్య పురసాదిత్యర్థ చేత౹ తదాహ కాలాత్యయమిత్యపేక్షితం
వరాహబృహస్పతిః౹ హిరణ్యే ద్విగుణశ్రమాత్ వృత్తేన ప్రొథముని కే౹ ద్రవ్యం తదయం సంగృహ్య విక్రీణీత ససాక్షికం౹ రక్తే దాపకస్యాత తయో లభ్యంశ దశాహం బినసం పద్ధిరుణాను రూ
పం పరతో స్యహతాసత్ తత్ర వబధ్యాదితి౹ హిరణ్యే ద్విగుణశ్రమాత్ పశ్చాదాధిమోక్షణాదవా౹ గత్వమని కే వృత్తేన ప్రోక్తం త్రయ్యం పాలకాలమవిజ్ఞాతేన తత్సాన్నిధ్యం
ద్రవ్యం సాక్షికం విక్రీయ పరితాను రూపం ద్విగుణం శ్రమాత ద్రవ్యం పర్యాప్తం గృహ్ణీత తేనావశిష్టం వయస్యామేత్౹ రాజ్ఞే మే స్వర్థం దద్యాదితి౹ తథా కాత్యాయనః౹ ఆధా
తాయుత్ర న స్వం తుత్థన బంధం నివేదయేత్౹ రాజ్ఞే తత్ర విభాగో విక్రీయ ఇతి ద్వారదా౹ సర్వద్ధికం గృహీత్వా తు శేషం రాజ్ఞి న ద్వాపయేదితి౹ రాజ్ఞే సముపగం౹
చ బ్రహ్మ తత్ర తద్వేషు విషయం తథా దాత్రే తత్త్వ వసమువర్గాసు స్వం యు తావత్౹ అనత్రు వబధ్యాదితి ద్విగుణ్యే ద్విగుణస్య ప్రత్యర్పకాలావధికా దాతకసిస్వామ్యం విత్త
మవగమ్య తేన నద్విగుణస్య తత్ప్రతిపాదకం యాజ్ఞవల్క్యవచనం సమాసాధివిషయం౹ అత ఏవ నయ్యే అధికేన బంధే అభినాళికాస్తి కింతు ద్విగుణ్య భావం ద్రవ్యమేవ రాజ్ఞ
దాపయేత్ ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః౹ చరిత్రబంధకకృతం సవృద్ధ్యా దాపయేద్ధనం౹ సత్యంకారకృతం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి౹ చరిత్రం శోభనాచరితం సద్భావ
యుతవంతేనయో బంధకం చరిత్రబంధకం తేనాధికేనయద్ద్రవ్యమాత్మసాత్కృతం పరాధీనం వాకృతం తచ్చరిత్రబంధకకృతం తత్సవృద్ధికమేవ దాపయేత్౹ న తు ద్విగుణస్య

౪౧

వ్యవహార
కాండః॥

ధ

41

రితం పూర్వోత్తర వాదాభ్యాం విక్రీణీతే తతః పునః। కిమిత్యత ఆహ విక్రయసనాతనత్వాత్ న బలవత్తరమితి। అధ్యాదీనాం దత్తాంగపడి పూర్వం స ఏవ క్రీతం యత్ర
క్రీడివాసి దాన మాధ్యాన విక్రయం త్రయాణాం మితి సందిహేత్ కథం తత్ర విభింతయతి। ప్రయోగాపి శేషసంగ్రహార్థం విషయేయు రప్రాదాం... ప్రాశ్రితానాం సాంశ
త్రిభాగేనాంశం గృహ్ణాతి। వితథాప్తో భాపాదికమవ్యాధిమంశే కవిషయత్వం। అపరాన్నప్తే ధనాశేత్వాదాహ నారదః॥ వినష్టమయాలనాశసనాత్తై వరాశిష్ట
తాధృత ఇతి॥ బహువయాలశ్చ ధనాశిధనికం శయెదితి యుక్తం తత్ర విశేషమాహ మనుః॥ వయాతి నతాపయెదినయా ద్విస్తే నోభయధాప్రవేదితః॥ గొపాధిశ్చ
గెలాషహానివాహాయాబన్నవళ్లి॥ గొపాధి భోగేనో వృద్ధిః సో పకారాధపోపితే। నష్టాదయత్తా వినష్ట శ్రద్ధైవరాబక్తా తాధృత ఇతి॥ అయమర్థః॥ గొప్యస్యా
ధేస్సువయాత్ తిత్రమేణ భోగేనతి మహత్యపి వృద్ధిః। ఈతిప్రయోపకారెన వృద్ధికై భోగ్యాధోపహితే ప్రవహాణాన్ష మత్వం పోపితేనతి నవృద్ధిః। నగొపాధిశ్చ
శంపాపితః। పూర్వావళ్లలోకదెంరాయ వినష్టత్రిదోష్యం తక్నాశం ప్రాప్త్రప్రశ్రేత్ర న్నులాప్య దిదర్శనెన్నైవనివెదః। గొపాధిభోగె నైవా వృద్ధిరిత్తె తకులా త్వాదభో
గవిషయం। అత ఏవ మనుః॥ భోక్తృ మ్రోభాలాదాధి భుక్తం భాసోం వృద్ధి మలుప్య భైదితి। వచనానితా వాదాధి భోగెభోగానుసారెణలాంశ ద్రవ్యనష్టనాశమాహ॥
స ఏవ॥ యసావిమినానను బాన్ష తమాధిం భుంగ్తె విచక్షణాః। తేనాధికృత భోక్తవ్యస్థ తస్యభోగస్య నివృత్తిరితి॥ కుబద్వి వరయాం మయాంల ద్రవ్యనాశనే నహాలా
భనాశన్ష వికళిమాహ కాత్యాయనః॥ ఆకామమనను బాశ్ష తమాధింయః కృత్స్న కాలయెత్॥ భోక్తా కృత్స్న ఫలందాప్యో వృద్ధిం వాలభతే నస ఇతి॥ దాస్యాదే
ర్ధాకర్మఫలం। ఫలసం అహత దాస్యాదిపడనేన ఏవాహ॥ యస్త్వాధిం కర్మకవాక్॥ వాల్యాదింతే నకర్మర్మి। పడయెధర్మ్యం యెత్ర వశావ్యుయాత్ప్రవా
సాహసమితి॥ అహత స్వత్వేతయా ద్రవ్యస్య స్వత్వ నివృత్తి కాలమాహయాబన్న వళ్లిః॥ అధిః ప్రణశ్యే ద్విగుణే ధనే యది న మోక్షితః। కాలె కాలకృతె
నశ్యె ఫలభోగ్యె న నశ్యతి। ప్రయుక్తే ధనే స్వకృతయా వృద్ధ్యా కాలక్రమేణ ద్వైగుణ్యం ప్రాప్తే నధియదకృతకాలొ గొపాధిః। మోక్ష్యతే తదాన్యదధ
మర్ణస్యధనం ప్రయోక్తుస్స్వీయం భవతి। కృతకాలో గొపాధిః భోగ్యాధిః సంప్రతి పన్నేకాలె యది న మోక్ష్యతే తదా ధమర్ణస్య న శ్యేత్॥ అకృత కాలః। ఫలభోగ్యః కదాచిదపి న నశ్యతీత్యైః

శ్రీ

హంతి తత్సుతే ధనగ్రహణాధికారిణః సంతి। యది వా ధి విప్రయోగ్యో ధనాది తాన ధమర్గస్సాతత్ర యత్సుతేన వ్యం తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః। తత్రాలక్ష్యత మూలాన్
వాత త్రత్ర తిష్ఠేద వృద్ధిరేవ ఇతి। గుణాదానే బ్రూకాతే యత్త స్వాదివ మూల్యం తత్పురికల్ప్య తత్ర్రైవధనినిత వరాధీం వృద్ధిః ... స్థప యెత్తత్త తత్ర భాగం నవర్ధతఇ
తి। ప్రోంగాక్ష దివి ప యెకవలి దేవష మాహ బృహస్పతిః॥ క్షేత్రాది కం యదా భుక్తం మయుత్పన్న మధికం తతః ... దః॥ వినష్టప్రమాణ ... సదా ధిం ప్రాప్నుయా
ద్వృత్తిః॥ తేన ప్రవిష్టే సోదయో ద్రవ్యే తప యెన్నిత స్మిన్ క్షేత్రే వా మిత్యేవం పరిభాష్య యదా క్షేత్రాది కవరూ దధో క్షేత్రదా ఘ ... గన క్షేత్రే తప ... సహిత నవృద్ధిత
ధన ప్రవేశే సతి ఆధిత తత త్ర మర్గ ఇత్యర్థః। యాజ్ఞవల్క్యః॥ యదా తు ద్విగుణీభూతం తస్మిన్ వలాంధ్రా తదా ఖలం। మోవకో ఆధిస్త ధనాభ్యునైవ ప్రవిష్టే ద్విగు
ణే ధన ఇతి। అయమే వత్త యాంధి కిత్తో చక్తే। తాకీత్ర్యైః యత్ర తు వృథక్ ధర్మవ భాగ ఇతి పరిభాషాంతే॥ తత్ర భాగే నా ధిక ధన ప్రవేశే యామవస్తా లభదాసం
బాంధి నర్మవిలాత్త్ర వర్ష్యః తస్మింతసమగ్ర బుద్ధావహావర్ణప్ర ధనిని ప్రవిష్టే సతి మూలం పరిభాష్య యదా క్షేత్రం తయా తు ధనితే వృద్ధిత వత్త్రలాభ షిధేర
భోక్త్ర వర్షమితి నిశ్చయః। ప్రవిష్టే సోదయే ద్రవ్యే ప్రదాతవ్యం తపయా మమేతి। అనాగ్రహణా కాతే ధన ద్వైగుణ్యానంతరం భోగః మూలమాత్రం దత్తో
ధమసోర్గబంధనం ప్రాప్నోతి ధనిభిరుణాం మూలమాత్రం న గృహ్ణీయాత్। కింతు పూర్ణే వషోస మగ్ర వృద్ధి పర్యాప్తే ధనిని ప్రవిష్టే సతి ధనినా మూలమా
త్రం దేయం ఋణికేనా బంధలాభ ఇతి। ఏతత్ప్ర పరస్పరానుమతౌ యు వృద్ధ్యపర్యాప్త భోగేపి మూలమాత్రదానే నైవాధిలాభ ఇత్యర్థః॥ పరిభాషిత
కాత్యాయనదేశే నైవ సమగ్ర వృద్ధి పర్యాప్త వషస్రవేశే సవివాహః॥ యది ప్రకమితం తత్రాప్త తదా స ధనస్థాక్షసః। ఋణికేన లభతే బంధం పరసవిరమతం విని తి॥
ఇత్యాధివిధిః॥ ॥అథ ప్రతిభూః॥ తత్ర బృహస్పతిః। దర్శనే ప్రత్యయే దానే ఋణే ద్రవ్యార్పణే తథా॥ చతుః ప్రకారః॥ ప్రతిభూః శాస్త్రదృష్టో
మునిభిః॥ ఆద్యౌ తౌ దర్శనాయాతి సాధుశీలస్య పరం ప్రపత్తి। దాతాహమేతద్ద్రవిణం మమ దాయాన్నాతి బాప ఇతి। అహమేవ దద్యాం ధనమప్యనాయా
పిత్రాతి ప్రవతి భగునే ప్రతిభూరపి షిదః। దర్శన ప్రతిభువః కాత్యాయనః। ఏవం దర్శన ప్రతిభూః సత్తదేశే కాతే చ దర్శయేల్లోనిబంధం వాచ యత్ర త్రైవరాబి

వ్యవహార
మాధవః

పాద్యధినాశః సత్యసత్యంకారః సత్యంకారః తేన కృతం సత్యంకారకృతం తదపి ద్విగుణమేవ దేయం న తు లాభాధినాశః। అయమభిప్రాయః। బంధకాలే సమయో య ఏవమయా
ద్విగుణమేవ దత్తవ్యం దాతవ్యం నాధినాశ ఇతి। తదేవ ద్విగుణమర్పితం దాతవ్యం నాధినాశ ఇతి క్రియా విక్రియా ఇతి వ్యవస్థా నివాసదా యాంగులీయకాది పరహ
స్తే సమర్పితం తత్సత్యంకారకృతం తత్రాంగులీయకాది గృహీత్వా వ్యవస్థామతిక్రామన్ తదేవాంగులీయకాది ద్విగుణం ప్రతిపాదయేత్। ఇతరశ్చేదంగులీయకాదికమేవ
లభేత। వస్త్రాదౌ నియమమాహ ప్రజాపతిః। యోఽన్యైర్ధనేన తేనైవ పరమాధిం ప్రయోజయేత్। కృత్వా తదాక్షిలిఖితం పూర్వం చాపి సమర్పయేత్। యస్తత్ర
నిబంధనం ప్రయుక్తం తత్ర తేనైవ ధనేన పరం ధనికాంతరమాధిం నయేత్। న తు వర్ధితేన యత్ అవస్థావిధర్మస్య ప్రగుణస్య సతి సంప్రతి పత్రా తు ద్వైగుణ్యాద్వాన్యాగపి
ద్రష్టవ్యః। అథాదిమోచనం। తత్ర వ్యాసస్మృతిః। ధనం మూలం కృతం। దత్వా యదాధిం ప్రార్థయేద్ధనీ। తద్దైవ తస్య మోక్తవ్యస్త్వన్యథా దోషభాగ్ధనీ॥ మూలే కృత
మధమర్ణో న దేయం ధనం వస్త్రైః శోభాగ్రార్థం మూలమాత్రం గోప్యాధౌ తు నవృద్ధికం తద్దత్త్వా ఋణికా ఆధిం ప్రార్థయేత తదా ధనినా నదిమోక్తవ్యః। అన్యథా దోషభాక్స్యా
దితి తస్యార్థః॥ తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఉపస్థితస్య మోక్తవ్య ఆధిస్స్తేనోఽన్యథా భవేత్। ప్రయోజకే సతి ధనం కులే న్యస్యాధిమాప్నుయాదితి। ఉపస్థిత సమయే
వం కృతే ద్విగుణం శోధితం ద్రవ్యమేవ దాతవ్యం అథవా చరిత్రమగ్నిహోత్రాది జనితపూర్వం తదేవ బంధకం చరిత్రబంధకం తేన యద్ద్రవ్యమాత్మసాత్కృతం తత్ర తస్య మోక్తవ్య
ఆధిః। స్తేనోఽన్యథా భవేత్॥ ప్రయోజకే సతి ధనం కులే న్యస్యాధిమాప్నుయాదితి॥ ధనం ప్రయోక్తర్యసన్నిహితే సతి తదాప్తహస్తే న్యస్య తేన ధనం నిధాయ యస్య
కం యదాధిం గృహ్ణీయాత్॥ భోగ్యాధిస్తు మూలమాత్రం దత్త్వా ఫలం కాలాంతే భోక్తవ్యమిత్యాహ వ్యాసః॥ ఫల భోగ్యం పూర్ణ [illegible] దత్త్వా ద్రవ్యం తు
సావధికమితి॥ సమమేవ సావధికం। మూలమాత్రం దత్త్వా ఋణీ బంధమవాప్నుయాదితి॥ ఆధినాశనిబంధ [illegible] ధనైర్య [illegible] మోక్తవ్యః॥
లబ్ధా చ న వివ॥ అతో నాంతరా ధనం॥ దత్త్వా ఋణీ చ ధనమవాప్నుయాదితి॥ యత్తు తేనైవ ప్రోక్తం॥ గోపాధిః [illegible] ప్రయోగాః [illegible] శ్చేతి॥ తద్విష
గుణాదూర్ధ్వం అవాప్ని సమ్పాహ మోచయేత్ ఇతి ఏవం పరం అన్యథా ఆధిః। ప్రాణో ద్విగుణే ధనే ఇతి యత్ [illegible] వచన విరోధాపత్తేః। యది ప్రయోక్తర్యసన్ని

తత్సుతాపౌత్రాప్రపౌత్రా। బృహస్పతిః। ఆదేశతు వితథి దాపయేత తత్సుతాన్వేదితం ధనం। పుత్రకాతు వినం వాధికౌ వినా తత్సుతౌ తద్ధీతి॥ ఆదిత్యదర్శనప్రత్యయప్ర
తిభూం హావితథి ఆహాపయేనం దర్శనే యోగ్యామిత్యసౌ సాధుకిత్యేవం విధలాభో వాదశ్యోయం మిశ్రరక్షణే త్వేరాజ్ఞా దాపయేత్ అత్ర పుత్రకా ఋణాద్ద్రవ్యాపహారాం ప్రతిభూం
హావిసంవాదెదాద్రష్టదినాధనే ఋణికేనా ప్రతిదత్తేదాపయేత్ పుత్రకాదానసర్గే ద్రవ్యాపహారాం ప్రతిభూం హావి[illegible]దాపయేత్ [illegible] కేనాప్రతిదత్తేప్రా
ప్తేత యోరక్షావె తత్సుతాదాపయేత్ ప్రత్యయ ప్రతిభూం వత్రమాణాప్రతిభూరేవ దాప్యో నత త్పుత్రః వివాదప్రతిభుపుత్రనాన్య తం గ్రాసే దండం వదాప్యః
తదభావే తత్పుత్రోపి తాపహా। వ్యాసః। విప్రత్యయతి త్యక్తదివ్యదర్శనే వాక్యేతేన తిరుణాం దాప్యః। ప్రతిభువః పుత్రః తేషాం సదాప యొనదానవాద
ప్రతిభువాదాప్యా తత్పుత్రకౌ తద్ధీతి। యత్ర దర్శనప్రత్యయప్రతిభువాబంధకంగృహీతం స్యాత్ తత్ర ప్రాగభావే మంగకురుతః। తత్ర విశేషవరాహ కాత్యాయ
నః। దానవాదప్రతిభూర్వాదాప్యా తత్పుత్రకా తద్ధీతి॥ యత్ర దర్శనప్రత్యయప్రతిభువాబంధకం గృహీతం స్యాత్ ప్రాతిభావ్యమంగకృతం। తత్ర విశేషమా
హ కాత్యాయనః॥ గృహీత్వా బంధకం యత్ర దర్శనే నస్థితో భవేత్। వినా పితా ధనం తస్మాద్దాప్యః స్యాత్తత్సుతో రుణం సుత ఇతి॥ అనేకప్రతిభూర్దానప్రకా
రమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। బహవస్స్యుర్యది స్వాంశైర్దద్యుః ప్రతిభువో ధనం। ఏకచ్ఛాయాశ్రితేషు ధనికస్య యథారుచి॥ ఏకస్మిన్ప్రయోగే బహ
వోం వా ప్రతిభువః। తదర్గం విభజ్య స్వాంశేన దద్యుః। ఏకచ్ఛాయాశ్రితేషు ఋణం పురుషం ధనికః పారక్షతయి తానవివక్ష్యత్యం దద్యాత్ నాంశతః। ఏకచ్ఛా
యాధిష్ఠితేషు యది కశ్చిద్దేశాంతరం గతః తదాత్తత్పుత్రోపి దద్యాత్। మృతేతు పితరి పుత్రాః పిత్రంశమేవ దద్యాత్ న కృత్స్నం॥ తథా వరాహ కాత్యాయనః॥ ఏ
కఛాయాప్రవిష్టానాం దాప్యో యస్తత్ర దృశ్యతే। ప్రోషితే తత్సుతః సర్వం పిత్ర్యంశం తు మృతే మృతమితి। పౌత్రకక్షదానే పలాపేదం దమాహ పితామహః।
యోయంయస్య ప్రతిభూః స్యాత్ తస్య మధ్యే చైవ తు శోధ్యతి। ధనికస్య ధనం దాప్యో రాజ్ఞా దండం దినసత్తమం। కుర్యాత్స ప్రతిభూర్వాదం కాలేనాబాధికేనా సహ।
సోపసర్గస్తదా దండ్యో వివాదాద్వి గుణం దమమితి॥ అత్ర ప్రతిక్రియా విధిః తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ప్రతిభూర్దాపితో యత్ర ప్రకాశం ధనినే ధనం। ద్విగుణం

వ్యవహార
వ్యాధ్యాయః॥

43

కృతా ధృత ఇతి॥ నిబంధి లిఖిత్వా అవయవ్య వేదా ధనిప్రాప్యతే ఇతి॥ యస్తు న దర్శయతి తం ప్రత్యాహ మనుః॥ వదామ్యస్య ప్రతిభూస్తిష్ఠేద్దర్శనాయేహ మాన
వః। అదర్శయంస్తనతం తత్ప్రయచ్ఛేత్స్వధనాదృణం ఇతి। దర్శనాయ కాలం దద్యాదిత్యాహ బృహస్పతిః। నష్టస్యాన్వేషణే కాలం దద్యాత్ప్రతిభువే ధనీ దర్శనాను
పత్తయః పక్షం మాసం సార్ధమథాపి వేతి। కాలాతీతో యదా నోపి॥ నష్టస్యాన్వేషణార్థం తు దేయం పక్షత్రయం పరం॥ యద్యసౌ దర్శయేత్తత్ర మోక్తవ్యః ప్రతిభూర్భవే
త్। కాలే వ్యతీతే ప్రతిభూర్యది తం న ప్రదర్శయేత్। స తమర్థం ప్రదాప్యస్స్యాత్ప్రేతే చైవం విధిః స్మృత ఇతి॥ దానప్రత్యయ ప్రతిభువోః కాత్యాయనారదః॥ ఋ
ణే ప్రతిభువస్తు ప్రత్యయో వాధమః పితే। ప్రతిభూస్తదృణం దద్యాదనుపస్థాపయంస్తదేతి॥ అప్రతిభువస్తు బంధనదారాస్సన వాదదతు ప్రత్యయో బన్దపి
తత ఏవ లాభోపి వగతే। ధనావహా ప్రతిభువః॥ స్వైత్య మాహ స ఏవ। విశ్వాసార్థం కృతస్సోయం ప్రాప్నోతి ధనినాం యదా విత్తవర్గో యస్తదా తే న దేయం వా ధనినాం
ధనమితి। అత్ర ప్రత్యయప్రతిభువం ప్రత్యాహ స ఏవ। నాదకో విత్తహీనశ్చ లగ్నకో విత్తవాన్యది। మూలం తస్య చ వేద్యం స్యాన్న వృద్ధిం దాతుమర్హతీతి॥
నాదకో బంధకస్తేనః లగ్నకః ప్రతిభూః న తు వృద్ధిం దాతుం నాతి। నాద కాద పుత్రమయో త్వేన తేరాధ లభేదితి వచనాత్ తస్యాప్యర్థం త్ర మిదమేయం॥
ఏవమితరేషాం ప్రతిభువా మవిదేయక్రమ విధయో ద్రష్టవ్యాః ప్రతిభూ బహుత్వే కాత్యాయనోపి॥ దానోపస్థాన వాదేషు విశ్వాసే శపథాంశ లగ్న
కం కారయేదేవం తుద్యా యోగం విపర్యయ ఇతి॥ ఉపస్థానం దర్శనం। వాదోసాం పి॥ తి పోష్యస్యైతే ప్రతిభువా దానప్రత్యయ దర్శనే। స్పృహం తబంధోపస్థానే రుగిద్ర
వ్యాపనేన తథా। ప్రతిభూ స్త్రాస్స ఇతి శేషః। కృత స్థానం వద్ధాం యాబతకే తేన కతుర్దర్శనా ద్వాధ్వ వా। ప్రతిభూం యదసే వ్యవసాయ్య హాయాంజ్ఞవల్క్యః॥
దర్శనప్రతిభూర్యత్ర మృతః ప్రాత్యయికోపి వా। న తత్పుత్రా ఋణం దద్యుః దద్యుర్దానాయ యే స్థితా ఇతి॥ [illegible] భువః ప్రత్య[illegible] కోవా మృతస్త
దాతయోః పుత్రాః ప్రాతిభావ్యాయాతం పితృకృతమృణం న దద్యుః॥ యస్తు దానాయ స్థితః ప్రతిభూర్మృతః। తస్య ప్రతిభువః ఋణం దద్యుః। తత్పితాః పు
త్రైరపి మూలమేవ దేయం। న వృద్ధిర్దేయా। తథా చ వ్యాసః। ఋణం పైతామహం పౌత్రః ప్రాతిభావ్యాగతం సుతః। సముందద్యాత్తత్సుతౌ తు న దాప్యావితి నిశ్చయః॥

దాపన్నత్వెయత్ర చలాత్సారః ప్రకీర్తితః। దారపుత్రపశూన్ ద్రావ్యకృతాత్ దర్శిలోపరోధ, త్రాణం ప్రాప్యతె ధనం తు తదాచరితము భూత ఇతి॥ మను
రపి॥ ధర్మార్థ దనుపాయార్థం దత్తం యతిద్ర వీర్గావ వహారేణ చ వినా లభిన తేవ ప్రయుక్తం త్రిదత్తం వంచయెత్ పతి నాతెతి॥ ధర్మార్థ దంయ త్రైపా
యాః పురుషాపెక్షయా ప్రయోక్తవ్యాః॥ తదాపహార్తా యనః॥ రాజా తు సర్వమినం విప్ర ణాం తుస్మై వ ప్రదాపయెత్ శిక్షీనం సప్రదం పిచత
స్మై వ ప్రదాపయెత్॥ వణిక్కారకశిల్పిత్వవశివనశ్చ ప్రవక్ష్యగుః। ద్విర్గాం వారిణా దాపో నస్య దుఃఖాం త్వం పణ్యదాపయెత్॥ దాపా శవరాపాయా
జ్ఞవల్క్యః॥ గృహీతాన్ క్రమదత్త పృశ్ని ధనినామధమర్ణికః। దత్వా తు ప్రాప్నుయాత్ వన్యవ తెన్న దనంతరమితి॥ సమానజాతీయేషు ధనిషు యు
గపత్తత్రి పై షు గృహీతాపంక్రమణాత్ ధనం దాపయః॥ భిన్నజాతీయేషు తు బ్రాహ్మణాది క్రమేణ సాధయి తు వర్ణ క్రం ధనికం ప్రత్యాహ హారీ యాజ్ఞవల్క్యః॥
రాజ్ఞా ధమర్ణికో దాప్యః సాధితా ద్దశకం శతం। పంచకం తు శతం దాప్యః ప్రాప్తార్థో హ్యుత్తమర్ణికః ఇతి॥ ప్రతిపన్న శ్వర్ణస్య రాజా బాందళ్యమ
ర్ణం ధమర్ణికా దశం దరూపె గృష్టయా దుత్తమర్ణో లతితం ప్రత్యక్షం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః॥ అధనికరుణాదానప్రకార
మాహ హారీతాజ్ఞవల్క్యః॥ హీనజాతిం పరిక్షీణమృణార్థం కర్మకారయెత్। బ్రాహ్మణస్తు పరిక్షీణః శనైర్దాప్యో యథోదయమితి। బ్రాహ్మ
ణగ్రహణాదయముత్కృష్టజాత్యుపలక్షణార్థం। కర్మణాపి సమం కార్యం ధనికం వాధమర్ణికః। న హీనావకృష్టజాతిశ్చ ద్దాప్యశ్రేయాం న్తు తత్సమై
ప రితి॥ నారదోపి॥ అధమర్ణాస్త్రివిహాన కాలవి యాంతి। శక్త్యపెక్షయా యథాకాలం దాప్యః కాలెకాలెయథోదయమితి॥ ద్దాష్టాధమర్ణికం
ప్రతనాహ మనుః॥ ఋణికస్సధనో యస్తు దౌరాత్మ్యాన్న ప్రయచ్ఛతి। రాజ్ఞా దాపయితవ్యః స్యాత్ గృహీత్వా ద్విగుణం తతః ఇతి॥ సందిగ్ధే ధన
గ్రహణం తు శపథేనాదర్హనిధానఠక్రెతాస్యహ బృహస్పతిః। అనాదేశ్య తు రాజ్ఞో యః సందిగ్ధేర్థే ప్రవర్తతే। ప్రసహ్యేన ప్రవెశం స్యాన్నాత్ప్రాప్నోర్ధ్య
నసిద్ధ్యతి। కాత్యాయనోపి॥ పీడయెత్తు ధనీయుక్తరుణికం న్యాయవాదినం। తస్మాదర్థాత్ స హీయెత తత్సమం ప్రాప్నుయాద్దమమితి॥

55

ప్రతిదాతవ్యం ఋణికైస్తస్య తద్భవేదితి । ధనికేనోపపీడితస్య ప్రతిభూస్తత్పుత్రో జనసమక్షం రాజాజ్ఞయా ధనం వాపి తద్ద్విగుణం ప్రాప్నుయాన్నః । ప్రతిభువే దద్యాత్ తద్యదా
హ నారదః ॥ యం చార్థం ప్రతిభూర్దద్యాద్ధనికేనోపపీడితః । ఋణికస్తం ప్రతిభువే ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి ॥ కదా హి ద్విగుణం దద్యాదిత్యపేక్షిత ఆహ కాత్యాయ
నః । ప్రాతిభావ్యం తు యో దద్యాత్ పీడితః ప్రతిభావితః । త్రిపక్షాత్ పరతః సోఽర్థం ద్విగుణం లబ్ధుమర్హతీతి ॥ ద్వైగుణ్యస్య హిరణ్యే విషయః । పశ్వాదౌ తు విశేషమా
హ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ సంతతిః స్త్రీపశుష్వేవ ధాన్యస్య త్రిగుణం మేవ చ । వస్త్రం చతుర్గుణం ప్రోక్తం రసశ్చాష్టగుణస్తథేతి ॥ ప్రాతిభావ్యే నిషిద్ధానాహ కాత్యా
యనః ॥ న స్వామీ న చ శత్రుశ్చ స్వామినాధికృతస్తథా । నిరుద్ధో దండితశ్చైవ సందిగ్ధశ్చైవ న క్వచిత్ ॥ నైవ రిక్థీ న మిత్రం వా న చైవాత్యంతవాసినః । రాజ్ఞా
ర్వా నియుక్తశ్చ యే చ ప్రవ్రజితా నరాః । నాలం ధనికే దాతుం దండం రాజ్ఞే చ తత్సమం । జీవన్ వా విపితా యస్య నైతే వై ప్రవర్తకాః । నావిజ్ఞాతో గ్ర
హీతవ్యః ప్రతిభూః స్వక్రియాం ప్రతి । సందిగ్ధేష్వితి శేషః । అత్యంతవాసినో నైష్ఠికబ్రహ్మచారిణః ॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి ॥ భ్రాతౄణామథ దంపత్యోః పి
తుః పుత్రస్య చైవ హి । ప్రాతిభావ్యమృణం సాక్ష్యమవిభక్తే న తు స్మృతమితి ॥ నారదోఽపి ॥ సాక్షిత్వం ప్రాతిభావ్యం చ దానం గ్రహణమేవ చ । విభక్తా
భ్రాతరః కుర్యుర్నావిభక్తాః పరస్పరమితి ॥ అస్వతంత్రేషు ధనప్రయోగనిషేధమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ న స్త్రీభ్యో దాసబాలేభ్యః ప్రయచ్ఛేత్ క్వచిద్ధ గ్ర
నం । దత్తం న లభతే తత్తు తేభ్యో దత్తం తు యద్ధనమితి ॥ అధమర్ణగ్రహణాధమర్ణాః ॥ తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రపన్నం సాధయన్నర్థం న వాచ్యో నృపతే
ర్భవేత్ । సాధ్యమానో నృపం గచ్ఛన్ దండ్యో దాప్యశ్చ తద్ధనమితి ॥ అస్యార్థః ॥ అథ వమర్ణేనాంగీకృతం [illegible] గాష్ట్రాదిభిర్వా [illegible] ధమర్ణోఽధిరుపా
త్స్మైః సాధయేత్ రాజ్ఞా న నివారణీయః ॥ యది తు [redacted] యాయాత్తదా బృహస్పతిః । ధర్మోఽవ విప్రైః లంన్యా [illegible] హాసంఘాధనే నవేతి ॥
ధమర్ణాదికస్య విషయే మే వాహా సంపూర్ణత్వం బంధిసంధిక్షిప్తేన మోక్షయేన్న గమిన చ ॥ ప్రాయోఽన్ధా రణేదాప్యాదమర్ణ ఏవముదాహృతః । బద్ధ్వా నాయాలి
తం బాధన్ వమానయత ఋణికాం ధనే । అనాశిహితాం తు హాంపూర్తతో దాప్యతే యత్రా సాంవధి । యద్భాసాకృపా మానే యంతాడనాద్యైరుపక్రమైః । ఋణికో

త్రాపదార్థవత్వాత్ తుళతంచవెల। తతః కౌముళతే పూర్వేవా నష్టేనక్షపర్ణనాం। అశవః ఖణ్డ ... దాశాంశ్చ వెభిన్నా నిభిన్నని। ప్రతిదాతుః కర్తౄప్ర్రమాపాయా
ఋణవర్జ్యః। దత్వాగాకంపాల యెంత్ర ఋణం శుద్ధ్యేవాన్య ధ్రుకారయెత్। సాక్షిణాం ఋణాంప యెద దార్య దాతవ్యం వాసనాక్షిక మితి సనాక్షిక వ్యృణాం పూర్వసాక్షి
నమక్షమెవ దాతవ్యం పూర్వసాక్షిణా పునంచపెసాక్ష్యంతరన మక్షమెవ దాతవ్యమితి ధారదోషః। తె ఋణం ... ఋణి శుద్ధిక్షత్ర దత్వాపెనపుత్రై రిత్తి।
అల్పకాల మధిత్యక్కాల వ్యృణాం యాజ్ఞ్య నమసంతరమెవ దెయం స్నాదితెన కృతంతు పూర్వసాత్వ పద్ధాశాంతలాభం సంశ్రపెధనికె దర్శత యెంశవం
విశుద్ధిసాస్త్రుతిత్రవమితి। ఋణా ప్రతిదాతృణాం పాబృహస్పతిః। యాంపశపరాన్నాయ దాతవ్య మల్పకాల వర్ధ్యాం కృతం పూర్వనె వద్ధాశాంతలాభం
పశ్చామెవా పితుః ఋబిత। అనంతరం ఋణగ్రహాన్నన్న పితురర్ణా పెపి తృశ్శత వ్యృణాం సుత్రైర వళ్ళాందాతవ్యం అపళ్ళాందాతవ్యమిత్యత్ర హెతుమా
హనారదః॥ ఇత్థం తి వితరః శుల్కాం పార్వత్ హెతెరన తనవత॥ అత్ర మర్త్యధమనార్థ్యాం పరాంపయం హెంబయిషు తి। అతః పుత్రాణా వాభాయత
ఇతిశ్రుతి ప్రతిపాదిత వృణాం పరహస్తాత్తృషాదవి ధినాగృహీతం। కాత్యాయనోపి॥ నవాంతు నరాణం ఋజాంత్రై దానెన్నైవా ధమం కృత్వా త్। విమొక్షస్తు
యత్రస్మొదిషం తివితరనస్పుత్రానితి॥ భ్రాంతెనైత్య ఋదానాస్థనాత పరాంత్ర నస్యఋణామొంబెనెధికారః॥ కిం తు పుత్రత్వవ్యవహారస్మైతాప్త హానవప। నాప్త
త్రవ్యవహారస్త పితరుక్ర పరతెక వబత్కాతెతు విధినాదెయం పసెయనర్రకెనన్యధితి॥ కవబద్ధ ద్రమానె పి పితరి సుత్రైర్దెయమిత్యాహానవవ్య। విద్యమా
నెపి తులానాత్రసవ దెశాత్రాషితె తదా। వింశాత్పరం వత్సరాద్దెయం వ్యృణాం విశృశృతం సుత్రైరితి॥ బృహస్పతిరపి॥ సాన్నిధ్యెపి పితుః ... త్రైఋణాం దెయం
[redacted] విభావితం। భ్రాత్యాంధః పతితొన్మత్త క్షయరశత్కా విత్తాగిణాఋతి॥ ఋణాదానెధికారిణాం పుత్రం దర్శయతి కాత్యాయనః॥ ఋణాంత్తపా
పరాతె తత్పుత్రం యదిసన్నిరువద్రవం। ద్రవిణార్హశ్రనాస్త్యధా దాపనెతత్సూత మితినారదొవి॥ తే పితుః పరకే పుత్రా ఋణాం దద్యుర్యథాంశతః।
విభక్తావావిభక్తావా యొంతామదృశి తత్సుత మితి॥ విభాగెనోత్తరకాలం పిత్రా యదృణాం కృతం తత్తైనదెయమిత్యపెక్షితమాహ కాత్యాయనః॥ పి

వ్యవహార
మాతృకాయాం

యస్స్వధర్మాత్ప్రాప్తమర్ణసకాశాద్ద్రవ్యమాహరాత్కథంచిద్గృహీతవాన్స తస్మై వర్ధనం దద్యాత్ । నాన్యేషాం తదాహ కాత్యాయనః । యస్స్వద్రవ్యేణాయుక్తం సాధితం
ఋణం వివాదయేత్ । తద్ద్రవ్యమృణికే దేయం తైర్దాప్యేత వృద్ధితః । తస్యాన్యద్దైత్తి ॥ నిర్ధనాధమర్ణవిషయే ఋణప్రతిదానప్రకారమాహ నారదః । ఋణికస్సధనో
దాపయేద్యోऽసౌ ధనం తత్ర యాత । ద్రాప్యం హిరణ్యం లోహం వా గోపశుమహిషాదికం తథా ॥ వస్త్రం భూదాసవర్గం చ వాహనాదియథార్హతః । ధనికస్స
తు విక్రీయ్య ప్రదేయం మనుపూర్వశః । క్షేత్రాదికం తథారామం ప్రసన్నో దాపయేత్ । యాజ్ఞవల్క్యః । ద్విభాతనాం వృషస్య భాగే కాలహరోऽపి ద్విగుణం తే ॥ మనురపి
గృహీతా తు యథా కర్మ యః కర్తుమిచ్ఛేత్పునః క్రియాం । సదత్త్వా నిర్జితాం వృద్ధిం కరణం పరివర్తయేత్ । అయమర్థః । ప్రతిదానకాలే ధనసాంపత్త్యభావా
త్సవృద్ధికం మూలం దాతుమశక్తో ధమర్ణః ఋణపత్రం పరిహరతి । ధనికస్స సమానాం క్రియాం లేఖనాదిరూపాం పునః కర్తుమిచ్ఛేత్ తన్నిర్జితాం
వృద్ధిం దత్త్వా తత్కరణం పరివర్తయేత్ । పునర్లేఖనాదిక్రియా । వర్తమానవత్సరాదిభిర్నిర్జితాం కుర్యాదితి । యః పూర్వం నిర్జితః వృద్ధిం దత్తా మూలముద్ధత్య నతు
తాం మూలత్వేనారోపయేత్ । తదాహ స ఏవ । అదర్శయిత్వా తత్రైవ హిరణ్యం పరివర్తయేత్ । యావతీ సంభవేద్వృద్ధిః తావతీం దాతుమర్హతీతి । వా
ఋణస్య మదర్శయిత్వా నిర్జితాం వృద్ధిమదత్త్వా తత్రైవ తత్పరివర్తయేత్ । యస్తు ఋణప్రతిదానకాలే సవృద్ధికం మూలం దాతుం న శక్నోతి తం ప్రత్యా
హ యాజ్ఞవల్క్యః । తదృణస్య పృష్ఠే ఖిలిఖేత్ దత్త్వా తదర్ధ్యనికృతో ధనమితి । తథా సంస్థానే విష్ణుః । ఋణమప్రదాయ తథా సమర్థానే ప్రోక్త మర్ణస్య లిఖితం
దద్యాదితి । నారదోऽపి । ఋణ్యం వింశతో పగతం దద్యాద్ద్విగుణితం యథా ధనం వృద్ధి మూల్యం యథా ప్రోక్తో దివానేన పతి లిఖిత్వా గిరా నామోర్ధిక ప్రపింశ్య ధనికస్యైవర్ధా
తత్తథైవ ఋణికస్య చేతి । యస్తు ఋణాపకరణం న కరోతి తస్య ప్రత్యవాయః । పూర్వం కాత్యాయనః పిదథిశేతః । తపసి సహాగ్నావత్రంచకున్నహోత్రియ తైయాదీ
తపత్నీ వాగ్నిహోత్రం చ నవం తత్ధనికస్య వేదితి । కాత్యాయనోऽపి । ఉద్ధారాదికమాదాయ స్వామినే న దదాతి యః । స తస్య దాసో భృత్యః స్త్రీ పశుర్వాశ్వా
యా తే గృహాన్ తతి । ఉద్ధారాదికం దాతుః యస్త్రియత యాంస్థితం । నారదోऽపి । యో మాం ... నదదర్శత్త్వ ఋణం వాధి ప్రతిరూపం తత్ర ప్రపంచం వర్ధయే

సు బన్ధుం వినా పిత్ర్యం తద్వర్జ్యం॥ కాత్యాయనః॥ వి॥ ప్రోషితస్య మృతేనాపి కుటుంబార్థే ద్రవ్యం కృతం। దాసస్త్రీ వరాత్పుత్ర శిష్యైర్వా దద్యాత్తత్పుత్రో వా పావితాన్య
గు తతి॥ ఋణం పుత్ర కృతం పితా పౌత్ర తద్రూపం। యదను మోదితం। సుతస్నేహేన వా వదాన్యస్య తత్పుత్రో దాతుమర్హతి॥ ఋణం వి॥ పితురివనియోగాదాహ కుటుం
బభరణాయ చ। కుటుంబ వ్యతిరిక్తం ద్రవ్యం విత రిమేయం బృహస్పతిః॥ న యోషితః పుత్రకృతం పుత్రస్యాపి న పుత్రకృతం పితా। దద్యాద్ ఋణం కుటుంబార్థే న పతిస్త్రీ
కృతం తథేతి న పుత్రకృతం పతి తత్ స్త్రీ కృతం పాదవహాపహానుతిః॥ కృతం వా యద్ ఋణం స్త్రీ దద్యాత్ తత్పుత్రో తథేతి [illegible] పుత్ర గ్రహణాద్
ఋణం బోవలక్షణార్థం పితృ గ్రహణం చ ప్రపౌత్ర ఋణ పలక్షణార్థం। తథా చ కాత్యాయనః॥ కుటుంబార్థే శక్తే తద్గృహే ఋణం పౌత్రేణ ధనం ధనాభావే విద్వాని
మిత్రం చ విద్యాదాపత్కృతం తు తత్తు కన్యాపిత్వా పాహిం కంఠ పత్రేత కారణేషు యుక్తం। పితృవ్యం ప్రదాతవ్యం కుటుంబే వినష్టే తం స్త్రీ భర్తా ఇతి న పతి స్త్రీ
కృతం తథేతి తత్స్వాపవాదమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ గోపశౌండిక శైలూష రజక వ్యాధ యోషితాం। ఋణం దద్యాత్ పతి స్తాసాం యస్మాద్ వృత్తిస్తదాశ్రయేతి
తి। యో షిత్పుత్ర కృత వర్జ్యం న దద్యాదిత్యస్యాపవాదమాహ నారదః॥ దద్యాదపుత్రా విధవా నియుక్తా వా ముమూర్షుణా। ఋణం పితృ గ్రహణం చ ప్ర
పౌరు పలక్షణార్థం॥ తథా చ కాత్యాయనః॥ కుటుంబస్య ద్రిక్షయం దద్యాదన్యో రిక్థ ద్రవ్యం తత ఇతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ ప్రతిపన్నం స్త్రియా దేయం పత్యా
సహ కృతం స్వయం। కృతం వాయు ధనం నిత్యం తత్ర స్త్రీ దాతుమర్హతి। అప్రతిపన్నమపి తద్రిక్థ గ్రహణే స్త్రియా దేయమిత్యాహ। కాత్యాయనః॥
దద్యుస్తద్రిక్థినః ప్రేతే ప్రోషితే వా కుటుంబినః। అవిభక్తైః కుటుంబార్థే కృత వర్జ్యం తు దద్యాత్। తస్మిన్ ప్రోషితే తద్రిక్థినః సర్వే దద్యుః। నారదోపి॥
పి॥ పితృవ్యేనావిభక్తేన భ్రాత్రా వా యదృణం కృతం। మాత్రా వా యత్కుటుంబార్థే దద్యుస్తత్ సర్వే రిక్థిన ఇతి॥ అనేక ఋణదాతృ సమవాయే యాజ్ఞ
వల్క్యః॥ రిక్థగ్రాహ్య ఋణం దాప్యో యోషిద్గ్రాహస్తథైవ చ। పుత్రోనన్యాశ్రిత ద్రవ్యః పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇతి॥ యో యదీయం ద్రవ్యం రిక్థం గృహ్ణాతి
స తత్కృతదృణం దాప్యః తదభావే తు యోషితం దృశ్య యోషాం చార్యం గృహ్ణాతి న తత్కృత దృణం దాప్యః। తదభావే అనన్యాశ్రిత పుత్రః॥

యు

ఋణవ్యవహార
ప్రకరణము

పూర్ణానాం విద్యమానే వినష్టధనం హారీతః దేయం తద్ధనికే త్రయం ప్రత్యతి గృహ్ణంస్తు దాప్య ఇతి పిత్రాదికృతర్ణసమవాయే దానక్రమమాహ బృహస్పతిః పి
త్ర్యం ప్రాదావృణం దేయం పశ్చాదాత్మీయమేవ హి తయోః పితామహం పూర్వం దేయమేవ దదతాం న దేతి పితామహావృణాం సమమేవ దేయం తథా
వనఏవ ఋణమాత్రేయ వర్ధిత్యం పుత్రై దేయం వక్ష్యామి తం పితామహం సమం దేయమదేయం తత్సుతస్య తు తత్సుతస్య గృహీతధనస్య ప్రపౌ
త్రస్య ఏతదేవాభిప్రేత్య నారదః ఋణాదప్రతిహార్యం పారంపర్యం పుత్రైరుత్పిత్సనాము ద్యోతం దదర్శ పితామహం పౌత్రాః ప్రపౌత్రాస్తు రక్షాశేషవర్తితా ఇతి కా
ప్రి త్యాయనోపి పితర్యశక్తేన దాతవ్యం ఋణాం పౌత్రేణ యత్నతః చతుర్థేన న దాతవ్యం తస్మాత్తద్వినివర్తత ఇతి దేయ ఋణా మనేనదేయమపేక్ష్యస్తినా
త దేయమితి న తత్రితయం నరాబ్జ్ఞవల్క్య ఆహ పితరి ప్రోషితే ప్రేతే వ్యసనాభిప్లుతేపి వా పుత్రపౌత్రైరృణం దేయం నిహ్నవే సాక్షిభావితమితి ఆది
యవృణామాహ బృహస్పతిః సురాక్షకం వృథాదానం కామక్రోధప్రతిశ్రుతం ప్రాతిభాష్యం దండశుల్కంశేషం యత్తం న దాపయేదితి పునస్సునా
ర్థః యత్ప్రోతం తత్పాన్రం ద్యూతఫలాభయని మిత్త కంసారాక్షకం వృథాదానం ధూర్తాదిభ్యో నాంయత్ప్రదత్తం కామక్రోధప్రతిశ్రుతయోః సమూ
పం కాత్యాయనే న దర్శితః ప్రతిశ్రుత్య యత్కం వాపి దేయం మనసి ప్రతిశ్రుతం తస్యపూర్వపుత్రేయో దత్తం విధార్తే త్యామకృతం స్వనాం యత్ప్రహింసా
పమతా పదర్శి త్రోధాద్రష్టుం వినశ్యతి కృత్యం తుష్టికరం తత్తు విద్యాత్ తృత్తత్కృతం తదితి శుల్కకం తచ్చ నరహితం ప్రాతిభాష్యం దర్శనప్రాతిభావ్యాదిగతం
తథాచ మనుః ప్రాతిభావ్యం వృథాదానమాక్షికం సౌరికం చ తత్ దండశుల్కావశిష్టం చ న పుత్రో దాతుమర్హతి న దర్శనప్రాతిభావ్యే తు విధిస్స్యాత్పూర్వచో
దితం వాక్శల్యం తస్మైవ మేవ దానదాతవ్యం తు పుత్రేణ యత్ప్రనవాక్ప్రహారికం కుటుంబార్థే పిత్ర్యవాక్యదనాః [illegible] ఋణం వ్యవహారాదిదాతా చ బృహ
స్పతిః పితృవ్యభ్రాతృపుత్రస్త్రీదాసశిష్యానుజీవిభిః యద్గృహీతం కుటుంబార్థే తద్గృహీ దాతుమర్హతీతి చాతురో దూరవిష్ఠం తే వానదానప్రత్రైః ప్రోష్యస్య
తస్య కర్తైః ఋణం కుటుంబపోషణార్థం తౌ ప్రాతవ్యం తత్కుటుంబినేతి ఏషాం త్ర విధా [illegible] శాస్త్రార్థం అంతేవాసిభిః క్షేత్రం మసక్తి ధానాదినాపా

ఋణం పైండసవ్యభ్యబంతి నైవబాస్య ధనం స్మృతమితి। తత్ర సభాగిన పుత్రాయో పిత్రా హంతోర భావే యః సోపిదుపజీ కృత్రా ఋణం దద్యాదితి త్వేవం ప్రతిపాదనార్థత్వాత్।
యదాహ పుత్రహీనస్య రిక్థినః ఇత్యనేన పుత్రాభావే తోహపి ద్రవ్యహీదాపయ ఇత్యుచ్యతే॥ రిక్థగ్రాహ్యేనస్నైవ బాస్య ధనం స్మృతమితి। తోహపి తేరాభివక్షితత్వాత్। యత్ర ముఖ్య
పాత్రయః స్త్రైవరిగనావంతి మాయాః పునశ్చ వాం ప్రథమాయాః స్త్రసాప్రధానసాపత్న్యస్త్రియాః స్త్రగ్నా హీనాః॥ అభావే పుత్రాదాపయ॥ పుత్రస్యాభావే ధనం నిరపత్యాయో
షిద్రా హీదాపయేదితి। అతఏవ నారదః॥ ధనస్త్రీహారి పుత్రాణామృణం భాగేనాధనం హరేత్। పుత్రోధనస్త్రీ ధనిసో స్త్రీహారి నిధని పుత్రయోరితి॥ ధనస్త్రీహారి పుత్రా-
ఋణా ౮ ణాం సమవాయే ధనహర్తా ఋణం దద్యాత్ ధనహారి సోస్త్రీహారి అభావే పుత్రవద్దద్యాత్। ధనీ పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యనేన పుత్రహీనస్య క్రమగ్రస్య తోర్థ
ఘతస్య ధనస్త్రీహారి పుత్ర ఋణం దాప్య ఇత్యుచ్యతే తథా చ నారదః॥ [illegible] స్వతు యదేయం సాపుయస్య నబాంస్రితి తనివర్త్యేత్త్రత్ప కుల తత్సు తదభావేస్య బం
ధుషు। యదాతు న సకుల్యాస్స్యుర్నచ సంబంధి బాంధవాః। తదా దద్యాద్ద్విజేభ్యస్తు తే ష్వసత్స్వప్సు నిక్షిపేత్॥ ఇతి॥ ॥ఇతి ఋణాదానప్రకరణం॥ ॥అథ నిక్షే
పాఖ్యస్య ద్వితీయ పాదస్య విధిరుచ్యతే। తత్ర నిక్షేపస్వరూపం నారదాహ॥ స్వద్రవ్యం పత్ర విస్రంభాన్నిక్షిపత్యవిశంకితః। నిక్షేపో నామ తత్ప్రోక్తం వ్యవహార
పదం బుధైరితి। ఉపనిధిన్యాసౌ నిక్షేపస్యవిశేషౌ తయోః స్వరూపమాహ బృహస్పతిః॥ అసంఖ్యాతం మవిజ్ఞాతం సముద్రం యన్నిదర్శితం। ముద్రాంకితం చ యద్దత్తం తత్తు
దౌపనిధికం స్మృతం। రూపసంఖ్యా దివిశేషముక్తే యత్రార్పితం యత్పరమన్యహస్తే రక్షణార్థం యత్తాప్యతే తద్రవ్యం వైరోపనిధికం॥ నిక్షేపవిధిమాహ॥ మనుః॥ కుల
జే వృత్త సంపన్నే ధర్మజ్ఞే సత్యవాదిని। మహాపక్షే ధనిన్యార్యే నిక్షేపాన్నిక్షిపేద్బుధ ఇతి॥ సోథ సంగ్రహాస్థలం చైవ తదగ్నిర్విధాశ్చ గుణాః। సత్యం శౌచం బంధు
జనం పరీక్షేత్ స్థాపయేత్సన్నిధిరితి॥ తస్య నిక్షేపస్య పునర్ద్వైవిధ్యమాహ। నారదః॥ స పునర్ద్వివిధః ప్రోక్తః సాక్షిమానితరస్తథా। ప్రతిదానం తథైవాస్య ప్రత్యయస్స్యాద్విపర్య
య ఇతి॥ బృహస్పతిరపి న సాక్షికం రహో దత్తం ద్వివిధం తదుదాహృతం। పుత్రవత్పరిపాల్యం తు వినశ్యేన్నపేక్షయా। స్థాపితం తేన విధినా యేన యద్యత్ర విభావితం। త
థైవ తత్ప్రదాతవ్యమదేయం ప్రత్యనంతరమితి॥ స్థాపకాంతరస్య యస్మై స్థాపిత తత్ర వేస్యా [illegible] స ఇహ ప్రత్యనంతర ఇత్యుచ్యతే। మనురపి॥ యో యథా నిక్షిపేద్ధస్తే యమద

మ్య

పుత్రో రుణం దాప్యః॥ పుత్రహీనస్య రిక్థినః రుణం దాప్యః ఏతేషాం సమవాయే పౌత్రప్రమాదేవ దాప్యః। నన్వేషాం సమవాయే కథం స్యుః పుత్రసత్వాన్యే యోపి రిక్థగ్రాహీ తత్వ
సంభవాత్, తేన పుత్రసత్వేపి పితృవ్యభ్రాతృపుత్రో రిక్థహారీత్యుక్తిర్వాచ్యం। న భ్రాతరో న పితరః పుత్రా రిక్థహరాః స్మృతాః॥ యస్తు యో రిక్థహారః స్యాత్ పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యేతదపి పుత్రరిక్థగ్రాహి
త్వస్య తు యోషిద్గ్రాహిత్వస్య స్మృతత్వాత్। యోపి న సంభవతి నద్వితయస్య సాధనాం క్రమబద్ధతా పదిశతి ఇతి తేనైవోక్తత్వాత్। ప్రాపునస్యోక్తి పత్రవ్య ఇత్యేతదప్యనర్థకం। రిక్థ
గ్రాహీ రుణం దాప్య ఇత్యనేనైవార్థ తాత్పర్యాత్। పుత్రహీనస్య రిక్థిన ఇత్యేతదపి పితృవ్యస్య [illegible] పి పుత్రస్య రిక్థగ్రాహిణః ఏవ రుణాపాకరణాధికార [illegible] స్య రిక్థగ్రాహీ రుణం దాప్య ఇత్యు
క్తత్వాత్। ఇతి తదితరసంగతం సత్యపి క్షేత్రజాదిషు పుత్రేష్వన్యాయవర్తిషు వాస [illegible] పుత్రేషు పితృవ్యాదీనాం రిక్థగ్రాహిత్వసంభవాత్, క్షేత్రజాదీనాం రిక్థగ్రా [illegible] తోషాం వను
రాహ॥ అసంశ్లో క్లీబపతితా జాత్యంధబధిరకాతద్రా॥ ఉన్మత్తజడమూకాశ్చ యే చ కేచిన్నిరింద్రియాః ఇతి॥ సవర్ణా పుత్రస్యానన్యే యే పుత్రస్య క్షేత్రే యోగ్యతాం గాలవ ఆహ॥
తథా సవర్ణా పుత్రోప్యన్యాయవృత్తో న లభేత్ త్రైకైషామితి॥ అతః పుత్రసత్వేపి రిక్థగ్రాహ్యత్వసంభవతి। యోషిద్గ్రాహస్తు ప్రనిషిద్ధోప్యతిక్రాంత నిషే [illegible] సంభవత్యేవ యో
నిర్యాపాంగిగ్రహణ దూషితా। పునర్భూః ప్రథమా ప్రోక్తా పునస్స్వైరకర్మణాం। దేశధర్మాన్నపేక్ష్య స్త్రీ గురుభిర్యా ప్రదీయతే। ఉత్పన్నసాహసాం [illegible] సా ద్వితీయా ప్రక
ర్తితా। అసత్సు దేవరేషు స్త్రీ బాంధవైర్యా ప్రదీయతే। సవర్ణాయ సపిండాయ సా తృతీయా ప్రకీర్తితా। స్త్రీ ప్రసూతాప్రసూతా వా పత్యావేవ తు జీవతి
యా త్వమాశ్రయేదన్యం ప్రథమా స్వైరిణీ తు సా। కౌమారం పతిముత్సృజ్య యాన్యం పురుషమాశ్రితా [illegible] ప్రసః పతస్య స్వైరం [illegible] ద్వితీయా ప్రకీర్తితా
మృతే భర్తరి తు ప్రాప్తాన్ దేవరాదీనపాస్య యా। ఉపగచ్ఛేత్ పరం కామాత్ సా తృతీయా ప్రకీర్తితా। ప్రాప్తా దేశాద్ధనక్రీతా [illegible] పాసా [illegible] యా తథావాహమి
త్యుపగతా సా చతుర్థీ ప్రకీర్తితా। ఆసామేవ స్వైరిణీనాం యా ప్రథమా సా పునర్భువాం। రుణం తయోః ప్రతికృతం విభాజ్య తస్యా అపాసితం [illegible] పుత్రేణైవోక్తం॥ యా
తు [illegible] ధనైవ స్త్రీ సపత్నీకా వా స్వామాశ్రయేత్। సోప్యదద్యాద్యస్య త్యజేద్రుణం పూర్వశేషం తద్భవతా [illegible]। తదాశ్రిత భ్రాత్రా [illegible]। అత ఏవ కాత్యాయనః। నాపుత్రా
ధికాధివా స్త్రా తరం యాన్యమాశ్రితా। అశ్రిత ప్రభృత్యం దద్యాదద్యాల్లపుత్రా విధిస్స్మృత ఇతి॥ యదపి నారదేనోక్తం। అధనస్య హ్యపుత్రస్య మృతస్యోపైతి యః స్త్రియం

భవూనస్యలితెలాదాతు నిక్షేపం నప్రయచ్ఛతి। సహరాజ్ఞా శాస్యో నవదతి నష్టే దాప్యః ప్రతప్యమితి॥ యః పునస్సోపకారా నను ఖ్యాపయా నిక్షేపం ప్రచ్ఛంత్రే తస్య దండమాహ
న ఏవ॥ యశ్చారాత్థసాధన్యపత్రో నిక్షేప్తురనను ఖ్యాపయా నిక్షేపం ప్రచ్ఛంత్రే తత్రసదండమాహ॥ న ఏవ॥ యశ్చాత్థసాధనపత్రో నిక్షేప్తురనను ఖ్యాపయాత్ తత్రాపి దండసం
ఖ్యవేతం బోసోదయమాపహోతి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ అశావపెవచ్ఛ యాందం డ్వాదాప్యస్సం బాపి పైశోదయమితి॥ బృహస్పతిరపి॥ నక్రవేన్యాయః కశ్చి
త్సాధయితోదాత్మనః సుఖ్యోదండస్సరాజ్ఞా శవతిదాప్యస్సప్రాపిసోదయమితి॥ బృహస్పతిరపి॥ అప్రుదం డోపి సచుఏవగ్రాహ్యః॥ తదాహమనుః॥ నిక్షే
పస్యాపహర్తారం తత్సమం దాపయెద్ధనం। తథోపనిధిహర్తారం విశేషేణైవపార్థివ ఇతి॥ బృహస్పతిరపి॥ గృహీతం నిహ్నుతేయత్ర సాక్షిభిశ్శపథై
నవా। విభావ్యదాపయేత్ సోన్యస్సం తత్సమం వినయాన్వప ఇతి॥ సోపకరసోస్యతవాదిత్వే దండమాహమనుః॥ నిక్షేపో హ్యనిపేదినాం యః ధనవాన్యస్తులన
శ్శ్రేష్ఠా। తావాస్తే వనవిచెంత్ఎలా విమొద్దం దండమహారతత్సాక్షినిక్షేపే సాక్షివద్ధనవిరుద్ధం తండః॥ అసాక్షికే తు బృహస్పతిరాహ॥ దశాదత్తే నిధాంయాత్ర
వినంవాదః ప్రజాయతే। విభావ్యం తత్ర దివ్యముఖ్యతయా రవిబద్మ్యతమితి॥ గృహీత్వా సోపకరపారస్యతవాదిత్వే దండమహామనుః॥ నిక్షేపస్యాపహర్తార
కమనిక్షేప్తారమెవచ। సర్వైరుపాయైరన్విచ్ఛేచ్ఛపథైశ్చైవ వైదికైః॥ యోనిక్షేపంనార్పయతి యశ్చానిక్షిప్య యాచతే॥ తావుభౌ చోరవచ్ఛాస్యౌ ప్రదాప్యౌ తత్సమందం చే
వమితి। నిక్షిప్తద్రవ్యమూల్యాత్ దదతోద్విగుణో దండః॥ తదాహకాత్యాయనః॥ స్రాతస్యనస్త్రాపనిధిః కాలే కాలహాసం తు వర్ధయత్। కాలహాసం దదద్దండం
ద్విగుణం చ ప్రదాపయేత్ ఇతి॥ యక్షులయామువనిధిరసన్యవహాస్త్రైనస్యం తద్వ్యయాంతతే కాలే సగాత్రవ్యః తద్వ్యయాంతతేపి కాలే స్వయమేవార్పణాయః॥ పా
సకృద్యాచనే అపర్ణాదితి బృహస్పతిస్మరణాత్॥ తద్వ్యయేవర్ధమానేనైవ యెవదాయమానం కాలహానం తదాదానం దాతవ్యం నైవేతి తద్దదతో వృద్ధిం డో
యుక్తః॥ యశ్చబలావష్టంభేన నిక్షేపం నదదాతి రాజా నిగృహ్య దాపయేదిత్యాహమనుః॥ యెవరా నదద్యాద్యదితు తస్థితో న్యాసం యధావిధి న్యాయం
నిగృహ్య దాప్యస్సహాదితి ధర్మస్థాపకసా। నిక్షిప్తస్వాధనస్య వప్రతిపాపనిహితస్య బహురాజ్ఞో నిరోధయుక్తరా బాప్రక్షిప్యనాస్య నశారణమితి॥ అక్షిన్యాసరితాద

తే

వ్యవహార తంత్రపః

48

ధర్మమనన్వయాన్వాః॥ న తద్ద్వైవ గృహీతవ్యో యం ధాదాయం స్తదా గ్రహ ఇతి॥ దాంతెలాదానం స్థావరనమితి యా వర్ణ్యశోగ్రహః। పాలయితుః ఫలమాహ బృహస్ప
తిః। దదతో యాయుక్షా వై తత్పుణ్యం హెమరూపాణాం చరాదికం। తస్మిన్ తత్ర పాలయితు పాపనాశనం తద్ద్వైవళర నాగతమితి॥ ఉక్తక్రమస్య దోషస్తు ద్వైవదర్శితః॥ ఉక్తగ్రాహియోయథా
సార్వః పుంసః పుత్రః సుహృదయది। దోషాషపితృధా సాపి ఉక్తేతే పెక్షితే న్యగాన్మితి। ద్వైవాద్యుపఘాతే తు స దోష ఇత్యాహ బృహస్పతిః॥ ద్వైవరాజోపఘా
తేన యదితస్నాశమాప్నుయాత్॥ గృహీత్రస్య సహితం తత్ర దోషా న విద్యత ఇతి॥ గృహీతుంతి విశేషః॥ రాజవళ్చినాసమాద్ధెంయా వయుపలక్ష్యతే। అతఏవ కాం
త్యాయనః ఆరాజతుః ఫలమాహ బృహస్పతిః। ద్వైవికే చాపి నిక్షిప్తం యత్ర వ్యాంనాశితం యద్దా గృహీతుపహతాంతే న దాతు నష్టం తదుభయ్యమితి॥ న దోం
ష ఇత్యాహ బృహస్పతిః॥ ద్వైవరాజోపఘాతేపి గృహీతుః సహాద్రైంవి తన్॥ ద్వైవరాజ కృతే తద్వస్తు తత జిహ్మకారితమితి॥ ద్వైవగ్రహణం తస్య రోపలక్షణార్థం అ
తఏవయథా జ్ఞవల్క్యః। నదాప్యో యద్దృం తత్ర రాజ ద్వైవికే తస్కరైరితి॥ మనురపి॥ చౌరైర్హృతం జలేనోఢమగ్నినా దగ్ధమేవ వా। తదద్యాదుదితస్మాత్కిన స
ంహరతి కించనేతి॥ యదితస్మాద్ధనాన్నైకమపి న గృహ్ణాతి తదా దద్యాదిత్యర్థః। తథా చ స ఏవ। స ముద్రే నాప్నుయాత్కించిద్యది తస్మాన్న సంహరేదితి॥ కృచి
త్రా త్రై ద్దేవన చ క్షితునా న ష్టమపి గృహీతా మూలదాపయే నదాప్య ఇత్యాహ కాత్యాయనః॥ న్యాస్తాద్ద్రవ్య వినియోగం తు దాతా యత్ర వినిక్షిపేత్। స ప్రత్యాపాయ
వినాశేపి గృహీతా నైవ దాప్యత ఇతి। ఉపేక్షాదినా నాశే తు బృహస్పతిరాహ॥ ఉపేక్షణాదినాశే తు గృహీతా య వినాశయేత్। స దద్యాద్దావయా
నేంవాదాపనస్యా తెల్పదయం చ తేదితి॥ కాత్యాయనోపి॥ న్యాసాదికం పరద్రవ్యం ప్రక్షేప్తమపేక్షితం। అజ్ఞానసాశితం ద్వైవాయే న దాప్యస్స ఏవ త ఇతి॥
అత్ర విశేషమాహ వ్యాసః॥ చక్షితే సోదయం దాప్యస్తుమందాప్య ఉపేక్షితే। కించిదూనం ప్రదాప్యస్స ద్రవ్యమజ్ఞాననాశితమితి॥ యాచనానంతరమదత్త
స్య వశాద్ద్వైవరాజోపఘాతే సోదయం మూల్యం ప్రదేయం। తథా చ వ్యాసః॥ యాచనానంతరం నాశో ద్వైరాజకృతో యది। గృహీతా ప్రతిదాప్య వ
స్సోదయం మూల్యమాత్రమితి విశేషః। ప్రత్యర్పణవిలంబమాత్రాపరాధేన వృద్ధిరోదాయెనాయోగాత్॥ యాచనానంతరమదానే దండమాహ నారదః॥ యా

యా

దయం దాపయేద్వ్యాజితకాలమాత్రమేవా శాస్త్రతో హి భోగః పరినియతకాలం మయెవాదద్యాత్। యది న దదాతి తదా దైవాదితో వినాశే భాతె మూల్యం దేయమిత్యా
హ నవి వ। అథ కార్యవిపత్తిస్తత్ర దేవస్వామినో ష వేత। అప్రాప్తే శిల్పైన కాలే తు దాప్యస్స ధర్మ్యం కృతే పితదితి॥ ॥ఇతి నిక్షేపప్రకరణం॥ అథాస్వామివిక్రయః॥ తస్య
౨ స్వరూపమాహ నారదః॥ నిక్షిప్తం వా పరద్రవ్యం నష్టం లబ్ధ్వాపహృత్య వా। విక్రీయతే ऽసమక్షం యత్ స జ్ఞేయో ऽస్వామివిక్రయః ఇతి॥ వ్యవహారపతి రపి॥ నిక్షేపనా
దితస్యాపహారయాచితబంధకం। ఉపాంశు యన విక్రీత మస్వామీ సోపదిశ్యతే ఇతి॥ అస్వామినా కృతో యస్తు వ్యవహారో న సిధ్యతి ఇతి తత్ఫలమాహ తాత్పర్యేణ॥
అస్వామి విక్రయం దానమాధిం చ వినివర్తయేదితి నారదోపి॥ అస్వామినా కృతో యస్తు క్రయో విక్రయ ఏవ వా। అకృతస్స తు విజ్ఞేయో వ్యవహారే యథా స్థితి
నిత్యశ ఇతి॥ తత్ర స్వవిక్రయాయాయా జ్ఞవల్క్యః॥ హృతం ప్రనష్టం ద్రవ్యం పరహస్తాదవాప్నుయాత్। అనివేద్య నృపే దండ్యస్స తు షణ్ణవతిం పణాన్ ఇతి॥ యదా
దా పునః పరహస్తాదవాప్నుయాత్ స్వమధనస్వామీ తదా త్వాహ స ఏవ। నష్టాపహృతమాసాద్య హర్తారం గ్రాహయేన్నరం॥ దేశకాలాతిపత్తౌ వా గృహీత్వా స్వయమర్పయేత్
స యుదితి। నష్టమపహృతం వా స్వకీయం ద్రవ్యం అధిగమ్య తదపహర్తారం హస్తే కృత్వా అధిగన్తారమపహర్తారం రాజపురుషా దిభిర్గ్రాహయేత్
పురం వా రాజపురుషాద్యాసన్నతయా దేశకాలాతిపత్తౌ స్వయమేవ గృహీత్వా రాజ్ఞే సమర్పయేదిత్యర్థః॥ యదా పునర్విక్రయ ధర్మేణ స్వామి
యం క్రయం క్రేతుహస్తే వర్తతే తదాహ స ఏవ। స్వం లభేతాన్యవిక్రీతం క్రేతుర్దోషో ऽప్రకాశితే। హీనాద్రహో హీనమూల్యే వేలాహీనే చ తస్కరః ఇతి॥
స్వామి సనంబంధి ద్రవ్యమన్యేన విక్రీతం యది పశ్యతి తద్గృహీత్వా చేతక్రయం లభేత॥ అస్వామి విక్రయస్స తస్యైవ తు తావత్ స్వాత్॥ క్రేతుః పునరప్రకా
శితే గోపితే క్రయే దోషో భవతి హీనాద్ద్రవ్యాగమోపాయహీనాద్రహసి ఏకాంతే హీనమూల్యే అల్పమూల్యే వేలా హీనే రా
త్రౌ కృతే క్రయే తస్కరో భవతి తస్య తద్దండం దాప్యో భవతి తత్ క్షణః। యద్వా ప్రాక్తం మనునా। ద్రవ్యమస్వామి విక్రీతం పూర్వం రాజ్ఞే నివేదితం। న తత్ర విద్యతే
దోషో తి న స్తేయాదుపక్రీయతే॥ అనేన క్రేతా హి న యావత్ నక్రయం తాః। తత్ర విగరా జ్ఞే నివేదితం న తత్ర దోషః॥ అవ విక్రయం శీఘ్ర సనాథస్త్వైవ దర్శితః॥

వి

యు

న్యాసాపహార
తాలక్షణం

యస్య నిక్షిప్తం కిల తస్య దాతుస్సకాశం వ్యవనవధా ప్రత్యర్పణం తదనంతరం ప్రత్యాహార ఏవ। అత ఏవ నైవ దాప్యో న్విష్య తస్య ధనం ప్రతి పూర్వకం। విధానే తత్ సదా వ్యక్తం స్యాత్ తస్మాద్
పరిశోధయేదితి॥ నిక్షేపేఽభిహితం ధర్మం యాచితాదిష్వతిదిశతి నారదః॥ ఏష ఏవ విధిర్దృష్టో యాచితాన్వాహితాదిషు। విశేషోపనిధానస్య ప్రతిసా
క్షిత్వేఽపి చ॥ యాచితం విభూషణాదికం। యాచితాన్వాహితన్యాసనిక్షేపాదిష్వయం విధిరితి॥ యాచితాన్వాహితమిత్యనేనావిశేషం పరకీయం యత్ అలంకారాదద్యతే। అనాహితా
త్తన్న స్మర్తవ్యం పరధనం ధనికాంతరస్య తథా కాలతన్న్యాసనిక్షేపౌ పూర్వమేవాభిహితావ్యవహారస్వరూపే। అనాహితే యాచితే చ న్యాసే సంబంధతే। ఏష ఏవ ఉక్తో విధిర్నో
ధర్మస్తద్దాతారస్య రక్షార్థం గతమితి। శిల్పినాం సహామాంసం గుళయుక్తారణయస్వర్ణకారాదిః అనేనాయాచితసూక్ష్మమ్ హస్తేనన్యస్తద్రవ్యరాశౌ పథనాత్తే నవినాశే సంస్కారా
ర్థం న్యస్తం యన్త్రం దానదాప్యమిత్యుక్తం భవతి॥ అత్రాపవాదకాత్యాయనః॥ యో ప్రతిత్రయేతేన న్యాసో దివాస్వైః పరినిశ్శేషైః। తస్మిన్ద్రవ్యం స్వాపయోర్న్యస్తమదాప్యోన్యో
వహతే పితమితి॥ నైమిత్తికం ధనం రజకాదినా వస్త్రాదివి ఘట్టితం పాపహాస ఏవ। న్యాసదోషావా జీవనాశనాక్షిప్తదాప్యో న దాపయేత్। దాపయేత్ క్షిప్రదో
షాత్రం సంస్కారార్థం యదర్పితమితి॥ యత్ర తత్ర తాభిదికం వస్త్రాదికం ధనం కలువిందాదినా న్యస్తం ఖండపఠాదిదత్తానాం నష్టం పరిపూర్ణదశాంతరాం వా
కవిందాదినాదియోపానం సావిమినా న స్పృహతం నష్టం వతత్రాపి పాపహాస ఏవః స ఏవ తేనా పివ అల్పత్వమసనష్టం యోద్వారాతకస్యతత్॥ పర్యాప్త దిత్యతత్ర స
ఏనశిల్పకాదదస్యపస్థితయితి। స తేన పావ్యం తవచనాదినా వికలం నష్టం తెద్వాత కస్య శిల్పినం నష్టం పునర్వేతనగ్రహణం ఏవం తేనైవ వచనాది త్రియాంతు
ర్యాదితో థః। యదిశిల్పిమిమా పునస్తం తాదికం నావర్ణయాతి తదా పునర్వాక్యనాద్యుపాదే దేతనం శిల్పిదాతాలవత్తేపర్యాప్తం పరిపూర్ణవస్త్రాదికమాదితసి
తాన్యత కస్య యః స్వామీతస్య దేయవరానమపృష్ట్వా తస్య పురస్తాత్ ప్రతి విశిష్టతయా। వితకవిషయోపి విశేషస్త్ర నైవార్తః। యదిశిల్పావముద్రికాకాలం
పరినియమ్య వా। యాచితోఽర్పితే తస్మిన్ తత్ప్రాప్తం న తు దాప్యత ఇతి॥ యత్తు కార్యం దర్శకాలసాధ్యం తత్తావాన్వర్థం యదియాచితః। యదివాఽపప్ర
దర్పణం తం దేయతామిత్యేవం కాలం పాదినియమ్య మాసేత్ర ప్రకాశేన్మధ్యే పరినియత కాల మధ్యే వా ప్రతి యాచ్యమానో యాచితకం న దదాతి అసావసా

క్రయాత్క్రీతం విక్రేతా యత్ర వా వివృత:। స్వామిదత్తాపేక్షమూల్యం తు ప్రగృహ్ణీయాత్ అత్రాల్పేన ధనమితి। అవిజ్ఞాతాత్ క్రయాత్ అవిజ్ఞాతస్థానకాదితస్కర:॥
క్రయాత్ప్రకాశనవష్టద్రవ్యా: నతిసంభవేన మూల్యానసయునవష్టవిశుద్ధ్యా॥ తదుక్తం కాత్యాయనేన। యదా మూల్యం నవ సనాప్తస్వామినా దత్తం క్రయం వదేత్
ఫ లోకే న్యూనమూల్యేన వాసా నక్రయేణాప్రకాశం జనం॥ అనముహార్ఘనమూల్యేన్న క్రయ పెవ విశిష్టార్థ తాదితి॥ యదా మూల్యం బహుకానం క్రయప్రకాశనం
వానకరోతి తదా దండ్య ఇత్యాభ్యాసనవివ॥ అసుపస్థావ యేన న్యూనం క్రయంవా వ్యవశిష్టార్థ యాచేత్॥ యథాప్రియోగం ధనినో ధనం దాపయేదముంచ
నహితి॥ నాస్తిక విప్రయోగ వ్యవహారనవివ॥ యదిసప్తన్యైవ హరుతేనాతి ఖనాస్తి చేరాంధనం ప్రసంగవినివృత్తం క్షం చేరారపదం డముకార్త। యత్ర ప్రకాశి
తేన క్రయాత్ క్రేతు: స్వతవప్రతిపాదకం ముకిలివచనం వనవిధివరిగతం రాజపూరుషై: దివాగృహీతం యత్ర తత్ర సకలార్థే లభతే ధనమితి తదేవంనాస్తి
తేన సాధితద్రవ్యవిషయం అనర్థా। అర్థమూల్యమనాహార్యమితి స్మృతిరుదాహృతమనువచనవిరోధప్రసంగాత్। యదాక్రేతా సాక్షిభి: క్రయం సవి
భావంతి నాస్తికేనాపి సవిక్రయతుం తదానిర్ణయం తదానిర్ణయమాహ బృహస్పతి:। ప్రమాణహీనవాదేతు పురువా పెక్షయా స్వప:। సమనూనా ధికత్వేన స్వయం కుర్యా
ద్వినిర్ణయం। ననుమానుషప్రమాణాభావేపి దివ్యస్య విద్యమానత్వాత్ ప్రమాణహీనవాదవత్ నసంభవతి యుచ్యతే। అస్మిన్ స్వామి క్రయవివాదే దివ్యాభావాన్నతథా। తస్మాన్నకుర్యా
దానిధుఖిజ్ఞాతిభి: స్వక్తై: నతత్రాస్నాత్ క్రియా ప్రోక్తా దైవికేనచమానుషతి। బహుభిర్నాస్తి ధనం కుర్యాత్ ప్రథమం జ్ఞాతిభిస్సుకం। పశ్చాద్దాత్మవిలు ద్వావర్థం క్రయికే క్రేస్వబంధు
భిరితి॥ వచనేనసాక్షైతదప్రమాణాభావాపాపగమ్యతే। తథావాహకాత్యాయన:॥ అదృష్టం ద్రవ్యమేతత్ అపివైశ్య తత్ర తత్ర స్వద్రవ్యవహారత: అవిజ్ఞాతక్రయో దోషస్తథావాపరిపా
లనం॥ ఎతద్వయం సమాఖ్యాతం ద్రవ్యహానికరం బుధైరితి। అవిజ్ఞాతస్థక్రేతా నాస్తికయో ద్వయోరితి॥ అనష్టమవిక్రేతు రివ సర్వస్య దత్తముపభుక్తం జానసన్దండ
మాహ నారద:॥ ఉత్క్షిప్తమేవ క్షేత్రాత్ వ్యం స్త్రీపశువర్జధాపివా। నరకాత క్రయో విజ్ఞాతక్రమ: అథవా వరవారణకతోయం స్వామీ విజ్ఞానాత్ క్రయో విజ్ఞా
తక్రయ:। మరలకవి॥ అవిజ్ఞాతనివేశితాద్ద్రవ్యమూల్యం న విద్యతే। హానిస్తత్ర సమాకల్ప్య: అనవీతంతు యోభుంక్తే భుక్త భోగం ప్రదాపయేత్। అనిదిష్టం

స్వావహారవు
లా ధతాలు

అంతస్యవాం॥ హింస్యా మాన్నిశాం ఉదయాం మసతేలా ౫నా॥ హానవయూల్యం చయత్స్రితం జ్ఞేయో సానుపవిక్రయః ఇతి॥ అనతిగాం౬నాలబ్దం దాలాందేరిత్యర్థః
అనర్ఘ్యహాణాం సార్వమ్యనుజ్ఞాతాద్యుపలక్షణార్థం॥ అతవివనారదః॥ అసార్వమ్యనువుతాదర్వీసాం దజ్ఞాతస్య ౫నాత్రహాః॥ హీనవయూల్యమతెళాంయూం
క్రీణం స్త్రదర్శపుణ్యాస్త్వవెదితి। సార్వమితి నాస్తి నౌనష్టధనః తదనం నష్ట ధనం కృత్వా క్రీయం బాతిశ్చిః ప్రస్తవం తాసు ధయాలు దితపాపిక్షితల హాయియా జ్ఞవళ్ళః।
ఆగమెనోపభోగేన నష్టం భావివినాళన ఇతి॥ ఆగమస్తుస్మృత్వం తరిశ్చిహా తేద్రష్టవ్యః॥ లబ్ధం దానక్రయు పాప్రప్తం శారీరం నైవా హిం కేంవధ్రా। పాంథవాద
ప్రజ్ఞాయిగ త్రపడివదస్తుధనాగమ ఇతి॥ క్రీతస్యవి కియుా ధనస్యనవికియ తావనపగతి రపి॥ దానా [illegible] నాపెనసాధనేయెు తావహా। క్రాంతాన్యయసః॥ అదత్త
త్యక్త విక్రీతం క్రీతాపస్యం చవాటెధనమితి॥ అక్షై తద్గత్తం త్యక్తవిక్రీతం చనశవతతి। ప్రమాస్తైః ప్రసాధనపుకేయం ధనాస్తి కః విక్రీతాదెస్త్రకాళాల్లచత
ఇత్యర్థః॥ పత్రవిషయెువిశిషవాహావ్యహానపతిః। మ్యూరుసార్వమీతుయద్రవ్యం యుదాగతన్విబారయెత్। తత్ర పయూలం ధళనయం క్రితుళు
ధ్విస్త్రమోళపేదితి॥ పయూలం విక్రేతు రళనానంతరవ్యాసః॥ పయూతెనవప్యాహర్తె క్రేతానాంశయో౬నః కధంచనా। పయూతెనసహావాదస్తునా [illegible] కస్యతదా
శవెదితి॥ యుదాతుపయూతెదనెళతొావిక్రేతానకింబిదుత్తరందదాతిదాతావహాబ్యహాసుపః॥ విక్రేతా దళనెతెాయుత్రవిహితోపావహారతః।
క్రేతెకనన్తరాజ్ఞా పయూలదండాప్రదర్శదితాసవిలవిక్రయ ఇతి॥ యుదాతుపయూలశూతెరావిక్రేతాదిళాం తరం గత్స్తదాకాతాన్యయున హా॥ పయూ
లానయనకాదాశ్రదెయో యెలా ౫నసంఖ్యయాప్రకాశప్రక్రయం పురాశతాసక్షిఖ ౫గతి జ్ఞసప్తైః। నతతాని క్రీయాప్రొక్తాదైవికనబమానుష
తి॥ ప్రసాధితెక్రయెరాబాపక్త వ్యస్యసకిం చెనెతి అయమర్థః॥ యెస్తుక్రేతాకాలవిలంఘేనోతిపయూలం దళయతుం నళకాన్నతిక్రయం ప్రకాశనంచ
కరాతినవరాధమస్త్రస్మా ప్రసాస్తికైధనం లచ్చత ఇతి। తదుక్తం మనునా। అధపయూలమసాహార్యం ప్రకాశక్రయుశాధితం॥ అదండ్యో ముచ్యతెరాజ్ఞానా
స్తికొలబ్ధతెధనమితి॥ క్రేతుస్సకాళాన్ధనగ్రహ॥ మఫయూలభ్యందత్తైవ। తదాచకాతాన్యయః॥ పళగివిధపరిగతం విజ్ఞాతంరాజపూరుషైః॥ అవిజ్ఞాతా

ఠ

వచయేత్. తతః పరస్పరం। నానాపణ్యేషు సాక్షాత్ప్రకుర్యుః క్రయవిక్రయౌ। అగ్నిపయుతశ్యాం ఊనాని శుల్కం దద్యుస్తత్త్వవిని। అనాద్యాదిష్వగుణం దాప్యః శుల్కస్థానా
ద్విహిష్కితాం ఇతి॥ నారదోపి॥ స్వాం దత్తాద్యర్థరత్నార సారాదర్శవిక్రేష్టినాం। కుర్యుస్తే పశ్చిమా భారిగా సమయే స్వవన్నితాం ఇతి। సంభూయ కారిణాం వారపరం శు
ల్కేనిర్ణయం తా వివాద నిర్ణయ ప్రకార మాహ బృహస్పతిః॥ పాలికాః సాక్షిణః శ్రుత్ప్రతిశ్రుత్ పరస్పరం సందిగ్ధేర్థే వంచనయా తత్ర దివ్యేన ... యుక్తాః॥ లాభః కలి
త్వం చ కుర్యేత్తాం విజ్ఞాతః క్రయవిక్రయే ళవర్ధిన సవిశేషా ధనసన్నా తస్యవాదే తస్యం విధిరితి ద్రవ్యశతానాం కాలత క్రమా హాని విషయం స్యాహ సమవస్థాం హాని
ర్యదా తత్ర దైవరాజకృతా భవేత్॥ సర్వేషామేవ సా ప్రోక్తా కల్పనీయా యథాంశతః। క్షయో యా వ్యవహానిః క్షయ హానిః। చతుర్యం వా ప్రాప్తం వ్యయః
ప్రాతిస్విక దోషేణ ప్రవృత్తా నాశే న వివాహః॥ అనిర్దిష్టా వార్యమాణాః ప్రమాదాద్యస్తు నాశయేత్। తేనైవ తద్భవేద్దేయం సర్వేషాం సమవాయినామితి॥
అనిర్దిష్ట పుమవాయుః నతు శక్తి చోరాదిభ్యః పాలయితుం శక్యా దిశ్యమప్తి తాశ్చ హర్తా త్యాయుతః॥ మోరతప్పులా దగ్నేర్ద్రవ్యం యస్తు సహా
మోరతే॥ తస్యాంశో దశమం దేయః సర్వద్రవ్యేషు యం విధిరితి॥ సమాహారే శుల్కశక్త్యా పరిపాలయేత్। తస్యాంశం దశమం దత్వా గృహ్ణీయుస్తే తతో
వరమితి। ఇయమప్యాన్య సమవాయిషు: ప్రయుక్తం ధనం సమవాయిషు సహ ప్రతిపాదనాదిషు: నసాధయతి తస్యాలాభహానిః॥ తదాహ బృహస్పతిః॥ సమ
వ్య వెత్తైస్తు యుద్ధత్తం ప్రార్థనయా తత్రైవ తత్ర నయాం బతే యుః కృత్వాలాభాత్ప్రవర్తిరుత న్నతి॥ సవార్థసుతస్య వేదానాం కార్యం। ఎకవివ కుర్యాత్॥ తదా హి
హ సవివ॥ బహూనాం సమతో యస్తు దద్యాద్దేశో ధనం నరః॥ కరణం కారయేద్వాపి సర్వైరేవ కృతం భవేదితి॥ కరణాం తర సన్యాదికం సంభూయ వా
రిణాం వృత్తిభాం కేతర్వ మాహ మనుః॥ ఋత్విజః సముపేతాస్తు యథా సత్రనిమంత్రితాః॥ కుర్యుర్యథా హాంతః కర్మాణ్యహ్నాయు దక్షిణాం తరతద్ధి
తి। తద్ధి తకవర్గేసు శాకిన దక్షిణాం స్వపిణ్డయుఃకితస్తుః॥ తథా చసవివ॥ సంభూయ స్వాని కర్మాణి కుర్వద్భిరిహ మానవైః అనేన కర్మయోగేన నర్తకా
వ్యాంశం ప్రకల్ప్య యది తే దయాం వాంశకల్పనాత స్యాదాపదశశతం దక్షిణా తేషాం ప్రత్యసంబంధిమాత్ర తత్యా విహితా యా దక్షిణా యా పెవసప్తమ్

వ్యవహార కాండము

తుయుద్రవ్యం। వాసక్షైత్ర గృహాదికం। సవిత్తెన్నైవ ఘుం బూన శిల్పార వర్ధంతు వహా। ఇతి। అనడ్వాహం తద్ధాధినం నావందా సంతక్తైవ చ। అనివీర్యం నష్టం జూనైా దదాన్నిప్పు
గా చతుష్పయం॥ దాసా శా కాతధా ధూంచెలాః బంధకం సోపఘుఘ్నత్రి॥ అప క్షాంత్రా తు తద్రవ్యం పశ్నైవ విశోధ్య యెంతు॥ దివాస ద్విపలాం దాసాంధినుమ పుప్పగాంత
ధాః॥ త్రయోదశ వుసద శోహా వుత్సన్నం షూమింబ షోడశ॥ న్నై కావమ శ్యమధినుంబ లాంగలం కామి కస్యచ॥ బలాత్కారేగా యెూభుంగ్తెదా ప్యశాప్య వలాందినె॥ ఆ
ఖాఖ్యతె షనార్హంతు వుసలస్యవగాద్యయం। శూపాస్యవపగాద్యం తు ద్విద్వం మునిరబ్రవీత్। అనావిక్రయం యూఖ్యంపదం వవూప్రం। అథసంఘూలఖన వుతథా 51
నాఖ్యం వదవు ల్యతె। తస్యస్వరూపమాహ నారదః॥ వగి క్రుచ్చత యోయుత్ర క్రయం సంఘూయ కురతె। తత్సం ఘూయసవు తాథనం వ్యపహార వదం
స్మృతమితి॥ తత్రాధికారి నోదర్శయతి బృహస్పతిః। కులదద క్షాసలస్యైః పాత్రైశ్లైనాగాకవేదిషః। ఆర్య యుధు బైశ్యత్రబచ్చః శూద్రైః కురవ్యత్ప హాత్రియా
ఖతి॥ క్రియాం కృషివాణి జ్యాశ్చత్ర తుసంగతస్సైనాత్మకాం నాగా విజ్ఞాన ● వాణి జ్యత్రియా యాపు పయుజ్యతె। అయుప్య ... వూత్రి 52
యాంమితి। క్రియాం కృవిక్రియాయాం సంగతాదిశ్చ క్రియాం పాల్యత్వమువుంయుజ్యతె। క్రుతు క్రియాయాంతుకు వసవా ... కుతె వీదిస్తె
నక్రియాం యాం శూరతవమాత్రం దక్షతాపనలస తెవ తుసవత్ తైపావంయు జ్యతెతి అతఏవాదక్షా ధనిషెధతి సఏవ॥ అసక్తెలస క్తావుత దక్షాఘనిరాత్ర 53
యోః వాణి జ్యాదౌనపహై తైన్త్ర తత్తత్ వ్యముక్తైః క్రియా॥ ఇతి॥ యెంతు సంఘూయవాణి జ్యాదిక్రియం కుర్వంతి ద్రవ్యానుసారేణ లాభభాజః॥ తథాచ
బృహస్పతిః॥ ప్రయోగం కువతె యెతు హెమధాన్యరసాదినా। సమన్యూనాధికైరంశై లాభస్తెషాం తథావిధ ఇతి॥ లాభవదెవ వ్యయాంశ్చరవి తద్వైవితాప
హా। సఏవం॥ సమ నూన్యనాధికైరాం ● శోయెుసక్షిప్తస్తద్వైవసః। వ్యయం దద్యాత్కుర్యాత్రతస్యవాం తథావిధ ఇతి॥ ద్రవ్యానుసారేణాంశ్చహం ఇత్యస్యాపవాదమా
హం యాజ్ఞవల్క్యః। సమవాయెున వాణిజ్యం లాభార్థం కుర్వతాం। లాభాలాభౌ యథా ద్రవ్యం యథావాసంవిదాకృతావితి॥ సంవిదా సమయెున పు
రుషవిశేషానుసారేణ కృతౌ కల్పితౌ లాభాలాభౌ స్తాం। నతు ద్రవ్యానుసారేణెత్యర్థః॥ సంఘూయకారిణాం కర్తవ్యమాహ। వ్యాసః॥ సమస్త్రాపమసమస్తం వా

౩ క్షేత్రే నాప్రత్యాస్నకం స్వామ్యమ్న [illegible] జ్ఞయా మయుక్తైః పరదేశా [illegible] తస్య మా వ్రతం॥ రాజ్ఞే తస్య తు షడ్భాగం భక్తైం [illegible] స్త్రియు ధాంశతః ౩
ప్రశ్న   పర కాత్ర వైరి దేశాది తస్యథః ౩

వాహ్యాచిజగ్రహాణాం కృషిసాధనానామ్ ఉపలక్షణార్థం సంఖ్యా యత్క్షేత్రికాం ళఖినాం లాంఛవి వ్యాగ మూహాన ఏవ॥ హేమ మక్తారాదయో [illegible] పం [illegible] హంఖ్యాంయ
తం వర్తితే॥ కమాంసురూపం నివేశం లక్షితం స్త్రియుధాంశత ఇతి॥ నివేశో యా శ్రుతిః॥ ప్రాత్స్యా యనేరాపి॥ శిష్టకారి జ్ఞని కలా [illegible] నాసాంధ్యను [illegible] క్రియ
తుషాగాన్ హారయిస్తె యధాంశతః స్యుత రూపాం కాన్య శిస్యాయి ళకారస్త్రాంశ వంధా [illegible] యాతః॥ న వం శస్త [illegible] స్తమే నెన [illegible] ప్రల [illegible] స్త్రైరి
దేశాదివ్యాత ధనవిషయా మెంత తే॥ దుర్బలవైరి దేశాం దాహ్యాత విషయా తావి హాకారాత్సయస్య॥ పరరాష్ట్ర ధనం యస్య మోరైశ్ప్రజ్ఞయా హ్యతం॥
రాజ్ఞాదయం సముధృత్య విజ్ఞయోందాన మాంగ క్రమ్మవహారి వతు వి ద్రుణ ఇతి॥ ఆదియ స్వరూపం షడ్దానాహ బృహస్పతిః॥ సామాన్యపుత్రదారాదిసర్వస్వం
న నాం శయాం బతం॥ ప్రతిశ్రుతమ ధాన స్య స్నదయ త్వవృధా స్మృతమితి॥ సామాన్యమనేకే స్వతంత్రసాధారణం ద్రుష్టి॥ నారదోపి॥ అన్వాహితం యాచితకే
మాంధి సాధారణం చ యచ్చ తే॥ నిక్షేపం పుత్రదారం చ సర్వస్వం నాన్వయే సతి॥ ఆవద్యపి హికర్తవ్యం సువత్సమనేన దివాన్॥ ఆదేయాన్యాహుర్బాలా
రాత్ప్రయత్ వాస్య స్నస్త్రే ప్రతిశ్రుతమితి॥ అన్వాహితాదివత్॥ స్త్రీధనమపి నదేయం అతివ వదక్షే॥ సామాన్యం బాపితత్సమ్పన్న ఆది క్షకాత్ర తథనం॥ అన్వా
హితం చ నిక్షేపస్సర్వం స్వం వాన్వయే సతి॥ ఆపత్స్వపి నదేయాని నచ వస్తూనిపండితైః॥ యోదదాతి సమూఢా [illegible] పత్ర యశ్చిత్తీయతే నరః॥ ఆదేయ
దానే ప్రతిగ్రహే చ దండ్యా మనునాభిహితః॥ ఆదేయం యశ్చ గృహ్ణాతి యశ్చ దేయం ప్రయచ్ఛతి॥ తావుభౌ చోరవచ్ఛాస్యౌ దండ్యా చోత్తమసా
హసమితి॥ ఆదేయగ్రహణమదత్త స్యనాప్యుపలక్షణార్థం॥ అత ఏవ నారదః॥ గృహస్తేత దత్తం యో లోభాద్యశ్చ దత్తం ప్రయచ్ఛతి॥ దండనీయా
వుభా వేతౌ ధర్మజ్ఞేన మహీక్షితేతి॥ కింత వాంగదేయం మిత్యపేక్షితేనువాచపి హం॥ కుటుంబభరణాద్ద్రవ్యం యత్కించిదతిరిచ్యతే॥ తద్దేయముపరుధ్యా
న్యదిదద్దోషమవాప్నుయాదితి॥ షత్రవ్యం కుటుంబముపరుధ్య వ్యక్షః॥ ప్రాత్స్య యమోపి॥ నరస్య గృహావబుద్ధం తు కుటుంబభరణాదికం॥ యద్ద్రవ్యం
తత్స్వకం దేయమదేయం స్యాదతో న్యథేతి॥ యా జ్ఞవల్క్యోపి॥ స్వం కుటుంబావిరోధేన దేయం దారసుతాదృత ఇతి॥ అత్రసుతసాన్వదేయ త్వమేవ పుత్ర

౫౭

వ్యవహార
కాండం

శేత్లే షేన విహితాంతరాణాం అత ఏవోక్తం తెన్నైవ . కధం హారీత వాద్యుర్కష్ట ప్రజ్ఞా: ప్రధానైప వాజినం . హే . తత్రైహార్తెవర్షం మదాతా వాన: క్రంయ ఇతి దక్షిణాం
శకలునా వూంహాన ఏవ౹ నతిక్షా మధినో పరివృత తయనస్త్ర కంయాం శాస్త్రర్హదినితి నవికాం . హెూదళత్వక్ఖాం మధ్యేవయ ఖనాశ్రుతావిరా పౌత్రధర్య
ప్రహ్లాదనాతార్ధ్నైగాళత నృధిక నః . నవికాం భాగ పరిపూర్ణో పవత్తి వళాదాశ్త్రా ష్టాభతావికం లద్యాంపాక్షినా ధర్మభాగః౹ ఆపత్రై మతావరు ౹ ప్రసన్న
తిప్రహ్లానాప్లం . సిప్రస్త్రి తారస్య దధిక ధనవము ఖ్యాం . శసనాద్రికనవతు విః . శతిరూపేణా ధర్మభాజః . ఒమెన ఫుసః . తత్ర యయ మోవాష్ట వాక్త్రైష్టాగ్నిఘ్నత్ర
తిహాతాక రస్తైవ్రితి యు నేరావము ఖనాశస్య హదళ నిరూరూప తృతయాం . శభాఖః పత్రాది నోనాస్య నస్త్రా . త్ర యెతును ప్రష్టుకాః . తెమఖనస్య భాగస్య
వతుఠ్ధాం . శినదావి దశ గౌరూపేణాం గభాతిః . మున్యానా బతుగతకాం . మిథిూ విభాగః . నవుతెక్షైవ ఏవం . తరనం . తరా కినాం యపి మిథిూ విభా
గః . తధావకాత్యాంయనసూత్రం . దావ దశాదిః యస్యష్టక్షిత్రితి యెంచ్ఛ్యాః . యత ప్రశ్రుత ప్రస్య తరంతెంచ్ఛ్యః . తిప్రస్త్ర్యప్రఇతరేచన్ఇతి సమకి ఒయ్యకమకలా
పాం . శకత్యకన్య తానుసారిణా భాగినాదెయిఇ వ్యాంహమనుః . రుతివక్ష దివ్య తెూంయ జెన్మనవర్ణ పతిహావయు వు . తనన కవరాక నురూపేణాదెయెూం
శషుహాకత్యకఖరితి ౹ కత్యక ఖస్యాం . ఫ్యాం యక్కారిఖరితపక్షః . తత్ర కవరాకం శానుస్యాంతెణ దక్షిణాం . దదాన్ది తన్యక్తం ౹ తనన కవిలిదవహా . వూంహానవివ౹
దక్షిణాను వదం తాను స్వకమకపరిహావ యెతె౹ వృత్యస్య పెవలక్షివాం . శం అస్త్రెన్నైవ వతకారదాయెతితి౹ అనెన నసమస్య గణావత్రినాం మధ్యేప్రతాక సన్నైనక
మక మధ్యెరుత్వే కృరసినారదళ వాయురుతివ ఖాం . వ్యాసనైపేవ మనస్త్ర తృత్యక్ష ఖ ప్రక్రైక౹౹ లభతెదక్షిణా భాగం . నత స్మాక్షం ప్రకల్పితమితి౹ నం . భూయుక్కారి
సాం . కవషికానాం . కతకవ్యవహార బృహస్పతిః౹ పవకతెనగరా ష్నానసి తధారాఖంపధనస్య వ౹ మహిపదం . వయూ . షకెవావిపక్షైత్రం . యస్యతేవ వజుక యెది
వజుక
తి౹ వావర్షపి వఖననయా నావా౹ నవివ౹ కవషివృక్షం . వరగ్నిగాం . ప్రవలాయి తంకాణాం . ఖం . ఖం . వనాదదాక్షి దానుమ్యాం పాత్ర జన్మః కవాంఇతన్నాస్యాతి . వారతిసి
య . ౹ కదూవావాక్షు లహార్తా వివిషపరూంహానవివ౹ వావర్ష్యవిఖాతన్యయా దానక్షె త్రవహాసిః ప్రఖాంయతె౹ తెన్నైవస ప్రదా తవకి నగం . విదా . ౹ వృత్యుజేవినామితి౹

నవ

త్రకం(వఙ్మయూలక్ష్యం చ[illegible]తి మ్త్ర ష్టాస్నె హొత్రుత్తుప హారతః॥ స్త్రీతుల్యానుగ్రహార్థం చ దత్తం దానవిదో విదుః॥ అదం తృష్ణ యలకైర్త్రా ధ శ్లోక విగాన లగహోతే॥
తథా త్యేాా చ పరిహాసహ్యతత్క సక్షలంయోగతః॥ చాలమయూ ధాసవతం తాత్రతర మత్రిా [illegible] పవఖరితం॥ శాంతర వమ వరాంయయశ్రవిల తిప్రతిలాంశె భయాంశ
లంతెతే(అపాత్రెపాత్ర మితృత్తైవా రెకాబాధమర్గసం హి తెంయ దత్తం సాఖదవి ఖన్నా సాదదత్త మితి తత్స్మృత మిః తి॥ పఞ్చస్నకృత దవ[illegible] వహాల్యం చహాతి వేలత
సం కౄతకృక్మనె దత్తం తుష్టాపం దివాకగా దిక్షాదత్తం స్నెహాదు పితాత్రి దిక్షూ దత్తం ప్రత్యుపకారతః॥ ఉపకృత వతెప్రత్యుపకా[illegible] రపెంాదత్తం స్త్రీకుల్లహరి
గాయిర్థాక్షం దత్తం అనుగ్రహార్థం అదృష్టార్థదత్తంతథైవచ॥ పఞ్చమయూలాదిన సప్తవిధం దత్తమెవ నప్రతెహారణీయం॥ తథా చయా ఖ్యవళ్లుః॥ ది
యలం ప్రతిశ్రుతం శ్రైవదత్తేనాపహారెత్పునరితి॥ చైంయెనుబంధిగ్రహాదిషుచ దత్తం క్రోధిన పుత్రాదివివశ యంయెరాాప నిరాభిత నాయానస్నేహదత్తం పుత్రవి
యొగాదినిమిత్తశోకా వెళెసదత్తం ఉత్కోచెన కార్యప్రతిబంధనిరాసార్థంమధి కృతెభ్యోదత్తం పరిహాసెనోపహాసెనదత్తం వ్యత్యాసెనదత్తం విశేష
త్రుహే మనస్మ్యంద దాతి దానవ్యత్యాసె దత్తం చలంయెరాగతః॥ తదానమభ్యసం ద్రాయినహస్ర మితి॥ పరిశాష్యదత్తం చాతెనాపత్రిప్రహెాదశవర్షేణ దత్తం
మయూఢెనలాాకవెదాన ఖచ్ఛెన దత్తం అనవతం త్రిగా పుత్ర[illegible]దాసాదినా దత్తం ఆర్తేన రోగెణోపహతెన దత్తం మత్తేన మదనీయ మితెన ఉన్మత్తెనవా
తికాదుర్మన్మాద గ్రస్తెన అవవఖర తదత్తం అయంమదీయ మిదంకరిష్యతీతి ప్రతిలాభెచ్ఛయా ప్రతిలాభ మకుర్వాణాయ దత్తం అయోగ్యాయయో
గ్యాత్మేమాత్రా దత్తంయిఖ్యాం కరిష్య మితి ధనం లబ్ధ్వా దుష్కృతాం డావినియుఖ్యానాయదత్తం ఎవం షోడశ ప్రకారమపి దత్తం పునఃప్రత్యా
హారణీయంతావద దత్తమిత్యుక్తం యెం భవతి॥ తథా చకాత్యాయనః॥ కామక్రోధాస్వతంత్రాదాలక్ష్మీ శోకాన్మత్త ప్రమోహితైః॥ వ్యత్యాసపరిహాసాచ్చ
యద్దత్తం తత్పునర్హరేత్॥ యమిత్తుకాాాదాన్నాసి ద్ధిధ యు కెర్తావా[illegible] ప్రతిశ్రుతాః॥ తస్మిన్నపి ప్రసిద్ధిర్న దెయాంసాత్తధం చన॥ అధపాత్రెపదత్తస్య
ప్రతిదాపస్సుతాం చలాతమిదం ఉ. స్త్రైకాాదశగుణ మహూవ నార్గగయ మూనవాః॥ అకైర్తావానాలంపమాహానపవరెన్నహాస్య హాని కెాంధ్యత్రెపారదారికసం భవాత్॥

వ్యవహార కాండః

53

విషయిణం తనాపి దానే కృతే సంతానవిచ్ఛేదాపత్తేః। అథ ఏకైకస్య పుత్రస్య దానం నిషేధతి వసిష్ఠః। న త్వేకం పుత్రం దద్యాత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్వా స హి సంతానా
య పూర్వేషామితి। అత ఏవ సుతదారాణాం వశిత్వం త్వనుశాసనే। విక్రయే చైవ దానే చ వశిత్వం న సుతే పితురితి। ఏవమాదిను తస్యాదేయత్వప్రతిపా
దకాని వచనాన్యేకపుత్రవిషయాణీత్యవగమ్యతే। అనేకపుత్రేష్వపి మాతాపిత్రోరనుజ్ఞాం వినా న దేయః। విక్రయే చైవ దానే చ న దేయా స్వ్వార నిత్రవః।
దారాః పుత్రాః సర్వస్వం చాత్మా యస్య స్మరణాత్। న దేయాః స్వర నిక్షేపన్యాసాధి ప్రభృతయః। ఆపత్కాలే తు పితృకర్తవ్యం దానం విక్రయో వా। అనేకదానప్రవర్తితా ఇతి।
తాని వాక్యాన్యాపత్కాలే కర్తవ్యత్వే ప్రాప్తవత్। పుత్రస్య ప్రతిగ్రహప్రకారవిశేషో వసిష్ఠేన దర్శితః। పుత్రం ప్రతిగృహీష్యన్ బంధూనాహూయ రాజని చావేద్య నివేశన
స్య మధ్యే వ్యాహృతిభిర్హుత్వాదూరబాంధవం సంనికృష్టమేవ గృహ్ణీయాదితి। అదూరబాంధవం సంనికృష్టమాతులాదిబాంధవం అసన్నికృష్టం సన్నికృష్టమాతృపిత్రా
త్మపుత్రాదివ్యతిరిక్తమేవ స్థావరవిషయే దేయం। క్రమో మహాప్రభావతిః సనాతనమాహాత్మ్యేతి। తద్వన్నక్షేత్రం ప్రదేయం తేన పితృణాం చాపి యుక్తం। ప్రాప్త
తద్గ్రహణమవివక్షితమితి। సప్రశ్రయస్సాంఖ్య శిష్యైర్యుక్తో యేన సమధికం స్వాత్మదత్తతయా స్వాత్మనా వివక్షితమితి। స్వయం ప్రాప్తం క్రమాం అవిభక్తే ధనే భ్రాత్ర
స్మరణం వా తదపి దేయం స్వీయాదేయం స్వయం ప్రాప్తమితి। బృహస్పతివచనాత్। యత్తు తేనైవ ప్రోక్తం విభక్తా వా విభక్తా వా దాయాదాః స్థావ
రే సమాః। ఏకో హ్యనీశస్సర్వత్ర దానాధమనవిక్రయ ఇతి। తదవిభక్తస్థావరవిషయం స్వార్జితస్థావరవిషయం వా। ప్రాప్తే స్వకీయే దేయం
తైర్వ్యాఖ్యానాత్। కిం చ ద్రవ్యస్య స్వార్జితస్యానుజ్ఞాతమేవ దేయం। కిం వ్యక్తానావిభక్తానామనుజ్ఞాతమేవ దేయం। కిం ప్రదద్యాత్సేనాసా స్వర్జితమపి సర్వస్వ
మనుజ్ఞాతమేవ దేయం। తథా చ వ్యాసః। దాయాదానాం త్రయాణాం తు భార్యాయాః పుత్రపౌత్రయోః। స్త్రీ అనుజ్ఞాతస్సర్వస్యానుజ్ఞాతం [illegible] స్వ్వయా
దితి। సాధారణం విహాయ స్వం త్రయాణాం తం పితామహాదిప్రయోగాత్। స్త్రీ అనుజ్ఞాతః సమ్మతం। సావిశేషం దేయం। దైవా [illegible] ప్తేన సహ
దానం న విద్యత ఇతి తేనైవ ప్రోక్తత్వాత్। ఇష్టం దేయాదేయం తత్ర దత్తం సప్తవిధమదత్తం షోడశాత్మకం। తథా చ నారదః। దత్తం సప్తవిధం ప్రోక్తమదత్తం షోడశా

కుబిత్రతో పాదికం దేయం। తదాహాయాం బక్షవల్లభః। దివ్యం కాలం లయోతి యత్ర లక్షం పురస్త్ర యోనసధ్యా॥ తదా [..] తుస్వామినః షండో ధికం దేయం
తతోధికక్షితియ స్నాన యూప బస్త్ర మంత్రరేగవాని బాద్యదిలాక్షసాధనదిశకాలా తిత్రపుక్రోతి లాభం బహుతరవ్యయకరణాదల్పం తస్మాత్పావిమా
న్యపక్షానుసారేణ కం బద్ధద్రవ్యత యుప్పత్రసాధితత్రిగుణ బహులాభం కరోతి తస్మై పరిభాషిత వయాం లాభదధికం దేయం మిత్యర్థః॥ అనేక పుష్ప క వృక్ష కవ్వే
వర్గః గి పితనా పుణ్య ప్రకార వరాహానపివ॥ యోరాంయాం వత్రింల తేకమస్తా వత్ర నృతల పెతనం॥ ఈ ప్రతిరా రమ్యసాధ్యం చెత్రాస్యధ్వకురస్య దాధాశ్యతమి
తి॥ యదా పునరికం క్రమం నియత పెతనవయ వాక్యం బహు విషాక్రియ యమాగమ పయియా రపాసాధ్యం చెదూర్థ [..] మెనాదూపరిసమావితంత
దాయోంయాం వత్రన్య కరోతి తస్మై తత్పమా॥ నుసారేణ పుదత్త కలితం వెతనం దేయం స పునః నసంసాధ్యం బాహ్యం క్రమర్గ పరిసవరా పితెతు
రల భాశ్యతం తత్రావత్పురిభాషితం తావదు వాక్యం దేయం న పునః ప్రత్యేక కృష్ణి వెతనం దేయం నాపి కమా నురూపం పరికల్ప్య దేయం॥ చ్ఛత్రాదా
కర్తృత్వమాహ నారదః॥ కర్మోపకరణం తెషాం క్రియాం ప్రతిపదా కింతం॥ అప్రసాపెన తద్రుష్టం నశ్యైవెత్ర నతదా భవేతి॥ తెషాం కర్మసాధ్యమినాం కర్మో
పకరణం లాంగలాదిక్రియా వయుద్దిభ యుక్తిస్వత్రెనిహితం తెన నపదాని స్నపెన రక్షేమిత్యర్థః॥ బృహస్పతిరపి॥ కృత కస్త్ర న వవాన స్వామినా
స్వవక మర్వవిః కృతి హానిం నవాప్నోతి। తత్రోపాదః ప్రవర్తతె ఇతి॥ యుస్త్ర కృతిం న్యకర్తృత్వ కమానసకర్తా తిం ప్రత్యాహానవివ॥ గృహంత వెతనః॥
కమానకరాం తియదాభ్యాతః। నమధ్యత్రద్వయం దాపనాద్వుగుణం తత్ప్రవెతనమిత్తి॥ అగృహీత వెతనవిషయ యం యాం బహ్నవల్లభ ఆహ॥ అగృహ
తెతుసం దాప్యా పృత్యైరక్షుఉపన్కర ఇతి॥ నమం యాం వత్రావెల నెవకృత్తం తత్తం వయం కర్తృత దాపదివ స్వామినెదదాత్యత్॥ నతురాత్మదండ ఇత్య
ర్థః॥ యదాపతాం కర్తృత వెతనం దత్వా చలాం తరాయితవ్యః। తదాహానారదః॥ కమాకృ వః స్ప్రతి భృత్వాస్తో దత్వా వృత్తిం బలాంత్య
భృత్తిం గృహ తాం కంవాణ్య ద్విగుణం భరతి వయం వ్యయం దితి ప్రతికృత్వె ప్రారంభనన్య ఉప లక్షణార్థం। తదాహ కాత్యాయనః॥ పలత్నకరన్యకృష్ణవర్గ
ఛన

28

నా

తాన్నదిక్షేంతు

దశేత్పుత్రసప్తస్య తథానత్యోభవతోనాత్॥ పౌత్రప్రమిత్రిస్తు యుత్రింబిదుస్త్రోత్ వాక్యం తదుభ్యాతే॥ నదాతా తత్ప్రదం డాస్సునా స్వధ్యేసత్కైపడింప భాగితిల మధ్యస్థః అ
క్రమపాదకః॥ వకారాదస్త్ర హాకః॥ నేనవయుక్తేయుతెతామృభాడింకా భాశౌదం దనియా విత్యక్షః॥ ఆతేదత్తే ధర్మక్రాంత్యవాతిరిక్త విషయం ప్రథా
చసఎవ॥ సవిష్ఠినా తేన వాదత్రం శాంవితంధర్మశాలశా తః॥ అదత్తావేతు మహాతెదా వాస్ప్రత్యుతీంనాత్రసం శంయు ఇతి॥ వంసురవి॥ హింపాధికదాపాంత్యంప్రతి
గ్రహోయోందా॥ డింనారదిసొంత్రః॥ గృహస్థే త్యాదత్తం తాలాలాఖాద్యశాంపిదెయం ప్రయుక్షతి॥ ఆదెయుదాంయుకెందండః ప్రదా తత్తప్రతిక్షేశ ఇతి॥ ఇతి
దత్తాదత్త వృదాని కేషు॥ అథవెతనసెన్నన పాకేర్ణా ఖ్యం వివాద పదముచ్యతే॥ తస్య స్వరూప మాంహనారదః॥ భృత్యానాంవెతనస్యొక్తో దానాదానవిధిః
క్రమః॥ వెతనస్యాన పాకర్మ తద్వివాదపదంస్మృతమితి॥ వెతనం కర్మమూల్యం తస్యాన పకర్మ భృత్యాయాసమర్పణం సమర్పితస్య పరావర్తనం వా తత్ర
సమవహనెవిశేషమాహనారదః॥ భృతాయ వెతనం దద్యాత్ కర్మ స్వామీయథాక్రమం॥ ఆదౌ మధ్యేవసానెవాకర్మణో యద్వినిశ్చితమితి॥ ఎతావదేవ
తత్కర్మకరణాదజ స్వామీతిషాయా అపేవిశేషమాహ స ఎవ॥ భృత [illegible]నిశ్రితాంయాం తుదశ భాగమవాప్నుయుః॥ లాభం గోవత్స
మస్యాంతు వణిభోధకృషిహావల మితి॥ గోవిరక్షపాలః మానగవాదిప్రసవం వంయుః ప్రభృతి(యుదిప్రసవం వంయుః ప్రభృతి) యుదికర్మణో మాంభాత్
యుదశమం భాగం పత్రుయుక్షతి తదా సారాభవాపృశ్ఛ హాయాంఖ్యవత్తః॥ దాపస్సుదశవం భాగం వాణిజ్యం పణ్యసస్యతః॥ అనిశ్చిత్య భృతిం
యుస్తకారయెత్తు మహీక్షితే॥ యుత్రపహాస్తి నొవృత్తం త్రిభాగం పంచ భాగంవాకృష్యేయాంత్తరవాపాకం॥ తదాయాం [illegible] కక్షేత్రకత్యాభాగ
యం॥ తత్ర షష్ఠిత్రిభాగపంచ భాగాప్యవస్థయాం విక్షిత్తా వెదితవ్యౌ తథా వసఎవ॥ భక్తాచ్ఛాదభృతసిరా దాద్భాగం కృష్టేతిపం॥ కం॥ భాతస్య త్రిభా
గంతుప్రగృహీన్నీయాహాదాభృతఇతి॥ అశనాచ్ఛాదనాభ్యాంభృతశ్చకృషీవలః క్షేత్ర జాంతసస్యత్పంచ మంభాగం గృహ్ణీయాత్ [illegible]గ్నీయాత్తా
భాక్తాప్రవల్లస్మృత యుం భాగ మిత్యర్థః॥ ఎతావద్ధనస్య మీంతి పరిభాషాంయాం నతూమదికేవలిత్ర తెనాన్నాసం సామీ బుద్ధి పరికల్పితం॥ వెతనం దెయం॥

సా
కృతే సంయోగాదినా ఖాండవేతారం ప్రత్యాహ నారదః। అనంతరం ప్రాప్తయితా వీతు ఖాండం వా నష్టం తద్వా వానే। దాపాత్ చ్యుతిపతు వాగ్గం సవాసదర్శ పయిత్వా
ఋక్। అనపనోపహతో మేవం చ్యుతిహానిమ వాప్నుయాదితి। యుక్తకటాదికం న్యాయ యిత్వా తదిమోపకారశూన్యో వూదాయం పశ్చాంతరేరగచ్ఛతి ప్రాప్తేః
అవకాశికచ్ఛిన తదాద్యారోలక్ష్యతే। పరశుం విశాగృహానివూగాది ఖాతకృదాతారం ప్రత్యాహ నారదః। పరక్షరా తెరాగృహం కృతాఖ్యస్తైవ సుప్తౌ
తావ సిత్యేతి యః। న తద్గ్రహీతా శీనగకృష్టిత్యాకాష్ఠాని తక్షిస్వామి తి। వెళితాః వినిగాక్షం ప్రస్తుతతు వసంక్షామింసే యమిని వెదయు [illegible] కాష్ఠా
ది గ్రహానాపతిక్షాపామితి హనఇత్యర్థః। పతిక్షాపతి తేతయో క్షాపతి క్షాపా తధితి నాతకం దత్వా ప్రవాసధర్మసాగాం ధర్మం గృహీత వూని క్రాది పాత్ర ఖేదనాభా
వ పాశ్యే హనఎవాస్త్రావంవాదినిఖాండాది వూగకాలాన్ప్రపానయితి। గృహీతురావ పెొత్రాగ్నం నష్టం వాసత్ర సంప్లవాదితి। సంప్లవః పరచక్రసంభ్రమః
తెనా ప్రినాశః కామ్నుక సవాఖిన్నం పూర్వవత్స్వత్వాతన్న ధ్యంవా ఖాండం వాస్యామినే దేయం సంప్లవాదన్య త్ర శిదేత దాపకన్గృహీతురేవ తదిత్యర్థః।
కృతకమనా చతాన్యయే తనదాతారం ప్రత్యాహ బృహస్పతిః। కర్తేకరుకర్మ యస్సాపు విన దదాత్ధ్వితసంప్రతేః। రాజ్ఞా దాపయితవ్యోసౌ ఖినయం పాన
రూపకేతి। నివుగ్నం చ్యుతం వధిత్యంబంతెరాదండమూ హకాతాన్నయం సః। తత్ర ఖపృధినపాయం యెరాచ్యుత్యం ఖాగాతక వెం వ వ (ప్రా) మ్మాయాతాని
హానం వూవస్యంగాతుమిత్రాహ ముపాలంయోన్నితి పర్యో స్త్రీ రదుపఖాక్తుం విపయి త్వాహ నారదః। కులం గృహీత్వా పర్ణస్త్రీ నెశ్చిత బుగుంక్త
డెతిల నిచ్చక్కలు ప్రదాతా ఖిగుప్తహానిమవాప్నుయాదితి। ఎతదవ్యాధి రాదివిషయం। వ్యాధితాదివిషయె స్తుత్యా తక్ష రం। వ్యాధితా హం ప్రమాపక
గాలిఖ్య దధవర్గపరాయణాః। ఆమంత్రితా వరాగత్రైదవాలా ఖదక్షాస్త్రవెత్తి। అతప్తం తావళగిరెషు భాతుమం ప్రవూసంప్రమలదెనాత్ర తత్రైవ
వ్యాకులా వ్యగాత్ర వద్రవాదాసాం క్రిహాంగమ త్ర పగ్నా స్త్రీ ప్రకర్గనాధ్యంతమేపక్రారం ప్రత్యాహ నారదః। అత్రయుక్తం ప్రధాశక్త మనుష్యా యపమా
స్త్రియం। అత్రఖేదవ్యధాపితాన్నచా రయెం దాపనబాదిఖః। అంతాసాయసుమా క్రాపె దహు ఖవారవిదానంయితి। కులం దృష్టుగుం దాపయ్యా వినయం।

ప్రాప్నుయాద్విగుణం ధనమితి॥ ద్వితీయం తు కౌమారం పారం మిత్యర్థః॥ యత్తు మనునా పరన్వం॥ భృత్యో నాత్మనః కుర్యాద్దిద్యాద పాత్రం మర్ధమేవ ధనం భృతం॥
దండశ్చ శతానాం తు స్థానదైయంత్ర స్వేతనమితి। తదాద్యాపాశిశిత విషయం। యదన్యత్రాపాశిషే తు దండస్తత్రాప తదానంతరాహ సఏవ। యదిరాత్త మాతః స్వసాధా వాయుస్తు
కర్మసత్కారయోగ్యః సతసస్వేతనం దేయమన్తేపి సన్నాపి కర్మణా ఇతి। యస్తు కాలవిశేషావధికం కర్మ ప్రతిజ్ఞాయ కాలాంతరం ప్రథమమేవ కర్మత్యజతి తం ప్రత్యాహ నా
రదః॥ కా తద్పూర్ణే త్యజన్ కర్మ భృతేర్హానిమవాప్నుయాత్ ఇతి॥ పాతురూప్య కరణాదినా యమిదో తతః ప్రమాదాన్నాశితం దాప్యనమం ద్విరతీహానాశితం॥ ననుదా
ప్యేహాతః చోర్వాత్రక్ష మణి దంఋతేనన వేతి। చోర ప్రహారాదినా ద్రోహేణానాశితం విశిష్టేపి న ద్వాగుణం భృతింకారాం తా చేసప్తమం భాగం చతుర్థే పది
సత్యర్థ భృతి మర్ధపదేన వాంప్రదాప స్తాన్న బృహస్పతి ఇతి॥ అరా బాకంధ్వై విశంషమాత్ర ప్రాబల్యే విశంషమాత్రం యుక్తమ్ భాండనే తద్వద్వి ప్రబద్ధాపోనతదురాగావా
హాతేన నాశితం తన్నూలాన్నసారేణ తదప్యండం దాపనీయం॥ యస్తు ప్రసిద్ధ నలగ్నసమయ ఏవ స్వతః పక్షగతం కర్మ త్యజే స్తు స్వార్థ విఘ్నం కరోతి తదా పాద్విగుణ
ణం భృతిదాప్యః॥ యస్తు భృత్యస్యాంతరా పాదానావసరం స్వేచ్ఛాం గృహీతం కర్మత్యజతి అసౌ భృత్యస్య సప్తమం భాగం దాప్యః॥ యత్పునః పథి ప్రస్థానాంతే గమనే
వర్త వహానేన తి కర్మత్యజతి సచతుర్థ్యం భాగం దాప్యః॥ అథవా పథి ఖనపాన భృతిదాప్యః॥ యత్త సాక్షిమాన్ భృత్యస్య మితి విశం మర్యాదాయంతి
పూర్వోత్రదేశే కులాశ్వాపి పూర్వోక్త సప్తమ భాగాదికం దాపనీయః॥ ఏతద్వాప్యధి తాదివిషయం వ్యాధితస్య పరాధానా। యదా పునర్వ్యాధి తోర
వ్యాధ్యపగమే తరితదివసాః పరిగణ్యపూరయతి దాతే లక్షత ఏవ వేతనం భృతిం తదాహ మనుః॥ ఆర్తస్తు కుర్యాత్స్వస్థః సన్యథాభాషితమాదితః॥ సదీర్ఘ
స్యాపి కాలస్య తల్లభేతైవ వేతనమితి॥ తాశిబ కత్తస్యామిన యత్ర తల్లక్షభాగాది దాపనము॥ విక్రీత భాండవిధయం విక్రేతృ [illegible] మోపుర్వోక్త మనునా ఖిహిం
తః॥ వధి విక్రేయం తద్ద్విగుణం పరగిస్తత్రాంతన ఖండిత తథాతస్యాపి దేయం స్వాత్ప్రథమే రథలక్షేతన ఇతి॥ ఆసిద్ధేన ప్రతిబద్ధ భాండవిధ యోరాహాదుపహ్రా
తస్యాండవిధయే మాహ కాత్యాయనః॥ యద్భావత్రితదద్విగుణ దమాసిద్ధ క్రియతిపిపా। యదా నద్దగతాన్స్తస్య ప్రామ్మతేభ్య పత్రేతాంశృతమితి॥ భాండకస్య

ప్రోషితస్య

త్రి

దాబితః తవా హంమి త్యపగతః. తవదాసోస్మీతి నామయిత్వా గతః। త్రుప్రబాణ్యే వసితః త్రుప్రబాణ్యే తత్రాయత కృతః। ఏతావత్కాలం తుంమ దక్షిణ ఇత్యపగతమితి
చక్రదాసః నవకాలం శక్తా ధిగేవదాసత్వ మపభ్యపగతః బ హాం ంగృహాదాసాప్యాపత్తః తల్లక్షణతా వయిదర్శ పబ్దానేత్యసప్రబిప్తః యాలత్రా
నంవిక్రీణీతే ఆనావాత్స విక్రీతా ఏవంపంచదశ ప్రకారాః॥ యత్తు పాశుదినాత్రం॥ ద్యబాహతెరా చక్రదాసిరా గృహంబః క్రీతద త్రిషిర ప్రక్రీతోదాండ
దానత్ర ప్రష్మైతి దానతయోంనయా ఇతికత్తివాం దానతప్రతిపాదానార్థం వతువతినం ఖనాథ్యం (ప్రహారినంబద్ధ శ్రీ) అత్రశ్చ పశ్శ కవయశ్చత్తా విశ్చ
కేనా రదిసోంస్యేః॥ అవిద్యాగ్రహానా శ్లిష్య శ్య హా పెత్తు యితొంవగురుయ్య తస్యాత్రిసూరుదారిమ గురుపుత్ర తన్ని వచితి దాస్యాబా త్రత్రయాతదు
క్తంబృహస్పతినా॥ విద్యాత్రయోనమాఖనాతాంలగంబునాసువలక్షణా తదర్థగురుకులా వాంప్రకరాణ్యత తమోంది తాంమిత్రం అంతేవాని
నావంపికేమర్కత్యతెరా విళిషస్తైన్యే షాంకృతః విజ్ఞానే పరా చతెళ లభంతో మరణం విధినం స్మృతిః స్మృత్వా దినేంతత్రాప్తం కర్మణ్యమః గురోర్గృహ
ఇతినారదేనా పి॥ సులిప్రమిత్రం వాహతుర్నాంధవానా మనుజ్ఞ లరలా। ఆచార్యస్య వసిదంతేకాంతి కృత్యానం నిశ్రితమితి। ఆచార్యస్యాపి కర్తవ్యమా
హనవవ। ఆచార్యత్క్షిప్తంతేనసంనుగృహే దత్తశ్చంబునం। నబాన్యత్కారయేత్కర్మ పుత్రవత్సైన మాచరేదితి। అన్యత్ర మర్కారకవహాంబాలశ్చ ప్రదా
హకాతార్థయినః॥ యస్తునగ్రాహంయాలశ్చలం కవమాం (గ్ర) నాత్మనికారతాత తెపాత్రవృత్తయూతాని హానంనవం తప్పాశ్శిషా నివర్తత ఇతి। వరిషామి
తకాలా త్రాపెద విద్యాపాత్ర పవితావత్కాలం వసదితాన్య హానారదః। లక్షితొవ పిస్తృతం కాలవం తేవాసినమానవయితే। తత్రకునుర్వం లభ్యర్నో
దాచార్యస్య వత్యలమితి॥ యో గురాజ్ఞవల్క్యపి॥ కృతళలపినిఠసన్ము తక్కాలం గురోర్గృహే గురుపత్నీ వాచబన్యభ్యలప్రదక్షతిః దుష్టంత్రతో
హానారదః। శక్షయంత్రమదుష్టంచరంరుస్మావాచార్యంవతితపత్రిః॥ బలాద్యాపనఇతమా సుహా దంభివనే హాంతతి బంధాత్త తాడనాదిః। వరిషామి
తకాలసంపూర్ణే కతకేవకయోంహనారదః గృహంతళల్ప మవంతె కృత్యాప్యాయ కప దక్షిణాం। శక్తితశ్చానువూజ్యైన మంతేవాసీ నివర్తతఇతి త్ర

౫౮

తావదేవతిష్ఠతి। పత్నీత్రియం స్రవరాద్యిదం దాదికం వత్సపురాణనిఖిలం తం। గృహేతాష్వేతసం త్రైశ్చలాంఛాదనాత్రగచ్ఛతి। తాం దమం దావయోక్తనాదే
తస్యాప్యపి చఖాదకమితి। అత్రనిశేతు మాహానారదః॥ త్రైశ్చత్రదానా అంతత్రకామకాసృగ్య వేశక్షితః తథా వయక్షే షుకారాశే వునిరాగ్ యలం సంఖంఅతి
విదురితి। ఇక్ష మఖ్యాపిత్యాశు శలాపాఖ్యం విపాదపద వఖిధ్యయత్వే। తస్యసాసరూపం నారద ఆహ॥ అఖస్యపైతృ తు శుకాఖ్యాం తాం యస్త్రాం నప్రతివద్ధ్యే
తి। అళుశిపాచాఖ్యాపితేవత దివాదవము భృత ఇతి॥ అభ్యాసకరణం శుళరా వాం పంచప్రకారః తథాపసప వం। పురుషాః పంచవిధః శాస్త్రదృష్టావనష్టి శు
శిఖతు విః దృః కమకరః తిష్ఠాందానస్త్రీ పంచప్రకారః శవ్యాం తెవాసిభృతకాష్వతు ధర్మ ప్రమధికమ॥ కృత॥ ఏతే కమకరాశ్శేయాదాసస్త్రగృహజా
తయః॥ సామాన్యమస్వతం త్రత్వేషామాహుర్మనీషిణః॥ జాతకమకృతస్త్రకైస్త్రివిశేషో వృత్తి తస్త్రథా॥ కమకరా ఏ ద్వివిధం శ్రేయం అశుభం శుభమే
వచ। అశుభం దానకర్మోక్తం శుభం వంశగత। పరమితి॥ తత్ర విశిష్టా వేదవిదో ఢ్ల్ అశ్వేవాసాళ్ళ్యూళిష్టాయాం యూతిన్యయః కర్మకరో తిససాధ తంత్రః
అధికర్మకృత్ కమకరం వరావాదిష్టాతాం అశుచిస్థానం ఉచ్ఛిష్టప్రష్టేపా ధం గతాం దికం అపసరః గృహానం మాం ఖతపాశ్రాది నిపపసైనాతాత్యగః। చ్య
తకశ్చ త్రివిధః। తదుక్తం తెన్నెవస్త్రైఉత్తమః॥ కాలకతాం చమధ్య మస్త్రకృషా వలః॥ అథ తెవాచారవాహిస్యాదితేన్వం। త్రివిధాచష్ఠ ఇతి॥ దానస్వరూ
రూపవపి తెన్నెవదశకతం॥ గృహజాతస్త్రధాత్రతః లబ్ధో దాయాదుపాగతః। అపత్యాలభ్య తస్సదు దాణితస్పైమిసాపయః। మోక్షితోమ
హతాకష్టా దుర్భిక్షపాత్రవపసేజితః॥ తవాహమిత్యుపగతః ప్రవ్రజ్యావనితః గోక్షత్రదానస్త్ర విశ్రేయస్త్రైమచ [illegible] మత్రత ... త్రపాతాం ద్ర [illegible] శాస్త్రే శ్రుతా
దాహాః సోఃపంచదశస్మృతాః। గృహజాతస్త్రధాత్రతః లబ్ధో దాయాదుపాగతస్తత్రగృహజాతః సగృహదాస్యాం జాతః క్రీతో మూల్యధన
శ్చాప్రతిగ్రహాదినాదాయతో రిక్థగా హితేనవాప్రాప్తః అనాకాలభృతః దుర్భిక్షే దానతాప అన్నయో షితః అహితః స్వామినాధనగ్రహణేన ధనతాంతతః॥
రుణమోక్షితోరుణమోచనప్రతత్ ఉపకరతయాం దానతో ముప్యపగతః అయుద్ధః పాత్రత్ర నమరి ఖతోగృహీతః పణాజితః దానవిపమలాతిద్యూతా

బలా

అనిక్షతః స్వాగవతస్తత్రాపి బ్రాహ్మణదాస్యః శతాని షడితి। ప్రవ్రజ్యావసితో నామ యః ప్రవ్రజ్యావసితస్తస్మాదితి। శూద్రం తు యథాకథమపి దాస్యం కారయేదితి తత్రాహ స ఏవ। శూద్రం తు కారయేద్దాస్యం
క్రీతమక్రీతమేవ వా। దాస్యాయైవ హి సృష్టోఽసౌ స్వయంభువేతి। పంచదశప్రకారాణాం దాసానాం మధ్యే గృహజాతక్రీతలబ్ధదాయాగతానాం చతుర్ణాం దాసత్వం స్వామి-
ప్రసాదాదేవ ముచ్యతే నాన్యథేత్యాహ నారదః। తత్ర పూర్వశ్చతుర్వర్గో దాసత్వాన్న విముచ్యతే। ప్రసాదాత్స్వామినోఽన్యత్ర దాస్యమేషాం క్రమాగతమితి॥ ఆత్మవిక్రే-
తుర వాంతాశనత్వం స్వామిప్రసాదాదన్యతో నోపైతీత్యాహ నారదః। రాజ్ఞ ఏవ తు దాసస్స్యాత్ప్రవ్రజ్యావసితో నరః। న తస్య ప్రతిమోక్షోఽస్తి న విశుద్ధిః కథంచనేతి। యా-
ప్యం
జ్ఞవల్క్యోఽపి। ప్రవ్రజ్యావసితో రాజ్ఞో దాస ఆమరణాంతికమితి। ప్రవ్రజ్యావసితస్య దాసత్వం బ్రాహ్మణేతరవిషయం బ్రాహ్మణస్తు నిర్వాస్య ఇత్యాహ కాత్యాయ-
నః। ప్రవ్రజ్యావసితాంస్తు త్రయో వర్ణాన్ బ్రాహ్మణో యతః। నిర్వాసం కారయేద్విప్రం దాసత్వం క్షత్రియో విశ ఇతి। నిర్వాసనప్రకారమాహ నారదః। పారివ్రాజ్యం
గృహీత్వా తు యః స్వధర్మే న తిష్ఠతి। శ్వపదేనాంకయిత్వా తు రాజా శీఘ్రం ప్రవాసయేదితి। ప్రవ్రజ్యావసితానామాత్మవిక్రేతృవ్యతిరిక్తానామనాకాలభృతాదీనా-
ం దాస్యాపనయనప్రకారమాహ స ఏవ। అనాకాలే భృతో దాస్యాన్ముచ్యతే గోయుగం దదత్। సంభక్షితం యద్దుర్భిక్షే న తచ్ఛుద్ధ్యతి కర్మణా। ఆహితోఽపి ధనం
దత్వా స్వామీ యద్యేనముద్ధరేత్ సపర్యాం ప్రవృణోద్దత్వా ఋణీ దాస్యాద్విముచ్యతే। న క్రీనాప్త్నే పణో నపేర్చక్రేదాసో విముచ్యతే। నిగ్రహాద్బడవాంతరాస్తు ముచ్య-
తే బడబాహృత ఇతి। స్వామినః ప్రాణసంరక్షణాదపి గృహజాతాదయః న వేదాస్యాన్ముచ్యంత ఇత్యాహ నారదః। యశ్చైషాం స్వామినం కశ్చిన్మోచయేత్ప్రాణ-
సంశయాత్। దాసత్వాత్స విముచ్యేత పుత్రభాగం లభేత చేతి। రాజ్ఞాం దాసానాం మోచనమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। బలాద్దాసీకృతా చోరైర్విక్రీతాపి విము- ౨
చ్యత ఇతి। ప్రకారాంతరసహితో దత్తస్వామీ గృహ్యతే। నారదోఽపి। చోరాపహృతవిక్రీతా యే చ దాసీకృతా బలాత్। రాజ్ఞా మోచయితవ్యాస్తే దా-
సత్వం తేషు నేష్యత ఇతి। యస్తు స్వకస్య పుంస్యాం దాసకర్మం గకృత్వే పరస్య వాపి దాసత్వమంగీకరోతి అసౌ పరేణ వివర్జనీయ ఇత్యాహ స ఏవ। తవాహమి-
తి వాత్మానం యోఽస్వతంత్రః ప్రయచ్ఛతి। న స తం ప్రాప్నుయాత్కామం పూర్వస్వామీ లభేత తమితి। దాసవిమోక్షణేతికర్తవ్యతామాహ స ఏవ। స్వదాసమిచ్ఛేద్యః

శ్రీః

భృతకానామపి భృతికృతః కాలకృతస్త్రివిశేషో బృహస్పతినోదితః। తత్ర ఆయుధీయస్త్రివిధదాహో యుయుత్సుర్యో బడబాభృతః కర్మతస్త్రివిధః కృష్యా
ద్యర్థం భృతకో నరః బహువాద్యర్థం భృతకాః పూర్వోక్తస్తథా భాగభృతకో పరః॥ హీనమధ్యశ్రేష్ఠమధ్యమం ఖసమేకశామేవమభిహితం। దినం మాసార్ధం షణ్మాసత్రిమాసాబ్దం
భృతస్తథా॥ కర్మకుర్యాత్ప్రతిజ్ఞాతం లభతే పరిభాషితమితి। అత్ర భృతకస్య బహుధా నమధ్యార్థ్యముత్తమత్వం ద్రష్టవ్యం॥ తే చాన్యత్ర ఉత్తమమధ్యమాధమత్వం శక్త్యనుసారతో ద్రష్టవ్యం। తథా చ నారదః॥
త్రి భృతకస్త్రివిధో జ్ఞేయ ఉత్తమో మధ్యమోఽధమః। శక్తిభక్త్యనుసారేణైషాం కల్ప్యా స్యాద్భృతిరితి। భాగభృతస్య త్రైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః। త్రిప్రకారో భాగభృతః కృ భాగ॰
షిగోజీవినస్స్మృతః। జాతసస్యచతుర్థాంశో లభతే తు న సంశయ ఇతి। అధికర్మకృతస్తు స్వరూపమాహ నారదః॥ అర్థే అధికృతే యస్స్యాత్కుటుంబస్య తథోపరి॥ సోఽధికర్మకృత్
57 తైరాజ్ఞేయః కుటుంబికస్స్మృత ఇతి। ఏవం నిరూపితే భృతకాః శుద్ధాంతేవాసిభృతకాః భృతకాధికర్మకరాణాం చ శుభకర్మకారిత్వం దాసానాం చ దాసకర్మ ముక్త్యుత్పత్తి దశకేన ముపనాహ కాత్యాయనః। స్వత
ంత్రస్యాత్మనో దానాద్దాసత్వం దారవద్భృగురితి॥ అయమర్థః॥ యథా ప్రాప్తసంస్కారార్థస్య దారదానాద్దారత్వం తథా స్వతంత్రస్యాత్మనో దానాద్దాసత్వమితి భృగు
రాచారేణామన్యత ఇతి॥ తేన దాసత్వం తస్య పారార్థ్యం ముఖ్యం ఏకదాసాః పారార్థ్యమాత్రమాసాద్య శుశ్రూషాః కర్మకరా ఇత్యుక్తం భవతి॥ దాసత్వం చ బ్రాహ్మణాన్య
తిరిక్తేష్వేవ త్రిష్వపి వర్ణేషు విజ్ఞేయం। దాస్యం విప్రస్య న క్వచిదితి తేనైవోక్తత్వాత్। తత్రాపి దాస్యమానులోమ్యేనైవేత్యాహ స ఏవ॥ వర్ణానామానులోమ్యేన దాస్యం న ప్ర
తిలోమతః। రాజన్యవైశ్యశూద్రాణాం త్యజతాం హి స్వతంత్రతామితి॥ ప్రాతిలోమ్యేన దానస్య ప్రతిషేధః స్వకర్తృక పరిత్యాగే ద్రష్టవ్యః। తథా చ నారదః॥
వర్ణ వర్ణానాం ప్రాతిలోమ్యేన దాసత్వం న విధీయతే। స్వధర్మత్యాగినోఽన్యత్ర దారవద్దాసతా మతేతి। దారవద్దాసతా మతేతి వచనాద్బ్రాహ్మణస్య స్వవర్ణం ప్రతిదాసత్వప్రాప్తి
మాహ కాత్యాయనః॥ అసవర్ణం తు విప్రస్య దాసత్వం నైవ కారయేత్॥ బ్రాహ్మణః స్వయం దాస్యం చ బిభృతే తదా సా సాక్షీ కర్మకుర్యాదితి హాస స
ఏవ। శూద్రం తు కారయేద్దాస్యం పాపభవతాపి దాస్యః॥ శతాని షడితి ప్రభవః॥ ప్రభావత్వం తస్మై ఇతి॥ శూద్రం తు యద్దాసత్వం కారయేదితి హాస ఏవ తి
వ। శూద్రం తు కారయేద్దాస్యం బలాద్దాస్యకర్మకారయేత్॥ తస్య దండమాహ స ఏవ॥ దాస్యం తు కారయేన్మోహాద్బ్రాహ్మణాం స్వయం స్మృతాన్ దశ బాః॥

పళమనం కార్యం సవైః న్నైతె నకైనబిదితి॥ ప్రకారిగా పాషండన్నైగమాదినాం మొంప సంగ్రహః॥ తత్ర గ్రామత్రిగణగా పాషండిన్నైగమాదనాముపద్రవకాలె ధర్మకా
శైలయాం పారిభాషికేం సమయక్రియాం వినాఖపద్రఘోాదు ప్రతిహారః॥ ధర్మకార్యంబదు ... సాపాతిభాషికే సమయక్రియాసస్త్రైమిః ళిత్రైః కార్యోవాధిా
ధ ధృత్యః॥ చాదుబరి ష్యా చయాత్స్రప్తి తదాహో పళమనం సర్వైస్సం భూయయుక వరవామి తద్ధః॥ ధమకార్యేతు సమస్తైన్నైనె ... హే॥ సఘాప్ర ... గృహాతద్వాా
రామా సంస్కృతిః॥ తథానా ధ దరిద్రాణాం సంస్కారో ... నక్రియాం। కులాయుసంనిరోధర్మకార్యమ ష్మాఖరం ళతః॥ యుతేవం ... త్రంధవనాసాం ౧౦.
వుయక్రియాం। పాలనంయానమన్నైస్తు ఇతి యబ్వ్యానక్రియాసాం మయాగాద్వికల్ప భూదానం కలాయమన్నై ఖరం ళతః॥ తంబుఖక్షో దివదితవృధా
౭ గమనం తన్మైనాగతె సతియక్తం విధానం విధియం దివతక్షక్షైసో భవతె నిరోధ దుఖక్షా ధపగవువర్యంతం ధారణాం ఆః ళతః స్మృహాక్షైత్రపురుషాది
ప్రంయుక్తసంగృహీత ధనేనా ధ్యకతేన వాస్మితె నకార్యమితి। ఏవంకృతాన సమయక్రియానకె వలంనవమదాయిఖః పాలన్నీయా తింతురా బృహస్పతిహ
నారదః॥ పాషండన్నైగమళ్రేణి పూగవ్రాతగణాదిషు॥ సంరక్షేత్ సమయం రాజా దుర్గే జనపదేతథా ఇతి॥ పాషండా వేదోక్తలింగధారిణో వాలతిరి
క్త్రావాన వేదలింగధారిణఃవా ... బధుదికంవరణాద్యాః సమయాన్సంతి న్నైగమాః సార్థకావణిక్ప్రభృతయః తేషుసర్వేషు ... హారపురుషాతిరస్కారిణో
దండ్యా ఇత్యేవ మాదయోబహవస్సమయా భిద్యతె ప్రత్రవాన్నైగమాః అప్రాశితత్వేన వేదప్రామాణ్యేమిచ్ఛంతియె పాశుపతాదయః ప్రాతగా
ళక్షయోరద్ధః॥ కాత్యాయనేన దర్శితః॥ నానాయుధధరా వ్రాతాః సమవేతాః ప్రకీర్తితాః। కులానాంతు సమూహస్తు గణస్సపరికీర్తితః ఇతి॥
ల యుసవత్రతె లానేవా న్నమ్ముఘువ బన్న సమరి నగం తవ్వమి తనాదయః॥ సంతి సమయాః మరణేతు వంచమిహానిపాల మెవాశ్రైకబౌవిధః। తత్రాప
ఇతనాది సమయాః దుర్గాధానాకదికం గృహాత్వా అన్యావపాఠ్య తోానత క్షత్రియ మిత్యాదిళాస్త్రసమయః జనపదేతు వావిప్రైః ప్రుహాస్త్రేపుత్రి
త్తతాహాస్తె ... స్మైగృహాణాం ఇత్యాది కొంస్తనేకవిధః॥ సమయః జనపదేతు వావిప్రైః పృహాస్త్రేపుత్రి త్యహాస్తె తత్సమయజాతం యథాసప్రకాశతిస బాష్పాతి

౫౮

వ్యవహార
మాధవం॥

కర్తుర్యదా సంప్రతి వ్యానసః। సూద్ధాదాదాయుత తస్యసా ఖింద్భాత్తుంష్యం సహారంభనా। సాక్షితాభిసపు ప్యవఖిమూర్ధః స్వక్షిరవాకిరేత్॥ అథాస ఇతి బోధ్యాత్రి:
ప్రాఙ్ముఖ స్తుత ధైర్యాఘృష్ట్వాజిత్॥ తతః ప్రభృతి వక్రవస్సేవ్యమ్యసుగ్రహపాంవితః॥ శ్లో భూంతోంయయం ప్రతిగ్రాహేళ్య చవత్సఖి మతస్సతామితి॥ ఇత్యభ్యుపేత్యాశుశ్రూ
షాఖ్యం వివాదపదం సమాప్తం॥ అథ సంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యం వివాదపదస్య విధిరుచ్యతే॥ తస్య లక్షణం నారదేన వ్యతిరేకముఖేన దర్శితం॥ పాషండ్యనైగమా
దీనాం స్థితిస్సమయ ఉచ్యతే॥ సమయస్యానపాకర్మ తద్వివాదపదం స్మృతమితి॥ సమయస్యానపాకర్మ అవ్యతిక్రమః॥ సమయపరిపాలనం తద్వ్యతి
క్రమవతాం వివాదపదం భవతీత్యర్థః॥ తదుపయోగినమర్థమాహ బృహస్పతిః॥ వేదవిద్యాన్ మతిక్రమ్య క్షేత్రా త్రియోద్వాప్యగ్నిహోత్రిణః॥ ఆహృత్య
స్థాపయేత్తత్ర తేషాం వృత్తిం ప్రకల్పయేదితి॥ యాజ్ఞవల్క్యో౽పి॥ రాజా కృత్వా పురే స్థానం బ్రాహ్మణాన్ న్యస్య తత్ర తు॥ త్రైవిద్యం వృత్తిమద్బ్రూయాత్తస్వ
ధర్మః పాల్యతామితి॥ చ తే త్రైవిద్యాః ప్రత్యేకం వేదత్రయసంపన్నం వృత్తిమద్భూమిహిరణ్యాదిసంపన్నం కృత్వా స్వధర్మో వర్ణాశ్రమధర్మనిమిత్త:
శ్రుతిస్మృతివిహితో యుష్మాభిరనుష్ఠేయ ఇతి బ్రూయాత్ వృత్తిసంపత్తిః బృహస్పతినా దర్శితః॥ అనాచ్ఛేద్యకరాస్తేభ్యః ప్రదద్యాద్గృహభూమయః॥
ముక్తాభావాశ్చ నృపతిః లేఖయిత్వా తు శాసనే దద్యాదిత్యర్థః॥ తేషాం కర్తవ్యమాహ బృహస్పతిః॥ నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం శాంతికం పౌష్టికం తథా॥ పౌరా
ణాం కర్మ కుర్యుస్తే సందిగ్ధే నిర్ణయం తథేతి॥ యాజ్ఞవల్క్యో౽పి॥ నిజధర్మావిరోధేన యస్తు సామయికో భవేత్॥ సో౽పి యత్నేన సంరక్ష్యో ధర్మో రా
జకృతశ్చ యః॥ ఇతి॥ శ్రుతిస్మృత్యవిరోధేన సమయమేవ సగోత్రబ్రాహ్మణైః రక్షణాదివప్రగ్రహపాలనాదిరూపో యో౽యం ధర్మస్సమయానాం నిష్పన్నస్సో౽పి భవేత్॥ సో౽పి యం
త్నేన పాలనీయః। తథా రాజాజ్ఞయా చ నిజధర్మావిరోధేనైవ యో౽యం పత్రప్రతిష్ఠాపనం దేయం అస్మదరాతిమండలం తురంగాదయో న ప్రస్థాప్యా ఇత్యేవంరూపస్సమ
యనిష్పన్నః॥ సో౽పి రక్షణీయః॥ ఏవం రాజనియుక్తస్య సముదాయవిశేషస్య కర్తవ్యవిశేషవిహితః గ్రామాదిః సర్వసముదాయానాం తు సాధారణకార్యమాహ బృహ
స్పతిః॥ గ్రామశ్రేణిగణానాం చ సంకేతః సమయక్రియా॥ బాధాకాలే తు సా కార్యా ధర్మకార్యే తథైవ చ॥ చాటచౌరభయే బాధాస్సాధారణాస్స్మృతాః॥ తత్రో

క్షత్రప్రాప్త పర్యుషిత న్నిష్ఠాలునాది:॥ ఉపస్థానాది:॥ సమూహ కార్యో ఢక్షపటహాది ధ్వని వర్గాక్షణాన్ము:। తలాదౌ వెలనం ప్రత్యుష్ణ పాదానాం భవనార్థం తాపసవేషపరి
గ్రహ: రాజ్ఞ: ప్రతికూలసాధిక్షేకారికూద్రకత్యకత్రై వగారికవివాదె ధర్మవివెచనం తస్యావప్ర[illegible] తవ పుత్రం స్మృత[illegible] యస్యరాజ్ఞస్తు కులరుతెళూ
ద్వైరాధమ:వివెచనం॥ తస్యావ్రసళతెరాష్ట్రంబలం కొశం చనక్షతత్రి॥ ప్రకృత్యాప్రమతం స్వభావత ఎవ యం జ్ఞాతం పాషండ[illegible]దిషు తాం వరాలచక్షుణాం పరవపుర్
వతాపః రాఖుమరువాశ్రయిగెనాసెనాస్య వంర్థ ప్రహారణాది: దోషవత్తరణాం శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధం విధవాద[illegible]తాదికపాషండ శ్రాద్ధి:ప్రవ రే
వృతం నవిల్ల వ్యానె దండమాహ మను:। అతొగ్రామదెశ సంఘానాం కృత్వా సత్యెన సంవిదం॥ విసంవాదెన్నరోలోభాత్ త్రం రాష్ట్రాద్వి ప్రవాసయెత్।నిర్వృత్య
దావయెదినం సమయవ్యభిచారిణాం। చతుస్సువర్ణాన్ షణ్ణిష్కాన్ శతమానం చ రాజితం॥ ఏవం దండ విధిం కృత్వా ద్దార్మిక: పృథివీపతి:। గ్రామజాతి స
మూహెషు సమయవ్యభిచారిణాం ఇతి॥ నతెన శవధెన ఏతెషాం నిర్వాసన చతుస్సువర్ణాన్ నిష్కశత మానారూపా న్నాజాతి విద్యాగుణాద్యపెక్ష
యా వ్యవస్థాకల్పనియా సమూహ పూజార్థం రాజ్ఞా నమర్పితం ద్రవ్యం సమూహ యతొ సతదాతితం ప్రత్యర్పయా జ్ఞవల్క్య: సమూహ వ
కార్య ఆయాతా న్నత్ కార్యం నివెదయెత్॥ పదాన స్నానసత్కారై: పూజయిత్వా మహాపతి:॥ సమూహకార్యప్రహితొ యల్లభెత్తదర్పయెత్॥
కాదశగుణాం దాప్యొయదసౌ నార్పయెత్స్వయమితి॥ విప్రంకాస్పృహాగా మనుద్రష్ట విషయం। యత్తస్తు పశ్చ విషయె సవివాదా॥ హా ణ్ణ్యైసికం వా
విక్రేతవ్యం యద్ధా శత:॥ దెయం వాని శకపుదక్షం ధర్మ్యం పాలాతు రతయొ నిరుణ॥ సాతాం చకాదిషు తథా ధర్మ ఏష వనాతన:॥ రాజ్ఞా ప్రసాదలబ్ధం
యద్ధనమపి సర్వెషాం సమమితొ హా స ఏవ॥ యత్తై ప్రాప్తం రక్షితం వాగణశ్చాద్దిపారుకాం కృతం॥ రాజ్ఞ: ప్రసాదలబ్ధం చ సర్వెషాం తత్సమంహితం॥
తేన తదక్షేత్రితవిషయం। రక్షితెతు కాత్యా యనఆహ॥ గణాముఖ్యై రక్షితం విత్తం కృతత్వాకాం రక్షితం భవెత్॥ అత్రా ర్ధం విని యుక్తం పాదెయం త్రైరితతద్వి
దితి॥ యెతు సముదాయం ప్రసాద్య తదంతగణా: యెచ సముదాయక్షెత్రాదినా తతొ బహిష్కృతా: తాన్ప్రత్యాహ: స ఏవ॥ గణనాం శ్రేణివర్గాణాం

వ్యవహార మాధవీయ

వతేత్యేతద్ధారాభాష్యాదిత్యర్థః। సముదాయే తు పురుషవిషయవిశేషమాహ బృహస్పతిః। కోశేన లేఖ్యక్రియయా మధ్యస్థైర్వా పరస్పరం। విశ్వాసం ప్రథమం కృత్వా కుర్యుః కా
ర్యాణ్యనంతరమితి। మధ్యస్థైః ప్రతిభూభిః। కార్యాణి సమూహకార్యాణి। కాత్యాయనోపి। సమూహానాం తు యో ధర్మస్తేన ధర్మం న తే సదా। ప్రకుర్యుః సర్వకర్మాణి స్వధర్మే
షు వ్యవస్థితా ఇతి। సమూహకార్యప్రహితేషు హేయోపాదేయయోర్నిశ్చయమాహ బృహస్పతిః। విద్వేషిణో వ్యసనినః శాలీనాలసభీరవః। వృద్ధా లుబ్ధాశ్చ బాలాశ్చ న కార్యాః కార్యచిం
తకాః। శుచయో వేదధర్మజ్ఞా దక్షా దాంతాః కులోద్భవాః। సర్వకార్యప్రవీణాశ్చ కర్తవ్యాస్తు మహత్తమా ఇతి। తే చ కియంత ఇత్యపేక్షితే స ఏవాహ।
59
ద్వౌ త్రయః పంచ వా కార్యాః సమూహహితవాదినః। యస్తత్ర విపరీతః స్యాత్ స దాప్యః ప్రథమం దమమితి। కాత్యాయనోపి। యుక్తియుక్తం చ యో హన్యాద్వ
క్తారం నావకాశదః। అయుక్తం చైవ యో బ్రూయాత్ స దాప్యః పూర్వసాహసమితి। బృహస్పతిరపి। యస్తు సాధారణం హింస్యాత్ క్షిపేత్త్రైవిద్యమేవ వా। సంవిత్క్రియాం
విహన్యాచ్చ స నిర్వాస్యస్తతః పురాదితి। సమూహినాం మహాధర్మేణ దండపారుష్యాదికారిణే కరణీయం దండమాహ స ఏవ। బాధాం కుర్యుర్యదైకస్య సంభూతా ద్వేషసంయు
తాః। రాజ్ఞా నిగృహీతార్థా శాస్యాశ్చైవానుబంధతః। నయేద్ధానసమయం బాహ్యః సర్వస్వాపహరణం ప్రవాసనమితి। యస్తు ముఖ్యః సమూహద్రవ్యాదికమ
పహరతి। తత్ర దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। గణద్రవ్యం హరేద్యస్తు సంవిదం లంఘయేచ్చ యః। సర్వస్వహరణం కృత్వా తం రాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్। ఏతమేవార్థ
దక్షిణీయకాదీనాం పురాన్నిర్వాసనమేవ దండ ఇత్యాహ బృహస్పతిః। అరూతుదన్నాబకారః సైదన్వేత స హింసాధో తే। త్రైవిద్యం గణస్య పద్య ప్రాంక్షిప్తం నిర్వాస్య
తేతదా। పురశ్రేణిగణాధ్యక్షాః పురదుర్గనివాసినః। వాగ్ధిగ్దమం పరిత్యాగం ప్రకుర్యుః పాపకారిణాం। తైః కృతం యత్స్వధర్మేణ నిగ్రహానుగ్రహం నృణాం।
ధా ౧ తద్రాజ్ఞోప్యనుమంతవ్యం నిసృష్టార్థా హి తే స్మృతా ఇతి। నిసృష్టార్థాః అనుజ్ఞాతవ్యాపారా ఇత్యర్థః। పాషండాదిసమూహానాం సమయో రాజ్ఞా పాలయిత
వ్యం। తదాహ నారదః। యో ధర్మః కర్మ యచ్చైషాముపస్థానవిధిశ్చ యః। యచ్చైషాం వృత్త్యుపాదానమనుమన్యేత తత్తథా। ప్రతికూలం చ యద్రాజ్ఞః ప్రకృ
త్యవమతం చ యత్। బాధకం చ భవేద్యత్తు నాదేయం సమయప్రకల్పితం। ప్రవృత్తమపి తద్రాజా శ్రేయస్కామో నివర్తయేదితి। ధర్మో బలావత్వాదిః

నాడ్యాంశదర్శనాదికారణాన్తరేణానుశయః కార్య ఇత్యాహ యదాఖ్యేవ ళి॥ క్షయం వృద్ధించ వణిజా పణ్యానామవిజానతా। క్రీత్వా నానుశయః
కార్యః కుర్వన్ షడ్భాగదండభాక్॥ వణిక్ప్రస్తుతపణ్యానాం క్రయకాలపరిజ్ఞానే పునః క్రేతు విక్రేతురనుశయో నభవతీతి ఇతి నాదుక్తం భవతి।
పణ్యాపచయోపవృద్ధిక్షయతా రక్తా క్రీత్వా తదా నుశాపి నశయితవ్యం కాలాన్తరే యద్యనుశయం కరోతి తదా పణ్యషడ్భాగం దండనీయః॥ అనుశ
వి యకారణాభావే పణ్యానుశయకాలాదిక్రమే యదానుశయం కరోతి తదాప్యేవం దండనీయః॥ ఏతచ్చ పణ్యాంగ వినశ్వరవస్తువిషయం అపణ్యా
[illegible] గ్నానావినశ్వరవస్తువిషయే పునః ప్రమాణాన్తరం బుద్ధిమాహ నారదః॥ క్రీత్వా మూల్యేన యః పణ్యం దుష్క్రీతం మన్యతే క్రయీ। విక్రేతుః ప్రతిదేయం తత్తస్మిన్నే
వాహ్న్యవిక్షతమితి॥ ద్వితీయాదిదివసప్రత్యర్పణే తు విశేషస్తేనైవోక్తః॥ ద్వితీయేహ్ని దదత్క్రేతా మూల్యాత్త్రింశాంశమాహరేత్। ద్విగుణం తు తృతీయేహ్ని పరతః క్రేతు
రేవ తదితి॥ పరతోతిశయే నకశ్చిదిత్యర్థః॥ యత్తు మనునాప్యుక్తం॥ క్రీత్వా విక్రీయ వా కించిద్యస్యేహానుశయో భవేత్। సోన్తర్దశాహాత్తద్రవ్యం దద్యాచ్చైవా
దదీత వేతి॥ తదుపభోగానివినశ్వరక్షేత్రాదివిషయం॥ వాసో విషయోపి నారదః॥ పరీక్షేత్ క్రేతా యదా స్వయం॥ క్లప్తరూపం మశకమనం సదోషవ
పితత్క్రీతం విక్రేతుర్నభవేత్పునరితి॥ తత్రైవ దశాహాదిసాదృశ్యం తథాప్యాహాత్య యన॥ భూమౌ దశాహం పరీక్షారాయం క్రేతురాయః క్రేతురేవ వా దశదశాహ వి
నపి॥ దానామపి వాల్యమతః పరమితి॥ ఇతి క్రీతానుశయః॥ అథ విక్రీయాసంప్రదానం॥ తస్య స్వరూపం నారదేనోక్తం॥ విక్రీయపణ్యం మూల్యేన క్రేతుర్యో నప్ర
యచ్ఛతి॥ విక్రీయాసంప్రదానం తదివవాదపదముచ్యత ఇతి॥ పణ్యం ద్వివిధం ప్రోక్తం॥ తెన్నే మూల్యోక్తే స్థిరం జంగమం తథా॥ క్రయవిక్రయ
ధర్మేషు సర్వం తత్పుణ్యముచ్యతే॥ షడ్విధస్తస్య తు బుధైః దానాదానవిధిక్రమః॥ గణిమం తులిమం మేయం క్రియయా రూపతః శ్రియేతి॥ గణిమం సంఖ్యేయం
క్రముకఫలాది। తులిమం తులయా ధార్యం హేమచందనాది॥ ప్రస్థాది క్రియయా వాహనాది క్రియయా పశ్యాదిరూపతః
పణ్యాం గనాదిః శ్రియయా పద్మరాగాదిః తదేతత్ షట్ప్రకారమపి పణ్యం విక్రీయ యః ప్రయచ్ఛేన్న దాప్య ఇత్యాహ యదా ఖ్యేవ ళి॥ గృహీతమూల్యం

౬౦

౯

స్వవహార
దూర్శవః

60

గతాప్నూయెుర్తు మధ్యమం। పత్రికృతస్యార్థమూర్గాస్య నవమాంశాసువర్గవివతెతి॥ తస్మిన్ విభాగే ప్రైషాప్రాదేశనర్థమన్త్రి రహాంస్య। నవమాం హాస్థాంశషాగస్య స్పృగత
స్తవంశషాగితి॥ సంవిద్వ్యతిక్రమాఖ్యం వివాదపదం॥ అథక్రీతానుశయః సభ్యతె తత్స్వరూపం సంసారదిమోక్తం। క్రీత్వామూల్యెన యః పణ్యం దుష్క్రీతం మన్యతె
తె క్రేతాను శయ ఇత్యేతద్వివాదపదముచ్యత ఇతి॥ క్రేతాను శయానతాదృశం క్రేతా క్రయాం త్ప్రసంగి పసవాస్య ఋకక్షైత తథాచ సవి పక్త్రి తాపాణ్యం పరీక్షే
తపత్రి క్షేప యః। గుణాదోషతః। పరీక్షాఖిమతం క్రీతం విక్రేతు న చ విత్యనుసారితి॥ పరీక్షానఖిమతం క్రీతంత ద్విమాదశకవెపిక్రృతాతురి వఖితితః నవిక్రెతుః తథా
చ భృహస్పతిః॥ పరీక్షితం బహుమతం క్రీత్వా న పునస్త్యజెదితి॥ తత్కాల పరీక్షితస్య పునర వకాశాషా పరాక్ష్మిద్విపయః। తత్పూర్ణః పరీక్షా సృదిహాతవ్యా
తె॥ తథా చ వ్యాసః॥ ధర్మకా ప్యకానాత్ర ద్రవ్యాసవర సస్యు। వస్త్ర రూప్యహిరణ్యానాం పదఏవ పరీక్షణమితి॥ క్రీతానాం పణ్యానాం ద్రవ్యవిశేషగావరీ
క్షాకాలావధి మాహ స ఏవ॥ త్ర్యహం దోహ్యం పరీక్షేత పంచాహాద్వా[illegible]మెవతు॥ మక్తా ముక్తాప్రవాళానాం సప్తాహం స్యాత్పరీక్షణం। ద్విపదాదర్ధమా
సం స్యాత్పుంసాం తద్ద్విగుణం స్త్రియః॥ దశాహం సర్వబీజానాం మెకాహం లోహవాససాం॥ అతోర్వాక్పణ్యదోషస్తు యది సంజాయతె క్వచిత్। వి
క్రేతుః ప్రతిదెయం తత్ క్రేతా మూల్యమవాప్నుయాదితి॥ ఉక్త పరీక్షాకాలాతిక్రమెతు న ప్రతిదెయమిత్యాహ నారదః॥ అవిజ్ఞాతం
తు యత్క్రీతం దుష్టం పశ్చాద్విభావితం। క్రీతం తత్స్వామినె దెయం పణ్యం కాలెన్యథా న తు ఇతి॥ అవిజ్ఞాతం పరీక్షాయాం। తత్ర తు ఉపరి జ్ఞాత్వాసంయ
స్యద్రవ్యస్యాథాపరీక్షాకాల అత్ర్యం। యత్నెనాతె ప్రతిదెయమన్యథా తత్కాలాతిక్రమెదుష్టతయా పరిజ్ఞా[illegible]పి క్రీతం తత్స్వామినె నాదెయమితి
త్యర్థః। పణ్యానాం దెశకాలపశ్రాదుపచయాపచయౌ ప్రథమతో జ్ఞాతవ్యౌ మితాక్షరా[illegible]దిః। క్షేయం వృద్ధి[illegible]కానాం చయాపచయాపరిజ్ఞాతమపి క్రీతం
త తత్స్వామినె నదెయమిత్యర్థః॥ పణ్యానాం దెశకాలపశ్రాదుపచయాపచయౌ ప్రథమ[illegible]ద్ఘాటనామాగమం॥ [illegible]ఇతి॥ అశక్యదిపణ్యానామస్మిన్నాతె
అక్షెస్థెవవృద్ధిశ్చ విష్టతితి జానియాత్తద్రాగమం। పులిసతాదిజ్ఞానార్థమమతాపదశత[illegible]ంమాగ్యదిశం చజానియాదితి ధర్మః॥ ఎవం సమ్యక్పరీక్ష్యాసు

స్వవ
హా

త

హానిరితి తన్నాద్గాదవగమ్యతే నారదేన। ఉపహన్యేత వా పణ్యం దహ్యేతాపహ్రియేత వా। విక్రేతురేవ సోనర్థో విక్రీయాసంప్రయచ్ఛతః॥ యద్యాదియా
చితస్యాప్రయచ్ఛతో విక్రేతుర్హాని:॥ తథా దీయమానం తు గృహ్ణతః క్రేతురేవ తన్నాశ ఇత్యాహ స ఏవ॥ దీయమానం న గృహ్ణాతి క్రీతం పణ్యం చ యః క్రయీ। న వి
నాశ స్వదోషేణ విక్రేతుః ప్రయచ్ఛతి। యా చ్ఛవలక్షణే॥ విక్రీతమపి విక్రేయం పూర్వం క్రేతర్యగృహ్ణతి॥ హానిశ్చేత్క్రేతృదోషేణ క్రేతురేవ హి సా భవేదితి॥
యత్తు విశేషం పూర్వం దర్శయిత్వా స దోషం విక్రీణీతే యః స్పృహాస్త్యై విక్రేయ యాత్త్రధిస్యై దత్తు యచ్ఛతి తస్యోః సమానదండ ఇత్యేతత్ హనారదః। నిర్దోషం దర్శయి
సంయు॰ త్వా తు స దోషం విక్రీణీతే యస్తు హస్తే విక్రేయం త్రధాన్యస్మై దోషప్రయచ్ఛతి॥ మూల్యం తద్ద్విగుణం దాప్యో వినయం తావదేవ తు। తథాన్యహస్తే ప్రయ యుస్తహ
చ్ఛతి సోపి తద్ద్విగుణం దాప్యో వినయం తావదేవ తు॥ ఏతద్బుద్ధిపూర్వకవిషయం బుద్ధ్వా స దోషపణ్యం విక్రీణీతే వివక్షాః। తదేవ ద్విగుణం దాప్య స్తైవిక్రే
ద్రవ్యం వినయం తద్ధితి వ్యవహారపతి సోక్తత్వాత్। అబుద్ధిపూర్వకే తు క్రేతుః॥ అపరావర్తనమేవ॥ అత ఏవ ఏవం విధక్రయే మూల్యక్రయే ద్రష్టవ్యః। అదత్తమూ యూన్
ల్యే పునః పణ్యే క్రేతృవిక్రేత్రోః సమయాద్వృత్తిప్రవృత్త్యా వా సకృద్దోషః। తథా చ నారదః॥ దత్తమూల్యస్య పణ్యస్య విధిరేష ప్రకీర్తితః। అదత్తే స్వత్ర సమయ
యాశ్చ విక్రేతుర్నాస్తి వ్యతిక్రమ ఇతి॥ యత్తు పునర్వాణిజ్యాత్ క్రేతారోపయోగాభావాదితి విక్రేతృహస్తే క్రేతారో యద్ద్రవ్యం దత్తం తత్ర క్రేతుర్దోషవశేన క్రయానివృత్తిః। త
స దాహ వ్యాసః। సత్యంకారం కృతం దత్వా యథాకాలం న దృశ్యతే। పణ్యం మేవ నిసృష్టం తద్దీయమానం తు గృహ్ణతా ఇతి॥ అత్ర పణ్యే ద్రవ్యస్యైవ తు గకాః। సత్యం
కారద్రవ్యస్యైవ తు గకా॥ సత్యంకారద్రవ్యస్యైవ తన్నిక్షిప్తమతః అస్మిన్నేవ విషయే విక్రేతృదోషేణ చేన్న క్రయాసిద్ధి తదా తు హయా యాఙ్జ్ఞవల్క్య॥ సత్యంకారకృ
తం ద్రవ్యం ద్విగుణం ప్రతిపాదయేదితి॥ క్రీతానుశయయా నుత్పాద్యం శతిపణ్యవస్త్వానాం విక్రయాపహార్యతా వనాం హారమనుః। నాన్యాదన్యసంసృష్టం రూపం ౧
విక్రయమర్హతి। న చాసారం న చ న్యూనం న దూరేనాతిరోహితమితి॥ ఇతి క్రయవిక్రయానుశయాఖ్యం వివాదపదం॥ అథ స్వామిపాలవివాదపద
విధిః॥ తత్ర తు తదఖ్యానప్రతిజ్ఞా మనునా కృతా॥ పశుషు స్వామినాం చైవ పాలానాం చ వ్యతిక్రమే। వివాదం సంప్రవక్ష్యామి యథావత్ ధర్మతత్త్వత ఇతి॥ వివా

61

లయః పణ్యం క్రేతుర్నైవ ప్రయచ్ఛతి సోదయం తస్య దాపయేన్నా శిష్టోభం వా దిగాంగతేతి గృహీత మూల్యం పణ్యం విక్రేతా పాత్రధర్మయతే వణానాయ సవిదేశ వణి
జే సక్రేత్రస్య వపర్యయ తేః తత్ర పణ్యం వరిక్రయశ్చాతే బహు మూల్యం సత్యాలాంతరే వృద్ధ్య మూల తేన్యో వలఘ్న తే తదా సోదయం వృద్ధ్య సహితం విక్రేతా దా
పనీయం యదా మూల్యః సవృతపణ్యసోదయతో నాస్తి కింతు క్రయకాల సమత్తో మూల్యస్య యత్ర గాన్ మితి ప్రతిపన్నం తావదేవ తదా తత్ర ప్రాప్యమా
వహం సత్త్వనినామెంష నియ తేం దిగన్న భం తి గీవ వారిగామితి యదా తవ మహా తేన సపణ్య సంస్యాన షా పన్యదా తస్మిన్ పణ్యే నవ ప్రవృద్ధాదికం యదుప
భోగః తదా బహ్నాదనసుఖని వాసాది రూపేణ విక్రేతు స్వత్వహితవణ్యమస్యా దాపనీయః తథాహ నారదః విక్రీయ పణ్యం మూల్యేన యః క్రేతుర్న ప్రయచ్ఛతి
స్థావరస్య క్షయం దాప్యో జంగమస్య క్రియా ఫలమితి క్షయం యః శిష్టేన గతశ్లోకా నత్రత్యః యద్యపి తస్య దానమనుశిష్టం తథాపితర సగుణ్యత్వం దియథ
ంగమానాం జంగమానాం తు తత్ఫలనిమిత్తం మూల్యం దాపనీయం యదా తు సాక్రేతా దేశాంతరాత్ పణ్య గ్రహణార్థమాగస్తదా తత్పణ్యమూదా
య దేశాంతరే విక్రీత స్యాత్తదా లాభస్య సహితం పణ్యం విక్రేత్రా క్రేత్రే దాపనీయం విష్ణు స్వత్త్వ విక్రేతా ధర్మం దమహ గృహీత మూల్యం యః పణ్యం
క్రేతుర్నైవ దద్యాత్తస్య సోదయం దాపయిత్వా రాజా పణం దండం ద్యాదితి యస్తు విక్రీయమాణం నుశయాద్వానార్థం వతి వస్త్ర క్రేతా సునుశయాద్వశాం
బృహస్పతి తం ప్రత్యాహ యః క్రీతా తత్ర యస్య క్రేతా సప్తత్ర నగృహ్ణాతి యాద్విత్ నదద్యాద్దదూయతి తం తస్మాల్లబ్ధం సవాగం తదదతౌ పం ద్రవ్యమా
పన్నయాత్ అప్రాప్తే ధిః క్రేత్రా కాలే స్యక్త్వే నైవ ప్రదాపయేత్ ఏవం చ మోకా హత్తు పరతో నుశయా త్రితీయ ఆదూషితం జలాదినేతి శేషః మోమహాప్నాదివ
ప్పన్నే మోహన వాహనాదికాలే ధర్మ క్రయాకాలః తస్మిన్ప్రాప్తే సతి అగ్రహణే అదానే వాస్యతి దశమ భాగం ప్రదాపయేత్ కింతు తమదత్త్వస్వం ద్రవ్యమాప్నుయాత్ ఏతద్ధర్మా దూ
హత్రాదివిదితవ్యః తతః పరమనుశయో నకర్తవ్యః విక్రయాసం ప్రయచ్ఛతోపి విక్రీతం పణ్యం విక్రేత్ర పాత్రే స్థితం తస్యయది దైవాదినా నాశ స్యాత్తదా విక్రేతు రేవహా
నిరితనాహ యాజ్ఞవల్క్యః దైవరాజోపఘాతేన పణ్యే దోషముపాగతే హాని విక్రేతురేవాసౌ యాచితస్యాప్రయచ్ఛత ఇతి యాచితస్యావిశేషాత్ యాచనేన విక్రేతు

[illegible]

ఉ

స్వామిపాల వివాదపదం

దండం వివాదాపనోదనమితి తత్ర ॥ స్వామిపాలయోః వర్తవ్యమాహ నారదః ॥ ఉపానయేద్దా గోపాలః పునః ప్రత్యర్పయేత్తథైతి ॥ యథా వత్సః ॥ పాలితస్సమ
పితా స్వస్త్రవంతస్సాయం ప్రత్యర్పయేదిత్యర్థః ॥ గవాదిపరిపాలకస్య ప్రభృతి పరిమాణమాహ నారదః ॥ గవాం శతాద్వత్సతరీ ధేనుస్స్యాద్ద్విశతాద్భృ
తిః ప్రతిసంవత్సరం సందోహే వాష్టమే హానితి ॥ ప్రతిసంవత్సరం వత్సతరీ ద్విశతం ఏనీ గోభృతి కల్పనీయా ద్విశతే తు సవత్సా ధేనుః అష్టమే దివసే
దోహో భృత్యతిరేకః కల్పనీయ ఇత్యర్థః ॥ సంతోహః సర్వదోహః ॥ తథా ధేనుభృత్యః క్షీరం లభ్యేత వా ఇత్యేకముఖమితి బృహస్పతిస్మరణాత్ ॥ భృతివిశేషస
ఏవ దేయః ॥ మనుస్తు ప్రకారాంతరేణ భృతిమాహ ॥ గవాం క్షీరభృతో యస్తు సంభృత్యా దశతో వరాం గోస్వామ్యనుమతో భృత్యస్సనాస్యాద్భృత్యేద్భృ
భృతిర్భృతిరితి ॥ దశతో దశభ్యః శ్రేష్ఠాం ధేనుం వరామితి తస్యాః క్షీరం భృతిః స్యాత్ ॥ క్షీరభృతోరోదనాం తు క్షీరమేవ భృత్యో భృ
తిః కల్పనీయా ॥ యద్యన్యద్రవ్యాంతరేణాభృతః తత్రైవాభృతి రిత్యర్థః ॥ యస్త్వేవం పరికల్పితం తేన సంగృహీతానాం పశూనాం పాలయిష్యతః సదోషోపశూనాం
రక్షణే వినాశయతి వా తం ప్రత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ ప్రమాదమృతనష్టాంశ్చ ప్రదాప్యః కృతవేతన ఇతి ॥ ప్రమాణం పాలకదోషాపలక్ష్యగోక్షం ప్రమాదత్వం
మనునా సుక్తం కృతః ॥ నష్టం దష్టం చ క్రిమిభిః దంశితం విషమాపతితం ॥ హీనం పురుషకారేణ ప్రదద్యాత్పాల ఏవ తేతి ॥ ప్రసహ్య చోరైరపహృతాన దాప్యః ॥ తథా
చ స ఏవ ॥ విఘుష్య తు హృతం చోరైర్న పాలో దాతుమర్హతి ॥ యది దేశే చ కాలే చ స్వామినస్స్వస్య శంసతీతి ॥ వ్యాసోఽపి ॥ పాలగ్రహేణ గావోపమృతాస్తథా రాష్ట్రాద్విప్రమి
యత్ర నష్టం హృతం వా సాక్షిణ్ణ పాలేష్వప్రకల్పిపమితి ॥ ఏతత్పురుషకారకరణే వేదితవ్యం ॥ పురుషకారకరణే తు న భవత్యేవ ॥ కల్పితు ॥ పురుషపాలనస్వరూపం చనా
రదేన దర్శితం ॥ క్రిమిచోరవ్యాఘ్రభయాద్దరీశ్వభ్రాచ్చ పాలయేత్ ॥ వ్యాయచ్ఛేచ్ఛక్తితః శక్త్యా కాలాశ్చ స్వామినే తు నివేదయేదితి ॥ వ్యాయచ్ఛేత్ యత్నం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ యత్ర
స్తు తాన్నతపతేత్ ॥ ప్రత్యాహ స ఏవ ॥ అవ్యాయచ్ఛన్నవిక్రోశన్స్వామినే వాని వేదయన్ ॥ వోఢుమర్హతి ॥ గోపస్తాన్వినయం చైవ రాజ్ఞే దద్యాదితి ॥ విన యం ప్రమాణమాహ
యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పాలదోషవినాశే తు పాలే దండో విధీయతే ॥ అర్ధత్రయోదశపణః స్వామినో ద్రవ్యమేవ వా ఇతి ॥ అర్ధత్రయోదశపణః సార్ధద్వాదశ

తలంగాసాశ మిదం దనయః। అపి తుళక్షమువిద్యావనయః॥ తథా చ బృహస్పతిః॥ నష్టాన్నివారకమెదాన్నన్తు వర్ణేదేశా షడ్వరారా ష వివేగాసీమా శతదమందా
వృః పాలస్త్రాదనవంహార్ తత్త్వ కృదళాన దవుంచి నిర్ణయాతికా షాషష్ఠితే। అత ఏవ నారదః॥ నవయూంల నష్టాంక్షితుల తత్ర సీమా ప్రావృత్త యరాన్తతం। వర్తనగాంభీ
వయువెన్న తదం దం సాశ్చ మిానిపాతయెదితి। తత్రాపి సీమా నష్టసాశ్చ మిాన దశావసాపుం దిళ్యః॥ తత్రైవ వితిరాదేయః। తథా చ నవివు॥ గాళి స్తుషష్టితం సష్టాం తయోం నరః ప్ర
తిరూపాదతె।। సామంతాసా మతం దేయం। భూసిర్వత్రత్రకఖితమితి॥ యస్తు శస్త్రసాశదయోం వనని హై భూధర్మక్షేత్రః॥ గాళి వినాశితం ... ॥
ప్రతియాంచతె॥ వితతస్త్ర సన్నా క్షంతి సాక్షంతి త్రిదివాం శతసః ఇతి॥ సగ్రామాదిన మాం యస్థానా వృతః క్షేత్ర విషయః॥ ఇతి నీ సీమావివాదః ...॥ దేవ.
అథ సీమా వివాద నిర్ణయః॥ తత్ర తావత్ మాంచతు ర్విధా జనపదసీమా గ్రామసీమా గృహసీమా క్షేత్రసీమా చెతి॥ సాచ ... క్షేత్రమం
వంచలక్షణాం। తదుక్తం నారదేన॥ ధ్వజినీ మత్సినీ చైవ నైధానీ భయవర్జితా॥ రాజశాసననీతా చ సీమా పంచవిధా స్మృతా ఇతి॥ ధ్వజినీ వృక్షాదిల
క్షితా। మత్సినీ జలవింగానితా। నైధానీ నిఖాతతుషాంగారాదిమతీ॥ భయవర్జితా అర్థిప్రత్యర్థి పరస్పరమవిషయేన పతినిశ్చితా। రాజశాసననీ
తా। బుద్ధ్యా చిహ్నరహితా కృతా చెత్యర్థః॥ తథా చ వ్యాసః॥ గ్రామయోరుభయోర్యస్తు సీమావృక్షా యత్ర సముచ్ఛ్రితాః॥ సముచ్ఛ్రితా ధ్వ
జాకారా ధ్వజినీ సా ప్రకీర్తితా సవచ్ఛందగా బహుజలా మత్స్యకూర్మసమన్వితా॥ ప్రత్యక్షప్రవాహినీ యత్ర సా సీమా మత్సినీ మతా। తుషాం
గారకపాలైస్తు కుంభైరాయతనైస్తథా॥ సీమా ప్రచ్ఛాదితా కార్యా నైధానీ సాభిధీయతే ఇతి॥ వృక్షాస్తత్ర సగ్రథా దయః॥ తదాహ మనుః సీమావృ
క్షాంస్తు కుర్వీత న్యగ్రోధాశ్వత్థకింశుకాన్॥ శాల్మలీన్ సాలతాలాంశ్చ క్షీరిణశ్చైవ పాదపానితి॥ నిత్యప్రవాహినీ తస్యా నదీ వా ప్రవాహిని ప్రకాశచిహ్నాని వల్లీ
తా। తాని చ బృహస్పతిః॥ వాపీకూపతడాగాని చైత్యారామసురాలయాః॥ స్థలం నిమ్నం నదీ శైలా వల్మీకరగుల్మకాదయః॥ ప్రకాశచిహ్నాని తానీ సీమా
యాం కారయెత్తుదితి॥ తుషాంగారకపాలైశ్చ తకరశాఖానాం గుల్మ లింగానాం చిహ్నవలక్షణాం। తాని చాతెన్నివదళ్కతాని। తాని చ సీమా లింగాని స్మృతిర్నిర్దిష్టా

వ్యవహార
కాండః॥

నవమాం హ విష్ణుః॥ పద్రియాం పుపితాం తేన దోషాం ప్రకాల మితి దండపతి మాగాం తు వళులు విశేషాదళ్ తం యాజ్ఞవల్క్యనః॥ మాం హానస్త్రాతు మహాష్ట
యుస్య పూర్వాతనక్కారిణో దండని యాం తదర్థం తు సాన్త్రదర్శన బాధికం। పక్షం యతో వ విష్ణూనాం యుధిష్ఠిరాదివగుణా దవః। నవమె పాంవి వత్రి పియా
త్రుం మహా మిన వుమి తి। వరనవ్ పూర్వాతకారిణో మహా విసాం మిత్రతి మహా ప్రష్టాం మాం సాక్ దం దనం యాం వతురేణా మాం వాక్ గాం సాధు మాం వెపస్తాద్య విహాద్వి
దవి మూషా విహా తెవ పళు నాం నస్త్ర పష్టే న్దారత్వ యాం వక్ష యు నమునివారితానాం సాధు మాం యుధిష్ఠిరాత్రం దంష్ట్రా ద్విగుణాం తథా॥ తథా బాధికవతూనాం
63 హాడిమాం దండః ప్రకీర్తిత ఇతి స్మృత్యం తత్రోక్తం వెది తపం। మాం షళ్ళాత్రుతా విక్రపహ స్యవింశతి పమాషాగః॥ మాం పవింశతి తెమాషాగః పగా సువకీ కీర్తిత ఇతి॥
నారద స్మరణం త। పక్షం యతో వవిష్ణు నవత్వవివ యుయు ధిష్ఠిరాత్రా త్రతు మర్ష ఖాదండః। తదుక్తం స్మృత్యం తత। వధు తాం ద్విగుణః ప్రోక్త పువత్సానాం పతు
గుణా మితి। యతృన నారదినైరాక్తం॥ మాం షం గాం దావతాం ద్రం దండౌ మాంషా మహా షం తథా॥ తథా బాధికవత్సానాం దండ సనా దధమాం ఖానె ఇ
తి॥ తస్మ హుతే వరాత్ర పక్షగా విషయుం। అవవిహా మనః॥ శంఖలిఖితాం రాత్రా పతతి గాః పంచ మాం హాక్ రాత్రి దయాహాం మాం షం దండం॥ క్రానె ఇతి॥
ఆతురవళు విషయతు న దండ ఇత్యాహ నారదః॥ ఖరాగ్ర హా గృహితె చ వభార్ న హంతె పివాం॥ అపి న పైలా హాదం దమాం వృశ్చదాపతి తెమాం పవేత॥ వ్యాఘ్రా
తిన్ని హూక్ తెరాం వా పివా ద్విఖ వాక్ పుసి వద్ధృతః। న తత్ర దాపు పాల నవినవ దోషాం ప్రిగా విహా మితి అనాతురా హపికైపు వితః॥ పళు పుదండం దాం షాపః గాః త్రు
నూంతదళాం హం తు మహేక్షూవాం పికుం ఖరాః నివారణ్యప్యః ప్రయుత్వేన తె పాం సాధు మినాదండ భాగితి॥ మనురపి॥ అనిద॰ ॰సాంగానుతాం హ్యాపా
స్త్రె వపళులాం స్రుధా॥ అపాలాన్ సావి పాలాన్ వి నదండ్య స్మనురబ్రవదితి॥ వృషాం మహేక్షూః అథవా వా హోత్సృష్ట నవిధా నెత ॰ ॰ షూః॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥
మహోక్షోత్సృష్ట పళవః సూతికాగంతుకాదయః। పాలయేషాం చ తె మోచ్యా దైవరాజపరిప్లుతాః। అదిళక్షేన మృతవత్సాదయేనా స్పృష్టం తే। అతవిప్రోళనాః। అదం ౨౭
డవి మృతవత్సాబవసంఖ్యా రోగవతీర్వ్యళాం। అదండ్యా గంతు కగాస్త్రసూతికాబాంఖసారిణి। అదండ్యా మోచ్యతనవెగావః శాంధకాలె తద్దైవాతి। వరాళరస్య వినాశ నవె

స్థలం । గారతుషధ్వజ్ఞైః సేతువల్మీకనిమ్నాస్థి చైత్యాద్యైరుపలక్షితామితి తామితి॥ నారదోపి॥ గ్రామసీమాసు చ బహిర్యే స్యుః కృషిజీవినః॥ గోపాః శాకునికవ్యాధా యే చాన్యే వనగో
చరాః ఇతి। ఏతైశ్చ లక్షపద్రైః స్థాపితా ఏవ నిర్ణయం వ్రజేయుః॥ తథా చ బృహస్పతిః॥ అభావే స్వైస్సైః ప్రాయో నిస్సీమా వినిర్ణయేద్దర్శయేయుః॥ లింగాని తత్ప్రమాణాత్ విత్తిస్థితిరితి
స్రావసేర్ఋతిః॥ లక్షణే నశ్యాపయేద్విప్రం క్షత్రియం వాహనాంకుశైరితి నాదిలోకవ్యవస్థయా ప్రతిపాదితైరిత్యర్థః॥ మనురపి॥ గ్రామేయకకులానాం తు సమక్షం సీమసాక్షిణః॥ ప్ర
ష్టవ్యాస్సీమలింగాని తయోశ్చైవ వివాదినోః॥ తే పృష్టాస్తు యథా బ్రూయుః సీమాసంధిషు లక్షణం తత్తథా స్థాపయేద్రాజా ధర్మేణ గ్రామయోర్ద్వయోరితి సీమాసాక్షిణా త ౪
తు లక్షణమాహ బృహస్పతిః॥ ఆగమం చ ప్రమాణం చ భోగం కాలం చ నామ చ। భూభాగలక్షణం చైవ యే విదుస్తేత్ర సాక్షిణ ఇతి॥ యదా పునస్తత్ర ఏతే న సంతి విద్యమానా
ని వా లింగాని లింగతం యదా సందిగ్ధాని తదా నిర్ణయోపాయమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సామంతా వా సమగ్రామాశ్చత్వారోష్టౌ దశాపి వా॥ రక్తస్రగ్వసనాస్సీమాం రక్తాంబరధరాః ధర్త్రా
రోపిక్షితిఖండా సీమాం ప్రదర్శయేయుః॥ స్వైస్వైశ్చ పద్రైః స్థాపితాః సంతః సీమాం నయేయుః॥ తథా చ మనుః॥ శిరోభిస్తే గృహీత్వోర్వీం స్రగ్విణో రక్తవాససః॥
సుకృతైః శాపితాస్స్వైస్స్వైః నయేయుస్తే సమంజసమితి॥ నయేయురితి బహువచనమపి అవివక్షితం ఏకస్యాపి సీమాం ప్రదర్శకస్య బృహస్పతినా దర్శితత్వాత్॥ జ్ఞా
త్వా చిహ్నైర్వినా సీమాం కుర్యాదేకోపి సమ్మతః॥ రక్తమాల్యాంబరధరో మృదమాదాయ మూర్ధని॥ సత్యవ్రతోపవాసస్సీమానం దర్శయేన్నర ఇతి॥ యత్తు నా
రదేనోక్తం॥ నైకస్సమున్నయేత్సీమాం నరః ప్రత్యయవానపి॥ గురుత్వాదస్య కార్యస్య క్రియైషా బహుషు స్థితేతి॥ తదుభయానుమతధర్మవిదూషితరిక్తవిషయం॥
స్థలాదిచిహ్నాభావేపి సాక్షిసామంతాదిసామీప్యాన్నరోపాయే విషయే సమానారదం॥ నిమ్నగాపహృతోత్సృష్టచిహ్నేను భూమిషు॥ తత్ప్రదేశానుమానా
చ్చ ప్రమాణాద్భోగదర్శనాత్॥ ప్రత్యర్థిసమక్షమవిప్రతిపన్నో యః ఆపత్తస్తత్కాలోపలక్షితచిహ్నైర్వా నిశ్చితోయమితి తదర్థః॥ ఏతేషాం సాక్షిసామంతప్రకృతీనాం
సీమాచంక్రమాదినా దారభ్య యావత్త్రిపక్షం రాజదైవికవ్యసనం నోత్పద్యతే॥ తదా తత్ప్రదర్శనాత్సీమానిర్ణయః॥ ఇంగితజ్ఞాః కాతాప్యయనః॥ సీమాచంక్రమ
ణే కోశే పాదస్పర్శే తథైవ చ॥ త్రిపక్షం పంచసప్తాహం దైవరాజికమిష్యత ఇతి॥ యత్ర త్రినిషేధః స్మృత్యంతరే హితః॥ వాకళిరుపిణే మహాపాదేదివాశ్చానీ పరివర్జ్య

64

లానాం దర్శననియమాని। తద్యథా బృహస్పతిః॥ తతః ప్రాగంధవాలానాం ప్రలయోనన్తరదర్శనయోః। వాదిర్నైవ వశినామానాం తెదర్శనయోర్ యుస్తద్ధి ప్రమా॥ ఏవం
పరంపరాజ్ఞానే సిద్ధే మహాత్మనాం తీర్థకారాణాం తస్మాత్॥ ఏవం నిరూపితే విప్రైః శిష్టైః స్మృతిమానాం వివాదనిర్ణయం కుర్యాదిత్యాహ మనుః॥ ఏతైర్లింగైర్నయేత్సీమాం రాజా వివదమానయోః।
యదిసంశయ ఏవ స్యాల్లింగానామపి దర్శనే। సాక్షిప్రత్యయ ఏవ స్యాత్సీమావాదవినిర్ణయే। సాక్ష్యభావే తు చత్వారో గ్రామాః సామన్తవాసినః॥ సీమావివినిర్ణయం
కుర్యుః ప్రయతా రాజసన్నిధావితి। ప్రథమం తావదర్థిప్రత్యర్థిభ్యాం లింగైః సీమావాదనిర్ణయః॥ అథానన్తర పూర్వోక్తలక్షణదానా లింగవిషయకాత్॥ సీమావిషయే సాక్ష్యాభావే
సాక్షిప్రత్యయనిర్ణయః॥ యథాహ సాక్షిణామభావే సదా సామన్తైర్వినిర్ణయ ఇత్యర్థః॥ తే చ సామన్తా ఇతి కాత్యాయనేనోక్తా తథోక్తం॥ కే పునః సామన్
తా ఇత్యపేక్షితే స ఏవాహ॥ సంసక్తాస్తు సామన్తాః ప్రసక్తాస్తదుత్తరాః॥ సంసక్తసక్తసంసక్తాః పద్మాకారాః ప్రకీర్తితాః॥ విప్రతిపన్నానాం కస్యక్షేత్రస్య పశ్చిమే
క్షేత్రం తు సమీపే హి తగ్రామాది (గ్రామాః) ప్రాగుత్తరః సంసక్తాః ఏత ఏవ సామన్తాః తద్వ్యవసాధితే తయోః॥ యదా పునరముష్య సంసక్తా న సన్తి సంసక్తసంసక్తైర్నిర్ణయః కా
ర్యః। తదాహ స ఏవ॥ సామన్తాభావే ... సామన్తే ... తత్సంసక్తే ... సంసక్తసక్తదోషే తు తత్సంసక్తాః ప్రకీర్తితాః॥
కర్తవ్యాః సదుష్టాస్తు రాజ్ఞా ధర్మం విజానతా॥ తేషామభావే సామన్తా ... వృద్ధాదిలక్షణం
తేన్యే మౌలాః। ... వృద్ధాదివాం ... ప్రకీర్తితాః॥ యే తత్ర పూర్వసామన్తాః పశ్చాద్దేశాన్తరం
గతాః॥ తన్మూలత్వాత్తు తే మౌలాః ఋషిభిః పరికీర్తితాః। ఉపశ్రవణసంభోగః కార్యం సోద్ధ్యోపలక్షితాః॥ ... పునర్యస్మాదుద్ధృతాస్తే తథా॥ ...
క్షిప్రభూతయో ... పర్యన్తానామభావే ... సామన్తానామభావే తు మౌలానాం సీమ్ని సాక్షిణాం॥ ఇమాననపి యుంజీత పురుషాన్వనగోచరాన్॥ వ్యా
ధాంశాకునికాన్గోపాన్కైవర్తాన్మూలఖానకాన్॥ వ్యాలగ్రాహానుంఛవృత్తీనన్యాంశ్చ వనగోచరానితి॥ అన్యాంశ్చేతి చకారాదిలాన్ ... కాముపలభ్యం
తే। తథా చ యమ ... వివాదే ... సామన్తాశ్చ విరోధయః॥ ... వనగోచరాః॥ నరోయతేత సీమానం॥

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

యేతి దీపిః॥ సత్యత్వలక్షణా పురుషాణాం వివాదవిషయ ఇత్యవిరోధః। కథం తర్హి క్రమనిర్ణయ ఇత్యపేక్షితే నారదః॥ యదా తు న స్యాత్ జ్ఞాతారః సాక్షిణో యాం క్రియాం ప్రతి లక్షణాం తు
వాదాబాధ్యయోర్న్యాయవాదయుక్త యేవిప్లుతస్యయ మితి॥ ఇష్టతః॥ ఇహాతః॥ యదా బహ్వ్యలక్షణ్యాపి॥ అథా విజ్ఞాతధ్విపక్షనాం రాజ్ఞాసి వశః ప్రవర్తితా। జ్ఞాతృణాం
సామంతాదీనాం విపక్షనాం వృద్ధాదీనావమాతిరా చైవ సహస్రః॥ ప్రవర్తయితా న్యాయమధ్యే యమధ్యవర్తనవివాదాస్పదేషు తాం షువంశవం ప్రవిశ్య షైనాశ్ర యోగ్యా
వయోసుపపన్న తస్య ధ్వనివాలింగాని కారయేత॥ యదాత ఏష్టు తూష్ణీం యత్ర వాపకాకాతి కింతోదృశ్యతే। తదా తస్యైవ నా వ్రమస్థ్య నశలాంఛు తాః సవపపరాయా
తథాహ మనుః॥ సీమాయాం విషయాణాం సాయంరాత్రే వదమర్వితః॥ ప్రవిశేద్దృష్టాయితే యేషాముపకారాదితిష్టితిరితి॥ ప్రవిషష్టా యాం జ్ఞాత్వ జ్ఞాపకాః॥ స్థానా
యామిత్యర్థః॥ రుణాది నిర్ణయవశన మాదినిర్ణయతో నా విదనాం తరమేవ కార్యః॥ కిం తు ప్రహాళితే షు పేంతా వదిషు తదా హాసవివ॥ సీమాయాం ప్రతిసమయ త్వన్వివా
దేగ్రామయోర్ద్వయో॥ జ్యేష్ఠే మాసే నలతేం కృమాసప్రకా వెంఘునే తుమప్రా గ్రామ గ్రహాణా॥ నగరాదిరవ్యాను పలక్షణార్థం॥ అత ఏవ కాత్యాయనః॥ సావంతసావే
సామంతైః కురుశ్చ శ్రీతత్రాదినిర్ణయం॥ గ్రామసీమాదిషు తథా తద్వన్నగరదేశయోరితి॥ యదా రాగలోపా దివశాంతసీమాసాక్షి యోం నిర్ణయం న కుర్యాత్ప్రదానం సాహ
దనియోత్ ఇత్యాహ నవ॥ బహూనాం తు గృహీతానాం న సీమా నిర్ణయం యది తరళ్చర్యా యాం దాపి లోపా దిచావాన్న స్తూత్రమసా హానమితి॥ ఏతద్జ్ఞాన విషయ
॥ అజ్ఞాన విషయే నారదః॥ అథ చేదనృతం బ్రూయుః సామంతాః సీమనిర్ణయే సర్వే పృథక్పృథగ్దండ్యాః॥ రాజ్ఞా మధ్యమసాహస ఇతి॥ సమంతా పురతో
యోస్వసప్తతనం సత్ర మధ్యహోదిపే సంసక్తసత్రసక్తా సన్నిత్యాః॥ పూర్వసాహసం॥ తేషాం వృద్ధాదయుస్తే నైర్దండం దత్వా పృథకృథక్॥ విశేషాః ప్రథమం మధ్యమసాహస
నవనవస్త్రితా॥ ఇతి సాక్షిణాం మిథోపాపి మతాత్ చిదానైదండ వమాహా కాత్యాయనః॥ కీర్తితే యదిభేదస్సాదండం దాప్యాస్తూత్రమసాహసమితి॥ ... కృత్యా నా
మపి దండమాహ సవవయోర్యత్నేన నయోః పత్రపూర్వయంతి సత్యసాక్షిణాః విపరీతం నయంతి తస్తదాప వాద్యా ఇతం దమమితి॥ అజ్ఞానాద సతి తదనిః సాక్ష్యాదిదండం తయి
తాశ్వపూర్వ్యాః॥ తతోయితవ్యః॥ తథా చకాత్యాయనః॥ అజ్ఞానేనాత్ర దండయిత్వా పునః సీమాం విచారయేత॥ త్యక్త్వా వృద్ధాంస్త్రసామంతాన్ శక్తాన్ స్త్రలాదికిసహా॥

౨ ౬

త్రస్తతః కురత్ర్తాత్సితు ప్రవర్తనం ఇతిక్షేత్ర స్వామినా నశ్రుపగవన్ తదష్టావిరాభానం వాసితో దిప్రవర్తనేనరూ బ్రహ్మవల్లభః స్వామినాయోని విశేష వక్షేత్రేసితుం ప్ర
వర్తయేతి ఉచ్చస్తే స్వామినేరాక్షేంగత్ర దష్టావేమహాంపత్రేవితి పత్రధ్వనంరూంధ్రదానేన బాలకాన్ సుఖః తచ్చంసివపరక్షేత్రేసితుం ప్రవర్తయేదితత్సత్సతాత్రి
కసంనతుస్సితు ప్రవర్తనే కసనేషాలసాంకృసిషిద్ధితాంత్మురః తస్యాః ప్రసన్నత్వాత్ అథవా వృష్టమా యలు ఫలప్రాకృనిషిద్ధితాంత్మునః మస్త్రత్తాత్పంయుక్త
పి అస్యా వ్యాసను మతేన్నేవ సంస్కారం కురుతే తు యః గృహే దాన తటాంకానాం సంస్కారాలక్షతేనతు వ్రమయం స్వామి నిరాజ్ఞాతే సనివేద్యం స్వపేయది అథవా
ద్రాప్యం యుక్తస్తు తద్గతం లక్షతే వాదయమితి క్షేత్ర స్వామి పాళిక్షేత్రమిదమహాంకృషమిదమం గృత్సపాలపదినద్రాపతిలనేనవానవయతి తత్ప్రవా
హాయాం బ్రహ్మవల్లభః ప్రాంతాలవమపి క్షేత్రం యానేన కురక్షిన్న చాకారయతి తం వృదావ్రకృషక తం క్షేత్ర మస్సేన కారయతి తంయదపి ఫలాహాతమిపవత్త
తేనవిదారితం న ససన్ శిభావాప్తాహారం తథా మహాకృష్ణ క్షేత్రనష్ఫలం యావఖ ప్రాప్తుతద్ధనం సాధయంతా దికిఫలితం తావదస్యా స్వామినేదాపనీయః తత్ప్రక్షే
త్రం పూర్వకర్షకారావిద్యాయం తత్రారతాయితే బృహస్పతి రపి క్షేత్రం గృహితాయైః కృత్రిమసు రాంస్వచకారయతి స్వామినే నళతం దాపినారాజ్ఞేదాతం
చతతనమం స్వామినే కింయాతః ఖతిలా దయుఇతనపేక్షితే నవాహః యరావిపంత్రేదళమం గ్రావమానాంతధా వ్రమం నుసంస్యాతే మం పస్వం స్వామికిక సంస్వై
ప్పంయద్వావిధతిబరావసం స్త్రేబరకాల మకృష్టక్షేత్ర కషమిళిని బకృతినాపేక్షితే యూవర్ల్లలమనాపేక్షితే లబ్ధతేతనదళమం భాగం దాప్యః సునం
స్వేతే క్షేత్ర ఉపేక్షితే వస్త్రం భాగం దాప్య ఇత్యర్థః అళక్తే ప్రేతనష్టక్షేత్రవిషయే నారదః అశక్తప్రేతనష్టమక్షేత్రే కేయమ నివారితః గక్షేత్రం తదివకోషిత్వ
కృదనపతికం తత్ఫలం వ్రప్యవరాం సక్షేత్రే మక్షేత్రికః పునరాప్రవిచేత్ ఖిలోపచారాం యన్నరవం దతోక్షేత్ర మవాప్నుయాం దితి ఖిలోపచారాః ఖిలక్ష
బినార్వాప్నయః తస్యతారుతాపవిద్యారక ధనం విబారతనపా హానవివ్ర సంపత్ప్రకాదావోళళలంఖిలస్యదవత్వ క్షేత్రువ్వఖపాళ వర్షాణాం న్నంతు క్షేత్రం
స్వదపవనమం యదావునః ఖిలోపచారస్యామినదదాంతితదాపొవహా కాత్యాంయనః అశక్తే తోనదద్యాత్ ప్రేక్షిలాభ్యాం యఃక్షావతోమాపయః తా

మెధ్యేన వినాశయేత్। అమేధ్యం శోధయిత్వా తు దండయేత్ పూర్వసాహసం। దూషయన్ మెత్తిక్షేత్రాణి స్థాపితాని మహాత్మభిః॥ పుణ్యాన్యాయతనాని పాపిష్ఠో గ్రామ
తుష్టిరపి సాహసం। మర్యాదాభేదసాద్యాదం దమయేత్ యథా జ్ఞపక్షః॥ ఉభయోర్గ్రామయోః ప్రక్షిదితు సాంగాతి క్రమేణ తద్గ్రా। క్షేత్రస్య హరణే దండ్యో దథమో
త్తమమధ్యమాః ఇతి॥ అనేకక్షేత్రస్య వక్షేదిత్యాసా ద్వారగోపురం మర్యాదా తస్యాః ప్రకల్పితా చిదనే హీనవాన మధ్యం ఫలం। ప్రస్తుతక్షేత్రసన్నయోర్యాని। దితప్ర
దర్శనేన హరణేయుద్ధార్ప మెనాధమోత్తమమధ్యమసాహసదండః॥ ఏదితవ్యాః। క్షేత్రగ్రహాణాం వ్యహారావమాద్ధ్యుపలక్షణార్థం। అజ్ఞానాత్ క్షేత్రాదిహ
రణేసవిహా॥ గృహం తటాకమారామం క్షేత్రం వా భీషయా హరన్। శతాని పంచ దండ్యః స్యాదజ్ఞానాద్ద్విశతో దమః ఇతి। అపహృయ మానాక్షేత్రాదిభూమ
యస్తేషాం దత్తత్ర మోపిదండః॥ ప్రయోగ్య వ్యా॥ బలాత్తు పరసాహసహర్త్రాం పురాణ్యవసానాం తేనే। తదండగత్రిద ఇతి క్షేత్రాదుదధుత్తమసాహసస్మరణాత్॥ యత్తు శంఖలిఖ
తాభ్యాం సీమాతిక్రమణే దండాధికమయుక్తం। సీమాం వ్యతిక్రమే వృష్టసహస్రమితి తత్సమస్తసీమాతిక్రమవిషయం॥ హీనానాం త్రిభాగో వృక్షాదివిషయే
కాత్యాయనః। సీమా మధ్యే తు జాతానాం వృక్షాణాం క్షేత్రయోర్ద్వయోః॥ ఫలం పుష్పం చ సామాన్యం క్షేత్రస్వామిషు నిర్దిశేత్॥ అన్యక్షేత్రే తు జాతవృక్షాదివిషయే
సవ॥ అన్యక్షేత్రే తు జాతానాం శాఖా యత్రాన్యసంస్థితా। స్వామినం తు విజానీయాద్యస్య క్షేత్రే తు సంస్థితాః॥ పరక్షేత్రే పరో ద్ర్వే నయా ప్రాయం మాంగాస్తే తత్స్వరూపా
దికం క్షేత్రస్వామినా నాసి ద్రవ్యం। తదాహ కౌలా జ్ఞవల్క్యః॥ వనిపి ద్వౌ వానాధస్తు స్తే తు॥ కల్యాగాకారకః। పరభూమౌ హారం కూపః స్వల్పక్షేత్రో బహూ
దకః॥ అల్పభాధకం మహోపకారకం క్షేత్రాధికం భవతి॥ తత్క్షేత్రం స్వామినా నాసి ద్రవ్యం అల్పత్వేన బహూపంధ్యం స్వల్పోపకారకం భవతదాసే
ద్రవ్యం భవతి॥ నారదోపి॥ పరక్షేత్రస్య మధ్యే తు సేతుర్న ప్రతిషిధ్యతే॥ మహాగుణో అల్పదోషశ్చ వృద్ధిరిష్టాం బహుయః సతతిర్వాసేతుత్ర్య దిద్ధః॥ ఆద్యానప విహా॥
సేతుప్రవృత్తి ధోఽత్రేయః। క్రియోబద్ధ్యప్రవృత్తి వయుః॥ తోయం యత్ప్రవర్తనాత్ క్షేయో బద్ధస్యాభంతం నివర్తనాదితి॥ స్వతావదిసంస్కారవిషయే నారదః॥ పూర్వప్ర
వృత్తముత్సన్నం నవప్యాదాయ స్వామినం తు యః। సేతుం ప్రవర్తయేత్ కశ్చిన్న స తత్ఫలభాగ్భవేత్॥ మృతే తు స్వామిని పునః తద్వంశే వాపి మానవః। రాజానమామం

శ్రే౹

లావనరూపాన్నిరాగమేన జనప్రవాదేన వచనబాధాదినుపరూపం విపక్షేపరగానం భూవనాతయూం పశక్షాకాం క్షేత్రేతథః॥ రాజ్ఞాంనన ప్రవర్తవిశేషాద్దండవిశేషమాహ॥
సవివ॥ వరజస్స్పర్శే దండో దశపణః స్మృతః॥ అమేధ్యపార్ష్ణినిష్ఠ్యూతస్పర్శనే ద్విగుణస్తతః॥ సమేష్వేవం పరస్త్రీషు ద్విగుణస్తూత్తమేషు చ॥ హీనేష్వర్ధదమో మోహ
మదాదిభిరదండనం॥ అమేధ్యశ్చేనా శుక్లశ్లేష్మానఖకేశకర్ణనిదూషికాశ్రుశ్లేష్మాదికం స్పృష్టతే పురీషాదిసమశాక్యాత్తాత్స్యయునః॥ పాదమూత్రపురీషాద్యైః
పాదాద్యైవచ తద్గుణం గాం౹ షడ్గుణాః కాయమధ్యేతు వయోర్ధ్వతత్పాదగుణాస్స్మృత ఇతి ఆదిశబ్దేన వసాయుక్తం జాత్యనావృపక్షాంతే తాడనార్థం హస్తోద్యమనేతాద
నే దండమాహ నవివ॥ ఉద్గూరణేతు హస్తపాకారేణాన్యాదౌదశకాముతః౹ సవిదద్విగుణాః పూర్వోక్తః పాదోద్దేశుసబాతిపదయూ జ్ఞావల్క్యోపి॥ ఉద్గూర్ణే హ
స్తపాదేతు దశవింశతికౌ క్రమాత్॥ పరస్పరంతు సర్వేషాం శస్త్రే మధ్యమసాహసమితి౹ హస్తపాదివాతాడనార్థం ముద్గతేనతియద్ధా క్రమం దశవింశతి
పణాత్మకదమౌ పరస్పరమపరాధాశ్య అధర్మశాస్త్రం ఉద్యతే॥ ఇతి సర్వేషాం వర్ణానాం మధ్యమసాహసో దండ యుత్యర్థః॥ కాష్ఠాదిస్త్రాడనే నవివ॥ శోణితేనవి
నాదుఃఖం కుర్వన్ కాష్ఠాదిభిర్నరః॥ ద్వాత్రింశతపణాన్ దాప్యో ద్విగుణం దర్శనేऽసృజ ఇతి॥ భ॥ త్వగాదిభేదమాహ మనుః॥ త్వగ్భేదకశ్శతం దండ్యో లో
హితస్యచ దర్శకః॥ మాంసభేదకశతం నిష్కాన్ ప్రవాస్య స్త్వస్థిభేదక ఇతి పాదాదాకర్షణాద్యాయాం జ్ఞవల్క్యః౹ పాదకేశాంశుకకరోల్లుంచనేషు పణా
దశ౹ పీడాకర్షాంశుకావేష్టపాదాధ్యాసే శతం దమః॥ కరపాదదతో భంగే ఛేదనే కర్ణనాసయోః॥ మధ్యో దండో వ్రణోద్భేదే మృతకల్పహతే తథా౹ చేష్టాభో
జనవాగ్రోధే నేత్రాదిప్రతిభేదనే౹ కంధరాబాహుసక్థ్నాంచ భంగే మధ్యమసాహసః॥ ఏకం ఘ్నతాం బహూనాంచ యథోక్తాద్ద్విగుణో దమ ఇతి॥ అవమ
త్యతసంగృహ్య హత్వా యోరం చుటితాని కర్షతి అసౌ దశపణాన్ దాప్యః॥ పాదపునరంశుకేన వేష్టయిత్వా గాఢం పీడయిత్వా పాదేన ఘట్టయతి అసౌ శతపణాన్
దండ్యః౹ కరపాదదంతానాం ప్రత్యేకం భంగే కర్ణనాసికయోశ్ఛేదనే వ్రణోద్భేదే మృతకల్పహతేచ మధ్యమసాహసో దండః॥ గమనశక్తిభోజనవాక్ నిరోధనే నేత్రప్రతిభేదనే
గ్రీవాహస్తోర్వాణాం భంగే మధ్యమసాహసో దండః॥ మిళిత్వైకస్యాంగభంగం కుర్వతాం బహూనాం ఏకస్యాపరాధేయో దండ ఉక్తః తత్ర తస్మాద్ద్విగుణో దండః

వ్యవహార కాండము

దత్తభాగహీనం తు కర్షకైః ఫలమాప్నుయాత్. వహాన్సప్తే సమోక్త్వా సనాత్వరతః స్వామినే తు తదితి॥ ॥ఇతి సీమావివాదనిర్ణయప్రకరణం॥ ॥అథ దండపారు-
ష్యం. తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం. పరగాత్రేష్వభిద్రోహో హస్తపాదాయుధాదిభిః॥ భస్మాదిభిశ్చోపఘాతైర్దండపారుష్యముచ్యత ఇతి॥ పరగాత్రేషు స్థావర-
జంగమాదేః నేకత్ర వేషు హస్తపాదాయుధైః॥ ఆదిగ్రహణాద్గ్రావాదిభిః ద్రోహో హింసనం తథా భస్మాదిభిశ్చ రజః పంకపురీషాద్యైశ్చోపఘాతః॥ సంస్పర్శనరూ- స్త
పం మనోదుఃఖోత్పాదనం తదుభయం దండపారుష్యం. తస్యాపి త్రైవిధ్యమాహ స ఏవ॥ తస్యాపి దృష్టం త్రైవిధ్యం హీనమధ్యోత్తమక్రమాత్॥ అవగోరణనిఃశంకపా-
తనక్షతదర్శనైః హీనమధ్యోత్తమానాం తు ద్రవ్యాణాం సమతిక్రమాత్॥ త్రీణ్యేవ సాహసాన్యాహుస్తత్ర కంటకశోధన ఇతి॥ నిఃశంకపాతనిక్షేపం ప్రహరణం త్రీ[illegible]వ- సై
సాహసాని సాహసికృతాని దండపారుష్యాణీత్యర్థః॥ దండపారుష్యే పంచప్రకారా విధయోఽస్మిన్నేవ ప్రోక్తాః॥ విధిః పంచవిధస్త్వుక్తః ఏతయోరుభయోరపి పారు-
ష్యే సతి సంరంభాదుత్పన్నే కర్మదయోర్ద్వయోః సమాన్యతే యః క్షమతే దండభాక్ యో నివర్తతే॥ పూర్వమాక్షారయేద్యస్తు నియతం స స్యాదపరాధవాన్॥ పశ్చాద్య-
స్సోఽపి సత్కారీ పూర్వే తు వినయో గురుః॥ ద్వయోరాపన్నయోస్తుల్యమనుబధ్నాతి యః పునః॥ స తయోర్దండమాప్నోతి పూర్వో వా యది వేతరః॥ పారు-
ష్యదోషావృతయోర్యుగపత్సంప్రవృత్తయోః॥ విశేషశ్చేన్న లక్ష్యేత వినయస్స్యాత్సమస్తయోః॥ శ్వపాకషండచండాలవ్యంగేషు వధవృత్తిషు హస్తిప
వ్రాత్యదాసేషు గుర్వాచార్యనృపేషు చ॥ మర్యాదాతిక్రమే సద్యో ఘాత ఏవానుశాసనం॥ యమేవ హ్యతివర్తేరన్నేతే సంతం జనం నృషు॥ స ఏవ వినయం కుర్యా- వి
న్న తద్వినయభాఙ్నృపః॥ మలా హ్యేతే మనుష్యాణాం ధనమేషాం మలాత్మకం॥ అతస్తాన్ ఘాతయేద్రాజా నార్థదండేన దండయేదితి॥ యస్తు పశ్చాత్తు
ప్రవృత్తస్సాపరాధః ప్రాక్ప్రవృత్తః పాపిష్ఠ ఇతి నాదర్శితః॥ అత్ర పృష్టస్తు తమాహ్వానాల్లక్షణాదితః ప్రతిరోధయేత్॥ హోతావపరాధి సంతైవ సాపరాధి శ్చాపేన్నర ఇతి॥ సోపి
పూర్వప్రవృత్తదండాదల్పదండార్హః దండపారుష్యసాక్షినాం కారణామాహ యోఽబ్రవీత్॥ అసాక్షికహతే చిహ్నైర్యుక్తిభిశ్చాగమేన చ॥ ద్రష్టవ్యో వ్యవహార-
స్తు కూటచిహ్నకృతో భయాత్॥ యదా కశ్చిత్ హింసితోఽహమితి రాజ్ఞే నివేదయతి తదా తత్ర గతే రాజా అయమశ్చిః కారణం ప్రయోజనమపా-

మహావిష్ణుః। గర్భవత్యుపళగఫలాంతి కాపార్థపగాం దండః। పళుసాదీ మినోతంతస్మాత్। తదన్యదితి వయాల్పదానంతమ వ్యతపళువిషయం। మరణాశాపాత్తు సముత్థ
నవ్యయం దద్యాత్॥ తథాచస ఏవ॥ పతేయ పురుషవధకారః సమయత్నేన వ్యయం దాపాయ్యః। గర్భవత్యుపదాకరాత్ప్రతిపాదిత ఫలంతని మిత్రమోదండః। పశుదిశేం వ్యప్ర
తికారవిషయే నాస్తి తావ హవనం॥ ఖిన్నేనాస్య యయుగేష గేతికాప్రతివయ ఖాంగతే। అక్షుష్ణంగేవ ఫలంతస్య చక్రచ్ఛం గె తథ్రైవ [illegible] క్షైవయం। తత్రాసాం యో
క్తురుసినాస్తథ్రైవమ॥ ఆప్రేందిమా వ్యయస్మై హంతితాక్ దం డాక్షేన్నసురభ్యవత్॥ ళకప్రతికారపెక్షైక స్వ దంశమహాహాస ఏవ॥ [illegible] తక్తేయుగస్తం వైగుణ్యా
ద్భాసకేనస్తు। తత్ర సోమినాంత వెదం హింసాయాం॥ దివళతందవం వాబుకత్తకటాదినె వాత్తై గుణ్యం గాపైకల్పం వైకల్పం చెతః లాః ఫలవాచ్యం సావమనువ
తంయత్రసమర్థ వాబుకదాపేషా ప్రాగిహింసాతత్రసపాషమిసోదండః। శ్రింతువాబుకసే। తాభహానవిచ వాబుకళిక్షవెద్యాసోదారు బు సోదం దముహాక్తిల
త్తస్వవర్థ ఇత్యర్థః॥ వళశ్చిభిద్రోపాదం శమాహాంయాజ్ఞవల్క్యః॥ దుఖిపళిలాంశితోంతా బతే శాఖాంగచ్ఛేదనె తద్భ్రా॥ దంశళుగుత్రపళూనాం తుద్విపగాః॥
ప్రవృత్తిః క్రమాంత్॥ లింగస్య చేదనే వృత్తేనామఋధ్యమో మయాల్పమెవచ। మహాపళూనామెతే షుస్వామెషు ద్విగుణోదమః॥ క్షుద్రపళూనామవిాదిప్ర
భృతీనాం దుః ఖాంతావిదనె శోణితోంతావదన శోణితే తాతబదిళా ఖాళక్షేనశ్రాంగాదికం లక్షుచే అంగానికరచర సాదాన్యతి త్రివాంఖిదివాయథా
క్రమం ద్విగుణాప్రవృత్తిదం దః॥ ద్విపహాశ్రతుష్పూణ పట్రుసాంప్తపగా ఇత్యాదిరూపః తెషాం లింగేష్ఛేదన కరణె వావధ్యమసాహాసోదండః॥ మయాల్పదా
నంచ మహావళూనాం గాగబవాబుప్రవృత్తినామెతేషు స్థానెషు ఘూషూ క్తౌ దండాద్విగుణం దండోవిధిత వ్య ఇత్యర్థః॥ క్రాపాక్షపనాళతదండ ఇత్యను
వృత్తౌ॥ విష్ణురపి॥ పళూనాం పుంస్త్వపఘాతకారీ తథాగబాళిభొ ఫ్రుసా ఘాతెపెష్టకవదకార్థః॥ మాం నవిక్రయియాచగర్భాష్యపళుఘాతి కాపార్థ
పగామిక్షి। క్రాతాగయసోపి॥ ద్విపసోదాష్ణదళపసోవధేతు వ్యాగపక్షీణాం। నవమూభాక్రనకులళాపసరాకరవధె స్వసాం॥ మనురపి॥ యః కుమారీవి
షపళూర్త రుష్టాసాం వృషభం తద్భ్రా॥ వాహాయెంతాని హాసం ఫూగోపాపన్నయాదుత్తమం వధే॥ మనుష్యమారణె క్షిప్రం చౌరవత్కిల్బిషం భవేత్॥ ప్రాణాభృ

౬౫

తవ్వ

వ్యవహార మాధవము

ప్రత్యేకం వేదితవ్య ఇత్యర్థః॥ కాత్యాయనోపి॥ కర్ణోష్ఠఘ్రాణపాదాక్షిజిహ్వాశిశ్నకరస్య చ॥ ఛేదనే చోత్తమో దండో భేదనే మధ్యమో భృగుః॥ మనుష్యా
ణాం పశూనాం చ దుఃఖాయ ప్రహృతే సతి॥ యథా యథా మహద్దుఃఖం దండం కుర్యాత్తథా తథేతి॥ ప్రాతిలోమ్యప్రవాదే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ విప్రపీడాకరం
ఛేద్యమంగమబ్రాహ్మణస్య తు॥ ఉద్గూర్ణే ప్రథమో దండః సంస్పర్శే తు తదర్ధికః ఇతి। బ్రాహ్మణస్యాపీడాకరం చ్ఛేద్యమంగమబ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాదేరంగం కరచరణాదివత్త గృహా
యూ మవర్ణస్యోపలక్షణార్థం॥ అత ఏవ మనుః॥ యేన కేనచిదంగేన హింస్యాచ్చేచ్ఛ్రేష్ఠమంత్యజః। ఛేత్తవ్యం తత్తదేవాస్య తన్మనోరనుశాసనమితి। ఉద్గూర్ణే వధార్థ
68 ముద్యతే శస్త్రాదికే ప్రథమసాహసో వేదితవ్యః॥ శూద్రస్యేతరాపి ఛేదనమేవ మహాస్త్రాదేః। తదాహ మనుః॥ పాణిముద్యమ్య దండం వా పాణిచ్ఛేదనమర్హ
తి। ఉద్గూర్ణే స్వార్థకం శస్త్రాదిభిరుత్తమసాహసార్ధదండో వేదితవ్యః। యన్మాదిస్పర్శే తేనాథ పునః క్షత్రియవైశ్యయోః ప్రాతిలోమ్యాపవాదేషు
ద్విగుణా దమాః। వర్ణానామానులోమ్యే తస్మాదర్ధార్ధహానితః ఇతి వాక్పారుష్యోక్తన్యాయేన దండః కల్ప్యో యథోక్తం। వాక్పారుష్యే తథైవోక్తాః॥
న ప్రతిలోమానులోమతః। తథైవ దండపారుష్యే పాత్యో దండో యథాక్రమమితి। తత్రాపి శూద్రస్యాంగచ్ఛేదనం। తదాహ మనుః॥ అవనిష్ఠీవతో దర్పాద్ద్వావోష్ఠౌ ఛేదయేన్నృ
పః॥ అవమూత్రయతో మేఢ్రమవశర్ధయతో గుదం॥ కేశేషు గృహ్ణతో హస్తౌ ఛేదయేదవిచారయన్। పాదయోర్దాఢికాయాం చ గ్రీవాయాం వృషణేషు చ॥ సహాసనమ
భిప్రేప్సురుత్కృష్టస్యాపకృష్టజః॥ కట్యాం కృతాంకో నిర్వాస్యః స్ఫిచం వాస్యావకర్తయేత్॥ అంగచ్ఛేదనాదౌ విశేషమాహ కాత్యాయనః॥ దేహేంద్రియవినాశే తు యథా
దండం ప్రకల్పయేత్। తథా తుష్టికరం దేయం సముత్థానం చ పండితైః॥ ఇతి॥ తుష్టికరం వ్రణాపకృష్టికరం సముత్థానం వ్రణరోపణం తన్నిమిత్తం క్షతోపరోపణం గురుతో
త్సూనారోగా పండితైః కాషధాదికం। యథా చక్రవర్తమానే వ్యయం వ్రణరోపణాంతికం॥ సముత్థానం వ్యయం వా సా దద్యాదా ప్రసారణాదితి తేనైవ తత్త్వా
త్॥ బృహస్పతిరపి॥ అవఘాతపతనే ఛేదనే భేదనే తథా। సముత్థానవ్యయం దాప్యః కలహాపహృతం చ యదితి॥ యాజ్ఞవల్క్యోపి॥ కలహాపహృతం దేయం దండం
శ్చ ద్విగుణస్తథా। దుఃఖముత్పాదయేద్యస్తు స సముత్థానజం వ్యయం। దాప్యో దండం చ యో యస్మిన్ కలహే సమదాహృత ఇతి॥ గ్రామవష్య యత్ర పి॥ పాదేన దండ

ష్యం తథా। దుఃఖోత్పాదిగృహే ద్రవ్యం క్షిపన్ ప్రాణహరం తథా। షోడశాద్యః పణాన్ దాప్యో ద్వితీయో మధ్యమసాహసం। మృద్గరాదినా కుడ్యస్యాభిఘాతే విదా
రణే ద్వైధీకరణే యథాక్రమం పంచపణో దశపణో వింశతిపణశ్చ దండః। అవపాతనే ఘనస్యాయో దండాః సముచితాః కుడ్యసంపాదనార్థం ధనమపి దేయ
ం పరగృహే కంటకాదిప్రక్షేపణే షోడశపణో దండః। విషభుజంగాదిప్రక్షేపణే మధ్యమసాహసో దండ ఇత్యర్థః॥ ఇతి దండపారుష్యం॥ ॥అథవా
క్పారుష్యం। తస్య లక్షణం నారదేనోక్తం। దేశజాతికులాదీనామాక్రోశం న్యంగసంయుతం। యద్వచః ప్రతికూలార్థం వాక్పారుష్యం తదుచ్యత ఇతి
కలహప్రియా గౌడా ఇతి దేశాక్రోశః॥ అతిలోభాః బ్రాహ్మణా ఇతి॥ జాత్యాక్రోశః॥ క్రూరవిత్తా వైశ్యా మిత్రకులాక్రోశః॥ న్యంగవదసం యదుచ్యయోంగయు
క్తం యదుద్వేగజననార్థవాక్యం తదాక్పారుష్యమిత్యర్థః॥ తస్య త్రైవిధ్యమాహ స ఏవ। నిష్ఠురాశ్లీలతీవ్రత్వాత్తదపి త్రివిధం స్మృతం। సాక్షేపం నిష్ఠు
రం జ్ఞేయమశ్లీలం న్యంగసంయుతం। పతనీయైరుపక్రోశైస్తీవ్రమాహుర్మనీషిణ ఇతి॥ కాత్యాయనేనాపి। యుక్తవచస్సంశ్లేషరంధ్రైః పరస్యాక్షేపవతి
మూర్ఖో వా॥ అశ్లీలా వాగ్ధృష్టా వా నిష్ఠురా వాక్ స్మృతా బుధైః। గోత్రాపకరణం వా జాత్యుత్కర్షాత్ కురుతేఽథ॥ వృత్తదేశకులానాం వా ప్రశ్లీలా
సా బుధైః స్మృతాః। మహాపాతకయోగ్రైశ్చ రాగద్వేషకరైశ్చ యా॥ జాతిభ్రంశకరీ వాచా తీవ్రా మాధ్యస్థితా సా వాచా తీ॥ ప్రథమమధ్యమోత్తమ
క్షిదినత్రైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః॥ దేశగ్రామకులాదీనాం క్షేపః పాపేన యోజనం। ఇన్యాఙ్గం వినా తు ప్రథమం వాక్పారుష్యం తదుచ్యతే। భగినీమాతృ
సంబంధ ఉపపాతకశంసనం। పారుష్యం మధ్యమం ప్రోక్తం వాచికం శాస్త్రవేదిభిః॥ అభక్ష్యపేయకథనం మహాపాతకదూషణం॥ పారుష్యము
త్తమం ప్రోక్తం తీవ్రమమర్మభేదనమితి॥ నిష్ఠురాశ్లీలదండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ సత్యాసత్యాన్యథాస్తోత్రైర్న్యూనాంగేంద్రియరోగిణాం
మం కరోతి చేద్దండ్యః పణానర్ధత్రయోదశానితి॥ సత్యేనాసత్యేనాన్యథాస్తోత్రేణ న్యూనాంగానాం కాణఖంజాదీనాం తథేంద్రియరోగిణాం కర్ణౌ ఆసాం వద్ధ్యాదీత
దేవదత్తవచనం దండనీయః॥ ఏతత్పరవిషయం। తథా బృహస్పతిః॥ సమజాతిగుణానాం తు వాక్పారుష్యే పరస్పరం। విశేషో భిహితః శాస్త్రైః పణానర్ధ

వ్యవహార
కాండము

షు వధే హంతా తన్మూల్యం వ్యవగాఁగబాంప్రహాయాదిషు। క్షుద్రకాణాం పశూనాం చ హింసనే తాదృశో దమః ॥ పంచాశత్తు భవేద్దండః శుభేషు మృగపక్షిషు । గర్దభాజా
వికానాం వధే దండః స్యాత్పంచమాషకః ॥ మాషకస్తు భవేద్దండః శ్వసూకరనిపాతనే । తాభ్యో దాదానవత్ ॥ స్వామినః ప్రతిరూపకం వా మూల్యం వా దద్యాదిత్యభిప్రాయ
త్ ॥ యతః ప్రమాపణే ప్రాణభృతాం దద్యాత్తత్ప్రతిరూపకం । తస్యానురూపం మూల్యం వా దద్యాదిత్యబ్రవీన్మనురితి ॥ స్థావరపారుష్యే ప్రాణిశాఖినాం దండమా
హ మనుః । వనస్పతీనాం సర్వేషాముపభోగో యథా యథా । తథా తథా దమః కార్యో హింసాయామితి ధారణేతి ॥ స్థూలపుష్పాదివిభాగతారతమ్యానుసా
రేణాధికతరమధ్యమాధమదండాః కల్పనీయాః । తథా చ విష్ణుః ॥ దండ ఇత్యనువృత్తౌ ఫలోపగద్రుమచ్ఛేదీ ఉత్తమసాహసం పుష్పోపగమా
ధ్యమం వృక్షచ్ఛేదకాదయః । వృతచ్ఛిదగుల్మలతాచ్ఛేదీ కార్షాపణశతం । తృణచ్ఛేద్యేకం ఫలపుష్పపల్లవాంగచ్ఛేదకాదయః ॥ సర్వేషాం తదుత్పత్తిం పునః ప్ర
తిరోపితవ్యం దద్యాదిత్యాదిశాఖాపర్యసాంబాపాః ఇతి శేషః । అత్ర విశేషమాహ ఆయాబ్జవల్క్యః ॥ ప్రరోహిశాఖినాం శాఖాస్కంధసర్వవిదారణే । ఉపజీ
వ్యద్రుమాణాం చ వింశతేర్ద్విగుణో దమః ॥ చైత్యశ్మశానసీమాసు పుణ్యస్థానే సురాలయే । జాతద్రుమాణాం ద్విగుణో దమో వృక్షే చ విఖ్యాతే ॥ గు
ల్మగుచ్ఛక్షుపలతాప్రతానౌషధివీరుధాం । పూర్వస్మృతాదర్ధదండః స్థానేషూక్తేషు కర్తనే ॥ ప్రరోహిశాఖినాం వటాశ్వత్థాదీనాం శాఖాచ్ఛేదనే స్కంధచ్ఛేద
నే చ యథాక్రమం వింశతిపణాద్విగుణాదారభ్య పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదుత్తరాదుత్తరో ద్విగుణాః । వింశతిపణాశ్చత్వారింశత్పణాశ్చ ఇత్యేవం । అత్ర
రోహిశాఖినామాప్రాదినాముపజీవ్యద్రుమాణాం పూర్వోక్తేషు స్థానేషు చైత్యచైత్యాదిస్థానేషు తుల్యానాం వృక్షాణాం శా[illegible]వటాశ్వత్థపలాశా
దీనాం శాఖాదిచ్ఛేదనేఽపి పూర్వోక్తాద్దండాద్ద్విగుణో గుల్మామాలతీప్రభృతయః ॥ గుల్మాః కంటకారాదయః ॥ క్షుపాః కరవీరాదయః ॥ [illegible]క్షావిముక్తాదయః ప్ర
తానాః ॥ కాండప్రరోహరహితాః షట్పదాః ఫలపాకాంతా శాల్యాదిప్రభృతయః ॥ నిరోధినాం గుల్మవల్లిప్రభృతయః ఏతేషు స్థానేషు చ్ఛేదనే పూర్వోక్తాద్దండాదర్ధదం
డో వేదితవ్యః ॥ ముద్గాదిఘాతే గృహే కంటకాదిప్రక్షేపణే దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ అతిపూర్వేద్ధాతచ్ఛేదే సదణ్డవటాంతనే । పణాద్దామ్యః ॥ పంచదశ వింశతిం త

బంధునష్ప్రణష్టోపహితః॥ మధ్యమో భాతి పూర్వాణాం ప్రథమో గ్రామదేశతః । నామశ్చాతి మహాం క్షై హామశ్చ [illegible] కు సర్వతః । నిక్షిప్తౌ రతోంతతోఽన
ధృత్వం కం బద్ధ్వా లనాశ్చే దశాంగులా ఇతి॥ వ్యహాస్పతిరపి॥ ధవేలా పదేశం ధర్మ్మిణావి పాత్రిణాం మన్యస్వకం సర్వతః తత్ర వరా నబ [illegible] త్రే శిరాం త్రుచ పాద్వివ ఇత్యు
క్తి దోష పేన బకుష్పుందం డావపాద వర్ణ హానవివ॥ మాంత్రకౌయాంయ ముద్దిష్టాంవి సతతోఽహాపరాధినః । గుణా హానవో పాంకుప్పే వాత్రిపత్రనోంనాపరాధమా
పూంయాదితి॥ ॥ఇతి వాక్పారుష్యం॥ అథ స్తేయం తల్లక్షణా వరాహ మనుః॥ సాన్వయం త్వసహసత్వసయ వర్ద్రన సం కల క్ష [illegible] తంల కనివయ [illegible] షవత్వ
యం శతాక్షం వహవతెయ వి॥ అస్వార్థః । ద్రవ్యరక్షక రాజాధ్యక్షాది సమక్షం బలం వష్టం షెనయ త్పరద్రవ్యాపహారాదికం త్రియ [illegible] కనివా నో [illegible] యం
పునరసమక్షం పం బం యత్పరద్రవ్యగ్రహణం తదితి॥ యత్తు రాజాధ్యక్షాది సమక్షం హాహాతో సమయేద మపహతమితి శంక [illegible] స్తే
యం షవతి॥ అతఏవ నారదః॥ ఉపాయైర్వివిధైరేషాం ఛలయిత్వాపకర్షణం సుప్తమత్తోన్మత్తానాం ద్రవ్యాణామపహా [illegible] ధ [illegible] । ఉప
లబ్ధిస్త్రాత్తు సమర్థః త్వనా దియ తీ । శమాంధ్రానాం శతాంస్న చ కష్టద్రుం ద్రవ్యం ముద్యదాహ్యాత॥ పాసః హేతాశి త్వవ బకం తుగావ [illegible] శవస్త్రఘా [illegible]
హాం చమధ్యం ప్రహిం యు వాదికం॥ హిరణ్య రత్న కౌశేయ స్త్రీ పుంసో గజ వాజినః । దేవ బ్రాహ్మణ రాజ్ఞాం చ విజ్ఞే [illegible] మయుత్తమం మితి॥ తస్య దణ్డ
నేంపాం యం మాహ యా జ్ఞవల్క్యః॥ గ్రాహకైర్గృహ్యతే చౌరో లోప్త్రేణాథ యుపదేన వా । పూర్వకర్మాపరాధ చ తథా [illegible] వాస దృపా సకః । అన్యేపి శంక
యా గ్రాహ్యా జాతినామాదినిహ్నవైః । ద్యూతస్త్రీపాన సక్తాశ్చ శుష్కభిన్నముఖస్వరాః । పరద్రవ్యగృహాణాం చ పృచ్ఛకా గూఢచారిణః॥ నిరాయా వ్యయవంతశ్చ విష్ణద్రవ్య విక్రయాః ఇతి । గ్రాహకా రాజా బహురూపి లోప్త్రేణ సహ్యత స్తాబునాది నాస్తి రేష విష్ణౌ నిత్ర వాదేశా దారభ్య తమో॥ పాదానుసా
రిణా వాపరా గృహీత పూర్వకర్మాపరాధి పాత్రిక ప్రఖ్యాత చౌరః । సళుభవాసకః॥ స్త్రీ రత్న జాతి నామ సవాన్సాభాతి నిహ్నవైరేంనాహాం శూద్రాత్రిణతి
నామని ప్రశ్నేవైంనాహం డిక్షు ఇతి ఆదిగ్రహణాత్ సపదేశ గ్రామ కులాదయో లక్ష్యంతె నష్ట ద్రవ్య వికృపాణ శిష్టా బిన భోగ వస్త్రవనే బాహ్య తసాధక విక్రయ

౭౦

వ్యవహార
మాధవ

యోఽత్రరమోదరః॥ యత్తు మనువచనం। కాణం వాప్యథవా ఖంజం అన్యం వాపి తథావిధం। తథ్యేనాపి బ్రువన్దాప్యో దండం కార్షాపణావరం ఇతి॥ తదపి తుల్యత్ర విషయం
మాత్రాద్యాక్షేపే కంప్రత్యాహ మనుః। మాతరం పితరం జాయాం భ్రాతరం శ్వశురం గురుం। ఆక్షారయఞ్ఛతం దాప్యః పంథానం వా దదద్గురోః ఇతి॥ ఏతచ్చాపరాధిషు
మాత్రాదిషు జాయాయాం వా నిరపరాధాయాం వేదితవ్యం॥ స్వపాదప్రదిదద్యాక్షేపే దండమాహ బృహస్పతిః। క్షిపేత్స్వవాదికం స్థానం తస్య వా శాసనాశీకందమ
మితి। ప్రాతిలోమ్యానులోమ్యేన వర్ణాక్షేపే దండమాహ మనుః। శతం బ్రాహ్మణమాక్రుశ్య క్షత్రియో దండమర్హతి॥ వైశ్యోఽప్యర్ధశతం ద్వే వా శూద్రస్తు వధమ
ర్హతి॥ పంచాశద్బ్రాహ్మణో దండ్యః క్షత్రియస్యాభిశంసనే। వైశ్యే స్యాదర్ధపంచాశచ్ఛూద్రే ద్వాదశకో దమః॥ తి బృహస్పతిశ్చ ద్విగుణం గాంశాస్త్రవిద్భిరుదాహృతం।
వైశ్యస్య మాక్షారయచ్ఛూద్రో దాప్యస్స్యాత్ప్రథమం దమం। క్షత్రియం మధ్యమం చైవ విప్రో దుత్తమసాహసం॥ వాక్పారుష్యదిష్టదండనిర్దిష్టానాం శాస్త్రేణాభ్యన్తరాలప్రభవా
హుక్రమాణే త్రిసంధివిచారాత్ హీంకౌటదమః। సత్యాసత్యదర్శినః పాదనాసాకర్ణకరాదిషు అశక్తస్తు వదన్నేవం దండనీయః పణాన్ దశ। పక్షపాతాదిషు వందాప్యః
క్షమాపత్రస్యత్వితి వాహ్యాదినాం వినాశే॥ తవచాహ యః। అశక్తిత్వేవం వా బాప్రతిపాదితే ప్రత్యేకం శతపణికమిపెదండః। పాదనం ఛేత్తా తుమనసా ద్విశదధి
కః పంచాశత్త్యాసాద్వితౌదండః। అశక్తస్యైవం దండః శతపణాదండనియః॥ శక్తః ప్రాణాః క్షిణాశక్తిం ఏవం వదన్ శతపణాదిత్యత్రకే సంగ్రహం దత్తాం తస్యక్షే
మాం తు ప్రతిభువం దద్యాదిత్యర్థః। అశ్లీలక్షేపణే దండమాహ స ఏవ॥ అభిగంతాస్మి భగినీం మాతరం వా తవేతి చ॥ శతం ప్రదాప ... రాజా పంచవిం
శతికం దమమితి॥ తథా త్రైవిద్యా శిదండమాహ స ఏవ॥ పతనీయకృతేక్షేపే దండో మధ్యమసాహసః॥ ఉపపాతకయుక్తే తు దాప్యః ప్రథమసాహసం॥
మనురపి॥ సంహోయోహంపవక్తా రో మహాపాతకశంసకాః॥ అథ మధ్యాత్రవర్ణే. కార్యదద్యస్త్రైవిద్యా ప్రమ॥ మిత్రైవిద్యే యాంధిక్షేపయాజ్ఞ
వల్క్యః॥ మసురప॥ త్రైవిద్యనృపదేవానాం దండ ఉత్తమసాహసః॥ మధ్యమో జాతిపూగానాం ప్రథమో గ్రామదేశయోః॥ సాక్షాతయో వ్రాహ్మణానాద
యః। పూగాః సంఘాః। ఆక్రమథవృత్తాపాహ తు మన్వనారదౌ। ఏకజాతిర్ద్విజాతీంస్తు వాచా దారుణయాక్షిపన్। జిహ్వాయాః ప్రాప్నుయాచ్ఛేదం

త్వర్థఃలోకేన వినేయాస్తే ప్రయత్నతః। దండాదీనాదిభిరయుక్త్యమాత్యానం దర్శయంతి యోయం। పాంసంతశ్చ క్షనాన్యగాం వధిష్టైరాబహూలప్తైః। అభ్రమూ
ల్యం తు సంస్థాప్యనయం త్రిబహువయాల్యతాం। స్త్రీచాలకానన్యయం పేతి దండాన్యైస్తే ధానుసారతః। హేమప్రవాళరత్నప్రవాళాదాన్। స్మృతి వర్ణాంతు పతే తేతు వా
స్తైతువయూల్యం ప్రదాప్యాస్తేరాబాబ్ధ్య తదివ్రగుణం దమం। మధ్యస్థే వంచయిత్వేకాంన్యేపాలోఖ్యం దిపస్వాయాదా। సాక్షిగా యాప్తేస్వాధాచ్చాయాయుః। దాప్యా
స్తే ద్విగుణాం దమమితి॥ అప్రమాతస్యానాగాం సంభేదాంన్ దనాం దండమాహ నవ। నంధిషే దకర్ణతో బధ్ధా తావత్కాలమాగ్రాహయసి త్రైషు॥ తథాయా వ్య
మయి శ్రోవృక్షే గళం బధ్వావలంబయేం। తాంమనుష్యహరిణో రాజా బధ్వా దగ్ధవాక్యైస్త హస్తీనాంగాహ తుర్ణానాం సక్తాంఛిదర్శ బధ్రవాంఙ్గయితి వ
త్రైపకేస్త్ర్యసాదం ప్రమ్చిత్రపినారాఖ్యపూరుషైః। ధాన్యహర్తా దశగుణం పాపషునాద్విగుణం దమమితి॥ అంగుళీతభే స్వంగుష్టాంచిత ఏవ నారదః। ప్రథ
మం గ్రంథిచ్ఛేదనామంగుళ్యాంగుష్ఠయో వధః॥ ద్వితీయేతు ప్యె పూర్వం తృతీయేతు వధమహాన్ తతః। వంద్విగ్రహ దనాం దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ వం
దిగ్రహాణై ప్రథాప్యా బోధం సంగరాణాం చ పారిగాః। ప్రసవస్య ఘాతకానాం స్మ్రైవశూత్రినాం రోపయిత్వా స్వకాన్ అధమంగుళీచ్చేదనాది ప్రాణాంతికో దండ ఉత్త
మసాహసః ప్రవృత్తి లో రోగ్యక్రవ్యవిషయః॥ తదంగచ్చేదయిత్వా దండ ఉత్తమసాహస ఇతి నారదస్మరణాత్॥ ద్రష్టు మధ్యమోత్తమ ప్రవిష్టేషు ప్రథమ
మధ్యమోత్తమ మధ్యమోత్తమసాహసరూపో దండః అనయో పెరలోనారదిన దర్శితః॥ నాపానిషు యువివాన్స్తైతేషు దండమణిషిః। న ఏవ దండస్తైయో ప్రిక్రవి
షు త్రిష్వనుప్రమాదితి॥ జాత్యాదిభేదేన తారతమ్యమాహ మనుః॥ అష్టాపాద్యంతు శూద్రస్య స్తేయే భవతి కిల్బిషం॥ షోడశైవతు వైశ్యస్య ద్వాత్రింశాద్భవ
తి కిల్బిషం బ్రాహ్మణో షోడశైవతు వైశ్యస్య ద్వాత్రింశత్క్షత్రియస్య చ। బ్రాహ్మణస్య చతుఃషష్టిః పూర్ణం వాపి శతం భవేత్॥ ద్విగుణా వా చతుఃషష్టిస్తద్దోషగుణవేది
సః॥ ధాన్యం దశభ్యః కుంభేభ్యః హరతోభ్యధికం వధః॥ శేషేప్యేకాదశగుణం దాప్యస్తస్య చ తద్ధనం॥ సువర్ణరజతాదీనాముత్తమానాం చ వాససాం। రత్నా
నాం చైవ సర్వేషాం శతాదభ్యధికే వధః॥ పంచాశతస్త్వభ్యధికే హస్తచ్ఛేదనమిష్యతే। శేషేప్యేకాదశగుణం మూల్యాద్దండం ప్రకల్పయేత్॥ పురుషాణాం కు

వ్యవహార కాండం

71

కారిణః। ఏవం విధాంశ్చైః పురుషాన్ గృహస్థైర్వనౌకసాం భవంతి సతత్కారపరీక్షితా తస్యతావతా ప్రాణనిర్వృత్తయాత్। తథాచ నారదః॥ అనౌపాస్త్రేణ ఋరి స్పష్టః అప్రా
వరాదుష్టితం చవివిధ చోరాన్ గోపి పరీక్ష్య ప్రపీడ్య యత్నాత్ పురుష్యమిత॥ అనంతాస్తేషు తత్సంప్రకాశాప్రకాశాస్త త్సంస్థితాః॥ దృశ్యాం తే వివిధాః ప్రాణాః తస్మా
ద్యుక్తం పరీక్షణం తస్కరా అపి ద్వివిధాః॥ తదాహ బృహస్పతిః॥ ప్రకాశాశ్చాప్రకాశాశ్చ ద్వివిధాస్స్మృతాః। ప్రజ్ఞాసామర్థ్యమాయాభిః ప్రభిన్నాస్తే సహస్రధా
నైగమా వైద్యకితవాః సభ్యోత్కోచకవంచకాః॥ దైవోత్పాతవిదో భద్రాః శిల్పజ్ఞాః ప్రతిరూపకాః॥ ఆక్రోశికారిణస్త్వేవ మధ్యస్థాః కూటసాక్షిణః। ప్ర
కాశం తస్కరా హ్యేతే తథా కుహకచారిణః। ప్రతిరూపకారాః। తథాచ నారదః॥ ప్రకాశవంచకాస్తత్ర కూటమానతులాశ్రితాః। ఉత్కోచకాః సోపధికాః
కితవాః పణ్యయోషితః। ప్రతిరూపకారాస్త్రైవ సంగతాదేశవృత్తయః। ఇత్యేవమాదయో జ్ఞేయాః ప్రకాశప్రస్తారాః స్మృతిః। అప్రకాశ తస్కరాణాం స్వ
రూపమాహ బృహస్పతిః। సంధిచ్ఛిదః పాంథముషో ద్విపచతుష్పదహారిణః। ఉత్క్షేపకాద్యాః హరా జ్ఞేయాః ప్రచ్ఛన్నతస్కరాః। స ఏవ। వ్యాప్యా పిణ్సాద
స్థానాని తారాత్రౌ విచరంతో వివిధా విద్యా। అవిజ్ఞాతనివాసశ్చ జ్ఞేయాః ప్రచ్ఛన్నతస్కరాః॥ ఉత్క్షేపకసంధిభేదపాంథధనధ్నం ధనాదయః। స్త్రీ పుంసా
శ్వపశుస్తేయనాశకా వివిధాః స్మృతాః। ఉత్క్షేపకో ధనినా మునవధానమపహాయత్ తజ్జనవయుత్యాస్యాగాపహారకః। సంధి ఛేత్తా గృహ భిత్తాః। స్తంభో
ద్రవ్య త్వాచ్ఛత్రత్వా ఛిత్త్వా క్షేత్రాదః కాంత్రాదాదిపాదికానాం ప్రముఖో వహారకః। పరధనాది గ్రంథిం సంధిం సంగృహ్య తం తత్గ్రంథివేధకః తి ప్రకాశ తస్కరాణాం యు
నైగమాదీనాం దండమాహ బృహస్పతిః। నగరస్థ స్థాపితరూపైః ప్రవిజ్ఞాతాంశ్చైరా పూరుషైః। ప్రదాప్యాపహృతం ద్రవ్యం దమ్యాశ్చ ప్రప్రమోదితాః। ప్రజ్ఞా
ద్యుదోషం వాదియోగో మనస్సంస్తుతా విక్రయో। వణ్యం తద్విగుణం దాప్యో వనిక్ దండం చ తత్సమం। అజ్ఞాతో షధిమంత్రైస్తు యశ్చ రోగాన్ ప్రతి తత్త్వవిత్ రోగి
సోవార్థం న దద్యాత్ సదండ్యశ్చోర వర్ణి షట్। శూద్రాన్ దివినః ఖ్యాత్రాణాం కోశాధిహారాత్ర యత్సు। గణకాధం ప్రకాశ్యైతేదండా శ్రైకితవాస్స్మృతాః। అసా
ంశవాదినస్సర్వా పాపస్థైః ప్రోక్తా చారివినః। విశ్వస్తం వంచకాశ్చైవ నివాస్యాః స్వర్వవిషయాత్। జ్ఞానాతి బుద్ధిమాం తథోత్పాత తత్త్వవిచ్ఛిద్ర తపోతులా సోపాన్య గాంధ్రావణం

ఘ్నవల్లభః॥ చతుర్థ్యాం వకాళాంగస్య దక్షేశౌస్త్ర్యపకరణం వసాపాంత్॥ మోరకస్య దదతేరాహం తుణ్ణా నతేనాదమ మృత్యుమం మితి॥ కాత్యాయనేనాపి॥ మోరరాణాం చక్రదామ సర్వప్రథా దుర్ఘిద
కదాయన॥ చైత్రారత్రైవ షాండానాం ప్రతిగ్రహాగా ఏవచ॥ సవుదండాః స్మృతా పెనాతెయెబ ప్రస్తాదంయం తితానితి మోరకాపెక్షాం ప్రత్యహనారదః॥ తక్రాశ్రయొదపె
క్షే తెతెపితద్వారంయ ఛాగినః॥ ఉత్తెత్రశతాం ఖనానాం తుప్రాయ మూనా ధనైతద్గా॥ శ్రాతాపయెనాఖజావాతెతెపితద్విపాపషాగినఇతి॥ బొరాదశనైత్రవ్యం పాప్మంచరా
యచ మూహయా బర్హివల్లభః॥ పతితెపిహతెదోషొగ్రామచతుర్దరనిగతె॥ నివాతచతస్తు పధిషాష్ట్రాతోక్షతుర్దరవతతె॥ స్వానామ్ని దద్యాద్వాప్రముస్తు పదంవాయత్ర
గచ్ఛతి॥ పంచగ్రామోబహిః కృష్ణాదశపాప్మయిథాపునరితి॥ అయమర్థః॥ యదాగ్రామమధ్యే పాపివధ్రాంతపి సవహరణం వాభాయతె తదాగ్రామపతెరెవమో
రాపెక్షా దెపాప్రపరిహారార్థం గ్రామపతిరెవమోరం గృహీత్వా శీఘ్రం సమపరయెత్॥ తదశక్తౌ ధనినైవాతం దద్యాత్॥ యదిస్వగ్రామవరాహప్రకవదం నిగర్తం॥ యది
శనైతు తత్పదంయత్ర ప్రవిశతి తత్స్వపల్యాధిపతిరెవమోరదనం సాపయెత్॥ తథాచ నారదః॥ గోచరెయస్యమ తెనతెన మోరః ప్రయత్నతః॥ గ్రామాపేహ్యదాష్టా
ధవాద్రవ్యం పదం యది న నిగర్తం॥ నిగర్తం పునరెతతాస్వస్వబిద నప్రయత్నాతితాం॥ సామంతాన్నాగరపాలాంశ్చ దిక్పాలాంశ్చైవదాపయెదితి॥ నివేశితస్య వపౌరెనివేశ
సావమినవపదోషః॥ యదాత్వసైవవహాంతం చ వతి అవతకె వినతాదనస్త్రక్షెత్రమోరెణ క్షతుర్దవాంగరపాలక్షాదికపిలసహాపరాధః॥ యదాపునర్నగ్రామా
త్పహిః సీమాయపాంతె క్షెత్రెమోషొజాయతె తద్గ్రామవాసినఏదేవద్యుః॥ యదిసీమాన్నబహిః శ్వాక్షపదం న నిగర్తం॥ న నిగర్తం॥ న నిగర్తమెషయః॥ యత్ర తత్ప్రవిశ
తిస ఏవ గ్రామస్తత్ప్రాప్తపరాగా దిశాం కులాన్ దద్యాదాత్వనైకగ్రామమధ్యే క్షెత్రెశవమాంతాప్రస్ఫహాః ప్రదెశె మోషాదికం జాయతె తెమోరపదం ఛబునసం వ్యా దార్ఢ్యగ్నః తదా
పంచగ్రామీవా దద్యాత్॥ ఏకదెశస్తు ప్రతవాపతత్పెక్ష యాం వ్యవస్థితః॥ యదారాపయితుమశక్తిరాజాతదాస్వయం దద్యాత్॥ తథాచ స్మాతమః॥ మోరహ
తమవత తపద్ధ్యాఖనానం ననదాతెత్॥ సదైరాకాదాపదదాద్దితి స్త్రిలందెపా నిశ్శాన్యరొలాం పాయయమాహ్వక్షమనుః॥ యదితస్కరదాపహూనెచపవిత్రాష్తతనంశ
యః॥ వముపితశ్యవధం దాపెనాబం ధుఖివాసి సాధయెత్॥ ఇతి॥ మోరవధప్రకారవిశెషమాహ నారదః॥ యానాంస్తత్రమోరాన్ పిత్యాతామిత్రానికాదప్యశ్చ వధమా॥

శనానాం నాతగం చ విశిష్యతః। శతస్నానాం త్రైవ వయుఖనానాం హరణే వధమర్హతి। ధాన్యే ప్రహారం తోదాం దత్త్వాః సకరాద్రక్తత్యక్తే తస్మిన్ స్పష్టగుణానాం మూపాద
గుణాం దం॰ దం॰ కల్పయేత్త్రయం। నైశాత్తత్యక్తే శిలాడశగుణాః। క్షత్రియస్య కృత్యే ద్వాత్రింశద్దన్యాః। వైశ్యం ప్రాగాక్తత్యక్తే తు చతుష్షష్టిగుణాః। శతగం గోవా వా అష్టా
వింశత్యుత్తరశతగుణం వా। అశేషేణ స్యుర్మూల్యాత్ తేషు మూల్యాదికాదశగుణం దం॰ దం॰ కల్పయేత్। క్షుద్రద్రవ్యాణాం పత్రాణాం స్యూనమూల్యానాం మూల్యాత్పంచగు
ణాదం॰ దం॰ తథా చ నారదః। కాష్ఠభాండతృణాదీనాం మృణ్మయానాం తథైవ చ। వేణువైణవభాండానాం తథా స్నాయ్వస్థిచర్మణాం। శాకానామార్ద్రమూ
లానాం హరణే ఫలమూలయోః। గోరసేక్షువికారాణాం తథా లవణతైలయోః। పక్వాన్నానాం కృతాన్నానాం మత్స్యానామామిషస్య చ। సర్వేషామల్ప
మూల్యానాం మూల్యాత్పంచగుణో దమః ఇతి। యత్తు నమర్గస్య నైర్మాల్యంగమం త్రకార్షాపణికానాం శతావరం ... యస్య గుణం సమాన సప్రదద్యాత్ సారస్యతత్ర స్వాపాన
యస్య త్ర్యణాస్య వ॥ వెణు వైణవ శా॰ దానాం లవణానాం తథైవ చ॥ మృణ్మయానాం చ హరణే మృదో భస్మన ఏవ చ। ఆబాలానాం పక్షిణాం చైవ తైలస్య చ
పుష్పేషు హరితే ధాన్యే గుల్మవల్లీనగేషు చ। అన్యేష్వపరిపూతేషు దండః స్యాత్పంచకృష్ణలః। పక్వాన్నానాం చ సర్వేషాం తన్మూల్యాద్ద్విగుణో దమః
దమ ఇతి। తదల్పప్రయోజనవిషయం బహుప్రయోజనద్రవ్యాపహారాదినాం సదండ ఇత్యాహ మనుః। ద్విజోఽధ్వగః క్షీణవృత్తిర్ద్వావిక్షూ ద్వే చ మూలకే। ఆదదానః పరక్షేత్రాన్న దద
యం దాతుమర్హతి। చణకవ్రీహిగోధూమయవానాం ముద్గమాషయోః। అనిషిద్ధైర్గృహీతవ్యా ముష్టిరేకః పథిస్థితైః। తథైవ సప్తమే భక్తే భక్తాని షడనశ్నతా। అశ్వస్తన
విధానేన హర్తవ్యం హీనకర్మణః। ఇతి। మహాపరాధేఽపి బ్రాహ్మణస్య దండ ఇత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః। వేదే సహస్రం బ్రాహ్మణం కృత్వాపి స్వరాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్। మహాపరాధి
సంస్త్రా బ్రాహ్మణం సఘాతయేత్। అపి తు లలాటే కృత్వా ధనదేశాన్నిర్వాసయేత్। తథా చ మనుః। గురుతల్పే భగః కార్యః సురాపానే సురాధ్వజః। స్తేయే చ శ్వపదం కార్యం బ్ర
హ్మహణ్యశిరాః పుమాన్। ఇతి। నిర్ణీతతనేంకనాది ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వతాం దండోత్తరకాలం న తు ప్రాయశ్చిత్తం చికీర్షతాం। తథా చ మనుః। ప్రాయశ్చిత్త
మకుర్వాణానాం సర్వేషాం యథోదితాః। అశాస్త్రా బాహ్యాలంకృతదాపాస్యే కిల్బిషత్రం సహ నమితి। అథాశకృతాశే దానేనైవ చోరోపకారిణా సారం ప్రకృతాహాయా

పనో॥ విప్రదుష్టాం స్త్రియం చైవ పురుషఘ్నీమగర్భిణీం। సేతుభేదకరీం చాప్సు శిలాం బద్ధ్వా ప్రవేశయేత్॥ విషాగ్నిదాం పతిగురునిజాపత్యప్రమాపణీం। వికర్ణకర
నాసౌష్ఠీం కృత్వా గోభిః ప్రవాసయేత్॥ క్షేత్రవేశ్మవనగ్రామవివీతఖలదాహకాః। రాజపత్న్యభిగామీ చ దగ్ధవ్యాస్తు కటాగ్నినా ఇతి॥ అవిజ్ఞాతకర్తృకసాహసికే
సాహసికజ్ఞానోపాయమాహ బృహస్పతిః। మృతస్సందృశ్యతే యత్ర ఘాతకస్తు న దృశ్యతే। పూర్వకృతాపరాధానుమానేన జ్ఞాతవ్యస్స మహీభుజా। విశ్లేషయే
సాధుసంసర్గాచ్చిహ్నహోఢైర్విపేయాన్నవారిభిః॥ ఏవమాదిభిర్ఘాతకానాం తస్కరాణాం చ భావనేతి॥ అవిజ్ఞాతహతస్యాపి కలహం సుతబాంధవాః॥
నాతతాయి వ్యాపాదయోపి పరస్పరప్రసిద్ధతా। పృథగ్గతం స్త్రియశ్చ వ్యావర్తికామో వా కేనాయం గతస్సహ॥ మృత్యుదేశసమాసన్నం పృచ్ఛేద్వాపి జనం శనైరి
తి॥ ఉక్తజ్ఞానోపాయసంభవే కార్యాత్యయం వా॥ వినాపి దివ్యైస్తత్త్వనిర్ణయః సాహసం ప్రవర్తతే॥ న పథ్యస్య విశేషాద్దుస్సహావస్థాయాం విధిరితి॥
సాహసికవధవిశేషమాహ వ్యాసః॥ జ్ఞాత్వా తు ఘాతకం సమ్యక్ ససహాయం సబాంధవం॥ హన్యాచ్చిత్రవధోపాయైరుద్వేజనకరైర్నృపః ఇతి। బృహ
స్పతిరపి॥ ప్రకాశవధకా యే తు తథోపాంశుప్రఘాతకాః॥ జ్ఞాత్వా సమ్యగ్ధనం హృత్వా హంతవ్యా వివిధైర్వధైరితి॥ ఏతచ్చ ప్రస్వఘాతిక్షత్రియాది
విషయం। తదాహ స ఏవ॥ క్షత్రియాదీనాం చతుర్ణాం వధే వధస్సర్వస్వహరణం చ తుల్యాపరాధేపి వధే యథాబలమనురూపం దం
డం ప్రకల్పయేదితి॥ బహూనామేకఘాతార్థే ప్రవృత్తానాం దోషానురూపం దండాభిధానార్థమాహ కాత్యాయనః॥ ఏకం చేద్బహవో హన్యుస్సంర
బ్ధాః పురుషం నరాః॥ మర్మఘాతీ తు యస్తేషాం స ఘాతక ఇతి స్మృతః ఇతి॥ యో మర్మఘాతకః స ఏవ వధః పరేషాం దండశ్శాస్త్రవత్ప్రోక్తః॥ ఆ
శ్రయశ్శస్త్రదాతా చ భక్తదాతా వికర్మిణాం॥ యుద్ధోపదేశకశ్చైవ తద్వినాశప్రవర్తకః॥ ఉపేక్షా కార్యయుక్తశ్చ దోషవక్తానుమోదకః॥ అనిషేద్ధా క్షమో
యస్స్యాత్సర్వే తత్కార్యకారిణః॥ యథాశక్త్యనురూపం తు దండం తేషాం ప్రకల్పయేదితి॥ అనురూపం దోషానురూపం ముఖ్యస్య తు దిలోపఘాతిత్వం
ద్యం మొందర్శయతి స ఏవ॥ ఆరంభకృత్సహాయశ్చ దోషభాగర్ధతః ఇతి॥ ఏవం మార్గానుదేశకాదీనాం తదపి దోషలాఘవమయూహ్యం। సాహ

సాహస ప్రకరణం॥

అవకృష్టపశవస్తత్ర హస్త్యశ్వప్రవధే నష్టేతి॥ ఇతి స్త్రీసంగ్రహణప్రకరణం॥ అథ సాహసం॥ తత్స్వరూపం నారదేనోక్తం॥ సహసా క్రియతే కర్మ యత్కించిద్బలదర్పితైః। తత్సాహసమి
తి ప్రోక్తం సహో బలమిహోచ్యత ఇతి॥ నను సాహసం చౌర్యవాక్పారుష్యదండపారుష్యస్త్రీసంగ్రహణేష్వనతిరిక్తత్వాత్తేషాం తదవాంతరవిశేషత్వాత్॥ తథా వ్యాసస్మృతిః॥ మ
నుష్యమారణం చౌర్యం పరదారాభిమర్శనం॥ పారుష్యముభయం చైవ సాహసం తు చతుర్విధమితి। అథ కథం పృథగస్య వ్యవహారపదతా స్యాత్॥ తథాపి బలదర్పా
వష్టంభోపాధిత్వేన భేదోఽస్తీతి దండాదిరేకార్థం పృథగభిధానం॥ మనుష్యమారణాదిరూపస్య సాహసస్య త్రైవిధ్యమాత్రేణ తత్రదర్శనం వా పృథగభిధానం॥ తస్య చ త్రైవి
ధ్యమాహ నారదః॥ తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం ప్రథమం మధ్యమం తథా॥ ఉత్తమం చేతి శాస్త్రేషు తస్యోక్తం లక్షణం పృథక్॥ ఫలమూలోదకాదీనాం క్షేత్రోపకరణస్య
73 చ। ఏతేనైవ ప్రకారేణ మధ్యమం సాహసం స్మృతం॥ వ్యాపాదో విషశస్త్రాద్యైః పరదారాభిమర్శనం। ప్రాణోపరోధి యచ్చాన్యదుక్తముత్తమసాహసమితి॥
త్రివిధస్యాపి సాహసస్య దండమాహ స ఏవ॥ తస్య దండః క్రియాపేక్షః ప్రథమస్య శతావరః। మధ్యమస్య తు శాస్త్రజ్ఞైః దృష్టః పంచశతావరః॥ ఉత్తమే సాహసే
దండః సాహస్రో వర ఇష్యతే॥ వధః సర్వస్వహరణం పురాన్నిర్వాసనాంకనే॥ తదంగచ్ఛేద ఇత్యుక్తో దండ ఉత్తమసాహసే॥ పరద్రవ్యాపహరణరూపే సాహసే
దండమాహ యోగీశ్వరః॥ తన్మూల్యాద్ద్విగుణం దండం నిహ్నవే తు చతుర్గుణం॥ యః సాహసం కారయతి స దాప్యో ద్విగుణం దమం॥ యస్త్వేవముక్త్వాహం దాతా
కారయేత్స చతుర్గుణం॥ సాహసవిశేషేషు దండమాహ యోగీశ్వరః॥ అర్ఘ్యాక్రోశాతిక్రమకృద్భ్రాతృభార్యాప్రహారదః। సందిష్టస్యాప్రదాతా
చ సముద్రగృహభేదకృత్॥ సామంతకులికాదీనామపకారస్య కారకః। పంచాశత్పణికో దండ ఏషామితి వినిశ్చయః॥ స్వచ్ఛందవిధవాగామీ విక్రుష్టేనాభిధా
వకః॥ అకారణేన విక్రోష్టా చండాలశ్చోత్తమాన్ స్పృశేత్॥ శూద్రః ప్రవ్రజితానాం చ దైవే పిత్ర్యే చ భోజకః॥ అయుక్తం శపథం కుర్వన్నయోగ్యో యో
గ్యకర్మకృత్॥ వృషక్షుద్రపశూనాం చ పుంస్త్వస్య ప్రతిఘాతకృత్॥ సాధారణస్యాపలాపీ దాసీగర్భవినాశకృత్॥ పితృపుత్రస్వసృభ్రాతృదంపత్యాచార్య
శిష్యకాః॥ ఏషామపతితాన్యోన్యత్యాగీ చ శతదండభాక్॥ శస్త్రావపాతే గర్భస్య పాతనే చోత్తమో దమః॥ ఉత్తమో వాధమో వాపి పురుషస్త్రీప్రమా

దమః॥ షట్ వయుక్షపరివర్తే॥ సారభాండం చ కృత్రిమం॥ ఆధాన విక్రయం యాపి నయనో దండకల్పషః॥ మానే పనే తథా పం బాళత్తు సేతు ళత తమయుక్తే॥ దిప సె దివ్ళత్తో
దం డోవయాల్ల వ్యదిక్షితు ఖక్షివర్గేః సంభరాం లయ కుం వ రతావు క్షం న బాధం వాహాళ ఖ సం॥ అర్ధ సహస్ర సంవృద్ధి వా భాస తాం దమ ఉత్తమం॥ సం భరా యువ సిభాం
పణ్యావుద్వేస్తోరున్ధ్రతాం॥ విక్రీణతాం చావి హితో దండ ఉత్తమ సాహసః॥ రాఖనిషన మాటి యూపవ్రతః ప్రతోపహం తే న విక్రయః॥ క్రంతో వా విక్రయోప
ళసవనిబాం లాభకొ తప్తః॥ నా దేశ వసే తు ళతం వనిక్షవన్న వదం॥ దళకం పాదదేశితం యుష్ష్ణః క్రంలవిక్రయూ॥ పణ్యం హి వరిసంస్థా పార్ఘ వంథా
ళ్యాన వయుక్షవం॥ అర్ధేన క్రమా కృతాం లః ప్రతు వి క్రేతురివతి॥ తు లాం తేరా లస దండ ప్రసిద్ధ దివాసవయుదాత్ర విన్నతం నిష్ఠా దివతే రాం కలాత్ కలత్ దేశ ప్రసిద్ధ
శివాం సాద సస్థా నాప్య నత వరాధి కం వా రుక్మాదివహ వహారిక వయుద్రవతాం పాతాత్ప్రది ష్టగం తాం వాకరోతి లయత్ర పుసి సాది రూపైస్త్రై ర్వ్యవహారతిలావు
షా ప్రత్యేక వయుత్తమసాహసం దండనీయో లయః॥ పునః వరాం నవకపత్రైః సపంచకం తక్రం లయతే అసంవ్యం చ వాన వక్తేతి హెబ్బ ఉత్తమసాహసం దం
డనీయః॥ లయః పునశ్చైకదశాలం యుతే దానచ్ఛిన్న ఎవభవనాక్షం కిం చిత్కరత్ బేక్షహామితి తిరశ్చ్ఛిన్నను ప్రయుంక్తి తాసం కరోతి నయలధా క్రమం ప్రథమ వతథ
మోత్తమసాహసం దండనీయః॥ తూంపి వణిక్ప్రతి పిరాపాసాదిః పణ్యస్యాప్యపమాం కళలాత్ మానేన కలాటతుల యూవారయతి అసానాంప దివ్యళతం దండని
లయః॥ అపప్రోయి వరాంగ ద్రవ్యస్య పున వ్యాదక్షి హానాలదండ స్యాపి వృద్ధి హానౌ కల్పనతైల క్షౌమ ఘృత ద్రవ్యం స్నేహో ఘృతాది గంధ ద్రవ్యం మళరాది
ఎతేష్వసారద్రవ్యం విక్రయార్థం మిశ్రయతః షోడశపణో దండః॥ నవిదస్తే చివహు మయాలాష్క్ ఖాతి రస్మిక్ వస్త్రం మార్ దిశేతద ఖాతి తస్మిక్ రాతి కరణా విక్రే
యార్ధం గంధవర్ణరసాంతర సంచారణేన బహుమయాలక్ ఖాతి యచ్ఛాద్యళ్తే సంపాదనే విక్రేయస్యాపాదిత సాదృశ్యళ్వస్య మద్రా వరాదిః వణ్యస్యా ప్రగేటి
నెందండః॥ సవయుద్రవ్యస్య కరండకాదేః పరివర్తన వ్యతాసః లయో నవ్యదివ వయుక్తై నాం పూర్వకరండ వం దర్శయిత్వా సదివ స్ఫటికానాం వూర్వకహస్తలాఘ
వాత్సమపయతి॥ లయత్రసారభాండకస్త్రరికాది కం కృత్రిమం కృతావవిక్రయలన మరాధి వాక్ నయలతి తస్యైవ దండః॥ కల్పనా కృత్రిమక సూత్ర రికాదివయూల్

వ్యవహార కాండము సన దృశ్యాపరాధిష్వపి దండమాహ యోస్యప్రతివస్త్రః॥ వసావస్త్ర సుసాన్వం డీన్వే మెబుకస్త్రపరాం శుక్రం॥ విక్రీంతా వక్రీయ మాండాకయం తితెపుపణాన్ దశ॥ అవిక్రీయః
ఏతావత్కాల ముపభోగార్థం వస్త్రం దాస్యామి త్వం మహ్యమేతావద్ధనం దేహీతి సమయం కృత్వా వస్త్రప్రదానం నెబుకస్య విషమమాతిష్ఠసి పణాన్ దశ॥ అవిక్రీ
యః ఏతావత్కాల ముపభోగార్థం వస్త్రం దాస్యామి త్వం మహ్యమేతావద్ధనం దేహీతి సమయకృత్వా వస్త్రప్రదానస్య క్రమేణ దండప్రాప్తస్య ధృతస్య మహామామనుః॥
౭౪ కాల్మతెషలకే శ్లిష్టా నిత్యాన్ దోషాంసి నెబుకః॥ నవవాసాంసి వాసాంసి నిహారితవాసాంతెబదితి॥ ప్రమాదాన్నాశయిత్వైనారదః॥ సాధ్యానిష్ఠా భాగాస్త్రయో న్యసనస్య దేశతస్త్వాసతః॥
త్రిః పాదస్త్రిష్వత యాం శ్రతుర్థోంతె ధర్మార్ధ మెవవదరద్ధ న్యష్టియాస్న పరమః॥ పాదాం శాబపంయః క్రమాత్॥ యావతుక్ష్మాపంక్తిసాం పశ్యేన్నానియత సుదీయజ
వృద్ధా తి॥ అష్టపణాక్రీతస్యతె నశ్య దృష్టౌ తస్యైవ వస్త్రస్య నాశనె ఏకపణాన్యూనం మూల్యం దేయం॥ ద్విధా తస్య పణాద్వయం నత్రిధా తస్య త్రిపణో నచతుర్ధా తస్య పణావతుష్టయం॥
తతః పరం ప్రతినిమెన్నిశనవంవశిష్టం మూల్యం పాదపదాపచయేనయావచ్ఛర్ణం దెయం॥ జీర్ణస్య నాశనెవిభాగహీనమూల్యం దానకల్పనమితి తద్ధః॥ పితాపుత్ర ఎత
విరోధేసాక్షిణాం దండమాహ సవ॥ పితాపుత్రవిరోధే తు సాక్షిణాం త్రిపణోదమః॥ అంతర్యో యస్తత్రస్యాత్పస్య ష్టగుణోదమ ఇతి॥ పితాపుత్రయోః కల
హెంయసాక్షిత్వం కరోతి నపునః కలహం వారయతి సపణత్రయం దండ్యః॥ యయోర్భ్రాతరోః సపణె వివాదె పణదానె ప్రతిభూ సాక్షీవతి కల[illegible]ం వావధ్యం యత్తయో స
ర్వ్యుత్రిపణాదష్టగుణం చతుర్వింశతిపణం దండనీయ ఇత్యర్థః॥ అన్యేష్వపి తను దృశ్యాపరాధేషు దండమాహ సవి॥ తులాశాసన[illegible]కూటకృన్నా
ణకసచ(ఏభిస్త్రవ్యవహార్తాయః సదాపెవాదమముత్తమం॥ యః కూటం తులాం బ్రూతె కూటం యశాసనం కూటం॥ యస్నామాం కపరీక్షితస్తదాప్యత్తముత్తమ
దమము| సాహసం॥ ఏభిస్త్రి ధ్వావరం దాప్యస్త్రిపణ్యాః ప్రథమం॥ మానః షిలుష్యమం రాజమా నుష్కేషుమాత్ర మంది మం॥ అబద్ధం యత్రబద్ధాతి బద్ధం యత్ప్రముంచతి॥ అప్రా
ప్తం వ్యవహారం యసదా ప్యోదమముత్తమం॥ మానేన తులయా వాపి యోంశమష్టమకం హారెత్॥ దండద్రదాపెనాద్విశతం వృద్ధౌ హానౌ చకల్పితం॥ భేషజస్నెహలవ
ణసౌగంధ ధాన్యగుడాదిషు॥ పణ్యేషు ప్రక్షిపేన్ హీనం పణాన్షోడశ దాప్యస్తు॥ మృచ్చర్మమణిసూత్రాపః కాష్ఠవల్కలవాససాం॥ అజాతౌ జాతికరణె విక్రెయాష్టగుణోదమః

హాణ్యభిషఙ్గోపాయమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। పుమాన్ సంగ్రహణే గ్రాహ్యః కేశాకేశి పరస్త్రియాః॥ సద్యో వా కామజైశ్చిహ్నైః ప్రతిపత్తౌ ద్వయోస్తథా। ని
వీస్తనప్రావరణసక్థికేశావమర్శనం। అదేశకాలసంభాషా సహైకాసనమేవ చ॥ స్త్రీపుంసయోర్మిథునీభావః సంగ్రహణం తత్ర ప్రవృత్తః పరదారరతాయాస
హ కేశాకేశి క్రీడనేన సద్యః అభినవైః కామజైః నఖరదనపదాదిభిః కృతవ్రణాదిభిశ్చిహ్నైః ద్వయోః సంప్రతిపత్తౌ చ గ్రాహ్యః। నీవ్యాపి పరిధానవిగ్రహాదినా సంబ
స్త్రీవసనం స్పృశన్నూరుస్తనాదిస్పర్శనం సాక్షిలాభ ఇవ కరోతి నిర్జనే దేశే క్షణేషు వా అంధకారాదౌ అకాలే సల్లాపం కరోతి పరదారైః సహైక
త్రమంచకాదౌ తిష్ఠత్యసావపి గ్రాహ్యః॥ మనురపి। స్త్రియం స్పృశేదదేశే యః స్పృష్టో వా మర్షయేత్తయా। పరస్పరస్యానుమతే సర్వం సంగ్రహణం స్మృతమ్॥ తదపా సౌన
దాన్యాదివా మోహాత్ లోభాద్వా దానస్వయం పదిత్వా పూర్వం పం[illegible]యం వక్రైతి తత్ర సంగ్రహణం స్మృతమితి॥ తత్ర దండమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। సజా అపు
తావుత్తమో దండః ఆనులోమ్యేషు మధ్యమః। ప్రాతిలోమ్యే వధః పుంసాం నార్యాః కర్ణాదికర్తనమితి॥ యతస్సవర్ణాయాం బలాత్కారేణ సజాతీయ
పరభార్యాగమనే సాహస్రో దండః। యదా త్వనులోమ్యేన హీనవర్ణాగుప్త పరభార్యాగమనం తదా మధ్యమసాహసో దండః। యదా పున
శ్చవర్ణోత్తమగుప్తామనులోమ్యేన గుప్తాం వా ప్రభృతి తదా మనునా విశేష ఉక్తః। సాహస్రం బ్రాహ్మణో దండ్యో గుప్తాం విప్రాం బలాద్వ్రజన్। శతాని పంచ
దండ్యః స్యాదిచ్ఛంత్యా సహ సంగతః॥ సహస్రం బ్రాహ్మణో దండం దాప్యో గుప్తే తు తే వ్రజన్। శూద్రాయాం క్షత్రియవిశోః సహస్రో వై భవేద్దమః। ఏతద్గు
రుసఖిశిష్యస్త్రీష్వగిసతదుబిస్త్రషాం దంహితాం బాయిర్ణచారత్నాబసగోత్రైకరణాగతాయా రాజ్ఞః ప్రవ్రజితాథాత్రసాధ్వీపత్నీర్గత్వ మాబరయూ
సామనస్తత వర్ణాంగ చక్రగురుతల్పగడాపతే॥ కలత్రా కృతః సంతత్ర నానేన దండో విధీయత ఇతి॥ శతం లోమ్యేన ప్రాతిలోమ్యస్త్రీగమనే క్షత్రియాదేర్వధః
ఏతత్తు ప్రవిషయే అన్యత్ర ధనదండః॥ తథా చ మనుః॥ ఉభావపి హి తావేవ బ్రాహ్మణ్యా గుప్తయా సహ। విప్లుతౌ శూద్రవద్దండ్యౌ దగ్ధవ్యౌ వా కటాగ్ని
ఋ నా॥ బ్రాహ్మణీం యద్యగుప్తాం తు సేవేతాం వైశ్యపార్థివౌ। వైశ్యం పంచశతం కుర్యాత్ క్షత్రియం తు సహస్రిణమితి॥ శూద్రస్యాగుప్తస్త్రీగమనే
౧

ద్రవ్యహరణ
ణాద్యపూ

ఛతె పసె స్వాస్నే స్వాసపనయూల్ ఇతివేత్ । తస్మిన్ కృతి మెవిక్రే పం । బాళతపసాదాండః ॥ పణమూరత్య మూళతం ద్విపణా వయూతైద్విళతోదాండః ॥ ఎవం వయూల్వ
వృదత్థ దాండవృద్ధిరుస్మిన్యూరాబు నిరూపితా పూర్ణసాహ్రం సంవృద్ధిం షా పి బూనం తెూం వణి బాసివ్రి త్వరూంసాంర బురాదనాంళ పునాం త్రువరాదినాం పడాశర
ముద్రాః । తరలా శ్లోకాత్తు వర్ణాంతః పణానవాహ్రం దాండనియోః । యుపునర్థేళాంతరాదాగతం పణాం । హానవయూతెనవేత్రి ద్ర యువరానా తపరుంధతి మహా
స్మృనావాదిత్రిణాతెపెవా ముత్రవసాహాహా దండః ॥ రాబునినవి హింతె పినతి యోస్త్రనాఫైరాం నిరూపతెః ॥ తెనాఫైరంణా క్రమెూలితాపా విక్రలితా వాక్యార్థః । ని
త్రవః నిగతః త్రవః ఆశెషః తస్త్రా ద్వా బనిరూపితాదఘూర్ణః స ఎవవని ఝాంలాషకారి నపునః స్వషండవరికేవ్రితాదఘూర్ణ దఘూర్ణకరసె విశె షవూహహమునః ॥ పంచరాత్రే సప్తరా
త్రే పక్షే మాసె తథాగమెంతు వః తస్త్రైవ ప్రతిష్ఠ మ ఘురసంస్థాపనం స్యాప ఇతి ॥ స్వదిశపస్నాళతపణ మూతెపం చకలాఖాధః । దృష్టాయాతః పారదిశెస్తుళతపణాం లాభం స్వష్టా
యూ త్రయస్యపద్మ్రహా సద్విపనఎవ త్రిపణం యాః । పునః కాలాం చరవిక్రినతెతనస్కాలోత్కృష్టవళాంత్తా శోత్కృష్టః కల్ప్యః । దెశాంతరాదాగతెపనెన దెశాంతరగమన
ప్రతనాంగమనచ్చాండగ్రహాణాం శుక్లాది స్థానెషు ప్రయుక్తమర్థం పరిగణ్య వయూతెనసహావయూలతావేంయియుద్ధాళతపణామూతెపసెన్దళపసెూలాభః । సంపదో
తె తద్వాత్రెత్య విక్రెతారసంగ్రహః కారోరాజ్ఞె స్థాపనయః ॥ ఇతి సాహసప్రకరణం ॥ అథ స్త్రీసంగ్రహణం ॥ తస్య త్రైవిధ్యమాహ బృహస్పతిః ॥ పాపమూ
లం గ్రహణం త్రిప్రకారం నిబోధత ॥ బలోపాధికృతె ద్వెతు తృతీయమనురాగజమితి ॥ అనిచ్ఛయాం తపకృతె మత్తోన్మత్తప్రమత్తలపితాయుక్తు తహసిబలా
త్కారకృతం తుయత్ । ఛద్మనా గృహమానీయ మదత్వావా మదకారణం ॥ సంయోగః క్రియతె యత్ర తదుపాధికృతం విదుః ॥ అన్యోన్యస్యచేష్టరాగెనదూ
తసంప్రేషణెనవా । కృతం రూపార్థలోభెన జ్ఞెయం తదనురాగజం ॥ పునరపి త్రైవిధ్యమాహ స ఎవ ॥ తత్పునస్త్రివిధం ప్రోక్తం ప్రథమం మధ్యమోత్తమం ॥ అ
పాంగప్రెక్షణం హాస్యం దూతసంప్రేషణం తథా ॥ స్పర్శనం భూషణానాం చ ప్రథమం సంగ్రహం స్మృతం ॥ ప్రేషణం గంధమాల్యానాం ధూపవస్త్రాన్నపానానాం
సంభాషణం రహసి చ మధ్యమం సంగ్రహం విదుః ॥ ఏకశయ్యాసనం క్రీడా చుంబనాలింగనం తథా । ఎతత్సంగ్రహణం ప్రోక్తముత్తమం శాస్త్రవెదిభిః । యోమిత్రస్త్ర

లాభ్య
గ్ర
స్త్రీసం
గ్రహ

వికాసుదాసపత్న్యాదిషు వ్రతాదానమతం తేన బలాత్కారేణాభిగచ్ఛతో దశపణో దండః॥ అనిచ్ఛంతీం వేశ్యాం గచ్ఛతాం బహూనాం ప్రత్యేకం చతుర్వింశతి
వసాత్ప్రకోదండః॥ కన్యాం హరతో దండవాహాయాం బ్రహ్మవల్యాః॥ అలంకృతాం హరత్కన్యాముత్తమాం వాక్యే నోఢాదమం ఖండం దండనాత్సవర్ణాం సుప్రాతిలోమ్యే వధః॥
వా వసాత్ప్రకోదండః॥ కన్యాం హరతో దండవాహాయాం బ్రహ్మవల్యాః అలంకృతాం విహాబ్ధమయ కన్యాం కన్యానాం అపహారకోత్తమ సాహసం దండనీయః॥ తస్యైవ ద్విముఖం వసాం అపహారకప్రథమసాహసం దండనీయః॥
స్మృతః॥ అలంకృతానాం విహాబ్ధమయ కన్యానాం కన్యానాం అపహారకోత్తమ సాహసం దండనీయః॥ అపహారకప్రథమసాహసం
ఉత్తమవర్ణ కన్యానాం అపహరతః క్షత్రియాదివర్ణస్య వధః పునః పూర్వాపహారే తు దండసంభవతి॥ అసవర్ణాపహారకప్రథమసాహసం
దండనీయః॥ కన్యాదూషణే తు దండవాహాన వివ॥ దూషణే తు కరచ్ఛేదః త్రివర్ణాయాం వధస్తస్య॥ శతం స్త్రీదూషణే దద్యాద్ద్వేతు మిథ్యాభిశంసనే॥ పశూనాం
త్రె నాత్వైవ శతం దాప్యో వానస్త్రీణాం చ వధదండం॥ పశవ్యసనాం బలాత్కారేణాక్షతా దినాదూషయేత్ తదా తస్య కరచ్ఛేదః॥ యదా పునస్సైవ ఉత్తమాంగుల్యా ప్రక్షే
పెణయోని క్షతం కుర్వన్ దూషయేత్ తదా విశేష వధాహా॥ అవిషహ్యతయా యః కన్యాం కురవా క్షిపేత్ కామాన వః॥ తస్యాంగుళీ కర్తనం దండః
బాహాగతి షడ్గతం సవర్ణాం కాం దూషయేత్ సవర్ణాం గుళీచ్ఛేదమహార్హతి॥ ద్విశతం తు దమం దాప్యః॥ ప్రసంగవినివృత్తయే కన్యాం ప్రవర్తనాయాం కుర్యాత్త
సవర్ణాస్వభ్యుదయే దమః॥ యథా తు కన్యానాం ప్రకురవా స్త్రీసా సదినా పేశా శ్వమహార్హతి॥ అంగుళీ వా వ్రాంశితః॥ ఛేదనం చాస్య హానం తద్భీత్యై॥ యదా పునః తస్యా
స్త్రీ బాంతరయాం కన్యాం సాను రాగామభాహాయాంగచ్ఛతి తదా తస్య క్షత్రియాదివర్ణ వధః॥ యదా సవర్ణాం ప్రవర్ణాం అభిగచ్ఛతి తదా గాఢం దండనం
క్లింతశివ త్రిదశస్రాత్ అనిచ్ఛతి పితరి దండః కూపేగరా త్స్నదద్యాత్॥ సవర్ణాం తం కావరాం తు గచ్ఛతో వధ ఏవ॥ తదాహ మనుః॥ ఉత్తమాం సేవమానస్తు
జఘన్యో వధమర్హతి॥ శుల్కం దద్యాత్ సేవమానః సమామిచ్ఛేత్పితా యది॥ అభిచారాదూషయే త్కన్యానాం సదినా వధమర్హతి॥ సవర్ణాం
ఘ దూషయన్ యాన సత్ర నవధం ప్రాప్నుయాన్నర ఇతి॥ బాంధవాభ్యోదిగమనే దండమాహ సవివ॥ అసవర్ణాభిగమనే పుంస్త్వాదేశం ధన ప్రవాహనయే త్॥ శూద్రస్య
ధాం శేవవసాదం తస్యాగమనే వధః॥ అయోనౌ గచ్ఛతో యోషాం పురుషం వాపి మేహతః॥ చతుర్వింశతికో దండః॥ తథా ప్రవ్రజితాస ఇతి॥ అంత్యజాం

వ్యవహార
కాండం॥

76

ంగచ్ఛేదనసర్వస్వహరణే గుప్తాగమనే తు వధః॥ సవర్ణాస్వపి హారేత్ తథా వివహ॥ శూద్రాం గుప్తమగుప్తం వా ద్విజాతిం వర్ణమావసన్। అగుప్తైకాంగసర్వస్వం
గుప్తే సర్వేణ హీయత ఇతి॥ అత్ర వివక్షితో విప్రస్యతిరపి॥ సహస్రం దమ ఇతి ధనస్య ధనతః సహస్రం ఖలం వా శేషం ఉత్తమం తస్య లింగవ్యవహారే స్త్రీ మమ యోగ్యత్వే
ఛినత్తి విపి॥ శూద్ర ఇత్యనువృత్తౌ స్థాతవ్యః॥ ఆర్యా స్త్రియాంశ్చ గమనే లింగచ్ఛేదపూర్వకసర్వస్వహరణం॥ నార్యాః పునః కర్ణనాసాదికర్తనం॥ అయం
వధాదుర్వదే శిరాంబ్లః తస్యపి పాలనాద్విరారం తదివ బూతి వరాత్రసనేవాత్రి పస్మా॥ పరేక్ష్య ధర్మవిచారకస్తత్సాదధృతేతి శస్త్రగ్రహణాన్వయని మిధార్తం॥ కుదా
తురాజ్ఞే నివేదనే నైకాంగాం॥ శిపాతకంగా తదాదివ బూతి వరాం ప్రసనాపి వధాధికారే రాజాస్తి వశస్త్రం దివ బూతి ఇత్యస్త్రావర్యాం ధర్మోనియమ మిత్రవరుధ్యాత॥
ఆతతాయి వధే దోషో హంతుర్భవతి కశ్చన ప్రకాశం వా ప్రకాశం వా మన్యుస్తం మన్యుమృచ్ఛతీ॥ శస్త్రగ్రహణానాం శనుబద్ధానా తత్క్షత్రియ నైశ్య యోః
సెనా స్వనమభిగమనే యుద్ధాత్రమం సహస్రదం బశతాత్మకో దండాః॥ తదాహ మనుః॥ వైశ్యం స్త్రీ క్షత్రియాం గుప్తాం వైశ్యాం వా క్షత్రియో వ్రజేత్॥ యో బ్రా
హ్మణ్యామగుప్తాయాం తావుభౌ దండమర్హతః ఇతి సాధారణస్త్రీగమనే దండమాహ యోపాబ్ధవధూః॥ అవరుద్ధాసు దాసీషు భుజిష్యాసు తథైవ
చ॥ గమ్యాస్వపి పుమాన్ దాప్యః పంచాశత్పణికం దమం ఇతి॥ ఉక్త లక్షణా వర్ణస్త్రీ యోగ్యాదాసీ సా చ యాస్సా వయస్॥ కులస్త్రీ వహాని వసుదా సాధ్యం గృహ
ఏవాస్త్రాతత్వమింతిన్వపురుషాంతరోపభోగతో నిరుద్ధా అవరుద్ధాః॥ నియత పురుష పరిగ్రహా భుజిష్యాః॥ యదా దాసీ వా వరరుభుజిష్యా వా ఖవిందు
స్త్ర దాత్మనపరశ్వాదేవ్వర్యా స్వైరిణీ నావరా పిసాధారణా స్త్రీసాం భుజిష్యాణాం గ్రహణం తాను న సర్వపురుషసాధారణాత వియాగమ్యాస్వపి గమనే పంచాశత్పణం దండనంయః॥
పరగృహత్వేన తాం హం పరదార తుల్యత్వాత్ ఏతదేవాభిప్రేత్య నారదోపి॥ స్వైరిణ్యా బ్రాహ్మణీ వేశ్యా దాసీ నిష్కాసనీ యా॥ గమ్యాస్స్త్రీయాను లోమ్యేన స్త్రియో నోత్తమ ప్రతిలో
మతః॥ ఆస్వేవ తు భుజిష్యాస్సు దోషః స్యాత్పరదారవత్॥ గమ్యాస్వపి హి నైతా యాదనేతస్య పరిగ్రహ ఇతి॥ నిష్కాసినీనాం స్వామ్యనవరుద్ధా దాసీ అనవరుద్ధ
దాసనాదశ్చి గమనే యలాం బ్లవశ్య॥ పునర్వదాదాస్వే త్యగమ్యే దాశవణాః స్మృతః॥ ఏవ హూంసాం దాసీ వరాం సావితర్కవిరింఛంతికేః పృథక్ తి॥ పురుష సంభోగస్య

ధృతే స్త్రియాం ఇతి॥ వివాహసంస్కారరహిత యోషిత్సంతతియా స్త్రీపుంసయోర్విరోధాభిన్నానివృత్తిం బితేయాం యోషోదాస్త్రవివాహానాంస్నాతా
ంగానాంమమ్ములు భారాదేవతవాగినానవిరోధవశాత్రిగా ఏతత్పునస్సన్స్వస్యపం దవావ్యాబాధికోఽవిషయోఽంత్య భందనాతుయోయూనాశితసనాసాత్రగోవిధ్యుక్తే॥ ఇ
తిందయమస్మరణత్రేఽశిష్టాద్వాఽపినంతాశౌభాః॥ తథాచవశిష్ఠః॥ తత్ర స్త్ర పరిత్యాజ్యా ళ్ళపాన్యగాసరంగా తథా॥ పతితీర్ణా తథివిశేషాఘ్నం॥ తో పగతాం తథి
తి॥ హారితేన పిగర్భఘ్నీ అథవమవగాశ్చ వృసుతగామిని యా॥ నవాపసనానస్త్రీం ధనద్యూసా విప్రయాశితివిషబుక్యా ముద్దతి॥ నివఖంనంచ పాపపాలపరిత్యాగః॥
తథాచవసిష్ఠః॥ వ్యవాయుతీర్థగమనధర్మేభ్యస్తునివర్తతఇతి॥ వ్యాసః॥ సంభోగః॥ తీర్థగమనశీల్పేనస్త్రీణాం లక్ష్మీతే॥ ధర్మశీల్పేనవసతిత్రం
పశిష్టేనసంభాషణాదికంవ్యాభిచారాదనాం తసంఖ్యాగమనాత్ప్రసత్యాగ ఇతి॥ హారీతవల॥ వ్యాధిగంస్త్రీ ప్రభూనుబంధకీ యుక్తాం విగతార్తవాం॥ అ
దుష్టాం లవ్యతతుస్త్రాం తలశనవెనసక్తిగా ఇతి॥ తల్లక్షణం సంయోగ ఇతర్థః॥ తథాచనారదః॥ వంధకీస్త్రీఘనసంనింద్యాం ప్రతికూలాం చసర్వదా॥
మెత్తోంతాఖివంచినసలవాంతెవనదోషభాగితి॥ వాచిసంపూంవాస్యసంపలయాం ఛేతుకళాస్త్రినివాసనయోత్॥ గృహాత్॥ స్త్రీధనత్ర పృసర్వాస్వంగషవిస్ర
౦నిసంతధా॥ షతుక్కధనమిచ్ఛంతీస్త్రియాంనివాసనయోగ్యాహాత్॥ ఇతి॥ ఖ్యాయనోఽపి॥ షతుకః ప్రతినిషేకేనచారాత్మందనమోద్యతంత్రాంస్త్రా
మపద్భవిషాపాపాని ఘ్నాం తునయోగృహాత్॥ అళుశలా పాకరంనాకంబంధకంపరిపాంసర్వాను బంతిపురఘాః పతిబుద్ధౌః క్షిప్రమప్రి
యంవాదినమితి॥ త్యాగశ్చప్రతినిధినిధేనసకాంయత్ః॥ తథాచయాజ్ఞవల్క్యః॥ సమంచదవ్యాభిచారిణ్యావియోగంవాంతాగవప్రిపత్తి॥ నవధంనచాపైరూపంవ
శంస్త్రీణాంవిపర్యయంతే॥ నచైవస్త్రీబలంకురాస్యష్టైవాహగవిస్తర॥ నమితి॥ స్త్రీణాంవధంకుర్యాంస్త్రీసాంవిపర్యనంకురాళ్ళతాకనభూగాసాసాదివర్త
నమితనాదాః॥ అలియంచస్త్రీమాంధర్మ ఆచారాదయః ప్రవంచితఇతి॥ నాత్రకల్ప్యతే॥ ఇతి స్త్రీసంగ్రహాం॥ అథదాయభాగాఖ్యం వ్యవహారపదంకథ్య
తే॥ దాయభాగఇతి॥ పిత్ర్యం ధనం వ్యవహారపదంబుద్ధి రితి॥ తా మోనాము యుద్ధసంస్పృష్టినం బంధాదివాసవసానస్నపతి తదువాతే॥ సద్యవిధ్మాప్రతిబోధః

వ్యవహార
కాండం

డావతాం గచ్ఛంతం ప్రవగిరకం ప్రాయశ్చిత్తం నాభివముఖం సహస్రతమం శోభ్యమితి। మనసా వచసా నులసారికా సహస్రం దండయిత్వా కుక్షితవర్గే నస్వగాన్యారిణాం స్త్రీ
యిత్వా శ్రుతత్రాగి వాపయిత్వా శూద్రః పునః స్త్రీం డాలింగచ్ఛన్నం కన్యవివ॥ అంత్యాభిఇతి ప్రోపేణ ... ాలవివశవతి। ఖండాలసా తూత్వాష్టబాతి స్త్రీమభిగమేవధవివ। యమె
వాం ముఖాదావచిగచ్ఛతః పురుషం వామూ శిమెహాతః పుత్రుబతాం గచ్ఛతః చతుర్వింశతి పణోదండః। వంచనయాం స్త్రీసంగ్రహే దండముహా బృహస్పతిః। వి
వాహాదివిధిః స్త్రీణాం యత్ర పుంసాం చ కీర్తితః। స్త్రీపుంసయోగసంబంధం తదిహావాదపదమాభృతమితి॥ స్త్రీరక్షా ... మహామనుః॥ అస్వతంత్రాః స్త్రియః కార్యాః
పురుషైః స్వైర్దివానిశం। విషయేషు చ సజ్జంత్యః సంస్థాప్యా ఆత్మనో వశే। సూక్ష్మేభ్యోపి ప్రసంగేభ్యః స్త్రియో ... రక్ష్యా విశేషతః॥ ద్వయోర్హి కులయో
శోకమావహేయురరక్షితాః। ఇమం హి సర్వవర్ణానాం పశ్యంతో ధర్మముత్తమం। యతంతే రక్షితుం భార్యాం భర్తారో దుర్బలా అపి॥ స్వాం ప్రసూతిం
చరిత్రం చ కులమాత్మానమేవ చ। స్వం చ ధర్మం ప్రయత్నేన జాయాం రక్షన్హి రక్షతి॥ న కశ్చిద్యోషితః శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుం। ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యా
స్తాః పరిరక్షితుం। అర్థస్య సంగ్రహే చైనాం వ్యయే చైవ నియోజయేత్। శౌచే ధర్మేన్నపక్త్యాం చ పారిణాహ్యస్య వేక్షణే॥ ఇతి। స్వైః పురుషైః పత్యాద్యైః
సర్వదా అస్వతంత్రాః కార్యాః। విషయేషు సక్తా దాపనస్త్రా ప్రతిలోమా వశవర్తిన్యః కార్యాః। అరక్షితా దుశ్చరిత్రేన వత్స్యేపి తత్కులయోః శోకం కుర్యుః। తస్మా
త్ఫలదమయుపుత్రనక్తం రక్షాస్త్రియం దన పిప్రసతనాః చతుర్దశ్యాం రక్షితవ్యమశక్యస్త్రధా పాదం సంగ్రహాదానియోగబిత్సనమయత్రాంతర వితసోపాతస్యసం
దానేన రక్షేదిత్యర్థః॥ బృహస్పతిరపి॥ సూక్ష్మేభ్యోపి ప్రసంగేభ్యో నివార్యాః స్త్రీ సంబంధుభిః। శ్వశ్రూశ్వశురభర్తృభిః స్త్రియః పాలనీయాం దివాని శమితి। ద్యూ
తం. మరహిత స్త్రీ చరిత్రానిగ్రహం ప్రత్యాహ నారదః॥ అనుకూలామవా[illegible]దుష్టాం దక్షాం సాధ్వీం ప్రజావతీం। త్యజన్భార్యామవస్థాప్య రాజ్ఞా దండ్యేన భూ
యసా। దండేనస్థాపయిత్వా [illegible] తయా మకత్వేన తాం వాయాం బుద్ధమత్యర్థః॥ అప్రాప్య సంపాదనం దక్షాం వీరసూం ప్రియవాదినీం। త్యజన్ దాప్యస్తృతీయాంశం సప్రజాం భ
రణం స్త్రియా ఇతి॥ ముధాస్త్రీం త్యజతో దిత్యాహ నారదః॥ అనేనాపి తద్బుద్ధో ధర్మః స్వాదానేనాపవి ... ద్ధయి స్త్రీపుంసయోర్నారూ ధాయాం ష్ఖిబారా

బన్మనిస్వామ్యస్య లోకేసిద్ధత్వాత్। నను శాస్త్రైకసమధిగమ్యస్య స్వత్వస్య కథం లోకేసిద్ధతా శాస్త్రసిద్ధత్వంచ సాక్షిమీరిక్షకృతం సంవిభాగపరిగ్రహాధిగమేషువాప్యాల
స్త్రాదికం లక్షణం క్షత్రియస్యనిమిత్తం నిర్విష్టం వైశ్యశూద్రయోరితి। ఏతేషామపి పాదపగమ్యతే అప్రతిబంధోదాయోరిక్షంసప్రతిబంధోదాయః।స
శేగః॥ అసనపూర్వస్యబలత్యాజ్ఞాత్స్వాదెస్స్వీకారః। పరిగ్రహః[illegible]ష్యాదేవ్యస్త్రిరధిగమః। ఏతేషు నిమిత్తేషు సత్స్వస్వామీభవతి। పరిమ్నానస్య ప్రతిగ్ర[illegible]శ్రీ
౮ హాదినాయల్లక్షణంతదధికమస్య ధారణం క్షత్రియస్యవిజయదండాదిజ్ఞస్య సాధారణం వైశ్యస్య కృషిగోరక్షాదిలక్షణం నిర్విష్టం తదసాధారణం శూద్రస్య యత్రద
స్యద్విజశుశ్రూషాదినః ప్రప్రస్వతిరూపేణయల్లక్షణం తదసాధారణం ఏవమనులోమప్రతిలోమజాతానాంచ స్వస్వవిహితానవసాధారణద్వారదక్షిణాదినా
యల్లక్షణం తదధికమితర్దక్షత్రవర్గంథకారాణాంయుపహావత్(తెయస్య యత్క్రీతసాసవిపహింసాచమీంసతు అనన్యపూర్వతేనాపహంతమితిసర్వా
యాంతః॥ యత్నైవాంతిత్తేదృష్టం తన్నైవస్వమితాబేతః॥ సతానాతాశికత్వ ధర్మాంతత్వదాయినిరాహస్త్రం క్షిప్తతం వాక్యంప్రమాణాంధనంయాంబునాద్యేవ
నెనాపింయధాస్త్రైనతత్త్వైవసఇతి॥ యరాంబునాదినా అదత్తాదాయినః॥ నకాశాంత్ ద్రవ్యమాంబునయతోదం దవిధానమసప్రపన్నం సనాతః॥ తస్మాచ్ఛా
స్త్రైకసమధిగమ్యం స్వత్వమేవతాకికమేవస్వత్వం తాకికధక్రియాసాధనత్వాత్। ప్రమాదివత్॥ అహవనీయాదేసాక్షాదిత్యాదినామపితాకికపా
కాదిసాధనత్వమస్తితాస్త్రాంత్రికాణాంతు రితిచేత్॥ నసహితధామాహవనీయాది రూపేణపాకాదిసాధనత్వం కింతర్హి తాకికాగ్న్యాదిరూపేణ
తవన్నైవపమ్యం కింబపామరాణామపిస్వత్వవ్యవహారదర్శనాత్॥ స్వత్వస్యతాకికత్వముపగమ్యతే॥ యత్రగానామవపనం స్వామీక్షేత్రస్య
సంవిభాగేతనాధనస్యవపస్తమితిశాస్త్రం। తంన్నప్రతిగ్రహాద్యుపాయస్యస్వత్వతాకికస్మితే॥ బ్రాహ్మణస్యాదినాంప్రతిగ్రహాద్యుపాయనియమార్థ
త్వాత్। శాస్త్రస్యవంధప్రుక్తం అత్యసునన్యస్యాపహృతమితిసంబంధాయాదితితదసత్॥ స్వత్వస్యతూపాంతకృత్రియాదిసంబంధాత్। స్వత్వసంబంధవశే
పపత్తేః యదపియుక్తం యోహృతదాయినః ఇతి అపహృతాదాయినః సకాశాంత్॥ ఇరాంబునాదినా ద్రవ్యమాంబునయితుదరం దవిధానమనుపపన్న

వ్యవహార కాండః॥

78

సప్రతిబంధశ్చేతి పితృధనం పితామహధనం వా ప్రతిబంధో దాయః। పుత్రాదిధనం తు పిత్రాదీనాం సప్రతిబంధో దాయః। తస్య విభాగో దాయవిభాగ ఇత్యు
చ్యతే। అత ఏవ దాయశబ్దేన పిత్రాద్యాగతం ద్రవ్యం మాతృద్యాగతం చ ద్రవ్యమభిధీయత ఇతి సంగ్రహకారః। పిత్ర్యద్వారాగతం ద్రవ్యం మాతృద్వారా
గతం చ యత్। కథితం దాయశబ్దేన తద్విభాగో ధునోచ్యత ఇతి। విభాగకాలమాహ మనుః। ఊర్ధ్వం పితుశ్చ మాతుశ్చ సమేత్య భ్రాతరస్సమం। భజేర మె
న్పైతృకం రిక్థమనీశాస్తే హి జీవతోరితి। ఊర్ధ్వం పితురితి పితృధనవిభాగకాలః। మాతురూర్ధ్వమితి మాతృధనవిభాగకాల ఇతి తత్రైవ తదుక్తం భవతి।
పితురూర్ధ్వం మాతరి జీవత్యామపి పితృధనవిభాగః కార్యః। తథా మాతురూర్ధ్వం పితరి జీవత్యపి మాతృధనవిభాగః కార్య ఏవ। అనన్తరధనవి-
భాగే ఉభయత్రోర్ధ్వకాలప్రతీక్షణానుపయోగాదితి। తదుక్తం సంగ్రహకారేణ। విద్యమానే [illegible]। విభాగస్సంభవం తనామపి మాతరి అనన్తంత్రతయా
స్వామ్యం యస్మాన్మాతుః పతిం వినా మాతృద్రవ్యవిభాగేనాపి తథా పితరి భవతి న తస్య పత్న్యం యస్మాన్న స్త్రీధనస్వాపతిః పతిరితి। అయమర్థః। పతిమ
రణేపి తు భార్యాయాః పత్యుః తస్యాం తస్మాన్న స్వాతంత్ర్యం స్వామిత్వం యస్మాద్భ్రాతృష్వపి విద్యమానేషు భార్యాధనస్య భార్యైవ మరణేపి పతిస్స
స్వామీ తస్మాత్తత్ర తయోరన్యతరస్మిన్ జీవత్యపి అన్యతరధనవిభాగో యుక్త ఇతి। విత్తే [illegible] జీవతోస్సతత్రు మువిభాగేషు పుత్రాణా [illegible] స్వతంత్ర్యమితరాథా ౯
దుక్తం భవతి। తథా శంఖః। న జీవతి పితరి పుత్రా రిక్థం భజేరన్। యద్యపి స్యాత్ పరేష్వపి దధిగతా త్వైక్షి భిన్నపుత్రాణ [illegible] యూరస్వతంత్ర్యాదిత్యస్యా
౬౦ ర్థః। యద్యపి బహుస్వాతంత్ర్యరమేవ పుత్రః పితృధనేన నిమిత్తం ప్రతివనాస్తద్యాపి పితరి భవతి తద్ధనం న విభజేరన్ యతః [illegible] ర్థః। తైలాస్వతంత్ర్యాదిభా
గకరణే న హ్యాత్రదర్థస్య తంత్ర్యం నామ వరాదాన ప్రదానయోరస్వతంత్ర్యం తదాహ హారీతః। జీవతి పితరి పుత్రా [illegible] దానవిసర్గాక్షేపే ష్వస్వ
తంత్రా ఇతి అర్థాదాన ప్రదానోపభోగః విసర్గః వ్యయః। ఆక్షేపో భర్త్సనాదిః। శిష్టా ధర్మకార్యేష్వతంత్రం పృథగిష్టాపూర్తాదావప్రవృత్తిః। యత్తు ది
వస్త్రేణోక్తం। పితర్యుపరతే తత్ర విభజేరన్ పితుర్ధనం। అస్వామ్యం హి భవేత్తేషాం నిర్దోషే పితరి స్థిత ఇతి। తదపి స్వాతంత్ర్య ప్రతిపాదనపరం। పితృధనే పుత్రాణాం

మత్పైన వ। ఏకోఽపి స్థావరే కుర్యాద్దానాధమనవిక్రయం। ఆపత్కాలే కుటుంబార్థే ధర్మార్థే చ విశేషత ఇతి॥ తస్మాత్పూర్వోక్తం బ్రహ్మస్నైవ స్వత్వమితి ప్రకృతము
మునరామః॥ అథ ఇదమపి విభాగకాల ఉమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। విభాగం చేత్పితా కుర్యాదిచ్ఛయా విభజేత్సుతాన్। జ్యేష్ఠం వా శ్రేష్ఠభాగేన సర్వే వా స్యుః
సమాంశిన ఇతి॥ యదా పితా విభాగం కర్తుమిచ్ఛతి తదా పుత్రానాత్మనః సకాశాదిచ్ఛయా విభజేత్। ఇచ్ఛయా విభాగప్రకారః। జ్యేష్ఠం వా శ్రేష్ఠ
భాగేనేతి విభాగేద్వారప్రకారః। జ్యేష్ఠస్యాంశో వింశ ఉద్ధారః సర్వద్రవ్యాచ్చ యద్వరం॥ తతోఽర్ధం మధ్యమస్యాస్యాత్తుర్యం కనీయసః
వంశలన ఇతి॥ అథ వా సర్వే జ్యేష్ఠాదయః పుత్రాః సమాంశభాజః। అయం చ విషమో భాగః స్వార్జితద్రవ్యవిషయః। క్రమాగతే తు సర్వేషామ
పి సమాంశస్మరణాత్। పితుశ్చేచ్ఛయా విషమవిభాగస్యాయుక్తత్వాత్। నారదేనాపి కాలాంతరముక్తం॥ అత ఊర్ధ్వం పితుః పుత్రా విభజేయుర్ధనం
సమం। మాతుర్నివృత్తే రజసి ప్రత్తాసు భగినీషు చ॥ నివృత్తే వాపి రమణే పితర్యుపరతస్పృహ ఇతి॥ అంశోఽపి॥ అకామే పితరి రిక్థవిభాగో వృద్ధే విపరీతే
చేతసి దీర్ఘరోగిణి చ ఇతి అస్యార్థః। అకామే విభాగమనిచ్ఛతి పితరి అతివృద్ధే విపరీతే వ్యస్తే ప్రవ్రజితే దీర్ఘరోగిణి చ అనిచ్ఛత్యపి రోగప్రస్తే వా పుత్రా
స్వామిత్వాదేవ విభాగాః భవంతి అర్థః। ద్వైపుత్రోగ్రహణాత్ మతిరుపితాదేరుపలక్షణం అత ఏవ నారదః। వాక్యేతః। ఉపితరి ప్రవిషయాంసక్తమనసః
అసన్ధా ఖాత్ప్రకారమన విభాగే పితా ప్రభురితి। పిత్రా సమవిభాగకరణే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। యది కుర్యాత్సమానంశాన్పత్న్యః కార్యాః సమాంశకాః
సదత్తం స్త్రీధనం యాసాం భర్త్రా వా శ్వశురేణ వేతి॥ యదిచ్ఛయా పితా పుత్రాన్సమానాగినః కరోతి తదాఽదత్తస్త్రీధనాః పత్న్యోఽపి పుత్రసమాం
శభాజః కార్యాస్తేషు స్త్రీధనే దత్తే త్వర్ధం ప్రకల్పయేదితి వక్ష్యమాణాదర్ధాంశభాజో భవంతి పితురూర్ధ్వం ధనమర్ది వృద్ధ్యర్థం విభాగః కర్తవ్య ఇత్యాహ॥
ప్రజాపతిః। ఏవం సహ వసేయుర్వా పృథగ్వా ధర్మకామ్యయా పృథగ్విపర్ధతే ధర్మస్తస్మాద్ధర్మ్యా పృథక్క్రియేతి॥ బృహస్పతిః। ఏకపాకేన వసతాం
పితృదేవద్విజార్చనం। ఏకం భవేద్విభక్తానాం తదేవ స్యాద్గృహే గృహే ఇతి। పితుర్లూర్ధ్వం విభాగే ప్రకారనియమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। విభజేయుః

౭౯

స్థావర జంగమ వం౪

మితి తదప్యసత్ ప్రతిగ్రహాదినియతోపాయకస్యైవ స్వత్వస్య తావత్కరత్వే తద్విరహే యుక్తాతిక్రమేణ ద్రవ్యవిరహణియతోపాదానవిధానవైయర్థ్యప్రసంగాత్ (తస్మా)
త్సర్గేణ లఘుత్వం తత్తత్ప్రయుక్తత్వవిధానమపి। ఏవం చ స్వత్వసత్తాకరత్వే అనర్హప్రతిగ్రహాదిలబ్ధధనం తత్పుత్రాదీనాం దాయం తేన సహ సమితి విభాజ్యం న స్యాత్
తస్మాత్తేషాం దాయసంబంధస్య సత్త్వవిభాగసాధనత్వానుపపత్తేర్లోకత ఏవ స్వత్వమితి। ప్రయోగః కల్ప్యోపాదాన స్వత్వ ప్రతిగ్రహాదివదితి వ్యవస్థా రణేన తు
ఇదమత్ర చింతనీయం। విభాగాత్ ప్రాక్ స్వత్వమవిభాగ ఇతి। అత్ర యం పూర్వపక్షం విభాగాత్ సర్వం భిన్నస్యైవ స్వత్వే తత్త్వ్యస్య మాత్రస్య విభాగసాధా
పా రణమితి స్థావరే దానాదిషు పితురధికార ఇతి విధానస్యోక్తేః స్థావరే ప్రతిషేధాత్ పుత్రస్య తస్మిన్ స్వత్వేఽపి తత్ప్రాయదానానుమత్యపేక్షయా
ప్రదానే స్థావరాదేరితి ప్రతిదానవచనము వ్యనుపపన్నం స్యాత్। యదపి మణిముక్తాప్రవాలానాం సర్వస్యైవ పితా ప్రభుః। స్థావరస్య తు న
పితా న పితామహః। పితుః ప్రసాదాద్భుజ్యంతే వస్త్రాణ్యాభరణాని చ। స్థావరం తు న భుజ్యేత ప్రసాదే సతి పైతృకే ఇతి। పితృపితామహోపాత్తస్థా
వరవిషయం। తస్మాత్ స్వామినాం పృథగ్భాగాభావే స్వత్వం న భిన్నస్యైవ రాద్ధాంతస్తు భిన్నస్యైవ స్వత్వం లోకప్రసిద్ధం విభాగశ్చ బహుస్వామికధనవిషయః। ప్రసిద్ధ్యా సాంశధనా
యు ధనవిషయో న ప్రహీణధనవిషయః। కించ పుత్రాద్యర్థం స్వామిత్వాల్లక్షితే తద్భావ ఇతి గౌతమవచనాద్భిన్నస్యైవ స్వత్వమవగమ్యతే। తదుక్తం మణిముక్తాప్ర
వాలానామిత్యాదివచనం పితామహోపాత్తస్థావరవిషయమితి। తదయుక్తం। న పితా న పితామహ ఇతి వచనాత్। పితామహస్వార్జితస్యాపి భూసంతతమపి ధనం పుత్రపౌత్ర
యోః సమత్వేనాదేయమితి వచనభిన్నాస్వత్వం గమయతి। యదప్యుక్తం అర్థసాధ్యేష్వాధానాదిషు పితుః రనధికార ఇతి తదయుక్తం వచనాదేవాధికారావగమా
త్। యదపి మోక్షం భిన్నస్యైవ స్వత్వం శత్రోః ప్రతిపన్నయుక్త్యత్ర మితాదివిష్ణువచనం నోపపద్యేతేతి। తదప్యయుక్తం సాధారణస్య విక్రయానర్హవచనాదేవ ప్రతిదానేపి తుర
ధికారో నోపపత్తేః। స్థావరాదావపి స్వభర్తవిపుత్రాదిపారతంత్ర్యమేవ స్థావరం ద్విపదం చైవ యద్యపి స్వయమార్జితం। అసంభూయ సుతాన్ సర్వాన్ న దానం
న చ విక్రయః। తే బాలాతాయోపబాలాతాయోగశ్చ వ స్మితాః। వృత్తిం చ తే ధికాంక్షంతే న దానం న చ విక్రయ ఇత్యాదివచనాత్। ఆపదాం డాయుసాపం త్రస

ప్రకాశేన। యథా నియోగజవేరాః ఇయం నాసంబంధా వధిరాపి హాతతైరాద్ధారే రవిభాగేరా విన్నేవ సాంప్రతి వర్తత ఇతి। అపస్తంబోపి। జీవన్ పుత్రేభ్యో దా
యం విభజేరం తసిమ మితి తత్సవమత మయ పసునస్య దేశవిశేషే సం వర్గసంకోష్ఠానావః కృష్ణం శ్రావసం శ్వేష్టసారఛర్ముః పితుః వారిఖానాం డం చగృహేం లాఖాం
ఖోబాభ్రాత్రా భాష్ట తిధనం చెతేనవేదిళనః। తన్మేస్త్రీద్ధ రవిభాగం దర్శయితాస్వతస్వా ప్రవృత్తి పిక్ష మితి నిరాకృతం మనునః మత్రె ష్ఠాదాయం విభజేదితా పెత్రే
షేణ శ్రాంయత ఇతి తన్మదివషమ విభాగః శాస్త్రసిద్ధోపి లోకవిరోధా[illegible]తి విరోధాత్ప్ర[illegible]గ్నిష్ఠేయ ఇతి [illegible] సమం విభజేరన్నితి నియమోపుండ తిన్న
యం త్రివర్గ బీజ సమర్థత యాపి త్వద్రవ్యమనివర్తేపి యత్నేన ద్ధతాపి దాయవిభాగః కర్తవ్యః త[illegible]ప్రా ధనాం దా యగ్రహణే ఖాని పృథక్
మిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః। శక్తస్యానీహమానస్య కించిద్దత్త్వా పృథక్ క్రియేతి॥ పుత్రాణాం మాతృధన వి[illegible]ణ దుహిత్రు[illegible] విద్ర క్షమః॥ తథా మను
ఏవ॥ మాతుర్దుహితరః శేషమృణాత్తాభ్య ఋతేన్వయః ఇతి మాతృకృత సాపాకరణా వశిష్టం మాతృ[illegible]సం దుహితరో విభ[illegible] తత్ర మా
తృకృతర్ణసమం సర్వైసం చ మాతృధనం దుహితౄణాం సద్భావేపి పుత్రా ఏవ విభజేరన్ ఇత్యధ్యాహరదయమప్రవృత్తే [illegible] వ్రణాం [illegible] దర్శితః। తత్ర ధనా
దుహితౄణాం మప్రత్తానాం ప్రతిష్ఠితానాం చ తియ్యధానరా ధ దుహితౄ సమవాయే మాతృధన మన[illegible] నాంశం పఞ్చధా సోపి సధనా నిర్ధనా దు
త్యసమవాయేపి నిర్ధనానాం పెత్తెతో దేశః పితామహ పౌత్రాణాం విభాగే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః। [illegible]నే కేపి తృకాణాం [illegible] పితృతోంశ దాయ
కల్పనేతి। యదా పితృతో విభక్తా భ్రాతరః ప్రమీతాః స్తత్ర కస్య ద్వౌ పుత్రౌ అన్యస్య త్రయః అపరస్య చత్వారః పౌత్రా [illegible]న్ పితామ
హాద్ర వ్యేయదాపి బహ్వల్ల వస్య త్వం పుత్రైరవిశిష్టం తథాపి తృణాం శం ద్వావేకం త్రయోప్యేకం చత్వారోప్యేకం లభంత ఇత్యర్థః। ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ వ్యాస
తి॥ తతశ్చ తానవిషమస్ససమాః పితృభాగహరా స్మృతాః। ఇతి తత్ర పితృ ప్రమీత పితృకాణాం పౌత్రాణాం పితామహార్జిత విభవమభిసత్యాం ధీనం [illegible]
పైతృకం భాగమేవ లభంత ఇత్యర్థః॥ యదా న సంత తయో రవిభక్తయోః మధ్యే తత్ర త భ్రాతా మృతః తత్పుత్రస్తు పితామహ ద్రవ్యాత్ పిత్రంశం పితామహపితా సాకం ద్రా

స్మృ పి

వ్యవహార మయూఖః

సంతాః పితృభ్రాతృత్వం రికైక్తారుగాం పవమ ఇతి॥ ననుపి తృభ్రాతృత్వం విభాగే పివిషమ విభాగావుపవనాదళ్ళర్తాః। ఊర్ధ్వంపి తచ్ఛ్రమాతుత్రి తత్ర వత్ర వ్యాశ్నే
ష్టవ వతుంగ్యవిష్ణంయూతే। పిత్రోం ధనమశేషం॥ హోళేస వయుపబిఠింయుంయుర్ధ్యైవ పితరం తథా జ్యేష్ఠస్య వింశదుద్ధారః। నవత్రంశాప్త్రయుదన్యరం త్రతెరాణాం
మధ్యమ మధ్యస్యాత్తు శయుం తుయు వంయుసః। ఉదాహరైరం భృత్రిపాణ్యమియుం స్యాదంశకల్పనా। ఏకాధికం హరేజ్జ్యేష్ఠః పుత్రోధ్యర్థం తతోనుజః। అం
80 శమేకం యువయూంపః ఇతి భృగుర్ణవశిష్ఠః॥ ఇతి॥ గౌతమేనాపి॥ వింశతిభాగో జ్యేష్ఠస్యా మిథునముభయుతోదంతయుక్తో రథో గోవృషః కా
ణః ఖోరః కూటః షడ్డో మధ్యమస్యానేకాశ్చేత్। అవి ధాన్యాయసీ గృహం మనోయుక్తం చతుష్పదాం చైకైకం యవీయసః సమంవేత
రత్సర్వమితి॥ అంయు మధ్యః। నవక్సాత్ పితృధనాదివింశతి తమో భాగో జ్యేష్ఠస్య మిథునగో మిథునం ప్రసిద్ధం అశ్వయుగతెరాం అశ్వాశ్వతరగర్దభాః దం.షో
శ్వ తేషాంయథా సంభవం అవిత్తావ్యాయుక్తౌ రథః క్షిప్రరోవృక్షః। కూటశృంగ వికలః షండో విలో పితబలాధిః అపి పితపార్శ్వ పాశ్వదనాయు
ధానం ఘటం అన్యతరస్యాదక్షిరః కతర్నేనా మ షష్టమనో యుపియుస స్తుధాన్యం ప్రహాదితు ఏతో లోహాః। అతో యుక్తంచతుష్పదాంగవాదీనామే
ఏ కైకంపృథక్ పృథగాంగం పూంపెన్గి యుక్తీయుస ఉద్ధారః॥ బృహస్పతిరపి॥ ఏష్వవిద్యాగుణశ్రేష్ఠా ద్వ్యంశం హరేయుః దవరావృష్ణయా ఇతి। కాత్యాయ
నేనాపి॥ యథా యథా విభాగాస్తు ధనం యాగే కృతాత్వియూత॥ తథా తథా విద్యాతపాం విద్వ్యక్త్రి భాగగ్గాంతవమితి॥ యావద్విభాగాలవిషమవిభా
నా గే నారదః॥ హొక్త॥ పిత్రైవ వాసహం యుం పుత్రాః విభ[illegible]దాంయు స్సితః। జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠ విభాగేన యథా వాపాస్యంతి చరవే తః। పిత్రైవ తు విభక్తా యేస
మనూనాధికైః ధనైః॥ తేషాం స ఏవ ధర్మస్యాత్ ప్రభుర్వసు హిపితా ప్రభుః। ద్వావంశౌ ప్రతిపద్యేత విభజన్నాత్మనః పితేతి॥ బృహస్పతిరపి॥ సమన్యూనాధి
కాంభాగాం పిత్రా యేషాం ప్రకల్పితాః తథైవ తే పాలనీయా వినేంయాస్తే స్యురన్యథేతి॥ తస్మాజ్జీవద్విభాగేన విషమ విభాగో స్త్యేతి కథం సుతాః
సమమేవ విభజెరన్ పితి నియమో తే వేదం స తాంసా ప్రాప్తో విషమ విభాగోస్తి। తథాపి లోకవిద్విష్టత్వాదనుబంధ్యాదివత్ నానుష్ఠేయ ఇత్యుక్తం భవం

శాస్త్ర జైర

మహాప్రాప్తం యత్ప్రవిదనాశార్యాదినా న్యాయమేవాత్ర తం తత్సర్వం పితా విభాగేన పుత్రేభ్యః దాప్య ఇత్యర్థః ॥ విభాగోత్తరకాలోత్పన్నస్య భాగకల్పనాప్రకారమాహ యా
జ్ఞవల్క్యః ॥ విభక్తేషు సుతో జాతః సవర్ణాయాం విభాగభాగితి ॥ అస్యాయమర్థః ॥ విభక్తేషు పుత్రేషు సవర్ణాయాం భార్యాయాం జాతః పుత్రః పిత్రోర్భాగం లభత ఇ
తి భాగభాగితి ॥ మాతృభాగం చ సతాం దుహితరి తాభ్యో ముక్తేనత్యం ఇత్యుక్తం తత్ ॥ అసవర్ణాయాం జాతస్తు స్వాంశమేవ పితృతో లభతే మాతృకం తు సర్వమేవ ॥ అ
త ఏవ మనుః ॥ ఊర్ధ్వం విభాగాజ్జాతస్తు పిత్ర్యమేవ హరేద్ధనమితి ॥ పిత్రోరిదం పిత్ర్యం ॥ అనీశాః పూర్వజాః పిత్రోః భ్రాతృభాగే విభక్తజా ఇతి స్మరణాత్ ॥ మాతాపి
భాగే విభాగోత్తరకాలముత్పన్నః సహ పితా సహ పూర్వవిభక్తత్వాత్ ॥ విభక్తజః శ్రుతం ధనం సర్వమాత్మార్థః ॥ విభాగేనోత్తరకాలం పితృస... జాతమపి విభా
గోత్తరకాలముత్పన్నస్యైవ తదాహ మనుః ॥ పుత్రైః సహ విభక్తేన పిత్రా యత్స్వయమార్జితం ॥ విభక్తజస్య తత్సర్వమనీశాః పూర్వజాః స్మృతా ఇతి ॥ యే చ విభక్తాః పునః
పిత్రా సహ సంసృష్టాస్తేషాం విభాగోత్తరకాలముత్పన్నేన సహ విభాగోऽస్త్యేవ తదాహ మనుః ॥ సంసృష్టాస్తేన వా యే స్యుర్విభజేత స తైః సహేతి ॥ అథైవ ద్విభాగోత్తర
కాలం జాతస్య పుత్రస్య భాగకల్పనామాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ దృశ్యాద్వా తద్విభాగః స్యాదాయవ్యయవిశోధితాదితి పితరి ప్రేతే భ్రాతృవిభాగసమయే అస్పష్టగర్భా
యాం మాతరి భ్రాతృవిభాగోత్తరకాలముత్పన్నస్య విభాగః దృశనా భ్రాతృభ్య ఉద్ధృతాత్ ఆయవ్యయవిశోధితాత్ ॥ ప్రపంచయామాస ... ఇతి పరిమా
ణాద్ధనాత్ ॥ కింబహునా భ్రాతృధనస్యాంశేన పోషణం దాతవ్యమిత్యర్థః ॥ ఏతత్ప్రపంచిత భ్రాతృభాగకరణాయామపి విభాగసమయే అస్పష్టగర్భాయాం ... విభాగాదూర్ధ్వమ
ుత్పన్నస్యాపి వేదితవ్యం స్పష్టగర్భాయాం తు ప్రసవం ప్రతీక్ష్యైవ విభాగః కర్తవ్యః ॥ అథ భ్రాతృణాం దాయవిభాగో యాశ్చానపత్యాః స్త్రియస్తాసాం మా పుత్రలాభాదితి
వసిష్ఠస్మరణాత్ ॥ విభక్తేభ్యః పితృసామర్థ్యదానే విభక్తజస్య పుత్రస్య నిషిద్ధాధికారేణ నాస్తి దత్తం చేత్ తతః ప్రత్తనాహ తన్నమిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పిత్ర్యభ్యాం
యస్య యద్దత్తం తత్తస్యైవ ధనం భవేదితి ॥ అవిభక్తో విభాగే ... కల్పనామాహ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ పితురూర్ధ్వం విభజతాం మాతాప్యంశం సమం హరేదితి ॥ ఏత
త్ప్రస్త్రధనస్య ॥ అప్రదానే వేదితవ్యం ॥ దత్తే త్వర్ధమేవ దత్తే తు యద్దాంశం హరిణీతి స్మరణాత్ ॥ అతవిస్మృతస్త్వంతరం ॥ జననీ ధనాత్ప్రత్యే విభాగం శంసమం హరేదితి ॥ అస్యార్థ

మా

తస్యాపి విభాగాద్ధనస్యాపి పౌత్రస్య సుతేనాపి తుల్యభావేన తద్భాగం లభేత్ర తతఊర్ధ్వం తు సత్త్వే తేనాప్రపితామహధనవిభాగకరణానివృత్తిరిత్యర్థః ॥ తథా చ దేవలః ॥

వ్యవహారమాధవః

తాపహంత్వాయనః ॥ అవిభక్తేనుజే ప్రేతే తత్సుతం రిక్థభాగినం ॥ కుర్వీత జీవనం యేన లబ్ధం నైవ పితామహాత్ ॥ లభేతాంశం స పిత్ర్యం తు పితృవ్యాత్తస్య వా సుతాత్ ॥ స ఏవాంశస్తు స
ర్వేషాం భ్రాతౄణాం న్యాయతో భవేత్ ॥ లభేత తత్సుతో వాపి నివృత్తిః పరతో భవేత్ ॥ ఇతి ॥ అనేన తత్సుతేనాప్యసాయమర్థః ॥ అవిభక్తం విభక్తానాం కుల్యానాం వస
తాం సహ ॥ భూయో దాయవిభాగః స్యాదాచతుర్థాదితి స్థితిః ॥ తావత్కులాః సపిండాస్స్యుః పిండభేదస్తతః పరం ॥ ఇతి ॥ జీవత్పితృకస్య పునః పిత్రా సహ పైతృకధనం పితా
మహధనవిభాగ ఇత్యేకాంత్యాయామాహ బృహస్పతిః ॥ ద్రవ్యే పితామహోపాత్తే జంగమే స్థావరేపి వా ॥ సమమంశిత్వమాఖ్యాతం పితుః పుత్రస్య చైవ హి ॥ ఇతి ॥ యా
జ్ఞవల్క్యోపి ॥ భూర్యా పితామహోపాత్తా నిబంధో ద్రవ్యమేవ వా ॥ తత్ర స్యాత్సదృశం స్వామ్యం పితుః పుత్రస్య చోభయోరితి ॥ భూః శాలిక్షేత్రాదికా నిబంధ ఏకస్య పర
్ణభారస్యేయంతి పర్ణాని తథైకస్య క్రముకస్యేయంతి క్రముకఫలానీత్యాదిరూపేణ లబ్ధం ద్రవ్యం సువర్ణరజతాది ఏవం పితా [illegible] ప్రతిగ్రహావిజ
యాదిలబ్ధం తత్ర పితుః పుత్రస్య చ స్వామ్యం లోకప్రసిద్ధమితి విభాగోస్తి హి యస్మాత్సదృశం సమానం స్వామ్యం తస్మాత్పితురిచ్ఛయైవ విభాగో నాస్తి పితుర్భాగ
ద్వయం చ తత్ర పితృతో భాగకల్పనే త్వేవ తత్తత్సమానే విభాగనిత్యం ఆత్మనో ద్వ్యంశప్రతిపత్తేః పితైవ మాధికం [illegible] తరోవిషమవిభా
+ గప్రతిపాదనపరతయా వ్యవస్థాపితస్య భాగస్య తత్ర ద్రవ్యవిషయత్వం వా పైతామహధనవిషయత్వే తు నకారోపి విషమవిభాగ ఇతి ॥ తథాపి అవిభక్తేన పిత్రా పైతామహం ద్రవ్యమపి
వాదియోగ్యమానే విక్రయదానాదౌ పౌత్రస్య నిషేధస్య విరోధాభావాస్థితిగమ్యతే పైతామహోపాత్తేపి స్వాతంత్ర్యాభావాదేవ స్వార్జితవద్విభాగో భవతి తథా హి
మనుః ॥ పైతృకం తు పితా ద్రవ్యమనవాప్తం యదాప్నుయాత్ ॥ న తత్పుత్రైర్భజేత్సార్ధమకామః స్వయమర్జితం ॥ ఇతి ॥ యత్పితామహార్జితం కేనాప్యప
హృతం యది పితోద్ధరతి తదా స్వార్జితమివ పుత్రైస్సార్ధమకామః ॥ స్వయం న విభజేదితి ఏవం సతి పితామహోపార్జితే న స్వర్జితవిభాగ ఇత్యుక్తం భ
వతి ॥ బృహస్పతిరపి ॥ పైతామహం హృతం పిత్రా స్వశక్త్యా యదుపార్జితం ॥ విద్యాశౌర్యాదినా ప్రాప్తం తత్ర స్వామ్యం పితుస్స్మృతమితి ॥ కాత్యాయనోపి ॥ స్వశక్త్యా
పహృతం ద్రవ్యం స్వయమాప్తం యదాప్నుయాత్ ॥ తదేవ పూర్వం పితా పిత్రే విభాగం నైవ దాపయేదితి ॥ యస్త్వపత్నీకవదపహృతం క్రమాయాం స్వశక్త్యా వాభ్యుదితం యది స స్వం క్ర

సభా తస్యైకపుత్రస్య రిక్థగ్రహణప్రకారమాహ దేవలః॥ అనుజాతో పైతృకే పుత్రస్తు పితుస్సర్వస్య భాక్స్మృతః॥ ఏతత్ప్రతిపాదనాతిరిక్తవిషయం॥ అత ఏవోక్తం తేనైవ ద్విషాదవి
కపుత్రస్తు విప్రస్య స్యాత్ తుర్యభాక్॥ ద్రౌస పిండస్తు కుల్యో వా స్వధాకారా తాతు స్యాం॥ హారీ దితి॥ యత్తు మనువచనం॥ యోదకపిస్యాత్ప్రసత్పుత్రోపి వా న్యతేత్॥ నాధికం ద
కవలా తద్ద్రోచ్ఛాదాత్పుత్రో యో ధర్మతః ఇతి॥ తదళుళహాపళూద్రపుత్రవిషయం॥ ...త్రి యేనాకైళీసవాళూకాస్య ముప్పన్నః ఏకః పుత్రః అర్ధమేవ హరేత్ ననిషా
దవత్రైవత్తయ వంశం॥ తథా బృహస్పతిః॥ ద్విజాతీనాం శూద్రస్త్వేకః పుత్రో హరేత్పుత్రస్య రిక్థస్య దశమాంశమితి॥ సా శూద్రధనే తి ప్రత్యాసన్న సపిండస్తు ప్రదద్యాత్॥
వతి శేషధనం॥ అథ విభాగే కేషుచిద్ద్రవ్యేషు సంసృష్టత్వేషు చ గిరిసమం వా సంసృష్టానాం తత్కుం స్యాత్॥ పూర్వం సంసృష్టత్వే భ్రాతృష్యేళి॥ కాత్యాయన ఇత్యాహ వ్యాసః॥ అ
సంసృష్టాస్తు యే తత్ర పైతృకాదేవ తద్ధనాత్॥ సం... రనా భ్రాతృభిః జ్యేష్ఠః కనిష్ఠాశ్చ యథావిధి॥ చగిరిసంస్కారో విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అసంసృష్టతా
సృష్టసంస్కారార్థ్యే జ్యేష్ఠభ్రాతృభిః పూర్వం సంసృష్టైః॥ చగిరిసత్రనిబంధంశాశ్రత్వాత్ వృద్ధం తు తయోః కమితి॥ పితురూర్ధ్వం విభజిత్వా భ్రాతృభిః సంసృష్టాః భ్రాతరః సము
దాయి ప్రతిభాగ సంసృష్టాః స్వనాః చగిరిసత్రనిబంధంశాశ్రత్వాత్ తత్రతయోర్వమితి॥ పితురూర్ధ్వం విభజత్వాం నిబంధంశాత్తంపోర్జ్యేష్ఠతయోః కన్యకా
తత్పూర్వతయో పుత్రశ్చ తురీయం చతుర్థం భాగం దత్వా సంస్కృతస్యాం అనేన పితురూర్ధ్వం దుహిత్రశాలా వస్వంశస్యాగినస్ ఇతి నవమ్ తేన తావపి వమనః॥ తేనైవ
॥ కళ్యాణస్త్ర కన్యాభ్యః సాంవత్సర్యాః భ్రాతరః పృథక్॥ సా తత్వావదంశాం ప్రత్యంశాంగం వతితావ సుకథిత్వవ ఇతి॥ ప్రాప్తా సాదయేరా భ్రాతరః ప్రాప్తాసాదిభక్ష్యే చగిరిసంజ్ఞ
ద్విజాతివివాహితే స్త్రీణాం శిష్టః సాతత్వదంశాం దాత్మయాం దత్త్వా గ్రాప్తతుర్ధం చతుర్ధభాగం దద్యుః॥ ఏతదుక్తం భవతి యదికస్యా అత్రాప్రాప్తాస్వపవత్తన పుత్రస్మైకః॥
౮ కన్యాస్త్రైకా తత్పిత్ర్యం ద్రవ్యం ద్వేధా విభజ్య తత్రైకం భాగం తు రాత్ర విభజ్య తత్రయాం శంకన్యాభ్యోదత్వావశిష్టం పుత్రో గృహ్ణీయాత్॥ అథ ద్వౌ పుత్రౌ ఏ
కన్యా వైకా తదా పిత్ర్యధనం త్రిధా విభజ్య తత్త్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య తురీయమంశం కన్యాయై దత్త్వావశిష్టం ద్వావపుత్రౌ విభజ్య గృహ్ణీతః॥ అథ ఏకః పుత్రః
ద్వే కన్యే తదా పిత్ర్యం ధనం త్రిధా విభజ్య తత్త్రైకం భాగం చతుర్ధా విభజ్య ద్వౌ భాగౌ ద్వాభ్యాం కన్యాభ్యాం దత్త్వావశిష్టం సపుత్రో గృహ్ణాతి ఏవం సమానజా

౬౨

జం: ౭

పౌర హరి
హరివం॥

నా ప్రాప్తి సిశేకస్త్రీధన శలా న్నేబన ని పుత్ర విభాగే క్షత్రియ వర్ణాసె పి త్రివంశంస మంహారి దిమేధః॥ ఇనవిగ్రహాణాంసాపత్న్యె దెరు పలక్షణా ధనం॥ తథా చ వ్యాసః॥ అసుతాన్తపి
తం: పత్న్యః సవర్ణాః నాం: ప్రకీర్తితాః పితా వమాతృ స వర్ణాస్త్రీః మాపృ తుల్యాః ప్రకీర్తితాః ఇతి॥ యత్తు నైత్రిదుత్రం॥ వరాతాప్యంశం స మంహారేదితి శవ సాపయుక్తవేంధనం వ
వర్ణం తా నిర్ణీక రోతితి తస్య అంశస మంశఞ్చ యోరాన ధ్రకకే ప్రసంగాత్॥ అధికాంచి త బహు ధనాభివసా పయుక్తంస్య పత్నీతిస్యు ధనం పుత్రసమాంశమితి॥ తదపి న విభ
త్వైషమ్య ప్రసంగాత్॥ భిన్న మాతృకాణాం సవర్ణానాం సమసంఖ్యానాం విభాగ ప్రకార ఉక్తో వ్యాసః॥ సవర్ణా నఞ్చాతి సంఖ్యానా యోన్ బాహ్మణ పోన సమానవః॥ విభిన్నమా
తృకాంస్త్రీణాం వర్ణాత్ భాగ ప్రకల్పన ఇతి॥ బృహస్పతిరపి॥ యద్యేక జాతా బహవః సమానా జాతి సంఖ్యా యథా సధన్మై స్తై విభక్తవ్యం మాతృ భాగే న ధర్మ్య తద్వతి॥
హ విషమసంఖ్యానాం తు విభాగే సవిశేష సవర్ణా లింగ సంఖ్యానాం తెం విభాగస్తు భవేత్ ఇతి॥ భిన్న జాతానాం పుత్రాణాం విభాగ ప్రకారమాహ వశిష్ఠః॥ చతుస్త్రి
ద్వ్యేక భాగా స్యుర్వర్ణశో బ్రాహ్మణాత్మజాః॥ క్షత్రజాస్త్రి ద్వ్యేక భాగా విట్జాస్తు ద్వ్యేక భాగినః॥ వర్ణశో బ్రాహ్మణ్యాం బ్రాహ్మణాత్మజః॥ బ్రాహ్మణాద్భవా క్షత్రియాస్త్రీషు బ్రాహ్మణాసో ధ్యే
పుత్రాః త్రిపుత్రా యథాధర్మవశిష్ఠాత్ బ్రాహ్మణీ నిషాదాద్యాయ ధాతృమం ప్రతిపూర్వం చతుస్త్రి ద్వ్యేక భాగం భవేయుః క్షత్రియాదివర్ణాస్త్రీషు క్షత్రియ [illegible] క్షత్రియ
ము వంశ హేతుస్త్రి ద్వ్యేక భాగాః॥ వైశ్యేన వైశ్యాం [illegible] వైశ్యాస్య భాగినో మనురపి॥ బ్రాహ్మణస్యాను పూర్వ్యేణ చత [illegible] త్రియః॥ తా
సాం పుత్రేషు జాతేషు విభాగోయం విధిస్మృత ఇతి॥ సర్వం వా రిక్థ జాతం తు దశధా ప్రవిభజ్య తు॥ ధర్మ్యం విభాగం కుర్వీత విధినానేన ధర్మవిత్॥ చతురోంశాన్
హరేద్విప్రః త్రీనంశాన్ క్షత్రియాసుతః॥ వైశ్యాపుత్రో హరేద్ద్వ్యంశం శూద్రాపుత్రస్తు హరేదితి॥ తత్ప్రతిగ్రహలబ్ధ విషయం॥ అత ఏవ బృహస్పతిః॥ న ప్రతిగ్ర
హ భూర్దేయా క్షత్రియాదిసుతాయ వై యద్యప్యేషాం పితా దద్యాన్మృతే విప్రాసుతో హరేదితి॥ ప్రతిగ్రహవిశేషేణ సావధార్యే త్రి యాదిలబ్ధాః
క్షత్రియాదిసుతానాం విభజేత్॥ శూద్రాపుత్రస్య ప్రతిషేధాచ్చ శూద్రాయాం ద్విజ జాతి భిర్జాతో న భూమేర్భాగమర్హతి॥ యత్తు మనువచనం॥ బ్రాహ్మణ
క్షత్రియవిశాం శూద్రాపుత్రో న రిక్థభాక్॥ యదేవాస్య పితా దద్యాత్తదేవాస్య ధనం భవేదితి॥ తత్ర పితృదత్త ధనసద్భావ విషయం॥ ఇతస్య విరుద్ధం అనులోమ్య

జగం: ౮

యథా ఇతి॥ వసిష్ఠోపి॥ శ్రుతిదపవాదమాహ॥ తస్మింశ్చ ప్రతిగృహీత ఔరసః। ప్రతిపద్యేత। చతుర్థభాగభాగీ స్యాద్దత్తక ఇతి॥ కాత్యాయనోపి॥ ఉత్పన్నే త్వౌరసే పుత్రే చ-
తుర్థాంశహరాస్సుతాః। సవర్ణా అసవర్ణాస్తు గ్రాసాచ్ఛాదనభాజనా ఇతి॥ సవర్ణాః క్షేత్రజదత్తకాదయః॥ తే ఔరసే సత్యపి॥ ఉత్పన్నే త్వౌరసే అసవర్ణాః కానీనగూఢో-
ఢోత్పన్నసహోఢపౌనర్భవాః ఔరసే సతి న చతుర్థాంశహారాః॥ అపి తు గ్రాసాచ్ఛాదనమేవ లభంత ఇత్యర్థః॥ యత్తు ... త్రం॥ అపుత్రస్త్రేస్తు కానీనగూఢోత్ప-
న్నసహోఢజాః॥ పౌనర్భవశ్చ తే నైవ పిండరిక్థాంశభాగిన ఇతి॥ తదౌరసే సతి చతుర్థాంశనిషేధపరమేవ॥ యత్తు మనునోక్తం॥ ఏక ఏవౌరసః పుత్రః పిత్ర్యస్య వసు
నః ప్రభుః॥ శేషాణామానృశంస్యార్థం ప్రదద్యాత్తు ప్రజీవనమితి॥ తదౌరసప్రశంసాపరమేవ న చతుర్థాంశభాగనిషేధపరం॥ అసవర్ణానాం చతుర్థాంశభాగప్రతిపాద
కవసిష్ఠకాత్యాయనవచనవిరోధానర్థక్యప్రసంగాత్॥ యదపి తేనైవోక్తం॥ షష్ఠం తు క్షేత్రజస్యాంశం ప్రదద్యాత్పైతృకాద్ధనాత్। ఔరసో విభజన్దాయం
పిత్ర్యం పంచమమేవ వేతి॥ యత్రౌరసస్య వ్యవస్థా అతస్తు గుణవత్త్వే చతుర్థాంశభాగిత్వం ప్రతికూలత్వనిర్గుణత్వయోః షష్ఠాంశభాగిత్వం ప్రతికూలత్వ
మాత్రనిర్గుణత్వమాత్రయోః పంచమాంశభాగిత్వమితి॥ యదపి హారీతేనోక్తం॥ విభజిష్యమాణ ఏకవింశం కానీనాయ దద్యాత్। వింశతిమం పౌనర్భవాయ ఏకో
నవింశం ద్వ్యాముష్యాయణాయ అష్టాదశాంశం క్షేత్రజాయ నవమాంశం పుత్రికాయ ఇతరదౌరసాయ పుత్రాయ దద్యాదితి॥ ఏతదపి నిర్గుణ
పుత్రవిషయం॥ యత్తు మనునా॥ ఔరసః క్షేత్రజశ్చైవ దత్తః కృత్రిమ ఏవ చ॥ గూఢోత్పన్నోపవిద్ధశ్చ దాయాదా బాంధవాశ్చ షట్॥ కానీనశ్చ సహోఢశ్చ
క్రీతః పౌనర్భవస్తథా। స్వయందత్తశ్చ శౌద్రశ్చ షడదాయాదబాంధవా ఇతి॥ షడ్దాయాదా ఇత్యనేన పూర్వషట్కస్య దాయాదబాంధవత్వం ఉ
త్తరషట్కస్యాదాయాదబాంధవత్వం పునస్సమానగోత్రత్వేన సపిండత్వేన చ ఉదకప్రదానాదికార్యకరత్వం షట్కద్వయస్యాపి సమమేవేతి వాచ్యం
పితృధనగ్రహణం తు పూర్వషట్కస్యైవాభావే ఉత్తరషట్కస్య న త్వౌరసాభావే ఉత్తరాధికారిణః పితురితి॥ ఔరసవ్యతిరిక్తానాం పుత్రప్రతినిధీనాం సర్వేషాం
రిక్థహారిత్వం మనునైవ ప్రతిపాదితత్వాత్॥ దాయాదబాంధవశబ్దేన ఇతరపిరిక్థం లభంతే॥ తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అపుత్రేణ పరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితస్సుతః॥

వ్యవహార
మాధవం॥

శ్రీః

పవ

83

తయెంషు సమవిషమెంషు భ్రాతృషు భగినీషు చ । సమవిషమానుయోగా బహుం(రం)ఉదా తు విభవాన్నే నిపుత్ర ఏకః క్షత్రియాయాం కన్యా వైశ్యాయాం తత్ర పిత్ర్యం ద్రవ్యం సప్త
ధా విభజ్య క్షత్రియ పుత్రభాగం స్త్రీంశ్చ తు ద్వాద్వి భజ్య తు తియాం శం క్షత్రియకన్యాయై దద్యాచ్ఛేషం బ్రాహ్మణపుత్రో గృహ్ణీత(॥) ఉదా తు ద్విభవాన్నే
పుత్రాక్షత్రియాయా కన్యా వైశ్యాయాం తత్ర పిత్ర్యం ధనమేకాదశధా విభజ్య ద్వే పుత్రస్య భాగాం శ్చతుద్వాదివిభజ్య తు తుర్యం శం క్షత్రియాయాః కన్యాయై దద్యాచ్ఛేషం సవర్ణాః
ప్రాగ్ పుత్రో విభజ్య గృహ్ణీయాత । ఏవం జాతిష్వపి తేషు భ్రాతృణాం భగినీనాం చ సంఖ్యాం వర్ణానుసరణ ... వసవర్ణాయాం నియమ ఇతి మేధాతిథి ప్రభృతయః । ఏతదేవ విజ్ఞానేశ్వర
యోగినో [illegible] ఖిప్రతం ॥ భ్రాతరస్తు చతుర్థభాగ పదేన వివాహసంస్కారమాత్రోపయోగి ద్రవ్యం వివక్షితం । అహో దాయ భక్తా ప్రసంస్కృతకన్యానాం నాస్తీతి మన్యతే తేద
వచేం ద్రిక్తాకారనన్నాపఖ్యాప్రతం ॥ ఉద్వాహ ఆతవ ప్రదాయ భాగార్ధం వం శహారణం కింతు వివాహ సంస్కారార్థం । అత ఏవ దేవల ఐక్యం కన్యాభ్యశ్చ పితృద్రవ్యం దేయం వై తె
వాహికం వసు । అత్ర యద్యప్యుక్తం తథాపి దేవలోవాగ్రతయోక్తిం । పుత్రాదదాతి తదేవల వచనే కన్యానాం విశేషణవర్ణం వితు ఊ ధనహృవె నారదః ॥ అవిద్యమానే
పిత్ర్యర్థే స్వాంశాదుద్ధృత్య వా పునః । అవశ్యం కార్యసంస్కారాః సంస్కారా త్రయవివక్షితః ఇతి ॥ భ్రాతృణాం భగినీనాం చ సంస్కారాః । రాజ్ఞవర్ణేన్ద్యాః పూర్వసంస్కృతైః
భ్రాతృభిః పితృధనాభావే పిసావగోకతవ్యాః । పైతృకద్రవ్యవిభాగకాలే తు దత్తాలంకారాదికమపి కన్యకా పాత్రే ప్రోక్తతా హంశంఖః ॥ విభజ్యమానే దాయే
కన్యాలంకారద్వైవహి తం చ స్త్రీధనం చ లభతేతి ॥ మనునాగాణ్ పుత్రాణాం సవర్ణావందాయగ్రహణా క్రమమాహ ॥ యథైవాత్మా తథా పుత్రః ॥ జారసోఽధమం పక్షమిత్యుక్తః
పుత్రికాసుతః ॥ అక్షతాయాం క్షతాయాం వా జాతః పౌనర్భవస్సుతః ॥ దద్యాన్మాతా పితా వా యం స పుత్రో దత్తకో భవేత్ ॥ క్రీతశ్చ తాభ్యాం విక్రీతః కృత్రిమస్స్యాత్
యం కృతః ॥ దత్తాత్మా తు స్వయం దత్తో గర్భే విన్నస్సహోఢజః ॥ ఉత్పన్నస్త్యో గృహే యస్య సోపవిద్ధో భవేత్సుతః । పిండదో అంశహరశ్చైషాం పూర్వాభావే పరః పర
ఇతి ॥ ఏషాం పుత్రాణాం ద్వాదశానాం పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే ఉత్తరః । పిండదః ॥ క్షేత్రజ దః అంశహరో ధనహార ఇత్యర్థః । జారసపాత్రి కం బో సమవాయె జా
రస్యైవధనగ్రహణే ప్రాప్తే అపవాదమాహ మనుః । పుత్రికాయాం కృతాయాం తు యది పుత్రోఽనుజాయతే ॥ సమస్తత్ర విభాగస్స్యాజ్జ్యేష్ఠతా నాస్తి హి స్త్రి
యా ఇతి ॥ క్షేత్రజాతస్తు సగోత్రే చేతరేణ వా ॥ స్వగృహే ప్రచ్ఛన్నఉత్పన్నో గూఢజస్తు సుతస్స్మృతః ॥ కానీనః కన్యకా జాతో మాతామహసుతో మతః ॥ ౪౮

౮౫౹

తథా చ మనుః॥ గోత్రరిక్థే జనయితుర్న హరేద్దత్త్రిమః సుతః॥ గోత్రరిక్థానుగః పిండో వ్యపైతి దదతః స్వధా॥ ఇతి॥ కృత్రిమపుత్రగ్రహణం క్రమేణోపలక్షణార్థం దత్త్రిమాతిరిక్తా
నాం గౌణానాం పుత్రాణాం క్షేత్రజాదిప్రతిపాదకాని వాక్యాని యుగాంతరవిషయాణి॥ కలౌ తు యుగే తేషాం పుత్రత్వేన పరిగ్రహణస్య స్మృతౌ నిషిద్ధత్వాత్॥
దత్తౌరసేతరేషాం తు పుత్రత్వేన పరిగ్రహః। దేవరేణ సుతోత్పత్తిర్వానప్రస్థాశ్రమగ్రహః॥ కలౌ యుగే త్విమాన్ ధర్మాన్ వర్జ్యానాహుర్మనీషిణః॥ ఇతి॥ శూద్ర
ధనాధికారే విశేషమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ జాతోపి దాస్యాం శూద్రేణ కామతోంశహరో భవేత్॥ మృతే పితరి కుర్యుస్తం భ్రాతరస్త్వర్ధభాగినం॥ అ
భ్రాతృకో హరేత్సర్వం దుహితౄణాం సుతాదృతే॥ ఇతి॥ కామతః పితురిచ్ఛయాంశం లభతే॥ మృతే పితరి యది పరిణీతాపుత్రా భ్రాతరః తదర్ధభా
గినం అభ్రాతృకే హరేత్సర్వం దుహితౄణాం సుతాదృత ఇతి॥ సంతి తదా తే దాసీపుత్రం న భాగానర్ధభాగినం కుర్యుః॥ అథ పరిణీతాః పుత్రా దుహితా
తరో వా పుత్రా వా న సంతి తదా తద్ధనం దాసీపుత్రో లభతే తథా దాస్యాం ఏవ అర్ధమేవ దీపాంతరే నాదాన ఏవ పుత్రః స్త్రీపితరి భ్రాతృం శం లభతే ఽప్య
ర్థం దూరత ఏవ కృష్ణం॥ శూద్రస్యేతి విశేషణాత్ కింతు నను కారేణ క్షత్రియవైశ్యయోః వరం లభత ఇత్యభిప్రాయః॥ అపుత్రదాయగ్రహణక్రమమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ పత్నీ దుహితరశ్చైవ పితరౌ
భ్రాతరస్తథా। తత్సుతా గోత్రజా బంధుశిష్యసబ్రహ్మచారిణః॥ ఏషామభావే పూర్వస్య ధనభాగుత్తరోత్తరః॥ స్వర్యాతస్య హ్యపుత్రస్య సర్వవర్ణేష్వయం విధిః॥ ఇతి॥ శారదాధికారో
దాయదలవిధ పుత్రోయస్య న సంతి అసావపుత్రః తస్య మృతస్య ధనం పత్న్యాదీనాం పూర్వస్య పూర్వస్యాభావే ఉత్తరోత్తరో గృహ్ణాతి॥ అయం దాయగ్రహణక్రమః॥ సర్వేష్వపి వర్ణేషు వని
క్రోధిష్వను లోమప్రతిలోమేషు చ వర్ణేషు మూర్ధావసిక్తాదిషు వేదితవ్య ఇత్యర్థః॥ పత్నీతి వివాహాదిసంస్కారసంస్కృతాయాః సాంప్రతం పత్న్యర్థః సంగృహ్యత ఇతి॥ తదాహ వృహస్పతిః॥ కులేషు విద్య
మానేషు పితృభ్రాతృసనాభిషు॥ అసుతస్య ప్రమీతస్య పత్నీ తద్ధనహారిణీతి॥ అత్ర విశేషమాహ వృద్ధమనుః॥ అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయంతీ వ్రతే స్థితా। పత్న్యేవ
దద్యాత్తత్పిండం కృత్స్నమంశం లభేత చ ఇతి॥ [redacted] పితామహస్సంతానాభావే ప్రపితామహః॥ తతస్తత్సంతానః తత్ర త్రిపురుషాంతః సప్తమపర్యంతం తంగోత్ర బాంధవానప్ర
క్షతి సపిండానామభావే సమానోదకానాం ధనం గృహ్ణాతి సమానోదకాశ్చ పిండానాముపరి సప్తపురుషాః జన్మనామజ్ఞానపర్యంతా ఇత్యుక్తం॥ వృహన్మనునా

స్స

ట

న

హ

స

క్షేత్రజ
పుత్రనిర్ణయః ఉభయోరప్యసౌ రిక్థీ పిండదాతా చ ధర్మత ఇతి। యదా గుర్వాదినా నియుక్తో దేవరాదిః। స యముత్పాదయేత్పుత్రః సన్నపుత్రస్య క్షేత్రస్య పరపుత్రార్థం ప్రవృత్తోయం
జనయతి స ద్విపితృకో ద్వాముష్యాయణో ద్వాభ్యామపి రిక్థహారీ పిండదశ్చ భవతి। యదా స్వయం పుత్రవాన్ పరపుత్రార్థం ప్రవృత్తో వ పరక్షేత్రే పుత్రముత్పాదయతి తదా
తు స క్షేత్రిణ ఏవ పుత్రో భవతి న బీజినః। తథోక్తం మనునా। క్రియాభ్యుపగమాదేవ బీజార్థం యత్ప్రదీయతే। తస్యేహ భాగినౌ దృష్టౌ బీజీ క్షేత్రిక ఏవ చ।
ఫలం త్వనభిసంధాయ క్షేత్రిణాం బీజినాం తథా। ప్రత్యక్షం క్షేత్రిణామర్థో బీజాద్యోనిర్బలీయసీ। అస్యార్థః। అత్ర త్వన్యేషాముత్పన్నముష్యాయణోపి భవతి
తి సంవిదం కృత్వా క్షేత్రస్వామినా బీజార్థం క్షేత్రే దీయతే। తస్మిన్ క్షేత్రే ఉత్పన్నస్యాపత్యస్య బీజిక్షేత్రిణావుభౌ స్వామినౌ। యదా తు తత్రోత్పన్నమపత్యమావ
యోరుభయోరస్త్వితి సంవిదమకృత్వా పరక్షేత్రే బీజినా యదపత్యముత్పాదితం తదపత్యం క్షేత్రిణ ఏవ న బీజినః। యతో బీజాద్యోనిర్బలీయసీ। సింగసార్యాదిషు దృష్ట
త్వాదితి తదర్థః। గుర్వాదినియోగేనాపివా క్షత్రవిషయ ఏవ। అన్యస్య నియోగస్య మనునా నిషిద్ధత్వాత్। దేవరాత్ పిండాద్వా స్త్రియా సమ్యఙ్నియుక్తయా। ప్రజేప్సితా
గ్న ధిగంతవ్యా సంతానస్య పరిక్షయే। విధవాయాం నియుక్తస్తు ఘృతాక్తో వాగ్యతో నిశి। ఏకముత్పాదయేత్పుత్రం న ద్వితీయం కథంచన। ద్వితీయమేకే ప్రజనం మన్యంతే స్త్రీషు తద్విదః। అనిర్వృతం నియోగార్థం పశ్యంతో ధర్మతస్తయోః। విధవాయాం నియోగార్థే నిర్వృత్తే తు యథావిధి। గురువచ్చ స్నుషావచ్చ వర్తేయాతాం పరస్పరం। ప్రస
ముఖపుత్రశ్చ పశ్చాదేవ భ్రాతృభార్యాం ప్రత్యేవ ప్రసూత్య మాతా నాస్తి నియోగార్థం వ్యాదిదేశ భాతిః। అన్యస్మిన్ హి నియుంజానా ధర్మం హన్యుః సనాతనం। నోద్వాహికేషు మంత్రేషు
పునియోగః కీర్త్యతే క్వచిత్। న వివాహవిధావుక్తం విధవావేదనం పునః। అయం ద్విజైర్హి విద్వద్భిః పశుధర్మో విగర్హితః। మనుష్యాణామపి ప్రోక్తో
వనే రాజ్యం ప్రశాసతి। స మహీమఖిలాం భుంజన్ రాజర్షిప్రవరః పురా। వర్ణానాం సంకరం చక్రే కామోపహతచేతనః। తతః ప్రభృతి యో మోహాత్ ప్రమీ
తపతికాం స్త్రియం। నియోజయత్యపత్యార్థం తం విగర్హంతి సాధవ ఇతి। సన్యత్ర విశేషస్తు విధిప్రతిషేధయోరుభయోర్దర్శనాత్। అత్రాపి నియోగస్య
వ్య వాక్దత్తాదివిషయమనుపపన్నమితి చేత్। మనునైవ నియోగస్య ద్విషయత్వప్రతిపాదనాత్। యస్యా మ్రియేత కన్యాయా వాచా సత్యే కృతే పతిః। తామనేన
విధానేన నిజో విందేత దేవరః। యథావిధ్యధిగమ్యైనాం శుక్లవస్త్రాం శుచివ్రతాం। మిథో భజేతాప్రసవాత్సకృత్సకృదృతావృతావితి। దత్తకాదీనాం సబీజరిక్థహారిత్వం

త

సర్వ

ణాః ప్రియరాక్ । కృత్రి త్రి త్రుప్రఘైరణ । విభ ఫర । ధనం తస్యా భావే స్త్రీ ధనం విభాగ ॥ ఛరణాం భావాస్వకం ధర ణ్ స్త్రీ గా వరాం భిర వ నష్ట యరాత్ । రక్ష్యం తి భయర్వాం ఛ తుర్ త్రిదాభి
ద్యుశి తరాను దేశే తి । తన్న ॥ సంస్సృష్టానాం తు యోంషా గస్త్ర ధావన దృశ్యతే త ఇతి ॥ ప్రస్రవర్స భ్రా తరా నా వం ప్రబాః ప్రియరాం దితాన్ దివుబన స్య వతే త త్రైవ న సంస్సృష్టి –
భ్రా తృ భార్యా గా మన వతనానాం ఛరణ వృత్రాం నం స్సృష్టి భ్రాతృణాం ధనం స్సృష్టా నాం తు షా గస్త్ర ధా [illegible] వ న [illegible] ద్ధాం భ షా గేరాం హ త్రి బ భాష్య
అథవా తరా మి పాది తానై న పౌన రుక్త్య ప్రసంగాత్ అవి భక్త విషయ తవ మస్త్ర ॥ యథా బ్రహ్మ వల్యన్న వచనం త్రు । విః [illegible] నానాం స స్సృష్టిర్వా చ తృ ధనం పత్నైవ ప్ర థమః ప్రవస్తే
తే తేన వం వర మి తా వి రోధః । యత్తు వసో కౌం పి తా హారే ద పుత్ర స్యా రిక్థం భ్రా తర వి వచె తి ॥ యద పి కాం త్యా యనే నో క్తం ॥ వి భక్తే సంస్థితే ద్రవ్యే పుత్రా భావే పి
తా హారే త్ ॥ భ్రా తా వాభవనని వాధవరా తాభాం త ప్రితు ః స్త్రవరా ది తి ॥ వసు వచనం తా వం తం ప్రవో ప్రతి పాదన పర వవవి తి వి కల్పి త్రు వన త్ర । రాత్ర్యాయన వ
చనం తు పత్న్యా వ్య భిచారి ణ్యాం పి తా దేర వ త్రా ధన గ్రా హి తా ప్రతి పాదన పర్ ॥ ఛ తుర్ ధన హారి పత్న్య యా సా వ్య భిచారి ణీ । ఆ పబార క్త్రి యారాయుక్తా ని –
లఖ భావా ధనా సి తా । వ్య భి చార ర తాం యావ త్ । స్త్రీ ధనం బన హా సావృత్తే న్నై పౌ త్ర తాన్ త ॥ ధ నం భవనా యోం పత్న్య ప్రక్రియ తాం భ్రః నా హాన్ తత్ ద్ధః । దారో స్య
రస్త్ర ॥ అన పత్య ధనం పత్న్య స్వర్ష్వ తి తే వ వరా దివచన సంబాత స్యా ప్రసారం త రే గా విషయ వ్య వస్థా వరాం హా ॥ ని యోగా ర్థ నిపత్న్య అన ప త్యన్యా వి భక్త స్య
యత్ ధనం గృం వస్తే తి ॥ తద్భావ వసుః ॥ ధనం యో వి భజ్య యరాదాత్ర తు వ్య్య త స్యా స్త్రి యఃశి వ వా । సా ప త్యం భ్రా తు ర తాబ ద్యా ద ద్యా త్త స్మై వ త ద్ధనం ॥ క నియా
శైవర్షు షా రనా యాం పుత్రవము తా వదరణం ద్యది ॥ న మన్త్ర త్రు వి భా గ సనా ది తి ధ మెర్ వ్య వ స్థిత ఇతి ॥ వి భక్త ధనే భ్రా తరి వ్య్య తె అ వత్యా ద్భా రే స్మై వ పత్న్యా ధ
మర్తు న సం బంధ ః నాన్య ద్భా ॥ అ వి భక్త ధనే పి తద్థి వేత్న్య భి ప్రాయః ॥ గొ తవెంపి ॥ పిండ గో త్ర రుషి నం బంధా రిక్థం భ ఫిర న్ ॥ స్త్రీ వా అ న ప త్యస్య బి భం వా లి వ్నె
తె తి ॥ వం గ్ర హ కారో పి ॥ భ్రా తృ షు ప్రవి భక్తే షు సం స్సృష్టే ష్వ వస తస్వి వా । కుం వారాదిభ్ నిత్యా గ సస్థ పత్న్య ధన మ వా ప్ను యాద ది తి త ద స పప న్నం । పత్ని
దుహి తర ఇ త స్త్ర యో గ స్రవగ తి ॥ అత్ర తె లాపి ని యో గ గం గా త వరా ది వ చన బ లా త్త వ్య త ఇ తి ॥ కుత మి తి చే త్ ॥ న్న గా త వరా ది వచనా నా వద్ధాం తర ॥

౮౭

వ్యవహార
గాధనం॥

సపిండతా తు పురుషే సప్తమే వినివర్తతే। సమానోదకభావస్తు నివర్తేతాచతుర్దశాత్। జన్మనామ్నోరస్మృతేరేకే తత్పరం గోత్రముచ్యత ఇతి॥ గోత్రజానామభావే బాం
ధవా ధనం గృహ్ణంతి॥ బాంధవాశ్చ త్రివిధాః బౌధాయనాదిభిరుక్తాః॥ ఆత్మపితృష్వసుః॥ పుత్రాః ఆత్మమాతృష్వసుస్సుతాః। ఆత్మమాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా ఆత్మ
పు బాంధవాః॥ పితుః పితృష్వసుః పుత్రాః పితుర్మాతృష్వసుస్సుతాః। పితుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాః పితృబాంధవాః॥ మాతుః పితృష్వసుః పుత్రాః మాతుర్మా
తృష్వసుస్సుతాః। మాతుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా మాతృబాంధవా ఇతి॥ బంధుష్వపి య ఆసన్నతరః స ఏవ పూర్వం గృహ్ణాతి॥ అత ఏవ బృహస్పతిః। బహ
85 వో జ్ఞాతయో యత్ర సకుల్యా బాంధవాస్తథా॥ యస్త్వాసన్నతరస్తేషాం సోనపత్యధనం హరేదితి॥ బంధూనామభావే ఆచార్యః॥ ఆచార్యాభావే శిష్యః। తదా
హాపస్తంబః॥ అనంతరః సపిండాత్ తస్య తస్య ధనం భవేత్॥ అత ఊర్ధ్వం సకుల్యస్స్యాదాచార్యశ్శిష్య ఏవ వేతి॥ ఆపస్తంబోపి॥ సపిండాభావే ఆచార్యః ఆచా
ర్యాభావేంతేవాసీ శిష్యాభావే సబ్రహ్మచారీ తదభావే యః కశ్చిత్ శ్రోత్రియో గృహ్ణాతీతి తదాహ గౌతమః॥ శ్రోత్రియా బ్రాహ్మణస్యానపత్యస్య రిక్థం భజే
రన్। ఇతి తదభావే బ్రాహ్మణా ఇతి తదాహ మనుః॥ సర్వేషామప్యభావే తు బ్రాహ్మణా రిక్థభాగినః॥ త్రైవిద్యాశ్శుచయో దాంతాస్తథా ధర్మో న హీయత ఇతి॥
నిత్య బ్రాహ్మణార్థధనం న కదాచిదపి రాజగామి। క్షత్రియాదిధనం తు సబ్రహ్మచారివర్జం తేషామభావే రాజగామీత్యుక్తం మనునా। అహార్యం బ్రాహ్మణద్రవ్యం
రాజ్ఞా నిత్యమితి స్థితిః॥ ఇతరేషాం తు వర్ణానాం సర్వాభావే హరేన్నృప ఇతి॥ నారదేనాపి॥ బ్రాహ్మణార్థస్య తన్నాశే దాయాదశ్చేన్న కశ్చన। బ్రాహ్మణాయైవ దా
తవ్యమేనస్వీ స్యాన్నృపోన్యథేతి॥ సంగ్రహకారేణాపి। పితరో విద్యమానే పి ధనం తత్పితృసంతతేః। తస్యామవిద్యమానాయాం। తత్పితామహసంతతేః॥ అ
స్వాం సత్యామపి తత్స్వం తు ప్రపితామహసంతతేః। ఏవమేవ పూర్వపత్నీనాం సపిండా రిక్థభాగినః॥ తదభావే సపిండాస్స్యూ రాచార్యశిష్యర్త్విగాదయః సబ్రహ్మచారిసద్వి
ప్రాః పూర్వాభావే పరః పరః। శూద్రస్యైతే దాసాభావే రాజా బాధనమవాప్నుయాత్॥ ఆచార్యసనాభావే తు తద్రాష్ట్రీయ త్రైవిద్యోరీతి॥ నైవ సపత్నే
స్వధనం ప్రభవేం వత్స గృహ్ణాతి తద్దత్తే సుమపత్న్యం॥ వణ్ణీ నదన్నాదేపి చైత్యూనాం ధనగ్రహాణా సోమకానాం వాచకరణమాత్రనో నారదేనోక్తత్వాత్। స్త్రీపుత్రకమంప్ర

మ

ద్ర పరాయణాః॥ తత్రస్త్రీణాం భవనం దద్యాదేవ దాయవిధిస్మృత ఇతి తదుభయమపి విరుద్ధస్త్రీ విషయం॥ పత్నీశబ్ద శ్రవణాత్॥ యదపి హారీతేనోక్తం। విధవాయై
వ్వనస్థా చేన్నారీ భవతి కర్కశా॥ ఆయుషః క్షపణార్థం తు దాతవ్యం జీవనం తదేతి॥ తదపి శంకిత వ్యభిచార స్త్రీ విషయం॥ యదపి ప్రజాపతి వచనం॥ ఆఢ్య
కౌశత్యక్త పూర్వాణాం యాదదత్యాదావరణాంతికమితి॥ యదపి స్మృత్యంతరే అన్నార్థం తండుల ప్రస్థమపరాహ్ణే తం సేంధనమితి॥ తదిత ద్వచన ద్వయం హారీ
తవచనేన సమానార్థం। యా వ్యాతిః॥ తస్మాత్ స్త్రియో నిరింద్రియా అదాయాదీరితి సపత్నీవాత త్పుత్రాదిష్వంశోనాం స్త్రీ తేవం వరా ఇంద్రియా
శబ్దేన ఇంద్రియాణ్యం సోమ వధ ఇతి సోమ ప్రయోగ దర్శనాత్॥ అత్ర పత్నీ సోదర గ్రహణం నిషేధకం బృహస్పతి వచనం॥ యదపి చ పత్నీ ధనం శింతి కద్రా
దివిధిస్మృతం। భ్రాతృ యావస్థా వరం। పుత్రేవ లక్షితః తచ్చ తస్మాత్ ఇతి॥ తదితర దాయాదానం మంతిమం తదేవ సోదర విత్రం యుని వేద్యవరం॥ అన్య ద్రాక్షంగ వంసోద
వరం సో పురుషాయం దానరసాంబరం॥ అదాయదాప యోగ్యత్వం మానసం వ్యతుసరాదికం॥ పితృ పుత్రాసు దుహితృ నత్వ తర్కసవ స్వపూర్వ లాక్షణం
జ్యోతిస్త్ర పూర్వాపరాం వృద్ధానాద్యాతిథిం స్త్రీధిత్యనేన విరోధ ప్రసంగాత్॥ సంసృష్టినాం విభాగ ప్రకార మాహ వసు॥ విభక్తో యః పునః పిత్రా భ్రాత్రా
పునరపి॥ సమస్త విభాగ సునాభ్యాస్తం తత్ర నవిధ్రత ఇతి॥ సమ విభాగ విధానాదివ విషమ విభాగ నిరాకరణా సిద్ధిః షణ్ణాం తత్ర విదత ఇతి పునరపి సమసా
గనిరాకరణం విషమంధనే సంసృష్టానాం ధనానుసారేణ విషమ విభాగ ప్రాప్త్యర్థం సంసర్గః॥ కైరితి అపేక్షితే బృహస్పతిః॥ విభక్తో యః పునః పిత్రా భ్రా
త్రా చైకత్ర సంస్థితాః। పితృవ్యేణాథవా ప్రీత్యా తత్సంసృష్టః స ఉచ్యత ఇతి॥ యః పూర్వం పిత్రాదినా విభక్తః పుత్రాదిః పునః ప్రీత్యా తేన సహ సమావ
స్థః। స సంసృష్ట ఉచ్యత ఇతి నకేనాపి సహాదానమావశ్యక ఇత్యర్థః॥ కేవలి తసంసృష్టినాం విషమ విభాగమాహ బృహస్పతిః॥ సంసృష్టానాం తు యః కశ్చి
ద్విద్యా శౌర్యాదినాధికం। ప్రాప్నోతి తత్ర దాతవ్యో నాంశః ప్రత్యుద్ధారో వా ఇతి॥ విద్యాదినా ప్రాప్తే అధికే ధనే అంశ ద్వయం దాతవ్యం సమస్తన్నితి॥ వి
తత్పుంసృష్ట ద్రవ్యాను పరోధేనా జ్ఞేత పి విభజ్య తత్ప్రాప్త్యర్థం। అపుత్రసంసృష్టి మారిక్థ గ్రాహిణం దర్శయతి॥ యా ఋక్థవల్లః సంసర్గీ న సత్వ సంసృష్టి:

వ (౯

౯

వ్యవహార కాండః॥

86

పరత్వేపి తీ॥ తథాహి॥ యత్తు దేవల వచనం॥ సపిండర్షి సంబంధాభావే శిష్యస్సబ్రహ్మచారీ వా అనపత్యస్య విభాగం వా విభజేతేతి॥ తస్యాన అయమర్థః॥ అనపత్యస్య
రిక్థం పిండగోత్రఋషిసంబంధాభావే శిష్యస్సబ్రహ్మచారీ వాయం విభజేతేతి। సంగ్రహకారోపి॥ భ్రాతృషు ప్రవిష్టేష్వసంసృష్టి వృష్ణసత్సువా॥ గురుర్వాన్తేవాసిని
యోగ సన్నేహవత్స్వధనమమ వాప్నుయాదితి తదనుపపన్నం। క్షేపే ఋషిహోతరాన్తత్ర నియోగశ్రవణాత్॥ అశ్రుతేరపి నియోగేనాగ్నాతవధాది వచనబలాత్స్ఫుటం
తదితి ఉక్తమితి చేత్ న గాతవధాది వచనానామర్థాంతరపరత్వాత్॥ తథాహి॥ తత్ర యద్దేవల వచనం॥ సపిండర్షి సంబంధాభావే శిష్యస్సబ్రహ్మచారీ వా అనపత్యస్య
విభజేతేతి తస్యాయమర్థః॥ ఆదివిభజేత తదా పత్న్యా అనపత్యస్య ధనం గృహ్ణాతీతి। అపితవర్ణస్య అపత్యస్య ధనం పిండగోత్రర్షి సంబంధాభావే
యః॥ శిష్యస్సబ్రహ్మచారీ విభజేతేతి తస్మాత్ తత్ర ఇతి ఖ్యాతో వక్తా। తరవచనానాయం ద్వితీయ ప్రయోగాణాం వాక్యస్థ ధనం తాదృశ్యం యాదిత్వా
౯ దిమంను వచనం తదపి క్షేత్ర జస్యైవ ధనసంబంధం వక్తి॥ తత్ర వర్తన్తే ఇతి॥ సంరక్షేద్వచనమపి సంచితాం యా ఏవ ధనసంబంధం వక్తి దేవే తు పరాభిన్నం యుక్తం యా ౨
అన్యథా అపుత్రాశయం సంచతుః పాలయంతి ప్రతిష్ఠితావత్యేవ వదద్భాత్ర పిండం కృత్స్నమంశం లభేతవేతి॥ తథా అపుత్రాశయిసంచతుః పాలయంతి
ప్రతిష్ఠితా॥ కాంతాదాయాదాత్ ఊర్ధ్వమాప్నుయాదితి మను కాంతాత్ యాన వచన విరోధప్రసంగాత్॥ తస్మాదనపత్యస్య విభక్తస్యాసంసృష్టినో మృత
స్వధనం పత్నీ గృహ్ణాతీతి॥ ఇత్యేవ వ్యవస్థా బృహస్పతినా। యత్తు స్త్రీణాం ధనసంబంధాభావ ప్రతిపాదకవ [illegible] భ్రాతృధనం ప్రమాపయుత్పన్నం। తథా నదీకృతాస్తు
తి। యద్భ్రాతృధనమేవ సంపాదితధనవిషయం॥ యదపి కాత్యాయనేనోక్తం॥ విభక్తే విహితం విత్తం తస్మాత్ దివ్యని యోగాభి [illegible] బృహస్పతి మనస్త్రీమయ బవిధమస్త్రి
ప్రమేయం శౌత్రీయో భస్తదపత్యాదితి। అపత్నా వర్తనాచ్ఛాదనమాత్ర ముక్తం ధనినః॥ భ్రాతృదత్తదుర్బల యుక్తం [illegible] హితం॥ అపాస్య శ్రోత్రియ
శ్రోత్రియ క్రమేణ తు యోషిత్కృతా త్యక్త్వా హితకమపౌనర్భవాం శ్రోత్రియస్య వచనాద్భిక్త ఇతరార్థః॥ యదపి నారదేనోక్తం॥ అన్యత్ర బ్రాహ్మణాత్ కించిద్రాజా బాధ

త్వ ధః॥ పత్నినామాంశా వె సంస్పృష్టా పుత్రాం శః॥ తద్వ్యసిన సృష్టతి తథా చ బృహస్పతిః। యాంతస్యాభ్య గని సాతు తతోం శ[illegible] గాక తి॥ అనపత్యస్య ధనమేవ పి తారమూ
పితృవస్య కాంతి॥ చ శ జ్యేష్ఠ భ్రాతా వా మాతృ వా వనము త్రయాం ధః॥ కెబత్ర యాంత స్య దుహితేతి పతితాః పత్నినామ[illegible] దుహితా గృ[illegible] తతా హ్వ దుహి తృ షగి స్వోర
షా వె అనంతరస పిండాద్యస్య స్యధనం చ వెదితవ్యం। ప్రత్యాసత్తి క్రమేణాస వెస పిండాద ల్లోధనం గృహ్ణ యుః॥ ప్రతి పత్తి రేవా హ్వానా వ[illegible] గాః। అతఏవ పబ్బితా
స్మృతిః। వృత్తోన పత్యా శా[illegible]రస్య త్రైదత్ప్రాత పితృ మాతృకాః॥ నవెన పిండా ప్రత్తియ అవిష దేరస్యధాంశ[illegible] ఇతి॥ వానప్రస్థయతి నైష్ఠికవ్ర[illegible] కాం సనం వా హో
ఆ గృహ్ణత్రే [illegible] పెక్షిత్వా వాం యాం బ్రహ్మచారిణః॥ వానప్రస్థయతి ప్రవ్రహ్మచారి ణాం రిక్థ భాగినః క్రమేణాచార్య సచ్ఛిష్య ధర్మభ్రాత్రేక తీర్థినః ఇతి॥ అత్ర ప్రాతిలోమ్యవ్య
క్రమేణాన్తే ష్టికబ్రహ్మచారిణాం ధనమాచార్యోగృహ్ణాతి న పితాదిః। ఉపకుర్వాణక స్యధనం పితాదయ ఏవగృహ్ణీయుః తేస్యధనమప్యస్థూల [illegible] కాః స్త్రక్రమేణా భాగతాదనా
స్థానక్షమః। వస్త్రి వేదోగృహ్ణాతి దువ్యాత్తస్య భాగానహాత్వాత్। వానప్రస్థ ధనంధర్మ భ్రాతైక తీర్థో గృహ్ణీతి ధర్మభ్రాతా నమానాచార్య సకః॥ ఏవంతర్థః
ఏకాశ్రమిణాం ధర్మభ్రాతా భా సా వెకతీర్థః చ ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థః అథవా వానప్రస్థయతి ప్రవ్రహ్మచారిణాం ధనమాచార్య సచ్ఛిష్య ధర్మభ్రాత్రేకతీర్థినః ప్రతి
స్తైవ గృహ్ణాంతి పూర్వపూర్వ పూర్వా భావె ఉత్తరఉత్తరో గృహ్ణాతి తథాః। యత్ర వసిష్ఠ స్మోక్తం॥ అనంశా స్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి॥ తదసాం శ్రమిణా
వ శం తు వంశాం శ్రమాంధనగ్రహణ నిషేధపరం ప్రమనుః। సమానాశ్రమిణాం పరస్పర రిక్థగ్రహణ నిషేధపరం। న వె తెషాం ధనసంబంధ ఏవనాస్తి కింతస్యద్విభాగః ప్ర
తిగ్రహాదిర్థనాం బ్రహ్మచార్యా పాయి సని షిద్ధత్వాత్। అథనిచ రిహాంఖ క్షరితిగౌతమ వచనాం ధనాప్ప్రతత్రగిరామాం సస్యవనాం వా తథా సంవత్సరస్యచ। అధనస్యని
వయం శుద్ధత్వ మాం శ వయుక్తత్వాదితి వానప్రస్థస్య ధనసం యోగోస్తి కౌపనాచ్ఛాదనా ధనం తువానాపిబిష్యయాం దితి। యోగసంచారక్షిదాత్రస్య
షయాం తత్పాంకు కెత్యెతి వచనాం ఉత్తెరపి వస్త్రపుస్తకాదికం విద్యా తవాప్నోష్టికస్యాపి శరీరయాంతా త్రిధనం పస్త్రాదిపరిగ్రహా స్యెవెతితదివభాగో పునఉతవచ॥
దాయాం న పళి నామ మనుః॥ అనంశాస్త్వెవ పతితౌ భాత్యుంధబధిరాతథా॥ ఉన్మత్త జడమూకాశ్చ యెచకెచిన్నిరింద్రియాం ఇతి॥ పాచ దినాధికతెం ద్రియాం॥

రస్మ ప్రకార
యమాధ్యమః

హోదరస్య తు సోదరః। దద్యాచ్చాపహరేచ్చాంశం జాతస్య చ మృతస్య చ॥ అంశుమద్ధ్రః। సంసృష్టినో వ్యతత స్వాంశం విభాగకాలే అవిజ్ఞాతగర్భాయాం భా
ర్యాయాం పశ్చాదుత్పన్నస్య పుత్రస్య ఇతరః। సంసృష్టీ దద్యాత్। ముతార్థాభావే సంసృష్టీ వాపహరేత్ సపత్న్యాది॥ పత్నీనామపుత్రదుహితౄణాం చ భరణ
మాత్రం తదాహ నారదః॥ భరణం చాస్య కుర్వీరన్ స్త్రీణామాజీవనక్షయాత్॥ రక్షంతి శయ్యాం భర్తుశ్చేదాచ్ఛిద్యురితరాసు తు॥ ఉదాహృత తస్య
స్యాః పిత్ర్యం శ్రీమపరస్మిన్ మృతః। అనంతరా భర్తుర్దాయగం పరతో౽౦భి భ్రాతౄణాం పుత్రికేతి॥ సోదరస్య తు సోదర ఇతి॥ సోదరస్య సంసృష్టి సోంతస్యాంశం సోదరసం
సృష్టి పశ్చాదుత్పన్నస్య పుత్రస్య దద్యాత్॥ తదభావే స్వయం వా అపహరేత్ న భిన్నోదరః॥ సంసృష్టిత్వాతిమాహ ప్రకృతం పాదః॥ సంసృష్టి భిన్నోదర
స్య సోదరస్యాసంసృష్టినః సద్భావే ఉభయోరపి విభక్త ధనగ్రహణమిత్యాహ పాదవ్యాయ అన్యోదర్యస్తు సంసృష్టీ నాన్యోదర్య సోదరస్య సోదరస్యాసంసృష్టి
నః సద్భావే ఉభయోరపి విభక్త ధనగ్రహణమితనాహ అన్యోదర్యస్తు సంసృష్టీ నాన్యోదర్య ధనం హరేత॥ అసంసృష్ట్యపి వాదద్యాత్ సోదర ర ర్వ
రోసా మాతృబు ఇతి॥ సాపత్న్యభ్రాతా సంసృష్టః అన్యోదర్యో ధనం హరేత్॥ సత్వ సంసృష్టి అసంసృష్ట్యపి సోదరః సోదరస్య ధనమాసోదదరసపుసరణా
దర్యః సంసృష్టైవ అత ఏవ మనుః॥ విభాగం జ్యేష్ఠః కనిష్ఠో వా హీయతాంశప్రదానతః। మ్రియతో తాన్యతమో వా పితస్య భాగో నలుప్యతే సోదర్యా
విభజేయుస్తం సమేత్య సహితాస్సమం। భ్రాతరో యే చ సంసృష్టా భగినశ్చ సనాభయ ఇతి॥ యత్ తు మనుః॥ యేషాం సంసృష్టినాం భిన్నోదరాణాం
భ్రాతౄణాం మధ్యే యః కోపి జ్యేష్ఠః కనిష్ఠో మధ్యమో వాపి భాగకాలే దేశాంతరగమనాదినా స్వాంశాత్ప్రహీయేత తస్య భాగో న లుప్యతే పృథగ్భూ
తరణీయః। న సంసృష్టిన ఏవ సృష్టే యయుః॥ కిం తు తముద్దిశ్య తం భాగం సంసృష్టినః సోదరాః సంసృష్టినస్తత్ర భిన్నోదరా సనాభయో ఆగతస్య తస్య దేశాంత
రగతా అపి సమాగమనం భాగాయ ఇమసూచనాధికబావ మం తస్య పిండాన్వ ధనం విభజేయుః ఇత్యర్థః॥ తత్ర ఇతి పత్నీ భ్రాతృ పితృ మాతృభావశ్చాతా
భ్రాతా పితృకాభావాః సహైవ సపిండా భ్రాతృపుత్రాదయః। తత్ర భ్రాతృపుత్రాణాం సపిత్ర్యాంశతః భాగానాం చ భ్రాతృశతః సంసృష్టధనస్య విభాగః

త్రం। అదుశ్చైవ అధ్యావాహనికం కిఞ్చ ప్రియాదిప్రాప్తం। తథా చ మనుః। అధ్యగ్న్యధ్యావాహనికం దత్తం చ ప్రీతికర్మణి। భ్రాతృమాతృపితృప్రాప్తం షడ్విధం స్త్రీధనం
స్మృతమితి॥ షడ్విధత్వమితి న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థం నాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదాయ। అధ్యావాహనికప్రీతిదత్తయోః స్వరూపం కాత్యాయనేనోక్తం॥ యత్పు
నర్లభతే నారీ నీయమానా పితృగృహాత్॥ అధ్యావాహనికం నామ స్త్రీధనం తదుదాహృతం॥ ప్రీత్యా దత్తం తు యత్కించిచ్ఛ్వశ్ర్వా వా శ్వశురేణ వా। పాదవందనికం చైవ ప్రీతి
దత్తం తదుచ్యత ఇతి॥ బంధుదత్తం కన్యామాతృపితృబంధుభిర్దత్తం। శుల్కం యథా। గృహోపస్కరవాహ్యదోహ్యాభరణకర్మిణాం। అసపాఢి యుక్తం పరిణయనాదనుపలబ్ధద్రవ్య
ం తదుక్తం కాత్యాయనేన। గృహోపస్కరవాహ్యానాం దోహ్యాభరణకర్మిణాం। మూల్యం లబ్ధం తు యత్కించిచ్ఛుల్కం తత్పరికీర్తితం। వివాహాత్పరతో
యత్ప్రాప్తం లబ్ధం చతుర్థః కులాత్ స్త్రియః॥ అన్వాధేయం తు యద్ద్రవ్యం లబ్ధం। పితృకులాత్తథేతి పితాదిభిః స్త్రియైనా ధనదానే విశేష మాహ కాత్యాయనః॥
పితృమాతృపతిభ్రాతృజ్ఞాతిభిః స్త్రీధనం స్త్రియై। యథాశక్త్యా ద్విసాహస్రం దాతవ్యం స్థావరాదృత ఇతి। యథాశక్తి స్థావరవ్యతిరిక్తం ధనం ద్విసహస్రకార్షా
పణపర్యంతం దాతవ్యమిత్యర్థః॥ అయం చ నియమం ప్రతిఅబ్దదానే వేదితవ్యం। అకానే శ్లేయూపేశివనార్థం సకృదేవ దానే నాయమవధినియమః। నా
పి స్థావరవరుదానః। తథా చ బృహస్పతిః। దద్యాద్ధనం చ పర్యాప్తం క్షేత్రాంశం వా యదిచ్ఛతి॥ అత ఏవ సౌదాయికే స్థావరేపి యథేష్టవినియో
గాహం తత్సమయుక్తం తేనైవ। ఊఢయా కన్యయా వాపి భర్తుః పితృగృహేపి వా॥ భ్రాతుస్సకాశాత్ పిత్రోర్వా లబ్ధం సౌదాయికం స్మృతం। సౌదాయికం
ధనం ప్రాప్య స్త్రీణాం స్వాతంత్ర్యమిష్యతే॥ యస్మాత్తదానృశంస్యార్థం తైర్దత్తం తదుపజీవనం। విక్రయే చైవ దానే చ యథేష్టం స్థావరేష్వపి॥ ఇతి॥ పతిద
త్తస్థావరే తు విశేష మాహ నారదః॥ భర్త్రా ప్రీతేన యద్దత్తం స్త్రియై తస్మిన్ మృతేపి తత్। సా యథాకామమశ్నీయాద్దద్యాద్వా స్థావరాదృత ఇతి॥
పిత్రాదిభిః కుపాద్యాదినా దత్తం స్త్రీధనం షడ్విధత్వేనాహ కాత్యాయనః॥ తత్ర సౌపాధికం యద్దత్తం యత్ర యోగవశేన వా॥ పిత్రా భ్రాత్రాథవా
త్యా న తత్స్త్రీధనమిష్యత ఇతి॥ ఉపవాసదారణార్థం దత్తం ఫలం శ్రాద్ధాదికం సోపాధిదత్తం। అలంకారవాసనపవనాదినా తదర్థః॥ లాభాదిప్రాప్తమపి స్త్రీధ

వ్యవహార
కాండః

88

కారదోషః పితృద్విట్పతితః షండో యశ్చ స్యాదౌపపాతికః॥ ఔరసా అపి నైతేంశం లభేరన్ క్షేత్రజాః కుతః॥ వసిష్ఠోపి॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాంతరగతా ఇతి॥ యథాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ క్లీబో
ధపతితస్తజ్జః పంగురున్మత్తకో జడః॥ అంధోచికిత్స్యరోగాద్యాః భర్తవ్యాస్స్యుర్నిరంశకాః॥ తజ్జః పతితోత్పన్నః॥ ఆదిశబ్దేన మయూకాదయో గృహ్యంతే। ఏతే నిరం
శకాః శిష్టభాగానర్హా భవంతి కేవలమశనాచ్ఛాదనాదనేన భర్తవ్యాః పోషణీయాః। అభరణే తు ప్రత్యవాయమాహ మనుః॥ సర్వేషామపి తు న్యాయ్యం దా
తుం శక్త్యా మనీషిణా। గ్రాసాచ్ఛాదనమత్యంతం పతితో హ్యదదద్భవేదితి। అత్యంతం యావజ్జీవమిత్యర్థః। పతితస్య భర్తవ్యత్వం నాస్తి తథా హ దేవలః తే
షాం పతితవర్జం తేభ్యో భక్తం వస్త్రం ప్రదీయతే ఇతి॥ పతితతజ్జవ్యతిరిక్తేభ్య ఇత్యర్థః। ఆశ్రమాంతరగతా అపి తే భర్తవ్యాః। అత ఏవ వసిష్ఠః॥ అనంశాస్త్వాశ్రమాం
తరగతాః క్లీబోన్మత్తపతితాస్సరణం క్లీబోన్మత్తానామితి॥ అంశానపేక్ష్యాంశాపుత్రాస్త్వంశభాజః॥ తత్పుత్రాః పితృదాయాంశం లభేరన్ దోషవర్జితా
ఇతి॥ నిరంశకానాం పుత్రా ఔరసాః క్షేత్రజాశ్చ క్లీబాదిదోషవర్జితా భాగహారిణో న దత్తకాదయః। అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః॥ పతిస్వం చ తేషాం ఔరసక్షేత్ర
జాస్త్వేషాం నిర్దోషా భాగహారిణ ఇతి॥ నిరంశకానాం దుహితరోపి యావద్వివాహం భర్తవ్యాః సంస్కర్తవ్యాః। పత్న్యశ్చ సాధువృత్తచారిణ్యో యావజ్జీవం
భర్తవ్యాః॥ తదాహ స ఏవ॥ సుతాశ్చైషాం తు భర్తవ్యా యావద్వై భర్తృసాత్కృతాః॥ అపుత్రా యోషితశ్చైషాం భర్తవ్యాః సాధువృత్తయః॥ నిర్వాస్యా వ్యభిచా
రిణ్యః ప్రతికూలాస్తథైవ చేతి॥ అనంశానాం భాగార్హదశాంతరయుక్తిర్యథాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ అలంకృతాను తత్రైవ సంగోత్రాత్ ... ... తస్మై వసరిక్థం తేషు
బాహారితి॥ మనురపి॥ అనియుక్తాసుతశ్చైవ పుత్రిణ్యాప్తశ్చ దేవరాత్। ఉభౌ తౌ నార్హతో భాగం జారజాతకకామజావితి॥ స్త్రీధనవిభాగమాహ
యథాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ పితృమాతృపతిభ్రాతృదత్తమధ్యగ్న్యుపాగతం॥ ఆధివేదనికాద్యం చ స్త్రీధనం పరికీర్తితం॥ బంధుదత్తం తథా శుల్కమన్వాధేయకమేవ చ॥
అత్ర జాయాయాం మృతాయాం విధవాయాం తదపాప్నుయురితి॥ అధ్యగ్న్యుపావహం వివాహకాలే అగ్నిసన్నిధౌ వరాంతులాదిభిర్దత్తం॥ తథా చ కాత్యాయనః॥
వివాహకాలే యత్ స్త్రీభ్యో దీయతే హ్యగ్నిసన్నిధౌ। తదధ్యగ్నికృతం సద్భిః స్త్రీధనం పరికీర్తితమితి॥ అధివేదనకమధివేదననిమిత్తమధివిత్తస్త్రియై ద

సవర్ణాంశభాక్।ఉదప్రతిష్ఠితేంశం దదుమాతృవిషయం అత ఏవ మనుః॥ మాతుస్తు యౌతకం యత్స్యాత్కుమారీభాగ ఏవ స ఇతి।యౌతకం పితృ
కులలబ్ధం అనపత్యహీన ఆతిస్త్రీధనం తత్ర మమ ఆతిసపత్నీదుహితాః గృహ్ణీయురితి తదభావే తదపత్యం। తదుక్తం మనునా॥ స్త్రియాస్తు యద్భవేద్విత్తం
పిత్రాదత్తం కథంచన। బ్రాహ్మణీ తద్ధరేత్కన్యా తదపత్యస్య వా భవేదితి॥ బ్రాహ్మణీగ్రహణాత్సధర్మిణీ తదుపలక్షణార్థం పుత్రాణామభావే పౌత్రా గృహ్ణీయుః
తి।పౌత్రాణామపి తామహ్యా ఋణాపాకరణే పుత్రపౌత్రాణాం దేయమితి అధికారశ్రవణాత్॥ అస్వరూపాపాకరణేధికారః॥ రిక్థం చాక్షంత
తర్హి వెత్॥ తత్ర రిక్థభాజ ఋణం ప్రతికుర్యురితి గౌతమవచనేన రిక్థభాజామేవ ఋణాపాకరణాధికారశ్రవణాత్॥ పౌత్రరుణాపాకరణాధికారః వ్యాఖ్యాతౌ దౌహిత్రా
దయోపి రిక్థభాజః।అప్రజైవ వివాహాష్టే దేన విషమూహవమనుః।బ్రాహ్మదైవార్షగంధర్వప్రాజాపత్యేషు యద్ధనమితి। అప్రజాయామతీతాయాం భర్తురేవ త ది
దిష్యతే।యత్తస్యైవ స్యాద్ధనం దత్తం వివాహేష్వాసురాదిషు।అతీతాయామప్రజాయాం మాతాపిత్రోస్తదిష్యత ఇతి॥ బ్రాహ్మదైవార్షగాంధర్వప్రాజాపత్య
వివాహేషు సంస్కృతాయాః భార్యాయాః యద్ధనం తద్భర్త్రాది పౌత్రాంతం తదభావే సపిండానాం తదభావే సతి భర్తుర్గామి న పునర్మాత్రాదీనామిత్య
ర్థః।ఆసురరాక్షసపైశాచవివాహసంస్కృతాయాః భార్యాయాః ధనం మాతాపిత్రోరేవ తత్స్యాదర్థః।యత్తు కాత్యాయనేనోక్తం॥ బంధుదత్తం తు బంధూ
౨ వి నామభావే భర్తృగామి తదితి తదాసురాదివివాహసంస్కృతస్త్రీవిషయం॥ అత ఏవోక్తం తేనైవ।ఆసురాదిషు యల్లబ్ధం స్త్రీధనం పైతృకం స్త్రియా।అ
భావే తదపత్యానాం మాతాపిత్రోస్తదిష్యత ఇతి।శత్రాదిభిర్దత్తమపి భగినీనాం స్త్రీధనం సోదర ఏవ గృహ్ణీతే॥ తథా చ గౌతమః॥ భగినీశుల్కం సో
దర్యాణామూర్ధ్వం మాతురితి।సోదర్యాణామభావే మాతుః భవతీత్యర్థః।యత్తు మనునైవోక్తం। శుల్కం పైతృకం ప్రోథాహార తతి తచ్ఛుల్కగ్రహణా
నంతరం సంస్కారాత్ప్రాగ్వృతాయాం త్రస్తవ్యం।తత్త ఏవ వరాయ వర్జ్యః।మృతాయాం దత్తమాదదీనా పరిశోధ్యోభయవ్యయమితి।యత్తు కా
త్యాయనేనైవ మాతామహాదిభిర్దత్తం భూషణాది తదపి సోదరా ఏవ గృహ్ణీయుః।తథా చ బౌధాయనః॥ రిక్థం మృతాయాః గృహ్ణీయుః సోదరా

వ్యవహార
మాధవః

నం నష్టవత్తత్వాహసంవః। పౌత్రప్రం త్రైస్త్రం యదత్తం ప్రత్యాత్రైవం యదన్నతః। వ్యతుర్ణస్యాం వస్త్వం తదా తత్ప్రశేషం తుస్త్రీధ ... మతిః। అనపతః సోదివ ఇతియా
వత్। తదేవ స్త్రీధనం దుహితృదౌహిత్రపుత్రపౌత్రాయాం క్రమశతాం యాం। వాంధవా ష ప్రాగదత్తా ధనం గృహ్ణీయుః। అత్ర వంక్రమః। మాతా పరివ్య
త్రాయాం ప్రధమం। దుహితా గృహ్ణీతి। అతఏవ శ్రౌత్రం। తెన్నైవ మాతుర్దుహితరః శేషమృణా చ్ఛరుతెనన్వయ ఇతి గౌతమో పి। స్త్రీధనం దుహితౄణాం
అప్రత్తానాం అప్రతిష్ఠితానాం చేతి। దుహితృణామభావే దుహితరో గృహ్ణంతి। తదత్ర హితౄణాం ప్రసూతానాం వేదితవ్యాం బహ్వంశస్య స్మరణాత్। ఖి
స్వమాతృకాణాం దౌహిత్రాణాం విషమాణాం సమవాయే మాతృతో భాగకల్పనా తే। తథా చ గౌతమః। పితృమాతృపృష్ఠానాం భాగవిశే
ష ఇతి [illegible]హితృదౌహిత్రాణాం స[illegible]యె వమనః। యత్స్త్రియాం స్యుర్దుహితరస్తాసాం మపి యథార్హతః। మాతామహ్యా ధనాత్ కించిత్ ప్రదేయం
ప్రీతిపూర్వకమితి। దౌహిత్రాణామభావె దౌహిత్రాధనహారిణః। తథా చ నారదః। మాతుర్దుహితరో భావె దుహితౄణాం తదన్వయా
ఇతి। దుహితృదుహితౄణామభావే తదన్వయో దౌహిత్రా గృహ్ణంతి తత్పుత్రః। దౌహిత్రాణామభావె విభజేరన్ సుతాః పితుర్దౌహిత్రస్య
రిక్థమృణం సమమితి వాదిం యాం బృహస్పతివచనతః మాతృరుణాం పౌకరణతః। బంధుం శిష్యం పూంతు ధనం పుత్రా గృహ్ణంతి। యత్తు మనునోక్తం। స్త్రీ
జనన్యాం సంస్థితాయాం తు సమం సర్వే సహోదరాః। భజేరన్ మాతృకం రిక్థం భగిన్యశ్చ సనాభయ ఇతి। విత్తప్రత్తానాం దుహితౄణాం వచనం ఖలాం యమా
తృరిక్థగారిహితపరం నభవతి కిం తు తేషాం ధనసంబంధి పాత్రప్రసమవిభాగప్రాప్త్యర్థం సమశ్చ వృకృవనాత్। యదపి శంఖలిఖితాభ్యాముక్తం। యు। త
సమం సర్వే సహోదరా మాతృకం రిక్థమర్హంతి కుమార్యశ్చాపి తదపి సమవచనేన సమానార్థం। అతఏవ తదుపదనం చతుర్ణాం కులలక్ష్మీ స్త్రీధన
విషయం। అస్మిన్నేవ విషయె బృహస్పతిః। స్త్రీధనం తదపత్యానాం దుహితా చాంశదాయినీ। అప్రత్తా చేత్ సమాయాతా లభతే మానమాతృకమితి।
అపత్యానాం పుమానా శేయత్తు పారస్కరో నోక్తం। అప్రత్తాయాస్తు దుహితుః స్త్రీధనం పరికీర్తితం। పుత్రస్త్రైనైవ లభతే ప్రత్తాయాం తు

దిష్టః॥ నదాం గృహోపస్కరా వాహ్యాశ్చ దోహ్యాభరణకర్మిణః। దృశ్యమానా విభజ్యంతే కోశం గూఢేఽబ్రవీద్భృగురితి॥ అత్ర కోశగ్రహణమితరదివ్యప్రతి
షేధార్థం। తథా వ్యాస ఏవ॥ లోకశాస్త్రవిరోధే సతి సంధానే విభాగే రిక్థినాం సదా। త్రింశతా నవయోఽపహారకత్వే తే లోకమేవం ప్రదాపయేదితి। అవిభాజ్యద్రవ్యస్వరూ
హ పమాహ। యమాహ బృహస్పతిః॥ పితృద్రవ్యావిరోధేన యదన్యత్స్వయమార్జితం॥ మైత్రమౌద్వాహికం చైవ దాయాదానాం న తద్భవేత్॥ క్రమాదభ్యాగతం
ద్రవ్యం హృతమభ్యుద్ధరేత్తు యః॥ దాయాదేభ్యో న తద్దద్యాద్విద్యయా లబ్ధమేవ చేతి। పితృద్రవ్యావిరోధేనేయుష్మయం। కృషివాణిజ్యాదినోపార్జితం యత్ స
త్కృషివాణిజ్యాదినా లబ్ధం వివాహేచ్ఛయా లబ్ధం। తదప్యుత్తరదానాం న భవేత్॥ యత్పిత్రాదిక్రమాగతం అపహృతం తైరాదిభిరన్యధృతం ప్రణష్టం పుత్రాణాం
మధ్యే యోఽభ్యుద్ధరేత్। ఇతరానుపన్యస్య నాధిరతి॥ తత్స్వీకుర్వన్ భవతి క్షేత్రం తు దాయాదానాం లమేవాధికతోఽర్ధభాగవాన్ భవేత్॥ క్షేత్రం తు సర్వేషాం సమమేవ
కృతే భాగం ఋతు॥ పూర్వనష్టాం తు యో భూమిమేకశ్చేదుద్ధరేత్ క్రమాత్॥ యథాభాగం లభంతేఽన్యే దత్వాంశం తు తురీయకమితి। తథా విద్యయా ధనయ
నాదినా లబ్ధమపి స్వస్యైవ భవతి పితృద్రవ్యావిరోధేనేతి సర్వత్రాశేషః॥ అత ఏవ మనుః॥ అనుపఘ్నన్ పితృద్రవ్యం శ్రమేణ యదుపార్జయేత్। దాయాదేభ్యో న తద్దద్యాద్వి
ద్యయా లబ్ధమేవ చేతి। క్రమేణాభ్యాగతాదినా పితృద్రవ్యమవిశేషోపలక్షణార్థం। వ్యాసోఽపి॥ విద్యాప్రాప్తం శౌర్యధనం యచ్చ సౌదాయికం భవేత్॥ విభాగకాలే తత్ర స్యనాన్యో
ష్టవ్యం తద్రిక్థిభిరితి॥ స్వవిద్యాభ్యుదితనాధనస్య లక్షణమాహ కాత్యాయనః॥ పరభక్తోపయోగేన ప్రాప్తవ్యదానం స్యతయా॥ తయా ప్రాప్తం ధనం యత్తు విద్యా
ప్రాప్తం తదుచ్యతే॥ ఉపన్యస్తే తు యల్లబ్ధం విద్యయా పణపూర్వకం॥ విద్యాధనం తు తద్విద్యాద్విభాగే న నియోజయేత్। శిష్యాదార్త్విజ్యతః ప్రశ్నాత్ సందిగ్ధప్ర
విశేష శ్ననిర్ణయాత్॥ స్వజ్ఞానశంసనాద్వాదాల్లబ్ధం ప్రాధ్యయనాచ్చ యత్॥ పరం నిరస్య యల్లబ్ధం విద్యాతో ద్యూతపూర్వకే॥ విద్యాధనం తు తద్విద్యాన్న విభాజ్యం బృ
హస్పతిః। సన్నివిష్టేషు ధర్మేషు యచ్ఛ్రేష్ఠం లభేత్॥ విద్యాబలకృతం చైవ యాజ్ఞ్యాస్త్ర శిష్యతస్తథా। ఏతద్విద్యాధనం ప్రాహురిదం వాన్యదేవ ప్రాప్తం। యత్ర
స్యాదితి॥ అనేన విద్యాధనాదన్యద్దాయాదాపితామహాదిక్రమేణాపయోగం ప్రాప్తం తదవిభక్తానాం సామాన్యం। సాధారణమితి యావత్॥ కేవలవిద్యయా ప్రాప్త వ

వ్యవహార
కాండం॥

షు పుం॥ తదభావే చ శిష్యా తు స్వ్ర దభావే పితుశ్చర్యేవేదితి॥ అనపత్యపుత్రికాధనమపి సోదరో గృహ్ణాతి॥ తథా బృహస్పతిరపి॥ ప్రీతాయాం పుత్రికాయాం తు
నచేత్తార్యదాయమహార్హత్వప్రత్తాయాం తు పరూరకం చ భ్రాతా తద్రవ్యమితి పుత్రికాయాం పితుః పరాప్రదారసన్నదన్యవేనవివర్హషేయాం న్నభ
తార్యయత్తు వర్ష పవన॥ అపుత్రాయాం మృతాయాం తు పుత్రికాయాం కథం చన ధనం తు పుత్రికాభర్తా హర్తైవావిచారణయన్నితి। తత్పుత్రా
౩ దుర్వనవ్ర స్త్రైత్రు షావేదితవ్యం॥ యత్తు కవలిదనపత్యం స్త్రీధనం స్వస్రీయాదీనాం భవతీత్యుక్తం బృహస్పతినా మాతృష్వసా మాతులానీ పితృవ్యస్త్రీ పితృష్వ
సా శ్వశ్రూః పూర్వజపత్నీ చ మాతృతుల్యాః ప్రకీర్తితాః యదాసాం ఔరసో న స్యాత్సుతో దౌహిత్ర ఏవ వా॥ తత్సుతో వా ధనం తాసాం స్వస్రీయా ౧
ద్యాః సమాప్నుయురితి। అసనాపవాదః। స్త్రీ పుత్రాదివివాహేషు చతుర్ష బ్రాహ్మాదిషు మాతా పితృభ్రాతృస్వసృణాం ధనం యదుక్తం
పం॥ మాతృష్వస్త్రియాదయో గృహ్ణీయుః॥ కథంచిద్వినష్టవత్తనాః సప్రజాయాః అపి పత్న్యా ధనం భర్తా గృహ్ణీయాదితరాధికారాభావాత్। దుర్భిక్షే ధర్మ
కార్యే చ వ్యాధౌ సంప్రతిరోధకే। గృహీతం స్త్రీధనం భర్తా న స్త్రియై దాతుమర్హతి॥ సంప్రతిరోధకే చ యదభిగ్రహాదౌ ఇత్యర్థః వ్యాఖ్యా వేత్త్రీ ధనం గ్ర
హీత్వా పునస్తస్యై ప్రదదనాత్॥ ప్రకారాంతరేణ గృహీతం పునర్దద్యాదేవ। తథా చ కాత్యాయనః॥ న భర్తా నైవ చ సుతో న పితా భ్రాతరో న చ॥ ఆదానే
వా విసర్గే వా స్త్రీధనే ప్రభవిష్ణవః। యది హ్యేకతరో హ్యేషాం స్త్రీధనం భక్షయేద్బలాత్। సవృద్ధికం ప్రదాప్యః స్యాద్దండం చైవ సమాప్నుయాత్। త
దేవ యద్యనుజ్ఞాప్య భక్షయేత్ప్రీతిపూర్వకం। మూల్యమేవ స దాప్యః స్యాద్యద్యసౌ ధనవాన్భవేదితి। దేవలోఽపి॥ వృత్తిరాభరణం శుల్కం లాభశ్చ స్త్రీధనం
భవేత్॥ భోక్త్రీ తత్స్వయమేవేదం పతిర్నార్హత్యనాపది॥ వృథా మోక్షే చ భోగే చ స్త్రియై దద్యాత్సవృద్ధికమితి॥ ఏవం బంధుదత్తాది స్త్రీధనం
పైతామహం చ పిత్ర్యం చ యద్బాల్యాదుపలబ్ధం। దాంపత్యోర్యదానాం విభాగే తు న వాదమేవ విషయం తదితి॥ పితృద్రవ్యాపహారినే సవ్రయ పౌత్రదా
యత్రచ విషమే చ రిక్థం రుణం సమమితి॥ వచనాత్ రిక్థవద్రుణమితి వచనాదినివృత్త్యర్థం। శ్లోకాన్ మాతాపితృపాసవ॥ రుణమేవం విభక్తానాం విభాగేనాం ద్రవ్యా

తథాచ బృహస్పతిః ॥ వస్త్రాలంకారశయ్యాది పితుర్యద్వాహనాదికం । గంధమాల్యైస్సమభ్యర్చ్య శ్రాద్ధభోక్త్రే తదర్పయేదితి ॥ అనాని తు వస్త్రాణి విభాజ్యాన్యేవ ॥
ప ఛత్ర వాహనం పత్రం అశ్వశిబికాదివాహనం తదపి యద్యేన నారూఢం తత్తస్యైవ అనారూఢం తు సర్వైర్విభాజ్యం ॥ అలంకారోపి యో యేన సధృతః ॥
స [illegible] తస్యైవ అధృతసాధారణో విభాజ్య ఏవ ॥ పత్న్యో భర్తరి జీవతి యత్స్త్రీభిరలంకారో ధృతో భవేత్ । న తం భజేరన్ దాయాదాః భజమానాః పతంతి తే ఇ
దా తి ॥ తస్యైవ ధృత ఇతి ॥ విశేషణోపాదానాత్ ॥ కృతాం స్వం తం కులవేలాంద నాదితదవిషమం హీః యథాసంభవం క్షేత్రపర్వాః ॥ న విభాజ్యముదకం తదాధారః ॥ కేదా
రాదిః సోపి విషమపర్యాయేణ తేనోపభోక్తవ్యో న విభాజ్యః ॥ విభాజ్యం ॥ స్త్రియశ్చ దాస్యో విషమాః పర్యాయేణ కర్మకారయితవ్యాః ॥ త
ర థాచ బృహస్పతిః ॥ ఏకా స్త్రీ కార్యకరణే విభాజ్యా క్రమశో గృహే । బహ్వ్యస్సమాంశతో దేయా దాసానామప్యయం విధిః ॥ పితృభిః పర్యాయేణ
అపరుద్ధాస్తు సమా అపి న విభాజనాః ॥ తథాచ గౌతమః ॥ స్త్రీషు సంయుక్తాస్వవిభాగ ఇతి ॥ యోగక్షేమ ఇతి ॥ శ్రాద్ధ తత్రోదకసాధనం ఇష్టం కర్మ లక్ష్యతే
మ ఇతి లక్షణపరిక్షేప హోతృ భక్తం బహిర్వేదిదానం తడాగారామనిర్మాణాది పూర్వం కర్మ లక్ష్యతే తదుభయం పితృక్రమాగతమవిభాజ్యం తస్య విభా
జ్యం ॥ తదుక్తం ॥ తాగాక్షిసాక్షిపం పూర్తం యోగమిష్టమిత్యాహుః ॥ తత్ప్రదర్శనః ॥ అవిభాజ్యం పత్రం స్త్రీ ॥ యోగ ఇష్టం [illegible] న మంపమతి ॥ అథ యోగక్షేమశ
న చత్రచామరశస్త్రవాహనాది ప్రచురతయోపలక్ష్యం తేన ప్రచారోత్రహారా మాదిషు ప్రవేశనిగమయోగః ॥ సోప్యవిభాజనః ॥ యత్తు శనసాక్షిత్ర
స్యాపవిభాజ్యత్వముక్తం ॥ అవిభాజ్యం సగోత్రాణామాసహస్రకులాదపి యాజ్యం క్షేత్రం చపత్రం చ పక్వాన్నముదకం ॥ స్త్రియశ్చ ॥ తత్ప్రతిగ్రహ క్షేత్రం
క్షేత్రం క్షత్రియాస్సుతేన సార్ధం । పుత్రాస్యాగసుతేనావిభాజ్యమితి విపరం సప్రతిగ్రహ చాండాలయోః క్షత్రియాదిసుతాయ చ ఇతి స్మరణాత్ ॥ అన్యమస్మిం
తే వస్త్రాదయోపి విభాజ్యా ఏవ ॥ తథాచ బృహస్పతిః । వస్త్రాదయో విభాజనా యైర్నోక్తం తైర్న విచారితం । ధనం భవేత్తు మహ్యాదానాం వస్త్రాలంకారసంశ్రి
తాం ॥ మధ్యస్థతమానాభవం దాతుం కైః కస్య కస్తే ॥ యుక్త్యా విభజనీయం తదన్యథానర్థకం భవేత్ ॥ విక్రీయ వస్త్రాభరణా న్యృణా సుగాతపణ్లాఖి

వ్యవహార
ఖండ ప్రారం

పి ధనం విభాజ్య మితి తన్నేహ నారదః॥ కుటుంబం బిభృయాద్భ్రాతుర్యో విద్యామధిగచ్ఛతః॥ భాగం విద్యాధనాత్తస్మాత్ స లభేతాశ్రుతోపి సన్ ఖతునమ మితి కాత్యాయనోపి
పి॥ కుటుంబే బిభృతా విద్యాధీతానాం భ్రాతౄణాం పితృతోపి వా॥ శౌర్యప్రాప్తం తు యద్విత్తం విభాజ్యం తద్బృహస్పతిః॥ అవిభక్తస్య కుర్వతె పితృవ్యాదేః పితృతోపి వా ప్రాప్తవి
ద్యాధిగతానాం యదుద్ధనం శౌర్యాదినా ప్రాప్తం విద్యయైవ ప్రాప్తం తద్విద్యాధనం విభాజ్యమితి పిత్ర్యద్రవ్యేణ తెనార్జితే ధనే భాగద్వయం ఏకస్యాం హావసిష్ఠః॥ యేన
స్త్రైణాం యదుపాజితం సనాతనం శ్రుతం వా లక్షితేతి॥ యత్తు సామాన్యార్థస సముత్థానే విభాగస్తు సమస్మృత ఇతి॥ తద్ద్వైధే పరకర్ధారణ్యే పాజితధన విషయం॥
అవిభాజ్య విద్యాధనాం అక్షత్త్రైయం అంశవనాహగౌత వః॥ సౌదాయ వారాజితు ద్వైవస్వైధే షేనా కావం దదనాదితి ఇత్యావావతాంచేత్॥ నారదః॥ శైర్యద్ద్వైద్యోయ
నా కా మోదదనాదంశం సవత్రాద ధనాత్॥ పితృద్రవ్యం నవమా శ్రిత్య న చేత్ధన దాహ్యత మితి॥ అతి విద్యా యుమశౌవెలా వినదద్యేత్ తదా కాత్యాయనః॥ నా
దితనానాం తు వైద్యేన దెయం॥ విదనాధనం చ్చ్ఛేవితి॥ సమవిద్యాధికానాం తు దెయం వైద్యే తద్ధన మితి॥ విద్యా ప్రాప్త ధనవత్ శౌర్యనాది ప్రాప్తమపి ధనమవిభా
జ్యమితనాహ సవ్యవః శౌర్యప్రాప్తం విద్యయావాప్త స్త్రీధనం చైవ యత్స్మృతం॥ ఏతత్సర్వం విభాగే తు విభాజ్యం నైవ రిక్థిభిరితి॥ ధ్వజాహృతం భవేద్యత్తు విభాజ్యం
నైవ తత్స్మృత మితి ధ్వజాహృతలక్షణం తేనైవోక్తం॥ సంగ్రామాదాహృతం యత్తు విద్రావ్య ద్విషతాం బలం॥ స్వామ్యర్థం జీవితం త్యక్త్వా తద్ధ్వజాహృతము
చ్యత ఇతి॥ బృహస్పతిరపి॥ పితామహపిత్రా [illegible] నాం యదత్తం మాత్రాయశ్చ యత్॥ తస్య తం నాపహర్తవ్యం శౌర్యభార్యాధనం తథేతి॥ శౌర్యప్రాప్తవద్ధనస్య
రూపం చకాతనాం యద్వినదశ్శితం॥ అరుహ్య సంశయం యత్ర ప్రసభం కర్మ కుర్వతే॥ తస్మిన్ కర్మణి తుష్టేన ప్రసాదస్స్వామినా కృతః॥ యాత్రలబ్ధం తు యత్కిం
చ ధనం శౌర్యేణ తద్భవేదితి॥ పితా దద్యాద్ధనం యస్య వినా విద్యాప్రాప్త ధన ఇవ శౌర్యప్రాప్త ధనే పోక్షాపి కస్య భాగద్వయమాహ వ్యాసః॥ సాధారణం సమాశ్రిత్య య
త్కించిద్వాహనాయుధం॥ శౌర్యాదినాప్నోతి ధనం భ్రాతరస్తత్ర భాగినః॥ తస్య భాగద్వయం దెయం శేషాస్తు సమభాగిన ఇతి॥ అస్య దపవిభాజ్యమాహ మనుః॥
వస్త్రం పత్రమలంకారం కృతాన్నముదకం స్త్రియః॥ యోగక్షేమం ప్రచారం చ న విభాజ్యం ప్రచక్షత ఇతి॥ వస్త్రం ధృత వస్త్రం॥ పితుర్యదాద్యం విభాగేకాలే ఊధస్యోత్రిదాతవ్యం॥

స్వ

హ్య

వాన

ష్టస్వాదశాగ్త్రనియం తవ్యశ్రరాబ్భిరితి తత్స్వతంత్రస్యాపి జ్యేష్ఠస్య నవముదాయద్రవ్యాపహారే దండో హోస్తీతి ముత్తాస్వతంత్రాణాం ఇయమయస్వామిత్వ
వప్రతిపాదనపరం॥ నతు జ్యేష్ఠస్యైవ। శేషప్రతిపాదనపరం॥ అన్యథా స్మృతనాశ్రతేః। సంతోపాపత్తేః విభక్తానాంతత స్థావరే సహ నారదః॥ ఏకో త్రిక్షతాతా వాహవః పృథ
క్తమార్గాః పృథక్కర్మియాః॥ పృథక్కర్మగుణోపేతాపి తా నచితాన్నేసుసంవృతా॥ సర్వ ద్రవ్యాదిదద్యుస్తే విక్రీణీయురథాపి వా। కుర్యుర్యథేష్టం తత్సర్వం మాశాస్త్రేసవ
ధనస్య తే॥ ఏకస్మిన్ భ్రాతా విభక్తాస్తు తరః పరస్పరానుమతిం తతోణ్దవశోధ్య తత్పూర్తాదిధర్మకారిణోనాం చ వెంయః॥ తథాద్రవ్యధనసాధ్యక్రి
యాదికర్మకారిణో నాం చ వేయః॥ తథావిభక్తోన్న లాభమనలాదికర్మ ఉపనర్యసత్రవినో పితాస్య ప్రధానకారీ భువ్యా తరోనాయదినసమ్మతాతదా
తానసాధ్య తత్కార్యం కుర్యుః। తథావిభక్తా స్తు తరః। స్వభావాదర్జిత ద్రవ్యం క్రీణీయుతానదద్యుర్వా తత్స్వం యథేష్టం కుర్యుః॥ తస్మాత్తే నవిభక్తా
సవధన స్వినః॥ సవతం త్రాసిద్విభాగ తద్ధర్మః॥ అత్ర తత్తు బృహస్పతివచనం॥ విభక్తా వా విభక్తా వా దాయాదాః స్థావరే సమాః॥ ఏకో హ్యనీశః సర్వత్ర దా
నాధమనవిక్రయే ఇతి। తదేవం వా ఖ్యాయం। అవిభక్తేషు ద్రవ్యస్యాసాధారణత్వాదేకస్యానీశత్వాత్సర్వం। అనుజ్ఞామఖ్యంకారణా విభక్తేరుత్తర విభక్తే
సంశయము ద్రాపెనశాకరణాయసా పార్శ్వ సవ్యక రేతసరా నీశ్వరత్వ నాతి। నావిభక్తానుమతి వ్యతిరేకేణాపి వ్యవహారసిద్ధేత్యం ఇతి యత్తత్స్మర్తవ్యం తథాం
స్వగ్రామజ్ఞాతిసామంతదాయాదానుమతేన హిరణ్యోదకదానేన షడ్భిర్గచ్ఛతి మేదినీతి॥ తస్యాయమభిప్రాయః। తత్ర గ్రామజనానుమతిః॥
ప్రతిగ్రహప్రకాశనాత్॥ స్థావరస్య విశేషత ఇతి స్మరణాత్॥ వ్యవహారప్రకాశనార్థం వెంవాపిశ్చేత్తే నపుస్తకవహానుమతి మంతరేణ వ్యవహారాసాని
ద్ధశతిసామంతానుమతిరపి హి పూర్వ విప్రతిపత్తి నిరాసార్థం। ఏవం దాయాదానుమతిరవి విభక్తసంశయము ద్రాసేన వ్యవహారస్య కరణార్థమేవ వహిరణ్యోద
కదానమపి విక్రయోకరణ స్థావర విక్రయేణాదకం దత్త్వోదకదానరూపస్థావరవిక్రయం కుర్యాదితి పేవమర్థః॥ స్థావరే విక్రయా నాకురణాద్ధి వమను బుద్ధిమంతిస్థా
వరవిక్రయస్యాపి షట్తాభ్యుపాయః ప్రతిగృహ్ణతి యత్ర ఘూమిం ప్రయుక్షతి। తాముభౌ పుణ్యకర్మాణౌ నియతం స్వర్గగామినావితి॥ దానప్రతిగ్రహః॥

స్వత్వాత్ర
సాధక వాక్య

తం। పృతాం స్నం పాకృతాం తే న పరివర్త్య విభజ్యేతే॥ తా ధృత్వా కలాం పవా ... ంశః సూదనుసారేణ గృహ్యతే। ఏకా స్త్రీకాలయో ... యుద్ధాం శే న స్పృహా
స్పృహా। బృహస్పతాం శతోాదియా। దాసానాం వుప్యంయం విధిః॥ యోగః త్రివం పతీనాం ... న మత్వా న విభజ్యేతే। ప్రదార శ్రుంయుద్ధాం శే నన కర్త వ్యేభక్ష
క్లేశః। న పా తితే న వస్త్రా భనానాం విభాజ్యత్వ ప్రతిపాదకం న తు వచన వయశ నసా వచనం నానాక్షరణ యాం తదను పపన్నం॥ విరోధిహి వచనానాం వి
షయ వ్యవస్థా శ్రయణం యుక్తం॥ న బాస్ధా శ్రయణం బృహస్పతి వచనానాం తు అధృత వస్త్రాది విషయత్వం మనాది వచనస్య తు ధృత వస్త్రాది వి
షయత్వం పూర్వ మే హోక్తమితి విషయ వ్యవస్థేయం ఉత ఇతి విభాగ కాలే తేనబద్ధం బితం వశ ప్రదుదాన్ని విశ్త్రిత తత్సర్వం సమం విభజేయుః॥
తథా చయా జ్ఞవల్క్యః॥ అనేనానాపత్యతే ద్రవ్యం విభక్తేయ స్తదృశ్యతే॥ తత్పునస్తే సమైరంశై ర్విభజేరన్నితిస్థితిరితి॥ సమశబ్దో విషమవిభాగ నిరా
సార్థం విభజేరన్నితి బహువచనేన యోన దృష్టం తేనైవ నగ్రాహ్యమితి॥ దర్శయితుం॥ మనురపి॥ రుణే ధనే చ సర్వస్మిన్ ప్రవిభక్తే యథా విధిః॥ యస్ప్రదృశ్యే
త యంత్కించిత్ తత్సర్వం సమతాం నయేదితి॥ అపహృత ద్రవ్యస్య భాగోత్పత్తి ... సతిక్తదేయం॥ విషమ భాగతయా విభక్తమపి సమతాం నయేత్॥ తథా చకాత్యాయనః॥
అనేనానాపహృతం ద్రవ్యం ది విభక్తం యదృశ్యతే॥ పశ్చాత్ప్రాప్తం విభజ్యేత సమభాగేన తద్గురురితి॥ ఏవం చ సతి వంచిత ద్రవ్యస్య పశ్చాద్దృష్టస్యైవ విభాగ
విధానాత్। పూర్వం విభక్తస్య పునర్విభాగో నాస్తీత్యవగమ్యతే। యత్తు మనునోక్తం విభాగ తత్కృతే కంచిత్ సావశేషం ... దృశ్యతే॥ నాసౌ విభాగో విజ్ఞే
యః కర్తవ్యః పునరేవ హి॥ తద్విభక్త ద్రవ్యే పారదాయ కరణాదవా ... బోధితవ్యం॥ అన్యోన్యనాపహృతమిత్యాది వచనానాం నిర్విషయత్వ ప్రసక్తేః। అత్రాన్యోన్య
వనేమోహాపన్నస్తే। తథా చ శంఖః॥ యో భాగీ సంభాగాన్ స్నదత్తే చ యత్తే చ యస్సం ప్రయం దిక్ష్మైనం న చయత్నేధ పుత్రం చయత ఇతి॥ అయమర్థః॥ యో భాగినం
భాగార్హం స్వాగాన్ స్వదేశ భాగాదపకర్షతి భాగం తన్నైన ప్రయచ్ఛతి యావత్। అథ భాగాపహ్యతః॥ ఏన మపహారకం వయతే నాశయతి పాధినం కరోతీతి
యావత్॥ యది తం న నాశయతి తథా తస్య పుత్రం పౌత్రం వా నాశయతీతి యత్తు మనునోక్తం॥ యో జ్యేష్ఠో వినికుర్వీత లోభాద్భ్రాతౄన్ యవీయసః సోజ్యే

కృతస్సోనందిగ్ధస్స పునః ప్రవర్తతే। రాజాజ్ఞాదండనీయా ఇత్యాహ బృహస్పతిః। స్వీకారోకృతవిభాగో యః పునరేవ విసంవదేత్। స రాజ్ఞాంశే స్వకే స్థాప్యః శాసనీయో
నుబంధతః ఇతి। అనుబంధో నిబంధనం॥ ఇతి దాయవిభాగః॥ ॥ అథ ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యవివాదపదం నిరూప్యతే। తత్ర ద్యూతసమాహ్వయస్వరూపమాహ మనుః॥
అప్రాణిభిర్యత్క్రియతే తల్లోకే ద్యూతముచ్యతే। ప్రాణిభిః క్రియతే యస్తు స విజ్ఞేయస్సమాహ్వయః ఇతి॥ అప్రాణిభిః అక్షబంధశలాకాదిభిః। ప్రాణిభిః కుక్కుటాదిభిః॥
తథా చ నారదః॥ అక్షబంధశలాకాద్యైర్దేవనం జిహ్మకారితం॥ పణక్రీడా వయోభిశ్చ పదం ద్యూతసమాహ్వయమితి॥ అక్షాః పాశకాః। వధ్రశ్చర్మయష్టి
కా శలాకా దంతాదిమయ్యో దీర్ఘచతురాః॥ ఆద్యశబ్దేన శకపదికాదయో గృహ్యంతే। తైః పణపూర్వకం యద్దేవనం క్రీడనం క్రియతే తద్ద్యూతం వయోభిః
పక్షిభిః। కుక్కుటాదిభిః చకారాత్ మల్లమేషాదిభిశ్చ ప్రాణిభిర్యా పణపూర్వికా క్రీడా క్రియతే స సమాహ్వయ ఇత్యర్థః॥ బృహస్పతిరపి॥
అక్షైర్వాన్యం పరిక్రీడంతాః పక్షిమేషవృషాదయః। ప్రహరంతి కృతపణాస్తత్ర వరం తత్సమాహ్వయముచ్యతే॥ ద్యూతసేవనం సతి కేనాధిష్ఠితం తద్రాజ్యమిత్యాహ
స ఏవ॥ వికారశ్రితా కార్యా తస్కరజ్ఞానహేతవే ఇతి॥ అత్ర విశేషం తమాహ నారదః॥ అథ వా కితవో రాజ్ఞే దత్వా భాగం యథోదితం। ప్రకాశం దేవనం కు
ర్యాదేవం దోషో న విద్యత ఇతి॥ ద్యూతసభాధికారిణో వృత్తిమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ గ్లహే శతికవృద్ధేస్తు సభికః పంచకం శతం॥ గృహ్ణీయాద్ధూర్తకిత
వాదితరాద్దశకం శతమితి॥ పరస్పరప్రతిపత్త్యా కల్పితపణో గ్లహః। తత్ర తదాశ్రయా శతికా శతపరిమితా తదధికపరిమాణా వా వృద్ధిర్యస్య అ
సౌ శతికవృద్ధిః తస్మాత్కితవాత్॥ పంచకం శతం శతికః ఆత్మవృత్త్యర్థం గృహ్ణీయాత్। పంచ పణా అయాయస్మిన్ శతే తచ్ఛతం పంచకం జితగ్లహస్య వింశతిత
మం భాగం గృహ్ణీయాదితి యావత్। కితవనివాసార్థం శాలాం సభాం తత్రాధిష్ఠితః॥ స సభికః సభాపతిః స్వకల్పితాక్షాదినిఖిలక్రీడోపకరణః తదుపజీవ
త్ర్వేనాపచితే ఇతరస్మాదపూర్ణశతవృద్ధేః కితవాద్దశకం జితస్య దశమం భాగం గృహ్ణీయాదిత్యర్థః॥ ఏవం స్థాపితస్య సభాపతేః కృత్యమాహ
స ఏవ॥ స సమ్యక్పాలితో దద్యాద్రాజ్ఞే భాగం యథాకృతం॥ జితముద్గ్రాహయేజ్జేత్రే దద్యాత్సత్యం వచః క్షమీతి॥ యః కల్పితవృత్తిర్ద్యూతాధికారీ రాజ్ఞా ధూ

శ్రీ

వనవహార
వూండవము

ప్రశస్తతరేష్వ। విభాగాపలాపే నిర్ణయకారణమాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥ విభాగనిహ్నవే జ్ఞాతిబంధుసాక్ష్యభిలేఖితైః। విభాగభావనా జ్ఞేయా గృహక్షేత్రైశ్చ యౌతకైః
కైరితి। జ్ఞాతయః పితృబాంధవాః మాతృబాంధవాః తైః ఖం విభాగపత్రం ఏభిర్విభాగనిర్ణయో జ్ఞాతవ్యః। యౌతకైః పృథక్కృతం చ మహాయజ్ఞైః ప్రాబాదిభిశ్చ గృ
హక్షేత్రైశ్చ అన్యదపి విభాగలింగమాహ నారదః॥ విభాగధర్మసందేహే దాయాదానాం వినిర్ణయః। జ్ఞాతిభిర్భాగలేఖేన పృథక్కార్యప్రవర్తనాత్॥ భ్రాతృణామ
విభక్తానామేకో ధర్మః ప్రవర్తతే। విభాగే సతి ధర్మోపి భవేత్తేషాం పృథక్ పృథక్॥ సాక్షిత్వం ప్రాతిభావ్యం చ దానగ్రహణమేవ చ। విభక్తా భ్రాతరః కుర్యుః నావిభక్తాః పరస్ప
రం। దానగ్రహణ గృహక్షేత్రప్రతిగ్రహాః। విభక్తానాం పృథగ్జ్ఞేయా పాకధర్మాగమవ్యయాః॥ యేషామేతాః క్రియా లోకే ప్రవర్తంతే స్వరిక్థిషు। విభక్తానవగ
చ్ఛేయుః లేఖ్యమప్యంతరేణ చేత్। స్పృహానపి రపి॥ పృథగాయవ్యయధనాః కుసీదం చ పరస్పరం। వాణిజ్యం చ యే కుర్యుః విభక్తాస్తే న సంశయః ఇతి॥ లేఖ్యాదవాది
దిభిరపి విభాగనిర్ణయః సాక్ష్యాద్యభావే వేదితవ్యః॥ తథా చ నారదః॥ సాహసం స్థావరస్య వ్యవహారో విభాగస్య రిక్థినాం॥ అనుమానేన విజ్ఞేయం న న స్యుర్యత్ర సాక్షి
ణ ఇతి। సాహసాది సాధకలింగాన్యపి న పిహితాని। కులానుబంధ వనాపూతపోధం సాహసకారణం॥ స న స్యుర్భోగసాధ వరస్య విభాగస్య పృథక్ స స్వయితి। కులా
నుబంధః పూర్వపురుషైరనుబంధః వనాపూతః పరస్పరబోధ బలాద పహృత ద్రవ్యం యత్ర తదర్శనం స్థావరస్యాత్మనో భోగః॥ పరసుత పృథక్ గృహాది విభా
గలింగ తయా విభక్తేష్వపి సాక్షిత్వేనావగంతవ్యం। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః॥ భ్రాతృణామథ దంపత్యోః పితుః పుత్రస్య చైవహి। ప్రాతిభావ్యమృణం సాక్ష్యమవిభక్తే న తు స్మృతమి
తి। సాక్షిత్వేన యుక్త్యా నిర్ణయస్య శక్యత్వే యుక్తిపృష్టస్య మధ్యాస్థ పక్షైరేవ మధ్యస్థైరితి ప్రాప్తం దివ్యం నిషేధతి॥ వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః। విభాగధర్మసందేహే బా
ంధుసాక్ష్యభిలేఖితైః। విభాగభావనాకార్యా న భవేద్దైవికీ క్రియేతి॥ కథం తత్ర నిర్ణయ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ మనుః॥ విభాగే యత్ర సందేహో దాయాదా
నాం పరస్పరం। పునర్విభాగః కర్తవ్యః పృథక్ స్థానస్థితైరపీతి॥ యత్ర సందేహో యుక్తిభిరపి నోపైతి। తత్ర పునర్విభాగః కర్తవ్య ఇత్యర్థః॥ యత్తు తేనై
వోక్తం। సకృదంశో నిపతతి సకృత్కన్యా ప్రదీయతే। సకృదాహ దదానీతి త్రీణ్యేతాని సకృత్సకృదితి॥ యదుక్తాన్ దిశి నిర్ణయేతు శక్తౌ సతతానాం వేదితవ్యం। స్వయం

93

హ్యాయోపి। విజ్ఞేయ ఇత్యర్థః॥ ప్రాణిద్యూతే ప్రాణినాం బలయపరాక్రమాయోగా తథాన్యమపి కితనాహ బృహస్పతిః। ద్యూతం ద్వయోర్యుక్తిసంయుతః కృత్రిమవసాదవమవా
ప్నుయాత్॥ తతోస్యనాపసేనాదేవతోరాజ్యస్తత్ర పరికల్పిత ఇతి॥ పణశుద్ధికల్పనమపకృతాకృతమితనాహ నారదః॥ పణిహాకృతం యాత్రకృతం వ్యాంవిదితం తద్యతో। తత్రా
పిసాప్నురాజ్ఞా మం అథవానుమతం పరితోరాణితి॥ కావ్యః కామః పణః। రాజ్ఞస్తత్రమనునైరాక్త్రం ద్యూతం సమాహ్వయం చైవయుః కురాజ్ఞారకయేతువాం। త
తువార్తాస్యాత యేద్రాజా లాదా త్రాం శ్రదివబలింగిసః॥ ప్రకీర్ణమేతత్రత్యార్యం పదేవవమనసాంవాస్యయేరాం। తథారాం నిరర్థంప్రతిషూహితేన పతియుక్త్నవాః షదితే॥
ద్యూతం సమాహ్వయం చైవరాజారాప్రేనివారయేత్॥ రాజ్ఞః తకరగా కితాదావదోషావృద్ధిరక్షితం। కితవాన్ కులవాన్రైలాం। పాషండమానవాః। వి
కర్మస్థాః శౌండికాంశ్చ క్షిప్రం నివాసయేత్పురాదితి॥ ఇతనాదితః। మనురప్యరాంటూక్షదేవన విషయతయా రాజ్ఞామధ్యక్షన ఖికరపాంతవిధయతయా
వాంఛితో జయః। అత ఏవ బృహస్పతిః। ద్యూతం నిషిద్ధం మనునా సత్యశౌచధనాపహం॥ అన్యేష్టజ్ఞాతమన్యైస్తు రాజభాగసమన్వితం॥ సభికాధిష్ఠితం కార్యం
తస్కరజ్ఞానహేతునేతి।ఇతి ద్యూతసమాహ్వయాఖ్యం వివాదపదం నిరూపితం ఇతిప్రసుక్త్రాజ్ఞేర్కృమాను తోభినరుసాందానాదిసమాహ్వయాంతానష్టా
దశవ్యవహారపదాని నిరూపితాని అథ బృహస్పతినా నిరూపితం॥ ప్రకీర్ణకాఖ్యం వివాదపదమభిధీయతే। తస్య లక్షణం చ దానారదేన నిరూపితం॥ ప్ర
కీర్ణకే పునర్జ్ఞేయా వ్యవహారా నృపాశ్రయాః। రాజ్ఞామాజ్ఞాప్రతీఘాతస్తత్కర్మకరణం తథా॥ పునః ప్రమాణసంభేదః ప్రకృతీనాం తథైవ చ॥
పాషండనైగమశ్రేణీగణధర్మవిపర్యయాః। పితాపుత్రవివాదశ్చ ప్రాయశ్చిత్తవ్యతిక్రమః॥ ప్రతిగ్రహవిలోపశ్చ లోప ఆశ్రమిణామపి। వర్ణసంకరదో
షశ్చ తద్వృత్తినియమస్తథా॥ న దృష్టం యచ్చ పూర్వేషు సర్వం తత్స్యాత్ప్రకీర్ణకమితి। ప్రకీర్ణకే వివాదే యే వివాదాః రాజాశ్రి [illegible] స్తస్య తదాజ్ఞాకరణాం
తత్కర్మకరణాదివిషయతయా। తేన నృపసమవాయస్యాపవరురణాత్। ఏవం వదతాయోన్యపాశ్రయో వ్యవహారస్తత్ప్రకీర్ణకమిత్యుక్తం భవతి॥ తత్ర రాజా ప్రతి
మాతే విశిష్టదండమాహ యోజ్ఞవల్క్యః। న్యూనం వాప్యధికం వాపి లిఖేద్యో రాజశాసనం॥ పారదారికచోరం వా ముంచతో దండ ఉత్తమః॥ రాజకృత్రిమా

౯౪

94

దశవ్యవహార
సాధుర్వము

తస్కరిత తవే ఖాదిరక్షితః సరాజ్ఞే యథాప్రతిపన్నమంశం దద్యాత్। జితం ద్రవ్యం పరాజితసకాశాదాసేధాదినా ఉద్ధృత్య జేత్రే దద్యాత్। తథా క్షమిణాం క్షాంతాదీనాం
కాంతిసాం విశ్వాసార్థం సత్యం వచ ఏవ దద్యాత్। యథాహ బృహస్పతిః॥ సభికో గ్రాహకస్తత్ర దద్యాజ్జేత్రే ప్రియంవదః ఇతి॥ పరాజితకితవానాం బంధనాదినా పరిగ్రాహ
యిత్వాశేషం పరిగ్రహణాదపాస్య సభికేనైవ పరాజితేభ్యో యథాభాగం దద్యాదిత్యర్థః॥ తథా చ కాత్యాయనః॥ జేతుర్దద్యాత్సభికః ద్రవ్యం జితం సామ్యం త్రిప
క్షతం సదినావాస ఇతి సభికేనైవ కితవానుసంశయ ఇతి॥ సదా సనితో వా చైత్ర జితం ద్రవ్యం దాపయితుం న శక్తః॥ తదా రాజా దాపయేదిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః॥
ప్రాప్తే నృపతినా భాగే ప్రసిద్ధే ధూర్తమండలే। జితం ససభికే స్థానే దాపయేదన్యథా న తు॥ అసభ్యప్రక్షేపణే సభికరహితే అరాజ్ఞా విజ్ఞాతే ధూర్తే జితం పరస్మై త్రిన
దాపయేదిత్యర్థః॥ అత్ర జయపరాజయయోర్విప్రతిపత్తౌ నిర్ణయప్రకారమాహ స ఏవ॥ ద్రష్టారో వ్యవహారే ఏవ ద్రష్టారో వ్యవహారాణి సాక్షిణశ్చ త ఏవ హి॥
తత్రాపి ఏవ విస్తర ఏవ॥ కితవతిష్ఠేరర్ కితవాః సంశయం ప్రతి॥ య ఏవ తత్ర ద్రష్టారస్త ఏవ తేషాం సాక్షిణా ఇతి సాక్షిణాం వరస్పర విరోధే రాజా విచారయేదిత్యర్థః॥ నతు ప్రతియోగ్యసంపన్నాః॥ ఇతరోంశయుక్తం క్షిణాః॥ సాక్షిణాం శ్రుతమేవ దర్శం
తథాహ బృహస్పతిః॥ ఉభయోరపి సందిగ్ధే కితవాః స్యుః పరీక్షకాః॥ యదా వివదమానాస్తే తదా రాజా విచారయేదితి॥ కూటాక్షదేవినః తస్కరానిత్యాహ దండమాహ
యాజ్ఞవల్క్యః॥ రాజ్ఞా సచిహ్నం నిర్వాస్యాః కూటాక్షోపధిదేవినః ఇతి॥ కూటాక్షైః కపటాదిభిః శకుపాదిభిర్వర్ణనీయం। తాంత్రదినాయితి॥ వచనేనయేదిత్యర్థః। అశ్వపతే
శ్వపదేనాంకయిత్వా స్వరాష్ట్రాన్నిర్వాసయేదిత్యర్థః॥ నిర్వాసనే విశేషమాహ నారదః॥ కూటాక్షదేవినః పాపాన్ రాజా రాష్ట్రాద్వివాసయేత్। కంఠేక్షమా
లామాసజ్య సతేషాం వినయస్మృత ఇతి॥ దండనే విశేషమాహ విష్ణుః॥ ద్యూతే కూటాక్షదేవినాం కరచ్ఛేదః॥ ఉపాధిదేవినాం సందంశచ్ఛేద ఇతి॥ అనియుక్తో ద్యూ
తకారిణో దండమాహ నారదః॥ అనిర్దిష్టస్తు యో రాజ్ఞా ద్యూతం కుర్వీత మానవః॥ స శతం కృష్ణలం దాప్యో వినయం శైవానావర్త ఇతి॥ ద్యూతే విహి
తం కర్మజాతం సమాహ్వయే అతిదిశతి యాజ్ఞవల్క్యః॥ ఏష ఏవ విధిర్జ్ఞేయః ప్రాణిద్యూతే సమాహ్వయే॥ ఇతి సభికవృత్తికల్పనాదిలక్షణో ధర్మః సమా

ప్రకీర్ణక
ప్రకరణం

మిని బసంధన సన్వాపరివూంసా నూష్యనత్పవరాధికర్ణంవా ప్రకాళదాత్రిబిళాసనంతరాళి శ్శిరి యుశ్రుపారదాదికమోరరోవాశృహం తాంవరాజ్ఞైఅనివెదన్వయుంబతి
తాపుషా పుత్రవుసాహసం దండ నిరతెరా(వ్యాసాపి(నా) యసెథెనిగ్యహంతన్ దర్శం॥ అదృమెర్గాని గాక యుం॥ కుర్యాత్ తత్పుత్రరక్షాంరనా నిత్యాఃబుద్ధవన్యవినాళకః॥
ఉత్తేజాబ్జబిర్విమోక్రవన్వాంనాత్యుక్తశ్చ వివాసం ఉతెదితి॥ తత్ర పుర్వ కరణే దండమాహ యథా బ్జవల్క్యః॥ రాజ్ఞయూనాసనారోహీ దండో మధ్యమసాం
95
హసః ఇతి॥ రాతౌయునైరాపి॥ రాజుస్రాజాసు ఉతె నక్షత్రరాజివృతమ్భవ జిదినః॥ అప్రియుంబాహన్యయోఽవక్తా బలం తిషాం ప్రకల్పుయితితరాజ్ఞః కెరాళాంప
హరసాండా దండమాహ మనుః॥ రాజ్ఞః కోశాపహర్తృంశ్చ ప్రతికూలతెషు బాస్థితా(వ్యవిధ్వేదరం జైహారితపరాన్సావింపతెపి॥ సర్వసాక్షపహారోపియుద్ధన్నాబి
వమోపకరణం నాపహర్తా వన్నవితనాహానాశదః॥ అయుధానాష్య యుధ్థరాణాం శ్రాబానిశవిశివినాం॥ విళాకస్త్రిణామలం కారార్హ్వాదాప్యతెదావనిర
శీతం॥ యుత్రం యుస్యాపకరణం ఉతెనఖవంతి కారుకాః॥ సవనసహారణే ఖ్వతం నరాబాహతుర్థమహార్తి॥ ఇతి వాత్రిహ్యా గాసవధసెళ్లాని తెరాండవూంహ
మనుః॥ వాత్రివ్యాగాస్వవధె తెరాం జివ్వంరాం స్వవాకసనాం కన్నాంలలాంతెబాఖిళస్త్రాంశం ప్రయూనాంగాదకథినత్రిపి॥ కెపాంపృకస్పరణైదనాదొదండమాహ
ఉరాంబ్జవల్క్యః॥ దివసెత్రుఖిదినెరారాబాదివ్యాదెళకలత్రస్తదా(విప్రుబిషెన్నశరాంద్రస్నబెవతెరాష్టళ తాదవుఇతి॥ యత్ర స్పుంతస్యాంతరౌ ఖిహాతం॥ ద్యుబా
తి వింగినళస్వాత్రాకప్రూంతరాందితి॥ తద్యుతద్ధరం వాత్రివ్యాగాదింగద్వారణె తెదితవ్యం॥ వాత్రివ్యాగాపడకారిణెరాదండమాహమనుః॥ వాత్రివ్యాగానాథమా
సంతుకామదంబరవగాకబుం(మానహప్రిత్రివాధాధ్యాకయెత్ స్రవు షె జకర్తెన్యకవ ఇతి॥ శూద్రాణాంప్రవృబ్యాదాదండమాహకాత్యాయనః॥ ప్రవ్రజ్యా
వాసిసంశూద్రం బవపోమ పరంతద్వా(వధినళవుంలాంతాపవం దండోన్యావాదినకునాందమపమితి॥ ఎవం శాస్త్రోక్తమూగక వూంహాయమః॥ ఎవంధర్మప్రవృ
త్తస్యరాజ్ఞో దండధరస్యవ॥ యశోరాష్ట్రే సపుత్రమిలోకే సహిణవాసస్తథాక్షయం ఇతి॥ మనురపి॥ ఎవంసర్వాణివూంనాత్రిఖవ్యవహారాంసమాపయుకః వ్య
హెంవ్యతిక్రిషంసవసంపాత్రపృన్నతివరమాంగతిం॥ ॥ ॥ ॥ ఇతి శ్రీ మహారాజాధిరాజరాజపరమెశ్వరశ్రీవిక్రమాదిత్యపురందరప్రవర్ధమానవిజయరాజ్యె శ్రీవిజ్ఞానయోగి
లసావుత్రబ్యధురంధరస్యవరాజవామాంతవాసారళావరతెళరస్మృతివ్యాఖ్యానాయాం వ్యవహారవూంధవ్యమాప్తః॥ కరకృత మపరాధక్షంతుమర్హంతుసంతః॥

पत्रे ८५

व्यवहारमाधव